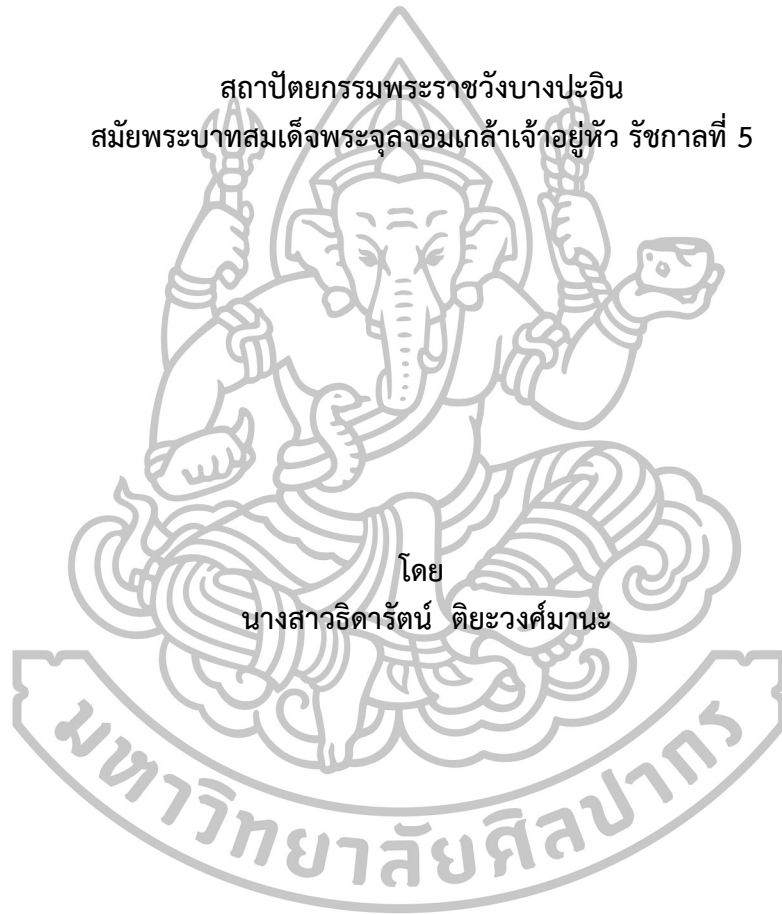

สถาปัตยกรรมพระราชวังบางปะอิน
สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม
ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา 2557
ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

สถาปัตยกรรมพระราชวังบางปะอิน
สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม
ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา 2557
ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ARCHITECTURE OF THE BANG PA-IN PALACE
IN THE REIGN OF KING RAMA V

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree
Master of Arts Program in History of Architecture
Department of Architecture and Related Arts
Graduate School, Silpakorn University
Academic Year 2014
Copyright of Graduate School, Silpakorn University

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้วิทยานิพนธ์เรื่อง “สถาปัตยกรรม
พระราชวังบางปะอิน สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5” เสนอโดย
นางสาวธิดารัตน์ ตียะวงศ์มานะ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหา
บัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม

.....
(รองศาสตราจารย์ ดร.ปานใจ ธารทัศน์วงศ์)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

1. ผู้ช่วยศาสตราจารย์สาทิศ ชูแสง
2. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นวลลักษณ์ วัสนันตชาติ

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ

(รองศาสตราจารย์สมชาติ จีงสิริอารักษ์)

...../...../.....

..... กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วิมลรัตน์ อิศระธรรมบุญ)

...../...../.....

..... กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์สาทิศ ชูแสง)

...../...../.....

..... กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นวลลักษณ์ วัสนันตชาติ)

...../...../.....

53052202 : สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม

คำสำคัญ : พระราชวังบางปะอิน / พระราชวังโรมันติกแบบสยาม

อิตารัตน์ ดิยะวงศ์มานะ : สถาปัตยกรรมพระราชวังบางปะอิน สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5. อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ : ผศ.สาทิศ ชูแสง และ ผศ.ดร. นवलักษณ์ วัสนันตชาติ. 209 หน้า.

พระราชวังบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นพระราชวังสำหรับเสด็จประพาสและประทับแรมที่มีมาตั้งแต่ในสมัยกรุงศรีอยุธยาและได้หยุดชะงักลงในช่วงเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่า จนกระทั่งถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้โปรดฯ ให้สร้างพระราชวังบางปะอินขึ้นเป็นพระราชวังสำหรับเสด็จแปรพระราชฐานแห่งแรกของพระองค์ โดยพระราชวังบางปะอินมีการวางผังบริเวณที่แตกต่างไปจากพระราชวังแบบจารีต และภายในพระราชวังประกอบด้วย สถาปัตยกรรมที่มีความหลากหลายจำนวนมาก โดยในปัจจุบันยังไม่มีการศึกษาถึงพระราชวังแห่งนี้ วิทยานิพนธ์นี้จึงทำการศึกษาเพื่อให้เข้าใจถึงวัตถุประสงค์และปัจจัยที่มีผลต่อแนวคิดในการวางผังบริเวณและการสร้างสถาปัตยกรรมภายในพระราชวังบางปะอินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5

การศึกษาแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ 1. การศึกษาการออกแบบวางผังบริเวณพระราชวังบางปะอิน 2. การศึกษาสถาปัตยกรรมภายในพระราชวังบางปะอิน แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มย่อย ได้แก่ 1. กลุ่มพระที่นั่ง คือ พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ พระที่นั่งวโรภาชพิमान พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร และพระที่นั่งเวหาศจำรูญ 2. กลุ่มอาคารอื่น คือ หอเหมมณเฑียรเทวราช สภาคารราชประยูร หอวิฑูรทัศน์า และแก่งบุปผาประพาส

ผลการศึกษาสรุปว่า พระราชวังบางปะอินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 คือ “พระราชวังโรมันติกแบบสยาม” ซึ่งหมายถึง การสร้างพระราชวังภายใต้แนวคิดของลัทธิโรมันติกแบบตะวันตก แต่มีการประยุกต์การวางผังบริเวณและออกแบบสถาปัตยกรรมที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมของสยามเป็นสำคัญ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะการดำเนินชีวิตแบบใหม่ตามวัฒนธรรมตะวันตกของพระมหากษัตริย์สยาม

ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ลายมือชื่อนักศึกษา.....

ปีการศึกษา 2557

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ 1. .... 2. ....

53052202 : MAJOR : HISTORY OF ARCHITECTURE

KEY WORD : BANG PA-IN PALACE / SIAMESE ROMANTIC PALACE

THIDARAT TIYAWONGMANA : ARCHITECTURE OF THE BANG PA-IN PALACE
IN THE REIGN OF KING RAMA V. THESIS ADVISORS : ASST.PROF.SATHIT CHOOSAENG AND
ASST.PROF.NUANLAK WATSANTACHAD,Ph.D 209 pp.

Bang Pa-In Palace, Phra Nakhon Si Ayuttaya. It lies beside the Chao Phraya River. Bang Pa-In Palace had been a summer palace since the Ayutthaya period and ceased in the time the Burmese raid. Thereafter, King Chulalongkorn (King Rama V) of Rattanakosin period desired to build the first summer palace in his reign. Bang Pa-In Palace has a distinct site planning that differs from previous traditional Siamese palace. It also consists of several buildings in various styles. However, this palace had not ever been studied thoroughly. Therefore, This thesis aims to comprehend the purposes of its construction and to investigate factors which might have influenced the criteria and concepts of the palace's site planning and architectural design during the reign of King Rama V.

The study of the palace was divided into two sections, site planning and architectural design. The architecture to be studied was divided into 2 groups, the buildings used as royal houses and those used for other purposes. The former included Aisawan-thipaya-asana Pavillion, Phra Thinang Varobhas Bimar (Residential Hall), Uthayan Phumisatian (Residential Hall), Wehart Chumrum (Residential Hall) and the latter are Shrine Hame Montien Devaraj, Sabakar Rajaprayoon, Ho Withun Thasana (Tower) and Bupphapapas house.

In conclusion, Bang Pa-In Palace is the first "Siamese Romantic Palace" in Siam. The term refers to the Siamese palaces that were designed under the concept of "Western Romanticism" but had been blended with Siam's culture and contexts. This new palace style could demonstrate the Siamese King's new pattern of living which had been influenced by Western culture.

Department of Architecture and Related Arts Graduate School, Silpakorn University

Student's signature .....

Academic Year 2014

Thesis Advisors' signature 1. .... 2. ....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะไม่สำเร็จเป็นเล่มไปได้ด้วยดี หากปราศจากบุคคลเหล่านี้ ขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ สาทิต ชูแสง และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นวลลักษณ์ วัสสันตชาติ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ที่ให้ความช่วยเหลือและให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อผู้วิจัย รวมทั้งรองศาสตราจารย์สมชาติ จิงสิริอารักษ์ ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. วิมลรัตน์ อิศระธรรมบุญ ผู้ทรงคุณวุฒิ ที่กรุณาให้คำแนะนำ และข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์แก่ผู้วิจัย ส่งผลให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ถูกต้องและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอบพระคุณอาจารย์สาขาหลักสูตรประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมทุกท่านที่ให้ความรู้ ให้คำแนะนำ และประสบการณ์อันมีค่าแก่ผู้วิจัย

ขอขอบคุณอาจารย์ดร.ชเนนทร์ มั่นคง ที่ได้มอบแบบร่างวัดพระที่นั่งเวหาศจำรูญ และคุณปราโมทย์ หัวหน้ากองสถาปัตยกรรม สำนักพระราชวัง ที่ช่วยสืบค้นหาแบบสถาปัตยกรรมของพระที่นั่งภายในพระราชวังบางปะอิน รวมถึงเจ้าหน้าที่ภายในพระราชวังบางปะอิน พระนครศรีอยุธยา ที่คอยอำนวยความสะดวกในการเก็บข้อมูลสร้างวัดภาคสนามมา ณ ที่นี้

ขอบคุณบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร สำหรับการมอบทุนในการทำวิทยานิพนธ์ และการตรวจวิทยานิพนธ์ให้มีความสมบูรณ์ถูกต้อง

ขอบคุณพี่ๆและน้อง สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม สำหรับการผจญภัยที่สนุกสนานตลอดระยะเวลา 5 ปี แม้ว่าบางคนที่เดินออกกระหว่างทางไปบ้าง แต่มิตรภาพของเราจะยังคงอยู่เสมอ และขอขอบคุณ แก๊งค์CLUB FRIDAY และกินจุกกินจิกแก๊งค์ ที่คอยไถ่ถาม และกอดต้นผู้วิจัยอยู่ตลอดเวลา

ขอขอบคุณคุณคนนั้นที่แม่จะเป็นช่วงเวลาสั้นๆ แต่ก็ขอบคุณ

ขอขอบคุณคุณพิศาลศรี กระต่ายทอง ที่แม่จะเกิดอะไรขึ้นก็พร้อมจะอยู่ข้างๆกันเสมอ

ที่สำคัญขอขอบคุณ ครอบครัววัยระวงค์มานะ ที่คอยสนับสนุนและเป็นกำลังใจอย่างมากในการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ รวมถึงชีว่าตัวป่วน 3 ตัวที่คอยก่อกวน และสร้างความบันเทิงในระหว่างการทำงานอยู่เสมอ

ท้ายที่สุดขอบคุณอุปสรรคระหว่างที่ทำให้เราเรียนรู้ และก้าวผ่านมันมาได้ด้วยดี

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญภาพ	ญ
สารบัญภาพลายเส้น	ท
บทที่	
1 บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา	3
ขอบเขตของการศึกษา.....	3
วิธีการศึกษา	4
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	4
2 การศึกษาเปรียบเทียบพระราชวังหลวง พระราชวังและวังที่ใช้ในการเสด็จแปรพระราชฐาน.....	6
พระราชวังหลวง	6
พระราชวังเมืองสุโขทัย	6
พระราชวังหลวงในสมัยกรุงศรีอยุธยา	9
พระราชวังกรุงธนบุรี.....	16
พระราชวังหลวงในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์	18
พระราชวังและวังที่สร้างขึ้นเพื่อใช้ในการประทับแรมและแปรพระราชฐาน	26
พระราชวังและวังในสมัยกรุงศรีอยุธยา	26
พระราชวังและวังเพื่อใช้ในการประทับแรมในสมัยกรุงศรีอยุธยา	26
พระราชวังและวังเพื่อใช้แปรพระราชฐานในสมัยกรุงศรีอยุธยา	32
พระราชวังและวังในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์	35
พระราชวังและวังเพื่อใช้ในการประทับแรมในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์	37
พระราชวังและวังเพื่อใช้แปรพระราชฐานในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์.....	41
การศึกษาเปรียบเทียบระหว่างพระราชวังหลวง กับพระราชวังและวังเพื่อใช้ในการเสด็จ แปรพระราชฐานในสมัยกรุงศรีอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์.....	50
3 ประวัติพระราชวังบางปะอิน อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	53
ประวัติ ความเป็นมา และความสำคัญของพระราชวังบางปะอิน.....	53
ประวัติการก่อสร้างพระราชวังบางปะอินในสมัยรัชกาลที่ 5	60

บทที่	หน้า
การสร้างวัดประจำพระราชวังบางปะอิน.....	65
สถาปนิกและนายช่างผู้ก่อสร้าง	69
ประวัติสถาปัตยกรรมพระราชวังบางปะอิน สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5.....	73
พระราชวังบางปะอิน สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5.....	73
พระราชวังบางปะอินในสมัยปัจจุบัน	83
สถาปัตยกรรมพระราชวังบางปะอิน สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว..	90
กลุ่มพระที่นั่ง.....	90
พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์.....	90
พระที่นั่งวโรภาสพิमान.....	91
พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร.....	93
พระที่นั่งเวหาศจำรูญ.....	96
กลุ่มอาคาร.....	98
หอเหมมณเฑียรเทวราช.....	98
สภาคารราชประยูร.....	99
หอวิฑูรทัศน์.....	100
แก่งบุผาประพาส.....	101
4 การศึกษาวิเคราะห์สถาปัตยกรรมภายในพระราชวังบางปะอิน สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอม เกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5	103
การศึกษาวิเคราะห์ผังบริเวณพระราชวังบางปะอินในสมัยรัชกาลที่ 5.....	103
การศึกษาวิเคราะห์ลักษณะทางกายภาพ ภูมิศาสตร์ที่ตั้ง	103
การศึกษาวิเคราะห์การวางผังบริเวณ.....	105
การศึกษาวิเคราะห์ระเบียบแบบแผนของการวางผังบริเวณ.....	112
การศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการของผังบริเวณ.....	114
การศึกษาวิเคราะห์สถาปัตยกรรมภายในพระราชวังบางปะอิน	118
กลุ่มพระที่นั่ง.....	118
พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์.....	118
พระที่นั่งวโรภาสพิमान.....	128
พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร.....	138
พระที่นั่งเวหาศจำรูญ.....	145
กลุ่มอาคาร.....	157

บทที่	หน้า
กลุ่มอาคาร	157
หอเหมมณเฑียรเทวราช.....	157
สภาคารราชประยูร.....	165
หอวิฑูรทัศนา.....	173
แก่งบุปผาประพาส	184
5 สรุปลอภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	190
รายการอ้างอิง.....	194
ภาคผนวก.....	202
ภาคผนวก ก ผลงานของมิสเตอร์โยอาคิม แกรซี.....	203
ภาคผนวก ข กลุ่มพระที่นั่งและอาคารภายในพระราชวังบางปะอิน.....	205
ประวัติผู้วิจัย.....	209

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	ผังเมืองสุโขทัย.....	8
2	ผังบริเวณเนินปราสาทพระร่วง.....	9
3	ตำแหน่งที่ตั้งของพระราชวังหลวงแห่งกรุงศรีอยุธยา.....	10
4	ผังบริเวณพระราชวังหลวงแห่งกรุงศรีอยุธยา.....	14
5	ตำแหน่งที่ตั้งของเมืองกรุงธนบุรี.....	17
6	ท้องพระโรงพระราชวังเดิม.....	18
7	ตำแหน่งพระบรมมหาราชวังแห่งกรุงรัตนโกสินทร์.....	19
8	ผังบริเวณพระบรมมหาราชวัง.....	22
9	ผังบริเวณพระอภิเนาวนิเวศน์.....	24
10	ภาพถ่ายเก่าหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท.....	25
11	ผังบริเวณพระราชวังท้ายพิศล จ.สระบุรี.....	28
12	ผังบริเวณพระตำหนักธารเกษม จ.สระบุรี.....	29
13	ผังบริเวณพระตำหนักทะเลชุบศร จ.ลพบุรี.....	30
14	พระตำหนักทะเลชุบศร หรือพระที่นั่งเย็น จ.ลพบุรี.....	30
15	พระตำหนักคำหยาด จ.อ่างทอง.....	31
16	ผังบริเวณพระราชวังในเมืองลพบุรี.....	34
17	ผังบริเวณพระราชวังจันทร์เกษม จ.พระนครศรีอยุธยา.....	44
18	ผังบริเวณพระนารายณ์ราชนิเวศน์ จ.ลพบุรี.....	45
19	ผังบริเวณพระนครคีรี จ.เพชรบุรี.....	46
20	ผังบริเวณพระราชวังดุสิต.....	47
21	ผังบริเวณพระจุฑาธุชราชฐาน เกาะสีชัง จ.ชลบุรี.....	49
22	พระรามราชนิเวศน์ จ.เพชรบุรี.....	50
23	เขตอำเภอในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	54
24	แผนที่แสดงตำแหน่งที่ตั้ง และอาณาเขตของพระราชวังบางปะอิน.....	55
25	ที่ตั้งของวัดชุมพลนิกายาราม วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ และพระราชวังบางปะอิน.....	68
26	ภาพถ่ายเก่าวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ.....	68
27	ภาพถ่ายเก่าภายในพระราชวังบางปะอิน.....	76
28	ภาพถ่ายทางอากาศ พระราชวังบางปะอิน.....	76
29	ประตูสาครประพาส (ป2).....	78
30	ประตูเทวราชครรไล (ป3).....	79
31	ประตูอนงค์ในจรจรัล (ป4).....	79

ภาพที่	หน้า
32	ประตูล้างขมิ้นที่ภัตตาคาร (ป6) 80
33	ประตุนงคราญประเวศ (ป7) 80
34	ประตูอัครเรศวรดิษฐ์ (ป8) 81
35	ภาพถ่ายเก่าท่าเสด็จมีกระโจมแตรอยู่ที่ด้านข้างพระที่นั่งวโรภาษพิมาน 81
36	ภาพถ่ายเก่าสนามหญ้าที่ปลูกไม้พุ่มเรียงเป็นแถวภายในพระราชวัง 82
37	ภาพถ่ายเก่าการจัดสวนด้วยไม้กระถางที่บริเวณทางเดินภายในพระราชวังบางปะอิน 82
38	ภาพถ่ายเก่าการประดับตกแต่งด้วยประติมากรรม 83
39	ภาพถ่ายทางอากาศในปัจจุบัน แสดงอาณาเขตของพระราชวังบางปะอิน 84
40	ประตูไม้ปรากฏชื่อ(ป9 และ ป10) 87
41	ประตูไม้ปรากฏชื่อ(ป10 และ ป11) 87
42	ประตูขนาดเล็กไม่ปรากฏชื่อ (ป12) 87
43	ประตูรั้วเหล็กโปร่งไม่ปรากฏชื่อ (ป13) 88
44	ประตูไม้ปรากฏชื่อ (ป14) 88
45	ประตูไม้ปรากฏชื่อ (ป15) 89
46	ประตูไม้ปรากฏชื่อ 2 ประตู (ป16 และ ป17) 89
47	ภาพถ่ายเก่าพระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ 91
48	พระที่นั่งวโรภาษพิมานที่เป็นพระที่นั่งสูง 2 ชั้น 92
49	ภาพถ่ายเก่าพระที่นั่งวโรภาษพิมานสูงเพียงชั้นเดียว 93
50	ภาพถ่ายเก่าพระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร 95
51	ภาพถ่ายเก่าปีพ.ศ.2452 บริเวณพระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร 96
52	ภาพถ่ายเก่าพระที่นั่งเวหาศจำรูญ 97
53	หอเหมมณเฑียรเทวราช 99
54	ภาพถ่ายเก่าสภาคารราชประยูร 100
55	ภาพถ่ายเก่าหอวิทูรทัศนา 100
56	หอวิทูรทัศนาในปัจจุบัน 101
57	แก่งบุผาประพาสในปัจจุบัน 102
58	ตำแหน่งที่ตั้งของพระราชวังหลวงแห่งกรุงศรีอยุธยา 104
59	ตำแหน่งที่ตั้งของพระราชวังหลวงสมัยกรุงธนบุรีและพระบรมมหาราชวัง4 สมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา 104
60	ตำแหน่งที่ตั้งพระราชวังบางปะอิน ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา 105
61	ผังบริเวณพระราชวังบางปะอิน ที่มีน้ำเป็นส่วนประกอบ 106
62	ลักษณะของสวนแบบโรแมนติก 107

ภาพที่	หน้า
63	ภาพเขียนแสดงบรรยากาศสวนแบบโรแมนติก 108
64	ผังบริเวณพระราชวังบางปะอินที่แสดงให้เห็นถึงการวางผังที่เน้นภูมิทัศน์ทาง ธรรมชาติ 108
65	ผังบริเวณ The Royal Pavilion ใน เมืองBrighton ประเทศอังกฤษ 109
66	ภาพเขียนแสดงบรรยากาศสวนแบบโรแมนติก 109
67	ภาพถ่ายบรรยากาศภายในพระราชวังบางปะอิน 110
68	ผังบริเวณพระราชวังดุสิต 110
69	การแบ่งเขตพระราชฐานภายในพระราชวังบางปะอินในสมัยรัชกาลที่ 5.....113
70	พัฒนาการของพระราชวังบางปะอินตั้งแต่พ.ศ.2415 – 2432 115
71	ตำแหน่งของประตู ที่ล้อมรอบบริเวณเขตพระราชฐาน 117
72	ภาพถ่ายเก่าพระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์สมัยรัชกาลที่ 5.....119
73	ภาพถ่ายปัจจุบันพระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์.....119
74	พระที่นั่งอภรณ์พิโมกษ์ปราสาทในพระบรมมหาราชวัง 121
75	ภาพถ่ายเก่าพระที่นั่งวโรภาษพิमानสูง 2 ชั้น.....129
76	พระที่นั่งวโรภาษพิमानองค์ปัจจุบัน.....130
77	บริติชมิวเซียม ที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบพัลลาเดียน
78	ตัวอักษรที่หน้าจั่วของอาคารระบอบ “พระที่นั่งวโรภาษพิमान ๑๒๔๙” 132
79	ผังพื้นที่นั่งเพชรภูมิโพโรจน์และพระที่นั่งปราโมทย์มไหศวรรย์.....133
80	พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร สมัยแรก.....139
81	พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร สมัยที่ 2.....139
82	พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร สมัยที่ 3.....140
83	ผังพื้นที่ของหมู่พระมหามณเฑียรในพระบรมมหาราชวัง 142
84	พระที่นั่งเวหาศจำรูญ 147
85	พระราชวังหลวง กรุงปักกิ่ง ประเทศจีน.....147
86	ชุดหลังคาแบบปั้นหย่า ที่เรียกว่า ต้นเอียนอู่เตี้ยนตัง (หลังคา1ชั้น).....148
87	ชุดหลังคาแบบปั้นหย่ามีหน้าจั่ว ที่เรียกว่า ฉงเอียนเซี่ยซันตัง (หลังคาซ้อนกัน2ชั้น).....148
88	แถวสัตว์บนสันหลังคาของพระที่นั่งเวหาศจำรูญ.....149
89	แถวสัตว์ที่สันหลังคาของอาคารท้องพระโรง พระราชวังปักกิ่ง ประเทศจีน 149
90	ภาพสเก็ตซ์สถาปัตยกรรมจีนแบบซิโนซีริสที่ Brighton Pavilion ประเทศอังกฤษ 151
91	อาคารประเภทซิโนซีริส.....151
92	หอเหมมณเฑียรเทวราช 159
93	ปราสาทประธานวัดไชยวัฒนาราม 159

ภาพที่		หน้า
94	ด้านหน้าของสภาคารราชประยูร	166
95	ด้านหลังของสภาคารราชประยูร	167
96	การประดับตกแต่งหน้าจั่วอาคาร ที่ระบุดั้วอักษร “๑๐๘”	167
97	หอนิทรรศนา.....	176
98	หอนาซาน (หอสด)เป็นหอสูงรูปแบบสถาปัตยกรรมมุสลิม	176
99	หอชัชวาลเวียงชัย ที่พระนครคีรี.....	177
100	หอพิสัยศัลลักษณ์ ที่พระราชวังจันทร์เกษม	177
101	เก๋งบุปผาประพาส	185

สารบัญภาพลายเส้น

ภาพลายเส้นที่		หน้า
1	ผังบริเวณพระราชวังบางปะอินในสมัยรัชกาลที่ 5.....	77
2	ผังบริเวณพระราชวังบางปะอินในสมัยปัจจุบัน	86
3	ผังพื้นพระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์	124
4	รูปด้าน 1 พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์	124
5	รูปด้าน 2 พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์	125
6	รูปด้าน 3 พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์	125
7	รูปด้าน 4 พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์	126
8	รูปตัดด้านสกัด พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์	126
9	รูปตัดด้านยาว พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์	127
10	ผังพื้น พระที่นั่งวโรภาชพิमान	135
11	รูปด้าน 1 พระที่นั่งวโรภาชพิमान	135
12	รูปด้าน 2 พระที่นั่งวโรภาชพิमान	136
13	รูปด้าน 3 พระที่นั่งวโรภาชพิमान	136
14	รูปด้าน 4 พระที่นั่งวโรภาชพิमान	137
15	ผังพื้นชั้นที่ 1 พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร	143
16	ผังพื้นชั้นที่ 2 พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร	144
17	ผังพื้นชั้นใต้ถุน พระที่นั่งเวหาศจำรูญ	152
18	ผังพื้นชั้นที่ 1 พระที่นั่งเวหาศจำรูญ	152
19	ผังพื้นชั้นที่ 2 พระที่นั่งเวหาศจำรูญ	153
20	หลังคาชั้นที่ 1 พระที่นั่งเวหาศจำรูญ	153
21	หลังคาชั้นที่ 2 พระที่นั่งเวหาศจำรูญ	154
22	รูปด้าน 1 พระที่นั่งเวหาศจำรูญ	154
23	รูปด้าน 2 พระที่นั่งเวหาศจำรูญ	155
24	รูปด้าน 3 พระที่นั่งเวหาศจำรูญ	155
25	รูปด้าน 4 พระที่นั่งเวหาศจำรูญ	156
26	ผังพื้น หอเหมมณเฑียรเทวราช	160
27	รูปด้าน 1 หอเหมมณเฑียรเทวราช	161
28	รูปด้าน 2 หอเหมมณเฑียรเทวราช	162
29	รูปด้าน 3 หอเหมมณเฑียรเทวราช	163
30	รูปด้าน 4 หอเหมมณเฑียรเทวราช	164

ภาพลายเส้นที่	หน้า
31 ผังพื้นที่ 1 สภาคารราชประยูร.....	168
32 ผังพื้นที่ 2 สภาคารราชประยูร.....	168
33 ผังหลังคา สภาคารราชประยูร.....	169
34 รูปด้าน 1 สภาคารราชประยูร.....	169
35 รูปด้าน 2 สภาคารราชประยูร.....	170
36 รูปด้าน 3 สภาคารราชประยูร.....	170
37 รูปด้าน 4 สภาคารราชประยูร.....	171
38 รูปตัดด้านยาว (มุขหน้าอาคาร) สภาคารราชประยูร.....	171
39 รูปตัดด้านยาว (กึ่งกลางอาคาร) สภาคารราชประยูร.....	172
40 รูปตัดด้านสกัด สภาคารราชประยูร.....	172
41 ผังพื้นที่ 1 หอวิทูรทัศนา.....	178
42 ผังพื้นที่ 2 หอวิทูรทัศนา.....	178
43 ผังพื้นที่ 3 หอวิทูรทัศนา.....	179
44 ผังพื้นที่ 4 หอวิทูรทัศนา.....	179
45 ผังพื้นที่ 5 หอวิทูรทัศนา.....	180
46 ผังพื้นที่ 6 หอวิทูรทัศนา.....	180
47 ผังพื้นที่ 7 หอวิทูรทัศนา.....	181
48 รูปด้าน หอวิทูรทัศนา.....	182
49 รูปตัด หอวิทูรทัศนา.....	183
50 ผังพื้น เก๋งบุปผาประพาส.....	186
51 รูปด้าน 1 เก๋งบุปผาประพาส.....	186
52 รูปด้าน 2 เก๋งบุปผาประพาส.....	187
53 รูปด้าน 3 เก๋งบุปผาประพาส.....	187
54 รูปด้าน 4 เก๋งบุปผาประพาส.....	188
55 รูปตัด 1 เก๋งบุปผาประพาส.....	188
56 รูปตัด 2 เก๋งบุปผาประพาส.....	189

บทที่ 1 บทนำ

1.ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา (Statements and significance of the problems)

ตั้งแต่ปีพ.ศ.2325 เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้เสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติเป็นปฐมกษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระองค์ทรงมีแนวคิดที่จะสร้างราชธานีและพระราชวังให้เหมือนในสมัยกรุงศรีอยุธยา¹ ซึ่งภายในพระบรมมหาราชวังประกอบไปด้วยพระมหาปราสาทพระราชมณเฑียรสถาน ที่ประทับถาวรของพระมหากษัตริย์และเหล่าพระบรมวงศานุวงศ์ สถานที่ราชการที่พระมหากษัตริย์ทรงใช้บริหารราชการแผ่นดิน ตลอดจนกำแพงล้อมรอบพระบรมมหาราชวังอย่างมั่นคงแข็งแรง และมีป้อมปืนใหญ่สำหรับการป้องกันข้าศึก เนื่องจากพระบรมมหาราชวังเปรียบเสมือนศูนย์กลางของพระนคร จึงทำให้ต้องได้รับการรักษาความปลอดภัยอย่างดี โดยแนวคิดในการสร้างพระบรมมหาราชวังยังคงปรากฏสัญลักษณ์แสดงถึงสถานภาพของพระมหากษัตริย์ตามรูปแบบจารีตประเพณีของพระบรมมหาราชวังที่กรุงศรีอยุธยาเช่นเดิม

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 สถาปัตยกรรมยังไม่เรียบร้อยมั่นคงนัก เนื่องจากยังปรากฏการทำสงครามทั้งกับหัวเมืองในราชอาณาจักรและเมืองภายนอกอยู่เนืองๆ จึงเป็นเหตุให้พระมหากษัตริย์ยังคงต้องเร่งพัฒนาและทำนุบำรุงบ้านเมืองให้มีความเจริญรุ่งเรืองมั่นคง จนไม่มีแม้แต่พระราชโอกาสในการเสด็จฯ ออกนอกพระราชวัง จึงทำให้เจ้านาย พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางผู้ใหญ่ไม่สามารถเดินทางออกจากพระนครไปยังหัวเมืองไกลๆ ได้เช่นกัน เนื่องจากถือเป็นการฝ่าฝืนพระราชปฏิบัติ เกรงจะทำให้พระมหากษัตริย์ทรงระแวงเป็นความผิดทางการเมือง² แต่เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ได้เสด็จขึ้นครองราชย์ บ้านเมืองในขณะนั้นมีความสงบเรียบร้อย ไม่มีภาวะศึกสงคราม และเอื้อต่อการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงจารีตประเพณีบางอย่างให้ทันสมัย โดยก่อนที่พระองค์ทรงครองราชย์นั้น พระองค์ได้ทรงผนวชเป็นพระวชิรญาณภิกขุอยู่เป็นเวลาถึง 27 ปี ทำให้พระองค์ได้ธุดงค์ไปยังหัวเมืองต่างๆ จึงทำให้ได้มีโอกาสเห็นภูมิประเทศ และทรงทราบทุกข์สุขของราษฎร อีกทั้งในภายหลังเมื่อได้ทำสนธิสัญญาเบาริง ทำให้สยามต้องเปิดประเทศเพื่อรับวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามา จึงเริ่มมีชาวตะวันตกเข้ามาอาศัยอยู่ในพระนคร และชาวตะวันตกเหล่านี้มีแนวคิดเรื่องการพักผ่อน

---

¹ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 26 เรื่องตำนานวังเก่า (พระนคร: โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์, 2513), 7.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ, ความทรงจำ (กรุงเทพฯ: เสริมวิทย์บรรณาการ, 2518), 82.

เช่น การขี้อ้อมเมืองเพื่อสุขภาพที่ดี³ จึงทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงมีพระราชประสงค์เสด็จฯ ออกจากพระบรมมหาราชวัง และได้สร้างพระราชวังสำหรับประทับแรมและพระราชวังสำหรับแปรพระราชฐานขึ้นภายใต้แนวความคิดการพักผ่อนหรือการตากอากาศตามแนวคิดตะวันตกตามหัวเมืองนอกพระนคร เช่น พระนครคีรี จังหวัดเพชรบุรี แต่อย่างไรก็ตาม แนวคิดการสร้างพระราชวังดังกล่าวไม่ได้เป็นแนวคิดที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตกมาทั้งหมด เพราะเดิมทีการสร้างพระราชวังสำหรับประทับแรมและพระราชวังสำหรับแปรพระราชฐาน มีปรากฏขึ้นแล้วตั้งแต่ในสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่สร้างขึ้นด้วยวัตถุประสงค์ที่แตกต่างออกไปจากแนวความคิดการสร้างพระราชวังตากอากาศตามแนวคิดตะวันตก เช่น เสด็จฯ ไปนมัสการรอยพระพุทธรูป พระราชทานกลิ่นหลวงที่อยู่ เป็นต้น

จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เสด็จขึ้นครองราชย์ด้วยพระชนมายุเพียง 15 พรรษา ท่ามกลางกระแสการล่าอาณานิคมจากชาติตะวันตก ทำให้พระองค์ได้เสด็จไปเมืองอาณานิคมตะวันตก คือ เมืองสิงคโปร์และเมืองเบตาเวียในปี.ศ.2413 และเสด็จอินเดียในปี.ศ.2414⁴ เพื่อทอดพระเนตรความเจริญและนำมาเร่งพัฒนาให้สยามมีความศิวิไลซ์เพื่อที่จะไม่ได้ตกเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตก หลังจากเสด็จฯกลับ พระองค์ได้ทำการเปลี่ยนแปลงหลายประการ เช่น ยกเลิกตัดผมทรงมหาดไทยในราชสำนัก การยืมเฝ้าและการถวายค่านับ ตั้งโรงเรียนหลวงสอนภาษาอังกฤษ ตั้งกองทหารมหาดเล็ก การตัดถนนรอบกำแพงพระนคร⁵ รวมถึงการสร้างงานสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกขึ้นในสยาม และปรากฏการสร้างพระราชวังบางปะอิน ที่พระนครศรีอยุธยาขึ้น โดยเป็นพระราชวังสำหรับแปรพระราชฐานแห่งแรกของรัชกาลที่ 5 ทรงโปรดฯ ให้สร้างขณะพระองค์มีพระชนมายุเพียง 20 ชันษา การก่อสร้างได้เริ่มขึ้นตั้งแต่พ.ศ.2415 เป็นต้นมา แต่จากการศึกษาเบื้องต้นพบว่าพระราชวังบางปะอินมีวิธีการวางผังบริเวณที่แตกต่างไปจากพระบรมมหาราชวังอย่างสิ้นเชิง อีกทั้งภายในพระราชวังยังมีอาคารที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมอันหลากหลาย จึงทำให้มีข้อสงสัยว่า เพราะเหตุใดพระราชวังบางปะอินจึงมีการวางผังบริเวณพระราชวังอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในการสร้างพระราชวังแบบจารีต และทำไมภายในพระราชวังบางปะอินจึงปรากฏอาคารที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมที่หลากหลายเช่นนี้ อีกทั้งการสร้างพระราชวังในลักษณะนี้เกิดขึ้นจากแนวคิดหรือมีปัจจัยมาจากอะไร

³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชิ่ง, 2548), 171.

⁴ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุเสด็จประพาสต่างประเทศ ในรัชกาลที่ 5 เสด็จเมืองสิงคโปร์ และเมืองเบตาเวียครั้งแรก และเสด็จประพาสอินเดีย (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2509), .

⁵ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ บรรณาธิการ, รัชกาลที่ 5 : สยามกับอุษาคเนย์และชมพูทวีป (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2547), 212-214.

2. ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา (Goal and objective)

2.1 ศึกษาแนวคิดและระเบียบแบบแผนการวางผังบริเวณของพระราชวังหลวงและพระราชวังสำหรับแปรพระราชฐาน เพื่อให้ทราบถึงแนวคิดที่จะมีอิทธิพลต่อการสร้างพระราชวังบางปะอิน

2.2 ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อแนวคิดในการสร้างผังบริเวณและรูปแบบสถาปัตยกรรมภายในพระราชวังบางปะอิน ซึ่งเป็นพระราชวังแปรพระราชฐานแห่งแรกที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5

2.3 ศึกษาปัจจัยและมูลเหตุการสร้างพระที่นั่งและอาคารต่างๆ ภายในพระราชวังบางปะอิน

3. ขอบเขตของการวิจัย (Scope of the study)

มุ่งเน้นศึกษา “สถาปัตยกรรมภายในพระราชวังบางปะอิน สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5” โดยผู้วิจัยทำการศึกษาดังบริเวณ และสถาปัตยกรรมภายในพระราชวังบางปะอิน สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เฉพาะสถาปัตยกรรมที่ยังคงปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ส่วนอาคารที่ไม่ปรากฏแล้ว ผู้วิจัยจะทำการศึกษาจากภาพถ่ายเก่าหรือหลักฐานจากแบบสถาปัตยกรรม เช่น ผังพื้นเก่าของอาคาร เป็นต้น ซึ่งการวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้จัดแบ่งกลุ่มอาคารออกเป็น 2 กลุ่ม ตามเกณฑ์การใช้งานหลัก ดังนี้

3.1 กลุ่มพระที่นั่ง

1. พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์
2. พระที่นั่งวโรภาชพิमान
3. พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร
4. พระที่นั่งเวหาศจำรูญ

3.2 กลุ่มอาคารอื่นๆ

1. หอเหมมณเฑียรเทวราช
2. สภาคารราชประยูร
3. หอวิฑูรทัศนา
4. เก๋งบุปผาประพาส

จากการศึกษาเบื้องต้นพบว่า พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร มีความสำคัญเป็นอย่างมาก และผู้วิจัยสามารถสืบค้นพบหลักฐานผังพื้นและภาพถ่ายเก่าได้ ดังนั้นผู้วิจัยจึงทำการศึกษาพระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียรเพิ่มขึ้นอีก 1 หลัง นอกจากนี้แล้วภายในผังบริเวณพระราชวังบางปะอินยังประกอบไปด้วยอาคารในเขตพระราชฐานชั้นใน (ผู้วิจัยไม่ได้ทำการศึกษาในส่วนนี้ด้วยข้อจำกัดบางประการ) รวมทั้งสิ่งก่อสร้างต่างๆ เช่น สะพาน ประตู อนุสาวรีย์ ซึ่งผู้วิจัยจะนำมาเชื่อมโยงประกอบในบทวิเคราะห์

4. วิธีการศึกษา (Research methodology)

วิธีการศึกษา แบ่งได้เป็น 4 ขั้นตอน ดังนี้

4.1 การเก็บข้อมูล คือ การหาข้อมูลที่จะใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานสำหรับการศึกษาวิเคราะห์ เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อสรุปในการวิจัย แบ่งการเก็บข้อมูลออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

4.1.1 การศึกษาข้อมูลทางเอกสาร (Documentary Research) คือ การศึกษาข้อมูลจากเอกสาร ในส่วนที่เป็นเนื้อหา ที่มา ความเป็นไปของเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย โดยแบ่งเป็น

เอกสารที่เป็นลายลักษณ์อักษร เช่น เอกสารจดหมายเหตุ เอกสารกราบบังคมทูล พระราชหัตถเลขา พระราชพงศาวดาร จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ราชกิจจานุเบกษา หนังสือวิชาการ วิทยานิพนธ์ บทความ และเอกสารที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร เช่น แบบทางสถาปัตยกรรม ภาพถ่ายเก่า แผนที่

แหล่งข้อมูลทางเอกสาร ได้แก่ ห้องสมุดของมหาวิทยาลัยต่างๆ สำนักหอสมุดแห่งชาติหอสมุดแห่งชาติ กองสถาปัตยกรรม สำนักพระราชวัง การขอความอนุเคราะห์แบบ และข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์

4.1.2 การศึกษาข้อมูลทางภาคสนาม (Field Research) เป็นการเก็บข้อมูลทางกายภาพที่ได้จากสถานที่จริง ด้วยวิธีการสำรวจจริงวัด การถ่ายภาพ และร่างภาพ

แหล่งข้อมูลทางภาคสนาม ได้แก่ สถาปัตยกรรมที่ทำการศึกษาวิจัย

4.1.3 การศึกษาข้อมูลทางการสัมภาษณ์ (Interviews) เป็นลักษณะของข้อมูลที่ไม่อาจศึกษาได้จากทางเอกสาร หรือภาคสนาม เพราะเป็นข้อมูลที่ได้จากความรู้ ความสามารถ และประสบการณ์ของบุคคลที่มีความชำนาญเฉพาะตัว

4.2 การจัดลำดับข้อมูล คือ การนำข้อมูลพื้นฐานมาทำการคัดกรอง จัดกลุ่มแบ่งประเภทตามลำดับศักดิ์ของข้อมูล เพื่อสำหรับนำไปใช้ในการวิเคราะห์ต่อไป

4.3 การวิเคราะห์ข้อมูล คือ การประเมินและตีความข้อมูลพื้นฐานด้วยการเชื่อมโยงอย่างมีเหตุผล โดยอาศัยความเป็นจริงทางประวัติศาสตร์

4.4 การสรุป คือ การอภิปรายความคิดรวบยอดของการศึกษาวิจัย เพื่อให้ทราบถึงความสัมพันธ์ของปัจจัยต่างๆที่มีผลต่อสถาปัตยกรรมที่ได้ทำการศึกษา

5. นิยามคำศัพท์เฉพาะ (Definition)

เพื่อความเข้าใจร่วมกัน ดังนั้นผู้วิจัยจึงขอกำหนดความหมายหรือนิยามคำศัพท์เพื่อใช้ในการวิจัยนี้

5.1 พระราชวังหลวง หรือวังหลวง หมายถึง ที่ประทับของพระมหากษัตริย์ ตั้งอยู่ในพระนคร ซึ่งเป็นศูนย์กลางการบริหารราชการแผ่นดิน และเป็นศูนย์กลางสำหรับตั้งการพระราชพิธี มีพระมหาปราสาทและพระราชมณเฑียรเป็นสัญลักษณ์ฝ่ายอาณาจักร และมีพระอารามประจำวังเป็นสัญลักษณ์ฝ่ายศาสนจักร

5.2 พระราชวัง หมายถึง ที่ประทับของพระมหากษัตริย์ ซึ่งมีระดับความสำคัญรองลงมา

จากพระราชวังหลวง โดยวังใดจะเรียกว่าพระราชวังได้นั้น จะต้องมีพระบรมราชโองการสถาปนาขึ้นเท่านั้น

5.3 วัง พระตำหนัก หมายถึง ที่ประทับของพระมหากษัตริย์ ซึ่งไม่ได้มีการประกาศยกฐานะขึ้นเป็นพระราชวังหรือเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ และเจ้าจอมต่างๆ

5.4 การประทับแรม คือ การพักค้างคืนในที่อื่นเป็นการชั่วคราวในระยะสั้น

5.5 การแปรพระราชฐาน คือ การเปลี่ยนสถานที่ประทับไปอยู่ที่อื่นเป็นการชั่วคราวในระยะเวลานาน

ดังนั้น พระราชวังและวังที่ใช้ในการประทับแรม หมายถึง พระราชวังและวังซึ่งเป็นที่ประทับค้างคืนที่สร้างขึ้นสำหรับพระมหากษัตริย์ ให้พระองค์เสด็จประทับชั่วคราวในระยะเวลานั้น โดยพระราชวังและวังดังกล่าวถูกสร้างมาจากวัตถุประสงค์ใดอย่างหนึ่งเป็นสำคัญ เช่น เพื่อเป็นพระราชวังและวังที่ตั้งอยู่ระหว่างทางในการเสด็จพระราชดำเนินไปบูชาปูชนียสถานทางพระพุทธศาสนา เป็นต้น

ส่วนพระราชวังและวังที่ใช้ในการแปรพระราชฐาน หมายถึง พระราชวังและวังซึ่งเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ โดยพระองค์ใช้เพื่อการเปลี่ยนสถานที่ไปอยู่ที่อื่นเป็นการชั่วคราวในระยะเวลานาน โดยมีวัตถุประสงค์การสร้างเพื่อใช้ทรงพระสำราญพระอิริยาบถ ส่วนมากจะเป็นพระราชวังที่สร้างอยู่ตามหัวเมืองสำคัญๆ

บทที่ 2

การศึกษาเปรียบเทียบพระราชวังหลวง และพระราชวังและวังที่ใช้ในการเสด็จแปรพระราชฐาน

1. พระราชวังหลวง

ตามประเพณีธรรมเนียมไทยโบราณตั้งแต่ที่มีระบบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระมหากษัตริย์ คือ บุคคลที่มีพระอิสริยยศ และมีพระราชอำนาจสูงสุดในด้านการปกครองและบริหารประเทศ โดยมีพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นตำแหน่งที่รองลงมา ทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยของพระมหากษัตริย์ เช่น ยามศึกสงคราม พระมหากษัตริย์ทรงเป็นแม่ทัพใหญ่คุมทัพหลวง ส่วนพระมหากษัตริย์ทรงคุมทัพหน้า นอกจากนี้ยังมีทัพหน้าคอยช่วยเหลือทัพหลวงอีกกองหนึ่ง เรียกว่า ทัพหลัง จากแบบแผนการจัดตั้งทัพดังกล่าวนี้ได้ถูกนำมาใช้เป็นรูปแบบของการจัดตั้งพระราชวังในพระนครด้วย คือ วังหลวง เรียกว่า “พระบรมมหาราชวัง” วังหน้า เรียกว่า “พระราชวังบวรสถานมงคล” และวังหลัง เรียกว่า “พระราชวังบวรสถานพิมุข หรือพระราชวังหลัง”¹ เป็นผลให้การสร้างพระราชวังหลวง จึงได้นำแนวความคิด ความเชื่อ ศาสนา และการเมืองการปกครอง เข้ามาประยุกต์ใช้ในการออกแบบที่ประทับของพระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์ ดังปรากฏหลักฐานการสร้างพระราชวังหลวงขึ้นตั้งแต่สมัยสุโขทัย ดำเนินสืบต่อมายังกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ ถึงแม้ว่าจะมีองค์ประกอบแวดล้อมที่แตกต่างกันทั้งในด้านทำเลที่ตั้ง ภูมิประเทศ การเมืองการปกครอง ระบบเศรษฐกิจ ตลอดจนวิทยาการต่างๆ จึงทำให้เกิดลักษณะเฉพาะของพระราชวังหลวงแต่ละแห่งขึ้น อย่างไรก็ตามแต่ละพระราชวังหลวงก็จะมีลักษณะร่วมที่ใช้ระเบียบของแบบแผนในการวางผังและจัดพื้นที่ใช้สอยหลักที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน ดังจะกล่าวโดยสังเขปดังนี้

1.1 พระราชวังเมืองสุโขทัย

สุโขทัย คืออาณาจักรแรกของชนชาติไทย มีนักวิชาการได้ให้ความเห็นถึงการก่อรูปขึ้นได้เป็นเพราะสุโขทัยเป็นเส้นทางคมนาคมของเมืองโบราณตั้งอยู่บริเวณภาคเหนือตอนล่างเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 16-17 โดยเป็นจุดผ่านระหว่างเส้นทางข้ามหุบเขา (ตะวันออก-ตะวันตก) และเส้นทางลำน้ำปิง (เหนือ-ใต้) ดังนั้นชุมชนจึงค่อยๆก่อรูปขึ้นบนเส้นทางคมนาคมการค้า เพราะบ้านเมือง แวะแคว้น

¹ หม่อมราชวงศ์แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, มรดกสถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: สำนักราชเลขาธิการ, 2537), 8.

และอาณาจักรต่างๆโดยรอบ มีการสังสรรค์ติดต่อสื่อสารถึงกัน² เป็นผลให้เกิดการพัฒนาจากหมู่บ้าน กลายเป็นชุมชนใหญ่จนกลายเป็นเมือง และจนกระทั่งราวปลายพุทธศตวรรษที่ 18 หรือต้นพุทธศตวรรษที่ 19 ได้กลายเป็นอาณาจักรสุโขทัยขึ้น

จากหลักศิลาจารึกสุโขทัย หลักที่ 1 ซึ่งแสดงให้เห็นถึงลักษณะทางสภาพสังคมที่ประกอบด้วยคนที่มีความเกี่ยวพันและผูกพันกันแน่นหนาทางสายโลหิต สังคมดังกล่าวไม่ได้มีขนาดใหญ่มากนัก มีคนจำนวนจำกัดและอยู่ในพื้นที่ที่ไม่กว้างขวาง สามารถติดต่อกันได้สะดวกทุกเวลา แม้ว่าในสังคมจะมีการแบ่งคนออกเป็นชนชั้นสูงหรือชนชั้นต่ำ แต่มีความแตกต่างระหว่างชนชั้นไม่มากนัก³ โดยการปกครองไม่ได้มีลักษณะที่ซับซ้อน คือ มีการปกครองเป็นพ่อปกครองลูก(ปิตุราชาธิปไตย) โดยผู้นำหรือผู้ปกครองมีสถานะที่เรียกว่า พ่อขุน ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อขุนกับคนในสังคมมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด แต่สถานภาพของพ่อขุนมีฐานะเป็นทั้งผู้ปกครองและเป็นศูนย์รวมของอำนาจการบริหารทุกอย่างของอาณาจักร⁴ ซึ่งสามารถกล่าวโดยสรุปได้ว่าสถาบันผู้นำของสุโขทัยเป็นสถาบันที่มีความเป็นมนุษย์⁵

ในปัจจุบันตำแหน่งที่ตั้งพระราชวังหลวงในสมัยสุโขทัย ไม่สามารถสรุปได้อย่างแน่ชัดว่าตั้งอยู่บริเวณที่ใด แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงได้ให้ข้อคิดเห็นถึงตำแหน่งที่ตั้งของพระราชวังในพระราชนิพนธ์เรื่อง **เที่ยวเมืองพระร่วง** เมื่อคราวเสด็จพระราชดำเนินมาเมืองสุโขทัย ดังความ

ที่ริมวัดมหาธาตุทางด้านตะวันออก มีที่ดินว่างเปล่าอยู่แปลงหนึ่งเป็นรูปสี่เหลี่ยม...จึงสันนิษฐานว่าที่ดินแปลงนี้คงไม่ใช่ของวัดมหาธาตุ เพราะถ้าเป็นที่นี้เขตวัด ที่ไหนจะเว้นมีพระเจดีย์วิหาร...ถึงทำให้สันนิษฐานว่า ฐานนี้คือลานปราสาท และปราสาทนั้นทำด้วยไม้...คือพระราชวังของพระเจ้ากรุงสุโขทัย ถ้าไม่เชิงนี้ก็ไมทราบว่าจะเป็นอย่างอื่นได้อีก⁶

² สุจิตต์ วงษ์เทศ, **แคว้นสุโขทัย : รัฐในอุดมคติ** (กรุงเทพฯ: บริษัท, 2536), 13-14.

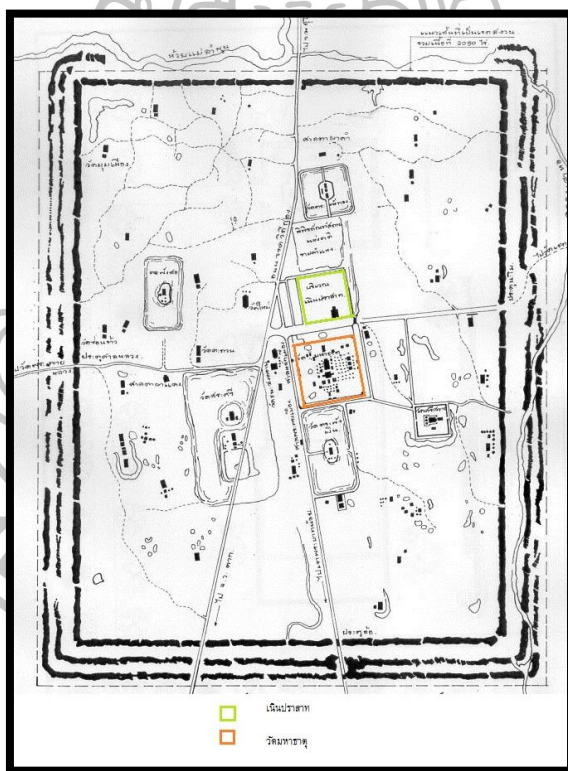
³ หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช, “สังคมไทย” ใน **ลักษณะไทย** (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิชย์, 2552), 2.

⁴ สิ้นชัย กระบวนแสง, ประวัติศาสตร์สุโขทัยจากศิลาจารึก (วิทยานิพนธ์ ปริญญาโท สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2518), 78.

⁵ เรื่องเดียวกัน, 26.

⁶ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **เที่ยวเมืองพระร่วง** (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2526), 64-65.

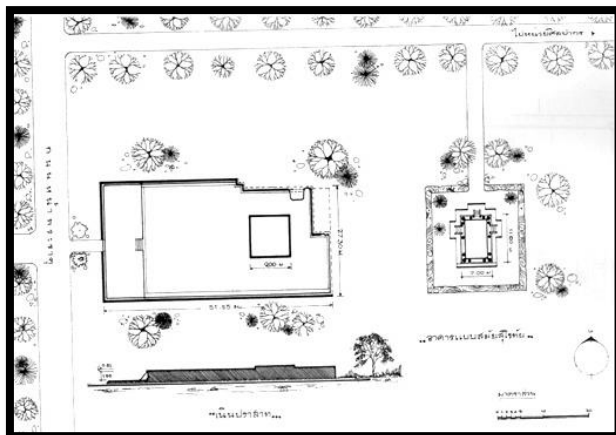
ซึ่งพระองค์ทรงสันนิษฐานไว้ว่า ที่ดินแปลงดังกล่าวไม่ใช่ที่ดินของวัดมหาธาตุ และฐานที่ปรากฏอยู่น่าจะเป็นฐานของพระราชวังสมัยสุโขทัย ต่อมานักวิชาการและกรมศิลปากร ได้เรียกบริเวณดังกล่าวว่า เนินปราสาทพระร่วง (ภาพที่ 1) ด้วยลงความเห็นกันว่าเป็นที่ตั้งของพระปราสาทมณฑลเศียรที่ประทับของของกษัตริย์ในสมัยสุโขทัย ต่อมาสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้สันนิษฐานเพิ่มเติมว่า วัดมหาธาตุคือวัดประจำพระราชวังเหมือนกันกับวัดพระศรีสรรเพชญ์ที่ และวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ส่วน ศรีสัคร วัลลิโถม ได้ให้ความเห็นไว้ว่า ในจารึกวัดป่ามะม่วงเมืองสุโขทัย ได้กล่าวถึงการออกผนวชของสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไท แสดงให้เห็นชัดเจนว่ามีการประกอบพระราชพิธีในพระราชมณฑลเศียรที่อยู่หน้าวัดมหาธาตุ (เนินปราสาทพระร่วง)⁶ ทำให้เข้าใจได้ว่าเนินปราสาทพระร่วงคือพระราชวังหลวงในสมัยสุโขทัย ที่มีวัดมหาธาตุเป็นวัดประจำพระราชวังด้วยเช่นกัน (ภาพที่ 2)

ภาพที่ 1 วัดมหาธาตุตั้งอยู่บริเวณกึ่งกลางเมืองสุโขทัย โดยมีเนินปราสาทพระร่วงตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือ มีนักวิชาการสันนิษฐานว่าเป็นที่ตั้งพระราชวังหลวงสมัยสุโขทัย
ที่มา : กองโบราณคดี กรมศิลปากร, “ผังเมืองสุโขทัย,” ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์.

⁶ ศรีสัคร วัลลิโถม, ความหมายพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2546), 90.

ภาพที่ 2 ผังบริเวณเนินปราสาทพระร่วง ซึ่งพบซากอาคารก่อด้วยอิฐ เชื่อว่าเป็นฐานของพระปราสาทราชมณเฑียร

ที่มา : นางพาง สุขวณิช, “ลักษณะพระราชานิเวศน์มณฑลเสียดสถาน” (วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2513), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

1.2 พระราชวังหลวงในสมัยกรุงศรีอยุธยา

1.2.1 มูลเหตุและแนวคิดในการก่อสร้าง

กรุงศรีอยุธยา เกิดจากการรวมตัวกันของรัฐสุพรรณบุรีและรัฐลพบุรี โดยสองรัฐนี้เป็นศูนย์กลางของอำนาจในวงจำกัดในภาคกลางของประเทศไทย⁷ กรุงศรีอยุธยาสถาปนาขึ้นโดยพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) ในปีพ.ศ.1893 และสิ้นสุดลงในพ.ศ.2310 รวมเวลาเป็นราชธานี 417 ปี อาณาจักรกรุงศรีอยุธยาตั้งอยู่ในบริเวณพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ซึ่งเหมาะแก่การทำเกษตรกรรม และมีเส้นทางคมนาคมติดต่อกับดินแดนทั้งภายในและภายนอก เป็นเงื่อนไขทางภูมิศาสตร์ที่ช่วยให้ราชธานีแห่งนี้มีคงเจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว เพราะมีลักษณะผสมผสานของการเป็นอาณาจักรในแผ่นดิน (ควบคุมการเกษตร) และอาณาจักรทางทะเล (ควบคุมการค้า)⁸ (ภาพที่ 3)

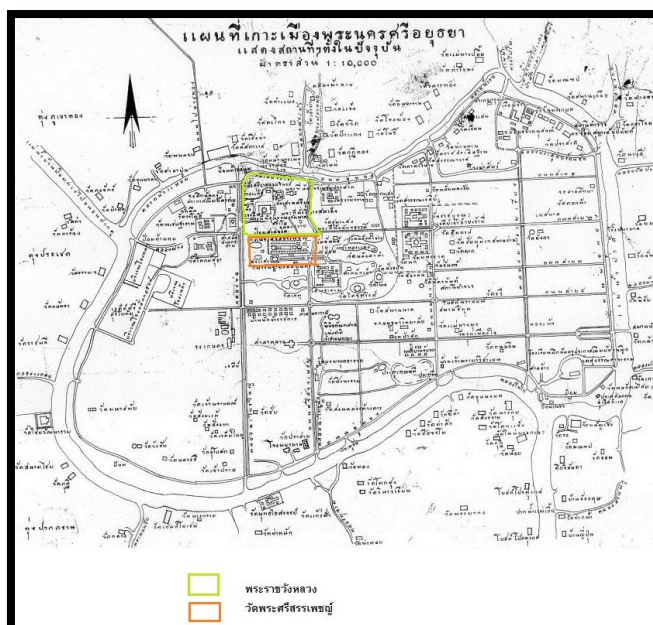
ระบบการเมืองการปกครองกรุงศรีอยุธยาเป็นระบบราชาธิปไตย คือ พระเจ้าแผ่นดินมีอำนาจสูงสุด รองลงมาคือ เจ้า ขุนนาง พระสงฆ์ ราชบุตร ซึ่งถือเป็นการจัดลำดับของศักดิ์นาประจำตัวที่มีกฎหมายรองรับอย่างชัดเจน โดยสถาบันกษัตริย์ก็ยังใช้พิธีกรรมและหลักความเชื่อทางศาสนาเข้ามาในการสร้างอำนาจและความศักดิ์สิทธิ์ เป็นการผสมกันระหว่างธรรมราชาและเทวราชา⁹ ที่สะท้อนผ่านการสร้างพระราชวังหลวงแห่งกรุงศรีอยุธยา อันเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ตั้งนั้นภายในพระราชวังจึงประกอบไปด้วยพระมหาปราสาทที่ใช้สำหรับประทับ สำหรับเสด็จออกจากราชการ และสิ่งก่อสร้างต่างๆ จากการที่กรุงศรีอยุธยาเป็นศูนย์กลางในด้านการเมืองการปกครองมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน เป็นผลให้พระราชวังหลวงจึงมีการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพอยู่ตลอด ซึ่ง

⁷ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, อยุธยา : ประวัติศาสตร์และการเมือง (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548), 4.

⁸ เรื่องเดียวกัน, 3.

⁹ เรื่องเดียวกัน, 3.

ระยะสุดท้ายคือ จุดสูงสุดของการสร้างพระราชวังในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เนื่องด้วยเศรษฐกิจของกรุงศรีอยุธยากำลังเจริญมั่งคั่งจากการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ ในด้านสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมนั้นก็เจริญรุ่งเรืองสูงสุดเช่นกัน

ภาพที่ 3 ตำแหน่งที่ตั้งของพระราชวังหลวงแห่งกรุงศรีอยุธยา จะตั้งอยู่บริเวณทางด้านทิศเหนือติดกับแม่น้ำลพบุรีของเกาะเมืองกรุงศรีอยุธยามีวัดพระศรีสรรเพชญ์ตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้ของพระราชวัง

ที่มา : กองโบราณคดี กรมศิลปากร, “แผนที่เกาะเมืองกรุงศรีอยุธยา,” ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์.

ระยะที่ 1

เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) ทรงสถาปนากรุงศรีอยุธยาขึ้น และทรงโปรดฯ ให้สร้างพระราชวังหลวงขึ้นในปี.ศ.1893 โดยให้ความสำคัญในการใช้ที่ดินบริเวณรอบๆ หนองโสน หรือปัจจุบันเรียกว่า บึงพระราม พระองค์ทรงโปรดฯ ให้สร้างพระราชวังขึ้นทางบริเวณตอนเหนือของหนองน้ำ และทรงบูรณะวัดเก่าซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของหนองโสนขึ้นเป็นวัดมหาธาตุ¹⁰ และทรงสร้างพระที่นั่งทรงปราสาท 3 องค์ คือ พระที่นั่งไพศุภย์มหาปราสาท พระที่นั่งไพชยนต์มหาปราสาท และพระที่นั่งไอศวรรย์มหาปราสาท¹¹ ต่อมาในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีทรงสร้างพระที่นั่งมังคลาภิเษก และสมัย

¹⁰ ศรีศักร วัลลิโภดม, กรุงศรีอยุธยาของเรา (กรุงเทพฯ: มติชน, 2553), 25.

¹¹ คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (พระนคร: คลังวิทยา, 2507), 56.

สมเด็จพระบรมราชาธิราชทรงสร้างพระที่นั่งตรีมุข¹² แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่า วัดมหาธาตุเป็นส่วนหนึ่งของพระราชวังหลวง และอาคารส่วนใหญ่เป็นเครื่องไม้ จึงได้รับความเสียหายอย่างมากจากเพลิงไหม้พระราชวังหลวง 2 ครั้งในพ.ศ.1983 และพ.ศ.1984 ซึ่งน่าจะเป็นสาเหตุสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้มีการย้ายตำแหน่งที่ตั้งของพระราชวังหลวงในรัชกาลต่อมา

ระยะที่ 2

เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จขึ้นครองราชย์ปีพ.ศ.1991¹³ พระองค์ทรงถวายที่ดินบริเวณพระราชวังหลวงเดิมให้เป็นเขตพุทธาวาสด้วยการสร้างวัดพระศรีสรรเพชญ์ขึ้น และพระองค์โปรดฯ ให้สร้างพระราชวังหลวงแห่งใหม่ขึ้นที่ริมแม่น้ำทางด้านทิศเหนือติดกับกำแพงเมืองและแม่น้ำลพบุรี¹⁴ ถือเป็นการขยายอาณาเขตทำให้มีบริเวณพระราชวังที่กว้างขวางขึ้นเพื่อที่จะจัดสรรให้ภายในพระราชวังเพื่อการรักษาความปลอดภัยในส่วนต่างๆ เช่น บริเวณที่ใช้เป็นสวนราชการ และบริเวณโรโหฐาน สถานที่ประทับของพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ชั้นใน โดยพระองค์โปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งเบญจรัตนมหาปราสาท และพระที่นั่งสรรเพชญ์มหาปราสาท¹⁵ ต่อมาในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงสร้างพระที่นั่งมิ่งคลาภิเศก แต่ในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง พระที่นั่งองค์ดังกล่าวถูกฟ้าผ่าเพลิงไหม้ เมื่อสร้างใหม่จึงได้สร้างพระที่นั่งขึ้นใหม่และเปลี่ยนชื่อเป็นพระที่นั่งวิหารสมเด็จ

ระยะที่ 3

สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ได้ทำการขยายอาณาเขตของพระราชวังหลวงออกไปโดยรอบ คือ ด้านทิศเหนือจรดแนวกำแพงเมือง ด้านทิศตะวันออกจรดท้ายวัดพระศรีสรรเพชญ์¹⁶ ทำให้วัดพระศรีสรรเพชญ์กลายเป็นวัดประจำพระราชวังอย่างสมบูรณ์ อีกทั้งทรงโปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งสุริยาสน์อมรินทร์ และพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์¹⁷ สร้างขึ้นในเขตพระราชฐานชั้นนอก รวมทั้งมีการเพิ่มขนาดของกำแพงพระราชวังชั้นนอก 2 ชั้น และมีการสร้างป้อมโดยรอบพระราชวังขึ้น โดย

¹² พระยาโบราณราชธานินทร์, อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยา กับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์ ฉบับชำระครั้งที่ 2 และภูมิสถานกรุงศรีอยุธยา (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, 2550), 57-58.

¹³ พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ ใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐ, คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด (นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2553), 396.

¹⁴ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2516), 121. ซึ่งการย้ายดังกล่าวเพื่อความสะดวกสบายในการเสด็จออกพระนครทางชลมารคด้วย

¹⁵ พระยาโบราณราชธานินทร์, อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยา กับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์ ฉบับชำระครั้งที่ 2 และภูมิสถานกรุงศรีอยุธยา, 58.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, 58.

¹⁷ คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, 104.

พื้นที่ที่ขยายออกมาทางทิศตะวันออก เป็นที่ตั้งอาคารที่ทำการของข้าราชการ ส่วนพื้นที่ที่ขยายออกมาทางด้านทิศใต้เป็นที่ตั้งของหมู่พระคลังมหาสมบัติ

ต่อมาสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งบาทหลวงโทมัส วัลเนอราได้จัดทำแผนที่เมืองพระนครศรีอยุธยาราวปีพ.ศ.2230 พบว่าพระราชวังหลวงกับวัดพระศรีสรรเพชญ์ถูกผนวกเข้าอยู่ภายในกำแพงเดียวกัน แต่สระแก้วและสวนอู่ถูกกันให้อยู่นอกเขตพระราชวัง มีแนวคลองชักน้ำจากคลองที่เข้ามาใช้ในสระแก้วสายหนึ่ง มีการสร้างพระที่นั่งบรยงก์รัตนานันเป็นที่ประทับที่ท้ายพระราชวัง¹⁸ และสร้างพระตำหนักตึกเป็นที่ประทับของพระมเหสี สมัยสมเด็จพระเพทราชาโปรดฯ ให้เอาส่วนท้ายของพระราชวังเป็นด้านหน้า โปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งทรงปืนเป็นที่เสด็จออกว่าราชการ ในรัชกาลนี้ และปรากฏการสร้างศาลาลูกขุนขึ้นในบริเวณนี้¹⁹

1.2.2 ระเบียบแบบแผนในการวางผังพระราชวัง

เนื่องจากกรุงศรีอยุธยา เดิมเป็นมีเมืองขนาดเล็ก มีคูน้ำ กำแพงล้อมรอบที่ใช้ป้องกันรักษาความปลอดภัยอยู่แล้ว อีกทั้งคนที่อยู่ในเมืองมีจำนวนน้อย ส่วนมากเป็นพวกขุนนางข้าราชการ เท่านั้นพระราชวังหลวงแห่งกรุงศรีอยุธยาในระยะที่ 1 จึงมีอาณาเขตที่ไม่กว้างขวางมาก และอาคารสร้างด้วยไม้ แต่พอถึงสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ กรุงศรีอยุธยากำลังเติบโตเป็นศูนย์กลางทางการค้าการคมนาคม จึงมีผู้คนพลุกพล่านจำนวนมากแก่การให้ความปลอดภัยแก่พระเจ้าแผ่นดินและพระราชวงศ์ เป็นผลให้ต้องปรับปรุงและขยายเมืองให้เหมาะสมมากขึ้น โดยทำการย้ายพระราชวังไปอยู่ใกล้กับแม่น้ำลพบุรีทางตอนเหนือของพระนคร และตั้งพระราชวังติดแม่น้ำที่จะทำให้พระเจ้าแผ่นดินมีความสะดวกสบายในการเสด็จขลุมนครไปยังเมืองอื่นๆ ส่วนบริเวณพระราชวังเดิมได้สร้างเป็นวัดพระศรีสรรเพชญ์

พระราชวังหลวงหันหน้าไปทางด้านทิศตะวันออก มีกำแพงล้อมรอบสูง 10 ศอก²⁰ หน้า 4 ศอก มีชานสำหรับทหารยืนประจำ 2 ศอก มีป้อมปืนรอบพระราชวังทั้งหมด 8 ป้อม²¹ (ตำแหน่งป้อมดูในภาพที่ 4) และมีประตูโดยรอบพระราชวังทั้งหมด 16 ประตู²² (ตำแหน่งประตูดูในภาพที่ 4)

¹⁸ คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, 106.

¹⁹ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, 150.

²⁰ คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, 216.

²¹ รายชื่อป้อมที่ล้อมรอบพระราชวัง ดังนี้ ป้อมท่าคั่น(หมายเลข 1) ป้อมปืน (หมายเลข 6) ป้อมศาลาสารบัญชี่(หมายเลข9) ป้อมปืนตรงวัดชีเชียง หรือป้อมศาลาพระมงคลบทพิตร(หมายเลข 13) ป้อมมูวัดพระศรีสรรเพชญ์ หรือป้อมมูมูวัดรามาวาส (หมายเลข 15) ป้อมปืนมูสระแก้ว (หมายเลข 17) ป้อมสวนอู่ (หมายเลข 19) และป้อมปากท่อ หรือป้อมท้ายสนม (หมายเลข 24)

²² รายชื่อประตูด้านทิศเหนือ ประตูบวรนาрийมหาพจนม์ หรือประตูดิน (หมายเลข 25) ประตูมหาไตรภพพลทวารอุทก หรือประตูฉนวนน้ำประจำท่าवासกรี (หมายเลข 26) ประตูเสารงไชย (หมายเลข 27) ประตูเจ้าปราบ (หมายเลข 28) ประตูข้างเผือก (หมายเลข 29)

โดยการแบ่งพื้นที่ใช้สอยในเขตพระราชวังหลวงแห่งกรุงศรีอยุธยา สามารถแบ่งออกเป็น 4 ส่วน ดังนี้

1.เขตพระราชฐานชั้นนอก หรือท้องสนามจักรวรรดิ

เป็นพื้นที่ส่วนหน้าของพระราชวัง ลักษณะเป็นสนามใหญ่ที่ตั้งของส่วนราชการ เช่น ศาลาสารบัญชี่หรือหอทะเบียนราษฎร และหอแปลพระราชสาสน์²³ โรงปืนใหญ่ โรงช้าง โรงม้า เป็นต้น²⁴ และมีพื้นที่โล่งเป็นสนามชัยเพื่อใช้ในการประกอบพิธีกลางแจ้ง

2.เขตพระราชฐานชั้นกลาง

เป็นที่ตั้งของพระมหาปราสาทสำคัญ 3 หลัง ได้แก่ พระที่นั่งวิหารสมเด็จ พระที่นั่งสรรเพชญมหาปราสาท พระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ โดยยังเป็นที่ตั้งของพระคลังมหาสมบัติ ตึกจำสังัด ทิศาบาบชาววัง ทิศดาบตำรวจ เป็นต้น พื้นที่ส่วนใต้ของเขตพระราชฐานชั้นกลางน่าจะเป็นที่ตั้งของสระหนองหวาย มีหอพระมณเฑียรธรรมตั้งอยู่กลางสระ²⁵ นอกจากนั้นยังมีโรงโอสถ โรงพระราชยาน โรงพระม โรงเสื่อ โรงช่างสนะ (ช่างเย็บผ้า) และโรงนางพญาช่างเผือก²⁶

3.เขตพระราชฐานชั้นใน

เป็นที่ตั้งของพระราชมณเฑียรที่ประทับของพระมหากษัตริย์ เจ้านายฝ่ายใน และสนม มีพระที่นั่งเบญจรัตนมหาปราสาท พระที่นั่งบรรยงก์รัตนาสน์ และตามที่ปรากฏชื่อพระที่นั่งขนาดเล็กในเอกสาร เช่น พระที่นั่งสนามจันทร์ พระที่นั่งสนามชัย และพระที่นั่งพิมานรัตยา อีกทั้งจากการที่สมเด็จพระเพทราชาโปรดฯ ให้ทำของพระราชวังเป็นด้านหน้าพระราชวัง จึงมีอาคาร

ประตูด้านทิศตะวันออก ประตูจักรมहिมา (หมายเลข 2) ประตูศรีไชยศักดิ์ (หมายเลข 3) ประตูสุวรรณคีพิจิตร (หมายเลข 4) ประตูสมณพิศาลดี (หมายเลข 5) ประตูศิลาภิรมย์ (หมายเลข 7) ประตูอาคนเญาตรา (หมายเลข 8)

ประตูด้านทิศใต้ ประตูวิจิตรพิมล (หมายเลข 10) ประตูมงคลพิศาลดี (หมายเลข 11) ประตูฤทธิ์ไพศาล (หมายเลข 12) ประตูบรรณิมิต (หมายเลข 14)

ประตูด้านทิศตะวันตก ประตูช่องกุด (หมายเลข 16) ประตูบรรเจษฎานารี หรือประตูสวนอู่ (หมายเลข 18) ประตูชลชาติทวารสาคร (หมายเลข 20) ประตูมหาโกศราช (หมายเลข 21) ประตูอุดมคงคา (หมายเลข 22) ประตูจันทวารมรณาภิรมย์ (หมายเลข 23)

ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, 216-218. แต่จากการขุดค้นทางโบราณคดีพบประตูรอบพระราชวังหลวงทั้งหมด 20 ประตู

²³ กรมศิลปากร, “ว่าด้วยแผนที่กรุงศรีอยุธยา” ใน ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 63 เรื่อง กรุงเก่า (พระนคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2511), 142.

²⁴ เรื่องเดียวกัน.

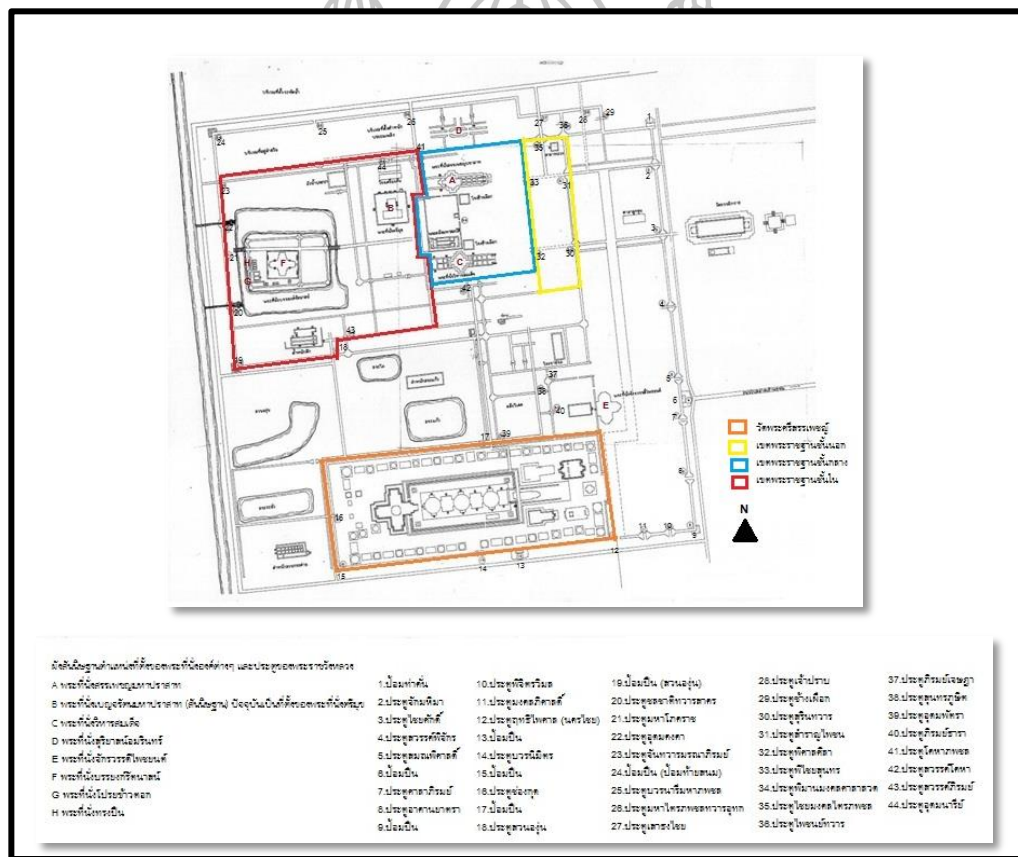
²⁵ ประทีป เพ็งตะโก, “พระราชวังหลวงแห่งกรุงศรีอยุธยา” ใน สถาปัตยกรรมในสถาบันพระมหากษัตริย์, 36.

²⁶ กรมศิลปากร, “ว่าด้วยแผนที่กรุงศรีอยุธยา”, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 63 เรื่อง กรุงเก่า, 144.

ประเภทศาลาลูกขุน พระที่นั่งทรงปืนเป็นที่เสด็จออกกว่าราชการ และมีอาคารสำหรับพักรอเข้าเฝ้า มี ทิมสงฆ์ ทิมดาบมหาดเล็ก โรงนาฬิกา โรงโอสถ โรงเครื่องม้าต้น โรงพระแสงเครื่องต้น และโรงช่างทำ มุก ส่วนด้านทิศเหนือของเขตพระราชฐาน เป็นที่อยู่ของสนมและตำหนักประทมเพลิง มีกำแพงกั้น ส่วนนี้ออกจากที่ประทับของพระมหากษัตริย์ มีประตูเป็นทางติดต่อ มีพระราชอุทยานภายใน พระราชวัง

4. วัดประจำพระราชวัง

วัดพระศรีสรรเพชญ์ เป็นวัดประจำพระราชวัง ตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้ของเขต พระราชฐานชั้นกลาง มีกำแพงล้อมรอบ เป็นสถานที่ประกอบพระราชพิธีของพระมหากษัตริย์ และเป็นสถานที่บรรจุพระบรมอัฐิของพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์

ภาพที่ 4 ผังพระราชวังหลวงแห่งกรุงศรีอยุธยา แสดงการแบ่งพื้นที่ใช้สอยภายในพระราชวังหลวง ออกเป็น 4 เขต ในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง
ที่มา : กรมศิลปากร, กองอนุรักษ์โบราณสถาน, “ผังสันนิษฐานสภาพโบราณอุทยานประวัติศาสตร์ พระนครศรีอยุธยา,” ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์.

1.2.3 สรุป

อาณาจักรกรุงศรีอยุธยา ก่อนรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มีลักษณะคล้ายกับบรรดาเมืองระดับรัฐอื่นทั่วไป ดังนั้นพระราชวังหลวงซึ่งเป็นประทับของพระมหากษัตริย์จึงไม่ได้มีลักษณะที่โดดเด่น อาคารส่วนมากเป็นโครงสร้างที่ทำด้วยไม้เป็นส่วนใหญ่ อีกทั้งระบบการปกครองและบริหารบ้านเมืองที่ไม่มีขอบเขตใหญ่โตและมีความซับซ้อนมากนัก เนื่องมาจากมีการจัดรูปการปกครองเมืองลูกหลวง ที่ให้บรรดาโอรสหรือญาติสนิทของพระมหากษัตริย์จะได้รับการแต่งตั้งให้ไปครองเมืองลูกหลวงจนหมด²⁷ ส่วนพระมหากษัตริย์คงรับผิดชอบเมืองบริวารที่อยู่ใกล้ราชธานีเท่านั้น ดังนั้นพระราชวังที่สร้างขึ้นในระยะแรกนั้น มีเพียงอาคารที่เป็นท้องพระโรงที่ออกจากราชการ และตำหนักที่ประทับเท่านั้น

เมื่อมาถึงรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ กรุงศรีอยุธยาก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงเป็นอาณาจักรที่มีขนาดใหญ่โต มีความมั่งคั่งมากขึ้น ทำให้ต้องปฏิรูปการปกครองการปกครองที่มีศูนย์กลางอำนาจอยู่ที่ราชธานี²⁸ ซึ่งจะเป็นการอำนาจและความสำคัญมาอยู่ที่พระมหากษัตริย์ และจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวบรรดาโอรสหรือญาติสนิทของพระมหากษัตริย์ก็จะกลับมาประทับอยู่ภายในราชธานี อีกทั้งการตั้งระบบศักดินาและการจัดขุนนางให้เป็น 2 ฝ่ายคือ มีฝ่ายกลาโหมที่ปกครองฝ่ายทหาร และฝ่ายมหาดไทยที่ปกครองพลเรือน จะทำให้เกิดหน่วยงานราชการที่สลับซับซ้อนมากขึ้น ด้วยเหตุทั้งหมดนี้ทำให้การบริหารราชการแผ่นดินถูกนำเข้ามารวมอยู่ภายในเขตพระราชวัง ดังนั้นสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจึงต้องมีการขยายขยายอาณาเขตของพระราชวังให้เหมาะสมกับกฎเกณฑ์และขนบธรรมเนียมประเพณีที่สร้างขึ้นใหม่ การจัดพื้นที่ใช้สอยภายในอาณาเขตพระราชวังจำเป็นต้องแยกระหว่างสถานที่ราชการและสถานที่ประทับส่วนพระองค์ เนื่องจากมีผลต่อระบบการรักษาความปลอดภัย เพราะสถานที่ซึ่งเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์พระมเหสี และพระโอรสธิดา รวมถึงข้าราชการฝ่ายในไม่ควรมีคนนอกเข้ามาปะปนผ่านไปมา และเมื่อต้องมีสถานที่ซึ่งเกี่ยวข้องกับการประกอบพระราชพิธีทั้งทางศาสนาและทางอาณาจักร โดยจัดให้มีการแบ่งแยกประเภทหน้าที่ของอาคารต่างๆ ซึ่งเดิมมีกรรมอยู่ด้วยกัน ให้ออกเป็นสัดส่วนเหมาะสมกับความหมายและความสำคัญในด้านการปกครองและความสง่างามสมกับราชธานี

โดยในสมัยดังกล่าวภายในพระราชวังหลวงมีการแบ่งเขตออกเป็น 3 ส่วนค่อนข้างชัดเจน คือ เขตพระราชฐานชั้นในเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์และฝ่ายใน เขตพระราชฐานชั้นกลางมีการสร้างพระปราสาทมณฑลเศียรที่เป็นสถานที่ออกจากราชการและประกอบพระราชพิธีต่างๆ ส่วนเขตพระราชฐานชั้นนอกเป็นที่ประจำการของขุนนางและทหารที่คอยดูแลรักษาความปลอดภัยแก่พระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ โดยมีพื้นที่โล่งขนาดใหญ่ ซึ่งน่าจะเป็นบริเวณที่สวนสนามของเหล่าทหารภายในวังหลวง ส่วนบริเวณที่เป็นพระราชวังเดิมนั้น สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงถวายให้เป็นที่วัด ด้วยการสร้างวัดพระศรีสรรเพชญ์ขึ้น และโปรดฯ ให้สร้างกำแพงโอบล้อมวัดให้อยู่ภายในพื้นที่เดียวกันกับพระราชวังหลวง ดังนั้นวัดพระศรีสรรเพชญ์จึงกลายเป็นวัดภายในพระราชวังหลวง

²⁷ ขาญวิทย์ เกษตรศิริ, อยุธยา : ประวัติศาสตร์และการเมือง, 173.

²⁸ เรื่องเดียวกัน, 30.

ตั้งแต่นั้นมา ซึ่งนับเป็นการผนวกวัดเข้ากับพระราชวังเป็นครั้งแรก²⁹ โดยในระยะนี้พื้นที่ของพระราชวังหลวงยังไม่ได้เชื่อมต่อเป็นผืนเดียวกันกับวัดพระศรีสรรเพชญ์ การรวมพระราชวังหลวงและวัดพระศรีสรรเพชญ์เป็นพื้นที่เดียวกันเกิดขึ้นในสมัยของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง³⁰ จะส่งผลให้วัดพระศรีสรรเพชญ์กลายเป็นพระอารามประจำพระราชวัง คือ ประกอบพระราชพิธีทางศาสนาของอาณาจักร ซึ่งแต่เดิมเคยทำที่วัดมหาธาตุ โดยวัดพระศรีสรรเพชญ์ก็มีแต่เฉพาะเขตพุทธาวาส ที่ไม่มีพระสงฆ์จำพรรษาอยู่

1.3 พระราชวังกรุงธนบุรี (ภาพที่ 5)

ภายหลังจากพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงกอบกู้บ้านเมืองและขับไล่พม่า อีกทั้งทรงปราบปรามบรรดากลุ่มอำนาจต่างๆให้เข้ารวมกัน จากนั้นพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงสถาปนากษัตริย์ให้เป็นที่ราชธานีแห่งใหม่ เดิมทีนั้นพระองค์ทรงมีเจตนาที่จะฟื้นฟูกรุงศรีอยุธยาให้กลับมาเป็นราชธานีอีกครั้ง³¹ แต่กรุงศรีอยุธยาได้รับความเสียหายจนยากที่จะรื้อฟื้นให้กลับขึ้นมาได้เหมือนก่อน ดังนั้นพระองค์จึงทรงสร้างพระนครเพื่อเป็นศูนย์กลางใหม่ โดยพระองค์โปรดฯ ให้วางขอบเขตของเมืองในลักษณะที่คร่อมทั้งสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาไว้ เรียกว่า เมืองนอกแตก ได้สร้างกำแพงเมืองด้วยอิฐ³² โดยฝั่งทางด้านตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยามีความสำคัญเป็นอย่างมาก เนื่องจากเป็นที่ตั้งของพระราชวัง สถานที่ราชการ วัดสำคัญ และบ้านเรือนของขุนนางชั้นผู้ใหญ่ โดยสถานที่เหล่านี้สร้างขึ้นในตำแหน่งที่เรียงจากทิศใต้ไปยังทิศเหนือ คือ ไส้เรียงไปตามแนวแม่น้ำเจ้าพระยา โดยเริ่มต้นจากวัดท้ายตลาด (วัดโมลีโลกยาราม) พระราชวัง และวัดแจ้ง (วัดอรุณราชวราราม) ตั้งรวมอยู่ในเขตพระราชฐาน ถัดขึ้นมาเป็นที่ตั้งของคุก ถัดขึ้นมาอีกเป็นที่ตั้งของบ้านขุนนางชั้นผู้ใหญ่ ส่วนพื้นที่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นเขตที่อยู่อาศัยของชาวจีน และญวนที่อพยพมา³³

²⁹ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 63 เรื่องกรุงเก่า (พระนคร: ครุสภา, 2512), 188.

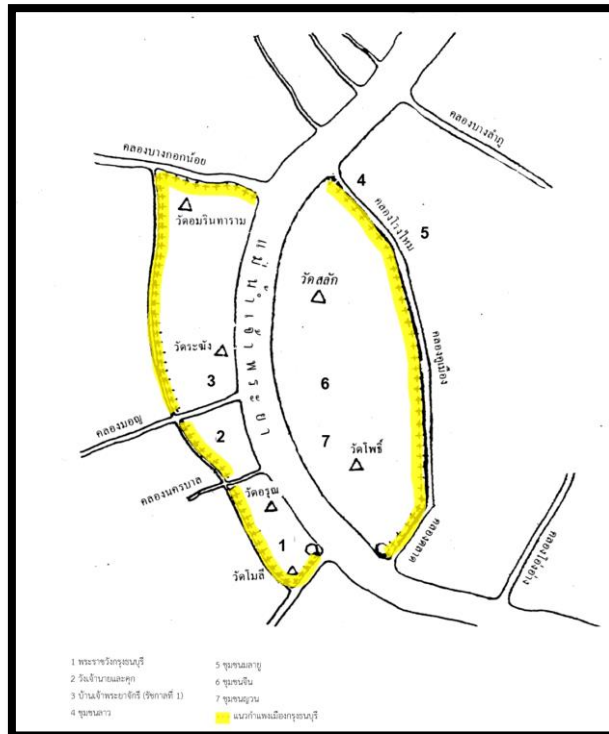
³⁰ ประทีป เฟื่องตะโก, “พระราชวังหลวงแห่งกรุงศรีอยุธยา,” ใน สถาบันพระมหากษัตริย์, 29-31.

³¹ “พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีและจดหมายเหตุรายวันทัพสมัยกรุงธนบุรี,” ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 40 (กรุงเทพฯ: ครุสภา ลาดพร้าว, 2521), 26-28.

³² พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, 355-356.

³³ หม่อมราชวงศ์แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์ (ม.ป.ท.: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), 13.

ภาพที่ 5 เมืองกรุงธนบุรีที่มีตำแหน่งที่ตั้งเป็นเมืองอกแตก มีแม่น้ำเจ้าพระยาผ่ากลางเมือง และพระราชวังกรุงธนบุรีตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา
ที่มา : กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุการณ์อนุรัักษ์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์** (กรุงเทพฯ: สหประชาพาณิชย์, 2525), 28.

ใน **โคลงยกพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี** ของนายสวนมหาดเล็ก แต่งขึ้นเมื่อพ.ศ.2314 ได้พรรณนาถึงภาพของพระราชวังแห่งนี้ว่า เป็นพระราชวังเดิมหรือพระราชวังกรุงธนบุรี (ภาพที่ 6) ได้รับการสร้างด้วยฝีมือช่างอย่างสวยงาม และมีอาคารประเภทต่างๆเหมือนพระราชวังทั่วไป คือ ท้องพระโรง พระวิมาน พระปราสาท พระปราสาท พระฉนวนน้ำ คลังสรรพาวุธ โรงฆ่า โรงม้า โรงพระโอสถ โรงตุลาการสำหรับพิพากษาคดีความ โรงทอง พระคลังหลวง ไปจนถึงศาลาอำมาตย์ ทิมพักข้าราชการ ป้อมค่าย และหอรบ³⁴ และจากชื่ออาคารที่ปรากฏทำให้สามารถสันนิษฐานได้ว่าพระราชวังหลวงกรุงธนบุรีมีการจัดแบ่งเขตพระราชฐานภายในพระราชวังออกเป็น 3 ส่วนตามธรรมเนียมที่เคยมีมาในสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยเขตพระราชฐานชั้นนอกเป็นที่ตั้งของที่ทำการหน่วยงานราชการ เขตพระราชฐานชั้นกลาง เป็นที่ตั้งท้องพระโรงสำหรับเสด็จออกว่าราชการ และเขตพระราชฐานชั้นในเป็นที่ประทับของกษัตริย์และฝ่ายใน และยังมีความที่ได้กล่าวถึงวัดประจำวัง คือวัดแจ้ง³⁵

³⁴ นายสวนมหาดเล็ก [นามแฝง], **โคลงยกพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2465), 4-5.

³⁵ บุหลง ศรีกนก, “พระราชวังเดิมกรุงธนบุรี,” ใน **สถาปัตยกรรมในสถาบันพระมหากษัตริย์**, 91.

ภาพที่ 6 ท้องพระโรงพระราชวังเดิม เป็นพระที่นั่ง 2 องค์เชื่อมต่อกัน
ที่มา : มุลินีอิอนุรักษโบราณสถานในพระราชวังเดิม, พระราชวังเดิม (พระราชวังกรุงธนบุรี)
(กรุงเทพฯ : มุลินี, 2543), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

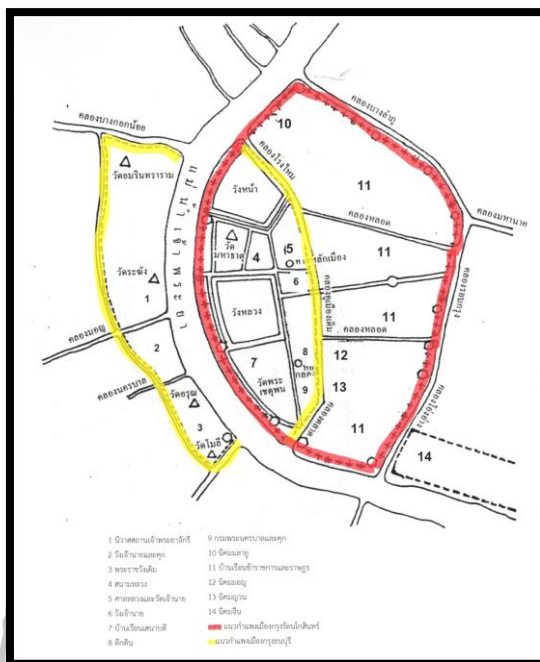
1.4 พระราชวังหลวงในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

1.4.1 มูลเหตุและแนวคิดในการก่อสร้าง

พระบรมมหาราชวัง เป็นพระราชมณเฑียรสถานแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 ทรงมีพระราชดำริว่า ลักษณะที่ตั้งของกรุงธนบุรีที่ไม่สามารถต้านทานข้าศึกได้ อีกทั้งพระราชวังกรุงธนบุรียังตั้งอยู่ในตำแหน่งที่มีวัดชานอ้อมอยู่ ทั้ง 2 ด้าน เป็นผลให้ไม่สามารถจะขยายอาณาเขตพระราชวัง ดังนั้นพระองค์จึงโปรดฯ ให้สร้างพระนครขึ้นใหม่ทางปากตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา พระองค์โปรดฯ ให้ขุดคลองต่างๆ สร้างป้อมปราการ และวางตำแหน่งที่ตั้งของวังหลวง วังหน้า วังหลัง และวังของพระราชวงศ์ชั้นผู้ใหญ่หลายองค์ไว้ตามจุดยุทธศาสตร์ของตำราพิชัยสงครามในการตั้งทัพแบบนาคนาม³⁶ การก่อสร้างพระบรมมหาราชวังเริ่มขึ้นในวันที่ 6 พฤษภาคม พ.ศ.2325 โดยโปรดฯ ให้สร้างพระราชมณเฑียรสถานด้วยเครื่องไม้ และมิ่งงานเฉลิมพระราชมณเฑียรในวันพฤหัสบดีที่ 13 มิถุนายน พ.ศ.2325³⁷ (ภาพที่ 7)

³⁶ หม่อมราชวงศ์แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: สำนักพระราชวัง, 2531), 2.

³⁷ เรื่องเดียวกัน, 9.

ภาพที่ 7 ตำแหน่งพระบรมมหาราชวังแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา

ที่มา : กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุการณ์อนุรักษแห่งกรุงรัตนโกสินทร์** (กรุงเทพฯ: สหประชาพานิชย์, 2525), 38.

1.4.2 ระเบียบแบบแผนในการวางผังพระราชวัง

จากการที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงเคยรับราชการมาก่อนตั้งแต่ในกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี ทำให้พระองค์ทรงทอดพระเนตรเห็นถึงความรุ่งเรืองอดีตเป็นผลให้เมื่อพระองค์ทรงมีโอกาสสร้างพระนครและพระราชวังขึ้น ก็มีพระราชประสงค์ที่จะทรงสร้างความรุ่งเรืองให้มาปรากฏในกรุงรัตนโกสินทร์อีกครั้ง จึงโปรดฯ ให้ยึดระเบียบแบบแผนของแผนผังและรูปแบบสถาปัตยกรรมของอาคารต่างๆในพระราชวังหลวงแห่งกรุงศรีอยุธยาเป็นหลัก ดังปรากฏใน **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ** ดังนี้

พระมหาปราสาทที่สร้างในพระบรมมหาราชวังนั้น โปรดให้ถ่ายขนาดมาสร้างอย่างพระที่นั่งสรรเพชญปราสาทในกรุงเก่า มีพระปรีศวรชัยขวา และเรือนจันทน์เป็นบริเวณ การสร้างพระมหาปราสาทสำเร็จได้ยกยอดเมื่อวันศุกร์ เดือน 4 ขึ้น 10 ค่ำ ปีมะโรง ฉศก จุลศักราช 1146 พระราชทานนามว่า พระที่นั่งอมรินทราภิเษกมหาปราสาท³⁸

ในปีพ.ศ.2326 รัชกาลที่ 1 โปรดฯ ให้สร้างพระบรมมหาราชวัง โดยให้ยึดการสร้างให้เหมือนกับพระราชวังหลวงในกรุงศรีอยุธยา ที่มีชัยภูมิการสร้างเมืองให้น้ำล้อมรอบ เพื่อให้หน้าเป็น

³⁸ หม่อมราชวงศ์แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, **สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง เล่ม 1**, 72.

เครื่องป้องกันไม่ให้ข้าศึกเข้ามาประชิดพระบรมมหาราชวังได้ง่าย โดยใช้แม่น้ำเป็นทางสัญจรและ
 สาธารณูปโภค รวมถึงการวางผังบริเวณ ตำแหน่งที่ตั้งของพระที่นั่ง ขนาดของพระมหาปราสาทราช
 มณเฑียร และการสร้างวัดประจำพระราชวัง ตลอดจนป้อมปราการ ประตูรายรอบพระราชวัง และ
 พระตำหนักน้ำหรือพระตำหนักแพให้มีลักษณะเหมือนกับกรุงศรีอยุธยาด้วยเช่นกัน โดยการสร้าง
 พระราชวังขุดตักแม่น้ำเจ้าพระยา เพื่อให้แม่น้ำเจ้าพระยาอยู่ฝั่งซ้ายของพระราชวัง ให้เป็นกำแพง
 พระราชวังชั้นนอก และให้วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นวัดประจำพระราชวังตั้งอยู่ทางทิศ
 ตะวันออกเฉียงเหนือ³⁹ ตลอดจนนำคติความเชื่อตามแนวพุทธปรัชญาและตามความหมายของแนวคิด
 สมมติเทพ เทวราชาในศาสนาพราหมณ์ มาใช้เป็นสัญลักษณ์ในงานสถาปัตยกรรมด้วยเช่นกัน การ
 แบ่งส่วนของพระบรมมหาราชวังนั้น แบ่งตามระเบียบของพระราชวังออกเป็น 4 ส่วน (ภาพที่ 8) ดังนี้

1. พระราชฐานชั้นนอก

หันไปทางด้านทิศเหนือ คือ บริเวณส่วนหน้าของพระบรมมหาราชวัง เป็นที่ตั้งของ
 อาคารที่ทำการหน่วยราชการที่เกี่ยวข้องกับการบริหารประเทศ และเป็นที่ตั้งของหน่วยรักษาความ
 ปลอดภัยของพระราชวัง ประกอบด้วย ศาลาลูกขุนใน 2 หลัง เป็นที่ทำงานของสมุหนายกและสมุ
 ทพระกลาโหม คือ ฝ่ายพลเรือนและฝ่ายทหาร คลังเชือก โรงละคร โรงปืนใหญ่และโรงหล่อ เป็นต้น
 นอกจากนี้ยังมีโรงทหารรักษาการณ์ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5
 ได้มีการเปลี่ยนแปลงอาคารภายในเขตพระราชฐานชั้นนอกบางส่วนให้เหมาะสม เช่น การสร้างคอง
 คอร์ตเดี่ยว⁴⁰ เป็นต้น

2. พระราชฐานชั้นกลาง

ตั้งอยู่ตรงกลางของพระบรมมหาราชวัง ด้านทิศเหนือติดกับเขตพระราชฐานชั้นนอก
 และวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ด้านทิศใต้ติดกับเขตพระราชฐานชั้นใน โดยพระราชฐานชั้นกลางเป็น
 ที่ตั้งของหมู่พระมหาปราสาทราชมณเฑียร ซึ่งเป็นอาคารที่สำคัญสูงสุดในพระบรมมหาราชวัง
 เนื่องจากเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ ใช้เป็นที่ว่าราชการและเป็นที่ประกอบพระราชพิธีต่างๆ ที่
 สำคัญตั้งแต่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จนถึงปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระ
 จุฬจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สืบเนื่องจากรัชกาลที่ 5 โปรดฯ ให้สร้างพระราชวังดุสิตในปี.ศ. 2440
 และได้เสด็จไปประทับเป็นครั้งคราวจนกลายเป็นที่ประทับถาวรในเวลาต่อมา พระมหาปราสาทและ
 พระราชมณเฑียรสถานในพระบรมมหาราชวังจึงได้เปลี่ยนจากที่ประทับและที่ว่าราชการกลายเป็นที่
 ประกอบพิธีต่างๆ เท่านั้น

3. พระราชฐานชั้นใน

อยู่ทางด้านทิศใต้ของพระบรมมหาราชวัง อยู่ด้านหลังหมู่พระมหาปราสาทและพระ
 ราชมณเฑียร ส่วนทางด้านทิศเหนือติดกับเขตพระราชฐานชั้นกลาง มีแถวเตี้ยล้อม 3 ด้าน คือ ด้านทิศ
 ตะวันออก ทิศตะวันตก และทิศใต้ เขตพระราชฐานชั้นในนี้เป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ พระราชโอรส
 พระราชธิดา ตำหนักของพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน ที่อยู่ของเจ้าจอมและข้าราชการที่เป็นสตรี เรียก
 กันทั่วไปว่า ฝ่ายใน หากบุรุษเพศจำเป็นต้องผ่านเข้าไปในเขตพระราชฐานชั้นในนี้จะต้องปฏิบัติตาม

³⁹ หม่อมราชวงศ์แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง เล่ม 1, 4.

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, 186.

กฎระเบียบของพระราชวังอย่างเคร่งครัด พระราชฐานชั้นในนี้สร้างขึ้นพร้อมกับการสร้างพระบรมมหาราชวังในสมัยรัชกาลที่ 1 และมีเจ้านายฝ่ายในประทับอยู่มาตลอดจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 โดยการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่เกิดขึ้นตอนปลายสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อพระองค์ทรงเสด็จไปประทับที่พระราชวังดุสิต เป็นผลให้เจ้านายฝ่ายในย้ายตามไปประทับที่พระราชวังดุสิตเป็นจำนวนมาก เมื่อมาถึงสมัยรัชกาลที่ 6 เจ้านายฝ่ายในหลายพระองค์ก็ไม่ได้เสด็จกลับมาประทับที่พระบรมมหาราชวังเช่นเดิม แต่กลับไปประทับที่สวนสุนันทาแทน จึงทำให้พระราชฐานชั้นในว่างลงโดยมาก ท้ายที่สุดคงเหลือแต่ข้าราชการและเจ้าหน้าที่ที่รักษาพระราชฐานชั้นในเท่านั้น⁴¹

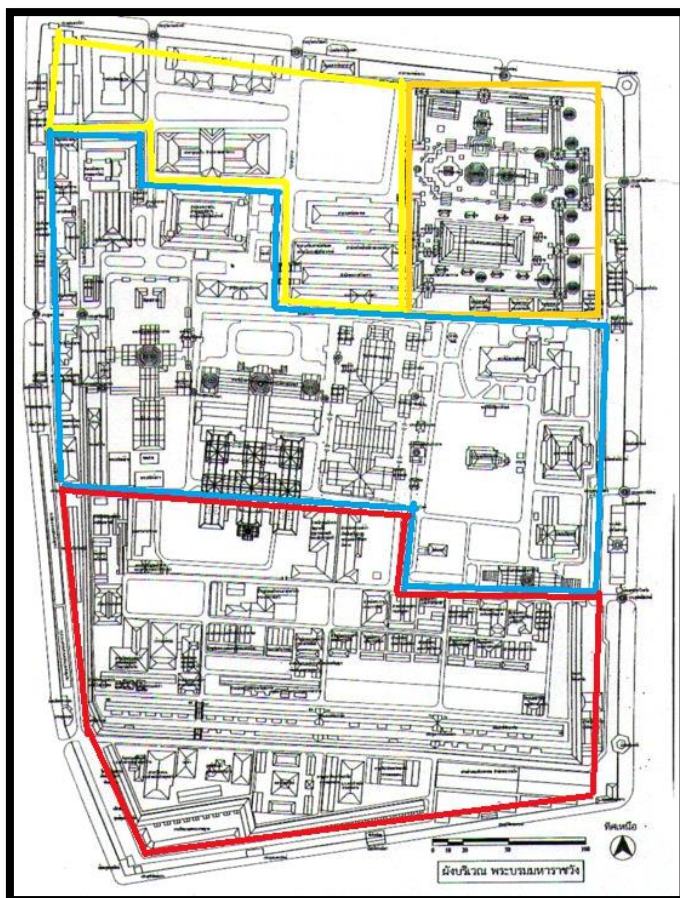
4. วัดประจำพระราชวัง

อยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของพระบรมมหาราชวัง วัดพระศรีรัตนศาสดารามมีกำแพงกั้นบ่งบอกอาณาเขตออกจากพระบรมมหาราชวัง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงโปรดฯ ให้สร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามขึ้น⁴² เพื่อเป็นวัดประจำพระบรมมหาราชวัง สิ่งก่อสร้างในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ประกอบด้วย พระอุโบสถ ศาลาราย หอพระคันธารราษฎร์ หอระฆัง ปราสาทพระเทพบิดร พระมณฑป พระศรีรัตนเจดีย์ หอพระมณฑิยธรรม หอพระนาค พระอักษยามหาเจดีย์ และพระนครวัดจำลอง เป็นต้น

ส่วนพื้นที่ทางทิศตะวันออกของพระบรมมหาราชวัง ในสมัยรัชกาลที่ 1 ทรงสร้างพระราชอุทยาน เรียกว่า สวนซ้ายและสวนขวา ซึ่งบริเวณสวนขวาใช้เป็นที่ทรงสำราญพักผ่อนพระอิริยาบถหลังจากว่างพระราชภารกิจ ต่อมาในรัชกาลที่ 2 โปรดฯ ให้ขยายเขตพระราชอุทยานเพื่อเป็นที่สำราญพระราชอิริยาบถ สำหรับพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในใช้เป็นที่ประพาสเล่นภายในพระบรมมหาราชวัง ในสมัยรัชกาลที่ 4 โปรดฯ ให้สร้างพระพุทธรัดนสถาน พระพุทธรัดนิเวศน์และอาคารอื่นๆขึ้น แล้วยังโปรดฯ ให้สร้างพระมณฑิยธรรมขึ้นใหม่หมู่หนึ่ง คือ พระอภิเนาว์นิเวศน์ เป็นพระที่นั่งแบบตะวันตก ไว้สำหรับต้อนรับแขกเมืองตามธรรมเนียมของชาวตะวันตก และมีที่จัดวางเครื่องราชบรรณาการที่ทรงได้รับมาจากต่างประเทศให้เหมาะสมด้วย จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 บริเวณสวนขวาแห่งนี้มีการรื้อถอนอาคารออกไปหลายหลัง ยกเว้นหอพระพุทธรัดนสถาน ทั้งนี้เพื่อที่จะสร้างพระที่นั่งทรงผนวช พระที่นั่งศิวาลัยมหาปราสาท และพระที่นั่งบรมพิมานแทน

⁴¹ อ่านเพิ่มเติมใน หม่อมราชวงศ์แน่นน้อย ศักดิ์ศรี, สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง เล่ม 2, 309-404.

⁴² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ (รัชกาลที่ 1 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช – รัชกาลที่ 2 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย), 22.

ภาพที่ 8 ผังบริเวณพระบรมมหาราชวัง แสดงการแบ่งเขตออกเป็น 4 ส่วน ได้แก่

- 1.เขตพระราชฐานชั้นนอก 2.เขตพระราชฐานชั้นกลาง 3.เขตพระราชฐานชั้นใน
- 4.พระอารามประจำพระบรมมหาราชวัง

ที่มา : สำนักพระราชวัง, กองสถาปัตยกรรม, “ผังบริเวณพระบรมมหาราชวัง,” ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์.

ภายในพระบรมมหาราชวัง ประกอบด้วย กลุ่มอาคารจำนวนมากที่สร้างขึ้นตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 1 เป็นอาคารเครื่องไม้หรืออาคารชั่วคราว เมื่อบ้านเมืองสงบสุขพระองค์จึงโปรดฯ ให้เริ่มการก่อสร้างพระราชนิเวศน์มณเฑียรสถานเป็นอาคารถาวรขึ้น⁴³ สถาปัตยกรรมภายในพระบรมมหาราชวังนั้น เป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมที่สืบเนื่องจากกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย แต่พอมายังในสมัยรัชกาลที่ 4 และ รัชกาลที่ 5 ก็ได้มีการสร้างสถาปัตยกรรมรูปแบบอื่นๆขึ้นภายในพระบรมมหาราชวัง เช่น การสร้างพระอภิเนาว์นิเวศน์ในสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งเป็นพระที่นั่งแบบตะวันตกขึ้น สมัยรัชกาลที่ 5 ทรงสร้างพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เป็นพระที่นั่งที่มีรูปแบบผสมระหว่างสถาปัตยกรรมไทยและตะวันตกขึ้น เป็นต้น และในสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งตรงกับสมัยสมเด็จพระราชินีวิกตอเรียแห่งอังกฤษ ได้ทรงแต่งตั้งให้เซอร์จอห์น เบาว์ริง เข้ามาขอทำหน้าที่สื่อสัญญาทางพระ

⁴³ หม่อมราชวงศ์แสงสุรีย์ ลดาวัลย์, พระมหาปราสาทและพระราชมณเฑียรสถานในพระบรมมหาราชวัง (กรุงเทพฯ: สำนักพระราชวัง, 2531), 3.

ราชไมตรีระหว่างประเทศอังกฤษกับสยาม⁴⁴ จึงมีผลให้สยามต้องทำการเปิดประเทศ และเริ่มติดต่อค้าขายกับชาติตะวันตกมากขึ้น ซึ่งนับได้ว่าเป็นยุคเริ่มแรกของการเปลี่ยนแปลงสยามจากแบบจารีตประเพณีเป็นแบบสมัยใหม่ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มีการเปลี่ยนแปลงทั้งการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม เช่น การเลิกประเพณีมอบคานเข้าเฝ้าในท้องพระโรง ซึ่งแต่เดิมนั้นพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการต้องหมอบคานเข้าเฝ้าตามประเพณีดั้งเดิมของไทย ทรงเห็นว่าทันสมัยไม่เหมาะสม จึงทรงเปลี่ยนแปลงวิธีการเข้าเฝ้าเสียใหม่ ถ้าเสด็จออกให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการเข้าเฝ้าตามประเพณีตะวันตก คือ ให้นั่งเฝ้าและถวายคานับ และเมื่อโปรดฯ ให้นั่ง ก็ให้นั่งเก้าอี้เฝ้า⁴⁵ นอกจากนี้ได้ทรงนำประเพณีแบบตะวันตกเข้ามาใช้ในการรับแขกเมืองในพระราชมณเฑียรแห่งใหม่ด้วย อีกทั้งยังใช้เป็นที่ตั้งเครื่องราชบรรณาการที่ทรงได้รับมาจากชาติต่างๆ เพราะไม่ทรงโปรดที่จะนำเครื่องราชบรรณาการเหล่านั้นไปไว้ในพระที่นั่งที่เป็นแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี ด้วยเหตุนี้จึงได้โปรดฯ ให้สร้างพระราชมณเฑียรขึ้นใหม่ที่บริเวณสวนขวาในพระบรมมหาราชวัง และพระราชทานนามพระราชมณเฑียรว่า พระอภิเนาว์นิเวศน์⁴⁶ (ภาพที่ 9) โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติเป็นแม่กอง มีกรมขุนสีหวิกรมเป็นนายช่าง ลงมือสร้างตั้งแต่ปีพ.ศ.2397 รวมเวลาการสร้างได้ 5 ปี เสด็จเฉลิมพระราชมณเฑียรเมื่อวันที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ. 2402⁴⁷ พระอภิเนาว์นิเวศน์ที่สร้างขึ้นนั้น เป็นกลุ่มอาคารทั้งหมด 11 หลัง⁴⁸

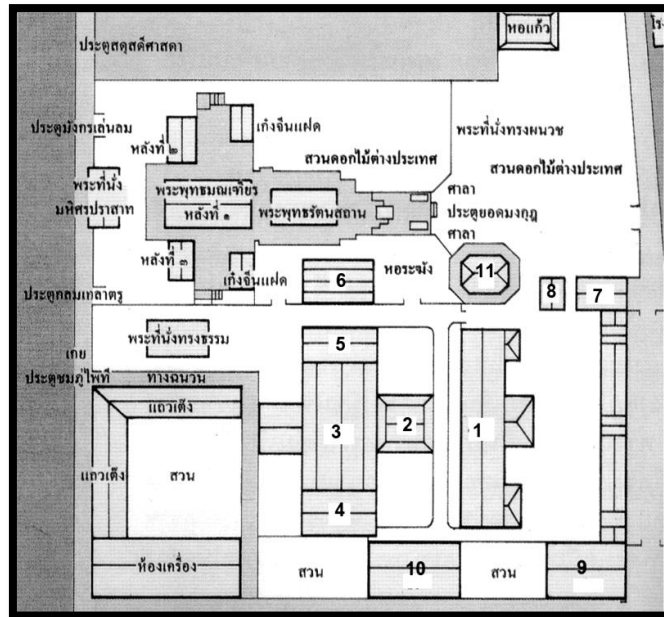
⁴⁴ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 62 ว่าด้วยเรื่องทูตฝรั่งสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2506), 223.

⁴⁵ สุนันท์ ไชยเมล์, “การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” ใน สังคมไทยใน 200 ปี (กรุงเทพฯ: เจ้าพระยาการพิมพ์, 2526), 249-274.

⁴⁶ สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ, ประชุมพงศาวดาร เล่ม 14 ภาค 25 (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2507), 260.

⁴⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4, 105-106. แต่ในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 25 ระบุว่าลงมือสร้างเมื่อปีขาลพ.ศ.2395 สร้างอยู่ 5 ปี เสด็จเฉลิมพระราชมณเฑียรปีมะแม พ.ศ.2400

⁴⁸ อ่านเพิ่มเติมใน หม่อมราชวงศ์แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, พระอภิเนาว์นิเวศน์ พระราชนิเวศน์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ : มติชน, 2549), 96-105.

ภาพที่ 9 ผังบริเวณพระอภิเนาวนิเวศน์
ที่มา : หม่อมราชวงศ์แน่นน้อย ศักดิ์ศรี, พระอภิเนาวนิเวศน์พระราชนิเวศน์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: มติชน, 2549), 108.

เมื่อถึงสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงโปรดฯ ให้จอห์น คลูนิช (John Clunis) สถาปนิกชาวตะวันตก สร้างหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท (ภาพที่ 10) สร้างในปีพ.ศ. 2415 เป็นพระที่นั่งที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก ให้รวมพระที่นั่งหลายองค์ เข้ามาเป็นหมู่พระที่นั่งเดียวกัน เป็นท้องพระโรงใหญ่สำหรับออกว่าราชการ นับเป็นการสร้างสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกขนาดใหญ่ในลักษณะนี้เป็นครั้งแรก ส่วนหลังคานั้นเดิมสถาปนิกได้ออกแบบให้มีหลังคาเป็นทรงโดม แต่สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ผู้สำเร็จราชการได้กราบบังคมทูลให้เปลี่ยนเป็นหลังคาทรงปราสาทตามโบราณราชประเพณี พระที่นั่งองค์นี้จึงมีลักษณะผสมระหว่างตัวอาคารที่เป็นแบบตะวันตกกับหลังคาแบบไทยในรูปทรงปราสาทยอด นอกจากนี้ยังมีลวดลายปูนปั้นประดับซุ้มประตูหน้าต่างชั้นสอง เป็นรูปตราอาร์มแผ่นดินสยามและพระราชลัญจกรจุลมงกุฏ ขณะที่ผนังชั้นล่างปั้นปูนเดินเส้นเป็นช่องสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่เลียนแบบการก่อหิน (Rustication) ไม่ตกแต่งลวดลาย⁴⁹

⁴⁹ สมชาติ จิ่งสิริอารักษ์, สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในสยาม สมัยรัชกาลที่ 4 -พ.ศ. 2480, 103.

ภาพที่ 10 ภาพถ่ายเก่าหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เป็นอาคารสถาปัตยกรรมแบบตะวันตก ที่มียอดแบบประเพณีไทย

ที่มา : หม่อมราชวงศ์แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี และคนอื่นๆ, **สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง เล่ม 1** (กรุงเทพฯ: สำนักพระราชวัง, 2531), 100.

1.4.3 รูป

พระบรมมหาราชวังแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มีความตั้งใจที่จะจำลองลักษณะทางกายภาพของพระราชวังหลวงแห่งกรุงศรีอยุธยาที่เคยรุ่งเรืองและยังอยู่ในความทรงจำของเหล่ากลุ่มคนที่ยอพยพมาจากกรุงศรีอยุธยาให้ฟื้นกลับมาใหม่ดังเดิม เพื่อเป็นสัญลักษณ์ทางการเมืองว่าบ้านเมืองในอดีตได้กลับมาตั้งมั่นเป็นปึกแผ่นอย่างสมบูรณ์อีกครั้ง ดังนั้นจึงยึดถือระเบียบแบบแผนของพระราชวังหลวงของกรุงศรีอยุธยา ตั้งแต่การสร้างพระราชวังติดแม่น้ำ และนำผังบริเวณพระราชวังมาเทียบกันพบว่าพระบรมมหาราชวังได้ถ่ายแบบพระราชวังหลวงแห่งกรุงศรีอยุธยามาสร้างเหมือนกัน คือ ในตำแหน่งของพระที่นั่งองค์ต่างๆภายในพระบรมมหาราชวังนั้น เช่น พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ตรงกับพระที่นั่งสุริยาสน์อมรินทร์ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทตรงกับพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท ตัวหมู่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เป็นพระราชมณเฑียรสถานตรงกับพระที่นั่งวิหารสมเด็จ โดยพระที่นั่งองค์ต่างๆ มีรูปแบบสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาตอนปลายมาเป็นต้นแบบในการสร้างพระมหาปราสาท และพระราชมณเฑียรอยู่เช่นเดิม รวมถึงการสืบทอดการใช้ขนบธรรมเนียมประเพณี ในการกำหนดแบ่งพื้นที่ในพระบรมมหาราชวังออกเป็นส่วนๆ เพื่อจำกัดสิทธิ์ไว้ไม่ให้ชายหญิงปะปนกัน⁵⁰ อีกทั้งมีการสร้างป้อมปราการตามมุมหักของกำแพง และช่วงกลางของกำแพงเพื่อตั้งปืนใหญ่และให้ทหารยามประจำการรักษาความปลอดภัย สร้างประตูตามจุดต่างๆที่กำแพงวังเพื่อการติดต่อกับภายนอก และตำแหน่งของวัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นพระอารามในพระบรมมหาราชวังตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออก

⁵⁰ หม่อมราชวงศ์แสงสุรีย์ ลดาวัลย์, **พระมหาปราสาทและพระราชมณเฑียรสถานในพระบรมมหาราชวัง**, 78-80.

2. พระราชวังและวังที่สร้างขึ้นเพื่อใช้ในการประทับแรมและแปรพระราชฐาน

การเริ่มต้นสร้างพระราชวังและวังที่ตั้งอยู่นอกเมือง เกิดขึ้นตั้งแต่ในสมัยพระเจ้าทรงธรรมแห่งกรุงศรีอยุธยาเป็นอย่างน้อย เนื่องจากพระเจ้าแผ่นดินทรงโปรดปรานที่จะเสด็จประพาสไปยังสถานที่ต่างๆ ด้วยวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกันจึงจำเป็นต้องมีการสร้างพระราชวังหรือวังเพื่อใช้เป็นสถานที่ประทับของพระองค์ และการสร้างพระราชวังนอกเมืองนี้ ได้สืบเนื่องต่อมาถึงในสมัยรัตนโกสินทร์จนกลายเป็นประเพณีการสร้างพระราชวังสำหรับแปรพระราชฐานของพระเจ้าแผ่นดิน ดังปรากฏในปัจจุบัน พระราชวังและวังที่ตั้งอยู่นอกเมือง สามารถแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ พระราชวังและวังที่ใช้สำหรับประทับแรม และพระราชวังและวังที่ใช้สำหรับการเสด็จแปรพระราชฐาน โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. พระราชวังและวังที่ใช้สำหรับประทับแรม มีวัตถุประสงค์การสร้างเพื่อใช้เป็นสถานที่ประทับแรมในเส้นทางการเสด็จพระราชดำเนิน เมื่อคราวพระเจ้าแผ่นดินเสด็จไปนมัสการศาสนสถานที่สำคัญตามหัวเมือง โดยจะทรงประทับอยู่ที่พระราชวังเป็นระยะเวลาชั่วคราว 1-2 วัน เช่น การนมัสการพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี การบูรณะปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม และการสมโภชพระสมุทรมหาราช จังหวัดสมุทรปราการ เป็นต้น

2. พระราชวังและวังที่ใช้สำหรับการเสด็จแปรพระราชฐาน คือ พระเจ้าแผ่นดินเสด็จเปลี่ยนสถานที่ไปประทับอยู่สถานที่อื่นที่ไม่ใช่พระราชวังหลวงเป็นการชั่วคราวเป็นระยะเวลานาน โดยส่วนมากจะตั้งอยู่ในเมืองและหัวเมืองสำคัญเช่น ในพระนคร ที่พระราชวังดุสิต ส่วนตามหัวเมืองต่าง ๆ นั้น เช่น พระราชวังจันทร์เกษมที่พระนครศรีอยุธยา พระนครคีรีที่จังหวัดเพชรบุรี พระตำหนักคำหยาดที่จังหวัดอ่างทอง พระตำหนักทะเลชุบศรที่จังหวัดลพบุรี และพระจุฑาธุชราชฐานที่เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี เป็นต้น

2.1 พระราชวังและวังในสมัยกรุงศรีอยุธยา

การเสด็จประพาสนอกราชธานีเริ่มต้นขึ้นในสมัยสมเด็จพระนเรศวร ซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่ทรงเสด็จประพาสเมืองเพชรบุรีถึงสามร้อยยอด ส่วนสมเด็จพระเอกาทศรถเมื่อคราวเป็นพระอุปราชเสด็จประพาสเมืองพิษณุโลก หลังจากสมัยสมเด็จพระนเรศวรก็ได้ปรากฏการเสด็จประพาสของกษัตริย์องค์ต่อมา เช่น สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเสด็จไปบูชารอยพระพุทธบาทสระบุรี สมเด็จพระเจ้าปราสาททองเสด็จประพาสบางปะอิน สมเด็จพระนารายณ์เสด็จประพาสเมืองพิษณุโลก เป็นต้น⁵¹

2.1.1 พระราชวังและวังเพื่อใช้ในการประทับแรมในสมัยกรุงศรีอยุธยา

ตั้งแต่ได้มีค้นพบรอยพระพุทธบาท เมืองสระบุรี ในปีพ.ศ.2149⁵² ซึ่งตรงกับสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมแห่งกรุงศรีอยุธยา พุทธศาสนิกชนเชื่อว่าพระพุทธบาทเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่พระพุทธเจ้าประทับรอยพระพุทธบาทไว้เสมือนเป็นตัวแทนของพระพุทธองค์จึงควรเป็นที่เคารพบูชา

⁵¹ ปิ่นเพชร จำปา, “วัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทย พ.ศ.2394-2544,”

(วิทยานิพนธ์ ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545), 19-20.

⁵² หนังสือที่ระลึกพระราชพิธียกจุลมงกุฏและสมโภชพระพุทธบาทจังหวัด สระบุรี พุทธศักราช 2542 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2542), 57.

และมีความเชื่อกันว่าถ้าได้มานมัสการบูชาถึง 3 ครั้งหรือ 7 ครั้งก็จะไม่ตกรอก ถึงแม้ว่าการเดินทางจะลำบากอย่างไรก็ต้องไปนมัสการพระพุทธรูปให้ได้⁵³ จากความเชื่อดังกล่าวพระมหากษัตริย์อยุธยาทรงมีพระราชศรัทธาเช่นเดียวกัน ดังนั้นตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเป็นต้นมาพระมหากษัตริย์อยุธยาเกือบทุกพระองค์จึงได้เสด็จพระราชดำเนินประพาสไปนมัสการพระพุทธรูปและกลายเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างวังสำหรับประทับแรมในระหว่างเส้นทางการเสด็จไปนมัสการพระพุทธรูป ซึ่งต้องใช้เวลาในการเดินทาง 2-3 วัน โดยเป็นเส้นทางเสด็จทางชลมารค(ทางน้ำ)จากพระนครศรีอยุธยาไปตามแม่น้ำลพบุรีและแม่น้ำป่าสัก ก่อนจะเสด็จต่อทางสถลมารค(ทางบก)ไปตามทางที่เรียกว่าถนนฝรั่งสองกิโล เป็นระยะทางอีกประมาณ 500 เส้น หรือประมาณ 20 กิโลเมตร⁵⁴ จึงจำเป็นต้องมีวังหรือพระตำหนักใช้สำหรับประทับแรมในระหว่างทางเพื่อที่จะได้เสด็จประทับพักผ่อน และให้ข้าราชการบริวารได้หยุดพักจากการเดินทาง โดยตามเส้นทางการเสด็จพระราชดำเนินมานมัสการรอยพระพุทธรูปนั้น ยังคงมีร่องรอยของพระตำหนักที่ประทับแรมชั่วคราวในเส้นทางการเสด็จพระราชดำเนินนมัสการพระพุทธรูปเป็นระยะ ดังรายชื่อต่อไปนี้

1. พระตำหนักนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พระตำหนักนครหลวง เป็นที่ประทับพักแรมแห่งแรกในเส้นทางการเสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระพุทธรูป สระบุรี ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสันนิษฐานว่า พระตำหนักนครหลวงสร้างในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ซึ่งมีระยะห่างจากพระราชวังหลวง 390 เส้น⁵⁵ และจากใน คำให้การของขุนหลวงหาวัดประตูทรงธรรม ว่า พระตำหนักนครหลวงมีลักษณะเป็นปราสาทยอดเดียว และมียอดมณฑปล้อมรอบ เป็นที่ทรงประทับร้อนและประทับแรมเมื่อเสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระพุทธรูป⁵⁶

2. พระตำหนักท่าเจ้าสนุก จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พระตำหนักท่าเจ้าสนุกสร้างในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม⁵⁷ เป็นที่ประทับพักแรมแห่งที่ 2 ในเส้นทางไปนมัสการพระพุทธรูป สระบุรี ห่างจากพระตำหนักนครหลวง 661 เส้น⁵⁸ ซึ่งเป็นจุดสิ้นสุดเส้นทางชลมารค (ทางน้ำ) แล้วเปลี่ยนเป็นเส้นทางสถลมารค(ทางบก)ไปจนถึงพระพุทธรูป

⁵³ พระยาอนุমানราชธน, เรื่องเกี่ยวกับประเพณีต่างๆ โดย เสถียรโกเศศ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพม.ล.ผ่อง พนมวัน ณ วัดเทพศิรินทราวาส 25 ธันวาคม 2515, 40.

⁵⁴ บุญหลง ศรีกนก และสุนิสา มั่นคง, “ที่ประทับแรมการเสด็จพระราชดำเนิน นมัสการพระพุทธรูปสระบุรี,” ใน สถาปัตยกรรมในสถาบันพระมหากษัตริย์, 62.

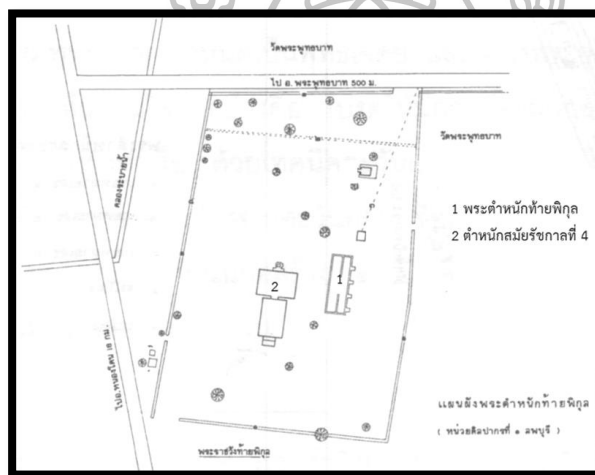
⁵⁵ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ระยะทางเสด็จประพาสมณฑลอยุธยาเมื่อปีชกาล พ.ศ.2421 (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2471), 3-4.

⁵⁶ คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและคณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, “คำให้การของขุนหลวงหาวัดประตูทรงธรรม,” ใน แฉ่งงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี ปีที่ 3 เล่มที่ 2 (พฤษภาคม 2512), 33.

⁵⁷ บุญหลง ศรีกนก และสุนิสา มั่นคง, “ที่ประทับแรมการเสด็จพระราชดำเนิน นมัสการพระพุทธรูปสระบุรี,” ใน สถาปัตยกรรมในสถาบันพระมหากษัตริย์, 63.

3. พระตำหนักที่ท้ายพิบูล จังหวัดพระพุทธรบาท (ภาพที่ 11)

พระตำหนักที่ท้ายพิบูลเป็นที่ประทับแรมแห่งที่ 3 ในเส้นทางไปนมัสการพระพุทธรบาท สร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม โดยพระองค์ทรงโปรดฯ ให้สร้างมณฑปครอบรอยพระพุทธรบาท อีกทั้งทรงถวายที่ดินโดยรอบหนึ่งโยชน์ให้เป็นที่ธรณีสงฆ์ สร้างอุโบสถ วิหาร และสร้างพระตำหนักบริเวณเชิงเขาด้านทิศตะวันตกเขาสุวรรณบรรพต ปัจจุบันภายในบริเวณพระตำหนักปรากฏซากกำแพงก่ออิฐถือปูนอยู่ทั้งสี่ด้าน ส่วนอาคารต่างๆ สร้างด้วยเครื่องไม้มุงกระเบื้อง ภายหลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ชาวจีนที่ตั้งค่ายอยู่ที่ตำบลคลองสวนพลู (จังหวัดพระนครศรีอยุธยา) ประมาณ 300 คน ได้ขึ้นมายังพระพุทธรบาทแล้วเผาพระมณฑปลอกทองคำที่หุ้มพระมณฑป ปล้นแผ่นดินที่ปูลาดพื้นพระมณฑปไป ซึ่งพระตำหนักที่ท้ายพิบูลคงถูกปล้นมาแต่ครั้งนั้นด้วย

ภาพที่ 11 ผังบริเวณพระราชวังท้ายพิบูล

ที่มา : หนังสือที่ระลึกพระราชพิธียกจุลมงกุฏและสมโภชพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี พุทธศักราช 2542 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2542) ไม่ปรากฏเลขหน้า.

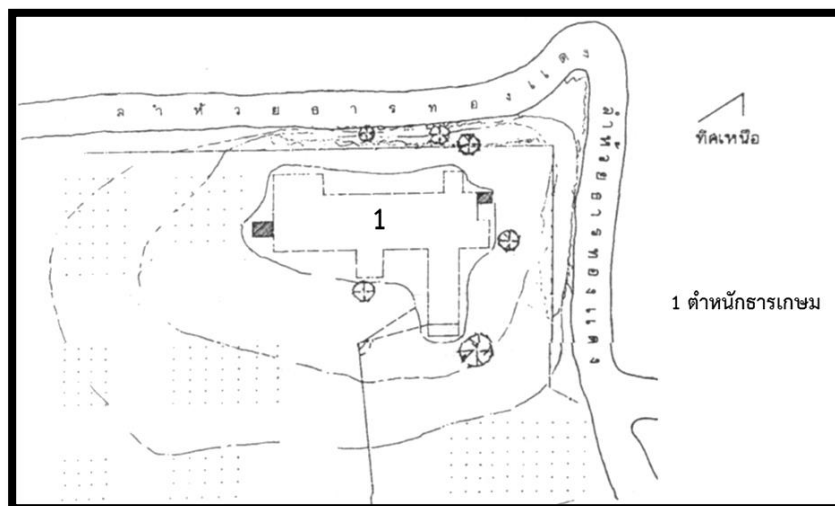
4. พระตำหนักธารเกษม จังหวัดพระพุทธรบาท

พระตำหนักธารเกษม ตั้งอยู่ริมธารทองแดง อยู่ทางทิศเหนือของวัดพระพุทธรบาท สร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง⁵⁹ นอกจากนี้ใช้เป็นที่พักแรมหลังจากเสด็จนมัสการรอยพระพุทธรบาทแล้ว ยังใช้เป็นที่พักประพาสสำราญพระราชหฤทัย จากการขุดแต่งพระตำหนักธารเกษมของกรมศิลปากร ได้พบหลักฐานที่เป็นฐานพระตำหนักลักษณะคล้ายตรีมุข ประกอบด้วยห้องต่างๆ 4 ห้อง พื้นตำหนักคาดปูน ด้านในสุดของพระตำหนักมีลักษณะคล้ายบ่อ 2 บ่อ สันนิษฐานว่า อาจเป็น

⁵⁸ คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและคณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, “คำให้การของขุนหลวงหาวัดประตูทรงธรรม,” ใน **แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี** ปีที่ 3 เล่มที่ 2 (พฤษภาคม 2512), 33.

⁵⁹ บุญหลง ศรีกนก และสุนิสา มั่นคง, “ที่ประทับแรมการเสด็จพระราชดำเนิน นมัสการพระพุทธรบาทสระบุรี,” ใน **สถาปัตยกรรมในสถาบันพระมหากษัตริย์**, 66.

ส่วนของห้องสรง ฐานพระตำหนักธารเกษมที่ขุดค้นนี้ก่อด้วยหิน และยังได้พบเกยเทียบติดกับพระตำหนัก 3 เกย ไว้สำหรับเทียบพระราชยานแบบต่างๆ (ภาพที่ 12)

ภาพที่ 12 ผังบริเวณพระตำหนักธารเกษมจ.สระบุรี
ที่มา : หนังสือที่ระลึกพระราชพิธียกจุลมงกุฏและสมโภชพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี พุทธศักราช 2542 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2542), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

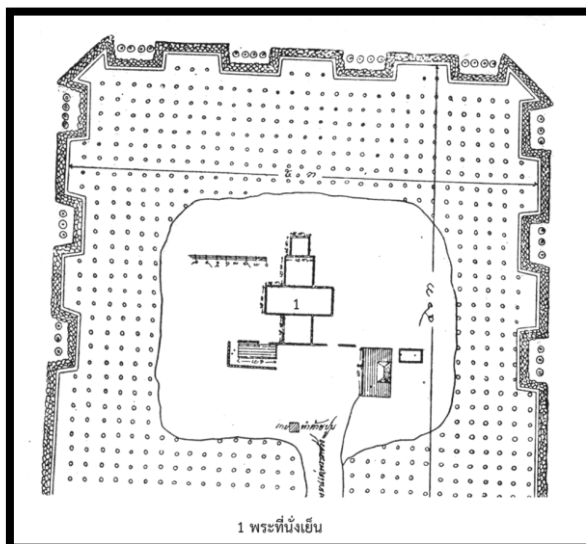
5. พระตำหนักทะเลชุบศร จังหวัดลพบุรี

พระตำหนักทะเลชุบศร หรือพระที่นั่งไกรสรสีหราช หรือมีอีกชื่อหนึ่งว่า พระที่นั่งเย็น ปัจจุบันตั้งอยู่ที่ตำบลทะเลชุบศร อำเภอเมืองลพบุรี จังหวัดลพบุรี สร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เป็นที่ประทับในคราวเสด็จประพาสป่า ประทับสำราญพระอิริยาบถในฤดูฝน พร้อมทั้งใช้รองรับพระราชอาคันตุกะ และเป็นสถานที่ซึ่งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงใช้เป็นสถานที่ทอดพระเนตรจันทบุรีปราคารเมื่อวันที่ 11 ธันวาคม พ.ศ.2228 และทอดพระเนตรสุริยุปราคาเมื่อวันที่ 30 เมษายน พ.ศ.2231⁶⁰

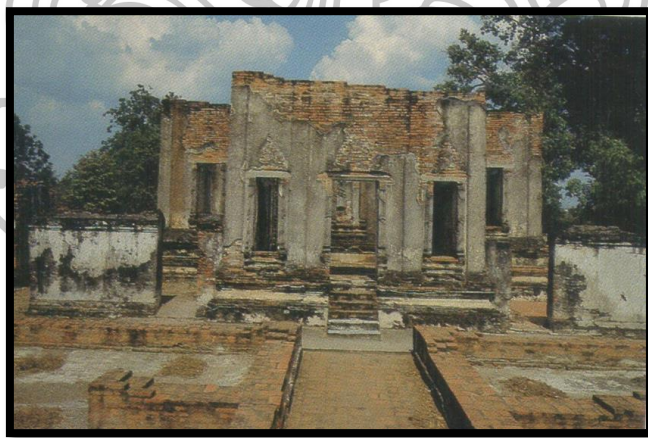
ลักษณะของพระตำหนักทะเลชุบศร เป็นอาคารเล็กๆก่ออิฐถือปูนชั้นเดียวทรงสูง สร้างอยู่ชิดขอบทะเลชุบศร แผนผังของพระที่นั่งไกรสรสีหราชเป็นรูปทรงจตุรมุข มีมุขเด็จยื่นออกมา และมีสี่หับฉัตรตรงมุขเด็จสำหรับสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเสด็จออก ชும்หน้าต่างและชும்ประตูทำเป็นชุ้มเรือนแก้ว (ภาพที่ 13 และภาพที่ 14) ในบริเวณพระที่นั่งมีอาคารเล็กๆก่ออิฐอยู่หลายหลัง ซึ่งเป็นที่พักของฝ่ายใน รูปแบบทางสถาปัตยกรรมโดยรวมนั้นคล้ายคลึงกับพระที่นั่งสุทธาสวรรย์ในพระนารายณ์ราชนิเวศน์ จากการที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชโปรดเสด็จมาประทับที่พระที่นั่งแห่งนี้ในคราวเสด็จประพาสอยู่เสมอ ทำให้บริเวณโดยรอบทะเลชุบศรแห่งนี้มีความคึกคักมีชีวิตชีวาอย่างยิ่ง ดังที่ได้มีชาวต่างชาติบันทึกบรรยากาศในช่วงนั้นว่า มีตำหนักเจ้านายที่ตามเสด็จ และบ้านข้าราชการ

⁶⁰ เสาวลักษณ์ กิจานนท์, “พระที่นั่งไกรสรสีหราช,” ใน สถาปัตยกรรมในสถาบันพระมหากษัตริย์, 82.

ตั้งเรียงรายไปตามฝั่งทะเลชุบศร หน้าตำหนักและหน้าบ้านพักข้าราชการมีเรือจอดอยู่ทุกแห่ง เรือเหล่านี้ใช้เป็นพาหนะสำหรับพายไปมาถึงกันได้ตลอดหน้าน้ำ⁶¹

ภาพที่ 13 ผังบริเวณพระที่นั่งเย็น ที่ตั้งอยู่กลางทะเลชุบศร จ.ลพบุรี
ที่มา : พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ระยะทางเสด็จประพาสมณฑลอยุธยา เมื่อปีชกาล พ.ศ.2421”, ศิลปากร 10, 6 (มีนาคม 2510), 27.

ภาพที่ 14 พระตำหนักทะเลชุบศร หรือพระที่นั่งเย็น จ.ลพบุรี
ที่มา : เสาวลักษณ์ กิจานนท์, “พระที่นั่งไกรสรสีหราช” ใน สถาปัตยกรรมในสถาบันพระมหากษัตริย์(กรุงเทพฯ : สำนักงานสร้างเสริมเอกลักษณ์ของชาติ, 2539), 80.

⁶¹ เสาวลักษณ์ กิจานนท์, “พระที่นั่งไกรสรสีหราช” ใน สถาปัตยกรรมในสถาบันพระมหากษัตริย์, 82.

6. พระตำหนักคำหยาด จังหวัดอ่างทอง (ภาพที่ 15)

เป็นพระตำหนักสำหรับประทับแรมที่หัวเมืองอ่างทองในสมัยกรุงศรีอยุธยา ปัจจุบันตั้งอยู่ในอำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง โดยพระตำหนักคำหยาดเหลือปรากฏให้เห็นเพียงซากอาคารก่ออิฐถือปูน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบรรยายลักษณะของพระตำหนักไว้ในพระราชหัตถเลขาเรื่องเสด็จประพาสลำน้ำมะขามเฒ่า และพระราชกระแสเรื่องจัดการทหารมณฑลกรุงเทพฯ ว่า

ตำหนักนั้น ลักษณะเดียวกับทุ่งหันตรา คือก่อเป็นตึกสูงจากพื้นดิน 5 ศอก ผังชั้นล่างเป็นช่องคูหา ปูพื้นกระดาน ชั้นบนซุ้มหน้าต่างเป็นซุ้มจระนำ หลังคาในประธาน 3 ห้อง มุขลดหน้าทำรวมเป็น 5 ห้อง มีมุขเด็จทั้งหน้าทั้งหลัง ด้านข้างหน้ามุขเด็จเสนาหาร มีฉัตรชั้นขึ้นข้าง มุขหลังฝาอุดตันเจ้าช่องหน้าต่างไว้สูง เห็นจะยกพื้นเป็นหอพระ ที่หว่างผนังด้านหุ้มกลองเจาะเป็นคูหาทั้งข้างหน้าข้างหลัง มีช่องคอสอง ในช่องเหล่านี้ทำดินแดงนั้น ฝีมือเป็นฝีมือสไตล์ลพบุรี โดยยาวตลอดหลัง 9 วา 2 ศอก ซอกกว้าง 5 วา คูเป็นรอยแก็อด หน้าต่างมุขลดด้านหลังเสียทั้ง 2 ด้าน ตำหนักนี้พื้นดินก็ยังต้ำน้ำท่วมแฉะและรอบหันหน้าไปตะวันออก หันหลังไปตะวันตก ตรงด้านข้างใต้มีวิหารเล็กหรือหอพระหลังหนึ่งแยกกันอยู่คนละโคก มีเจดีย์องค์เล็กซึ่งรูปร่างอย่างไรไม่มีความพึงเสียแล้วองค์หนึ่ง นอกนั้นไม่มีอะไร⁶²

รัชกาลที่ 5 ทรงสันนิษฐานว่าเนื่องจากทุ่งคำหยาดเป็นนิवासถานเดิมของกรมหลวงพิพิธมนตรี พระมเหสีของพระองค์ และเป็นพระราชมารดาของเจ้าฟ้าเอกทัศน์และเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิต ด้วยเหตุนี้สมเด็จพระเจ้าบรมโกศจึงมักเสด็จประพาสแถบเมืองอ่างทองเนื่องๆ โดยเฉพาะทุ่งคำหยาด จนถึงกับโปรดฯ ให้สร้างพระตำหนักขึ้นเป็นการถาวร

⁶² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขาเรื่องเสด็จประพาสลำน้ำมะขามเฒ่า และพระราชกระแสเรื่องจัดการทหารมณฑลกรุงเทพฯ (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2493), 33-35.

ภาพที่ 15 พระตำหนักคำหยาด จ.อ่างทอง
ที่มา : ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย, “พระตำหนักคำหยาด”, **สถาปัตยกรรมในสถาบันพระมหากษัตริย์, สถาปัตยกรรมในสถาบันพระมหากษัตริย์** (กรุงเทพฯ : สำนักงานสร้างเสริมเอกลักษณ์ของชาติ, 2539), 87.

2.1.2 พระราชวังและวังเพื่อใช้แปรพระราชฐานในสมัยกรุงศรีอยุธยา

1. วังจันทระเกษม พระนครศรีอยุธยา

วังจันทระเกษม หรือวังหน้า ตั้งอยู่ริมแม่น้ำทางตะวันออกของเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา เป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาบางพระองค์ วังนี้สร้างขึ้นในขณะที่ยังเป็นพระยุพราชครองเมืองพิษณุโลก จึงนำชื่อวังจันทระที่เมืองพิษณุโลกมาสมเรียกทับ จากคำให้การชาวกรุงเก่าได้บรรยายว่า กำแพงชั้นนอกของวังหน้าสูง 7 ศอก หนา 2 ศอก มีประตูใหญ่ 6 ประตู ประตูเล็ก 2 ประตู⁶³ โดยด้านหน้าของวังหันไปทางทิศตะวันออก ซึ่งใน คำให้การของขุนหลวงหาวัดประตูทรงธรรม ได้บันทึกถึงลักษณะและรูปแบบสถาปัตยกรรมของพระราชวังจันทระ ตามความ ดังนี้

ภายในพระราชวังจันทระนั้น...พระที่นั่งต่างๆหลายหลังมีชื่อฟ้า หางหงส์ मुखซ้อน แต่ห้วยอดซุ้มมิได้มีทุกหลัง มีตำหนักใหญ่น้อย ช่างหน้าช่างในมากมายหลายหลัง มีพระคลังต่างๆทุกพนักงานครบบริบูรณ์ มีโรงปืนน้อยใหญ่ แลโรงแสงสรรพาวุธ มีโรงช้าง โรงม้า โรงรถ ช่างทำการต่างๆ และศาลพิพากษาดราลินถ้อยความต่างๆทุกกระทรวง มีศาลาใหญ่ไว้พักเมื่อขุนนางจะเข้าเฝ้า เรียกว่าศาลาลูกขุนวังหน้า มีศาลาเวรมหาดไทย กลาโหม กรมท่า กรมวัง กรมนา กรมเมือง และศาลาทั้งหกนี้เป็นที่ชำระความตามกรมทั้งหกนั้น ซึ่งมีคติพระราชวังหน้า และมีศาลาสารบาญชีฝ่ายในพระราชวังหน้า สัสดีมีคุกใต้นักโทษสองคุกมีท่าช้างและท่าฉนวนน้ำประจำท่า มีศาลาตระเวนตามมุมพระราชวังหน้า มีโรงเรือพระที่นั่งและโรงเรือกระบวนต่างๆอยู่ วัดทองปู้ วัดปราสาท อนึ่ง

⁶³ คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, 221.

ตึกดินปืนไม่มี โรงสักรไม่มี เตาทำเงินไม่มี ภายในพระราชวังจันทน์บวรนั้น มีพระอารามหนึ่ง ชื่อ วัดขุนแสน มีพระอุโบสถ วิหาร การเปรียญ และพระมหาธาตุ และเจดีย์สถานพร้อมบริบูรณ์ พระสงฆ์ไม่มีเพราะเป็นวัดในวัง⁶⁴

จากข้อความข้างต้นพบว่า พื้นที่ภายในวังแบ่งออกเป็น 3 ส่วนเหมือนกันกับพระราชวังหลวง คือ มีเขตพระราชฐานชั้นนอก เป็นที่ตั้งของหน่วยราชการ และมีโรงพาหนะต่างๆ เช่น โรงม้า โรงช้าง โรงรถ เป็นต้น ส่วนเขตพระราชฐานชั้นกลาง เป็นที่ตั้งของพระที่นั่งหรือท้องพระโรงสำหรับเสด็จออกว่าราชการของพระมหากษัตริย์ และเขตพระราชฐานชั้นใน คือ บริเวณด้านในสุดของวังหน้า เป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์และฝ่ายในของพระองค์ นอกเหนือจากเขตพระราชฐานส่วนต่างๆ แล้วภายในวังจันทน์เกษม ยังมีวัดประจำวัง คือ วัดขุนแสน ซึ่งเป็นวัดที่ไม่มีพระสงฆ์จำพรรษาอยู่เช่นเดียวกับวัดพระศรีสรรเพชญ์ในพระราชวังหลวง ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของวัง แต่ปัจจุบันวัดนี้เป็นวัดร้าง

2. พระราชวังที่ในเมือง จังหวัดลพบุรี

พระราชวังที่ในเมืองลพบุรีสร้างในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช สร้างหลังจากเสด็จขึ้นครองราชย์ได้ 10 ปี⁶⁵ โดยโปรดฯ ให้สร้างพระราชวังตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของเมืองติดกับแม่น้ำลพบุรี เนื่องจากสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงเห็นว่ากรุงศรีอยุธยาตั้งอยู่ริมแม่น้ำใหญ่ใกล้ทะเล ถ้าชาติตะวันตกใช้เรือปืนบุกเข้ามาตามแม่น้ำเจ้าพระยาแล้ว กรุงศรีอยุธยาจะเสียที่แก่ข้าศึกได้ง่าย ดังนั้นพระราชวังที่สร้างขึ้นที่เมืองลพบุรี นอกจากจะใช้เป็นราชธานีแห่งที่ 2 แล้ว ยังใช้เป็นที่ประทับสำราญพระอิริยาบถด้วย โดยทรงใช้เป็นที่ประทับในฤดูร้อนและฤดูหนาวเสมอ⁶⁶

พระราชวังมีผังบริเวณเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านหน้าพระราชวังหันไปทางทิศตะวันออก ด้านหลังติดกับแม่น้ำลพบุรี กำแพงพระราชวังก่อด้วยอิฐถือปูน มีใบเสมาเรียงรายบนสันกำแพง ตรงมุมและกึ่งกลางของกำแพงมีป้อมปืนใหญ่ มีประตูพระราชวังและประตูทางเข้า 11 ประตู เป็นสถาปัตยกรรมเฉพาะในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช คือ ช่องประตูเป็นโค้งยอดแหลม หลังคาซุ้มประตูเป็นจตุรมุข และมีตำแหน่งพระที่นั่งสำคัญจำนวน 3 องค์เรียงจากทิศเหนือไปทิศใต้ ซึ่งมีลักษณะของการวางพระที่นั่งในพระราชวังหลวงแห่งกรุงศรีอยุธยา ได้แก่ พระที่นั่งดุสิตสวรรค์ธัญญมหาปราสาทเป็นพระที่นั่งองค์กลาง พระที่นั่งสุทธาสวรรค์เป็นพระที่นั่งอยู่ทางขวา และพระที่นั่งจันทรพิศาลเป็นพระที่นั่งอยู่ทางซ้าย โดยพระราชวังที่เมืองลพบุรีแห่งนี้ ได้มีการใช้ระเบียบแบบแผนในการแบ่งเขตพระราชฐานเหมือนกับพระราชวังหลวง คือ แบ่งพื้นที่ต่างๆ ภายในพระราชวังออกเป็น

⁶⁴ คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและคณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, “คำให้การของขุนหลวงหาวัดประตูทรงธรรม”, **แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี** ปีที่ 3 เล่มที่ 2 (พฤษภาคม 2512), 33-34.

⁶⁵ มานิตา เชื้ออนันต์, **พระนารายณ์ราชนิเวศน์** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2545), 10.

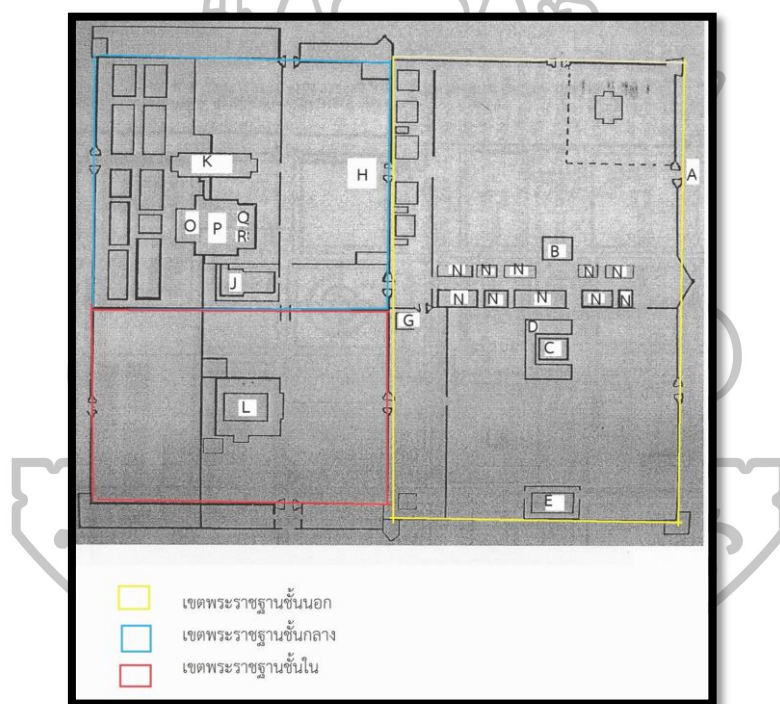
⁶⁶ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ระยะทางเสด็จประพาสสมณทลอยุธยาเมื่อปีชกาล พ.ศ.2421**, 13.

ทั้งหมด 3 เขต (ภาพที่ 16) ส่วนวัดประจำพระราชวังจากบันทึกการเดินทางของนิโคลาส แชร์แวลส์ กล่าวว่า ตึกพระเจ้าเหาเป็นวัดขนาดเล็ก⁶⁷

เขตพระราชฐานชั้นนอก ประกอบด้วย ตึกสำหรับเลี้ยงต้อนรับทูตชาวต่างประเทศ ตึกพระเจ้าเหา สิบสองห้องพระคลัง โรงช้างหลวง อ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่

เขตพระราชฐานชั้นกลาง ประกอบด้วย พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน เป็นพระที่นั่งสำหรับพระเจ้าแผ่นดินเสด็จว่าออกร่างราชการ ส่วนพระที่นั่งดุสิตสวรรค์ธัญญาภรณ์มหาปราสาท เป็นที่สำหรับสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเสด็จออก

เขตพระราชฐานชั้นใน มีพระที่นั่งสุทธาสวรรค์ปัจจุบันเหลือแต่ฐานและผนังทางด้านใต้ เป็นประตูโค้งยอดแหลม เรียงชิดติดกันตรงมุมพระที่นั่ง ตรงทางเสด็จพระราชดำเนินขึ้นสู่พระที่นั่งดุสิตสวรรค์ธัญญาภรณ์มหาปราสาท มีเกยสำหรับทรงพระราชยาน

ภาพที่ 16 ผังบริเวณพระราชวังในเมืองลพบุรี

ที่มา : อชิรัชญ์ ไชยพจน์พานิช, “สถาปัตยกรรมประเภทอาคารสมัยสมเด็จพระนารายณ์” โครงการย่อยที่ 3 : พัฒนาการของงานศิลปกรรมเมืองลพบุรีตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 ถึงพุทธศตวรรษที่ 24, สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร (นครปฐม : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

⁶⁷ สันต์ ท. โกมลบุตร, แปล, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติ และการเมือง แห่งราชอาณาจักรสยาม (พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2506), 45.

2.2 พระราชวังและวังในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการแบ่งยุคสมัยของพระราชวังและวังที่สร้างขึ้นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ โดยแบ่งออกเป็น 3 ยุค ได้แก่ ยุคที่ 1 หรือยุคต้น (รัชกาลที่ 1-5) ยุคที่ 2 หรือยุคกลาง (สมัยรัชกาลที่ 6 – รัชกาลที่ 7 เป็นยุคก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง) และยุคที่ 3 ยุคหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง –จนถึงรัชกาลปัจจุบัน (รัชกาลที่ 9)⁶⁸

สำหรับการศึกษาร้างนี้ทำการศึกษาเฉพาะพระราชวังและวังในยุคต้นเท่านั้น เนื่องจากพระราชวังและวังในยุคต้น (รัชกาลที่ 1-5) แสดงให้เห็นถึงการสืบทอดแนวความคิดของการสร้างพระราชวังและวังที่ปรากฏตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา จนมาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยจะมีพัฒนาการของแนวคิดการสร้างพระราชวังและวังในอีกรูปแบบและความหมายหนึ่ง โดยแนวคิดดังกล่าวก็จะส่งผลต่อการสร้างพระราชวังและวังในยุคหลังที่แสดงให้เห็นถึงความคลี่คลายจากจารีตประเพณีไปตามยุคสมัย

ยุคที่ 1 (ยุคต้น) แบ่งออกเป็น 2 ยุคย่อย คือสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ถึง สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 1-3) และสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4 - 5) โดยมีเนื้อหา ดังนี้

สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ถึง สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 1-3)

ช่วงเวลาดังกล่าว คือ ช่วงเวลาของการสร้างและบำรุงบ้านเมืองให้เจริญขึ้นอีกครั้ง หลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาในปีพ.ศ. 2310 เป็นผลทำให้พระมหากษัตริย์ทรงไม่ได้เสด็จพระราชดำเนินไปที่แห่งใดในลักษณะเสด็จประพาสเพื่อประทับแรมและแปรพระราชฐานเลย ซึ่งการเสด็จพระราชดำเนินออกนอกพระนครส่วนใหญ่นั้น คือการออกศึกทำสงคราม โดยเฉพาะสมัยรัชกาลที่ 1 พระองค์ได้นำทัพออกไปสู้รบป้องกันดินแดนจากกองทัพพม่า⁶⁹ สมัยรัชกาลที่ 2 ไทยยังคงติดพันสงครามกับพม่าในช่วงต้นรัชกาล และต่อมาได้มีการจัดการควบคุมการปกครองหัวเมืองต่างๆ และหัวเมืองประเทศราช เช่น หัวเมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลา เมืองจำปาศักดิ์ เป็นต้น ซึ่งทำให้การเสด็จประพาสอย่างพระมหากษัตริย์อยุธยาที่เคยเสด็จไปยังสถานที่ต่างๆ ยังไม่อาจสามารถทำได้ รวมถึงการสร้างพระนครลงมาทางใต้ใกล้ปากแม่น้ำเจ้าพระยามากขึ้น เป็นผลให้สถานที่ประพาสดังกล่าวกลายเป็นสถานที่ห่างไกลไม่สะดวกในการเดินทางเหมือนแต่ก่อน เป็นผลให้รัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 จึงมักจะเสด็จพระราชอุทยานในพระบรมมหาราชวัง หรือสถานที่ใกล้ๆ อันไปได้ในวันเดียว เช่น ปทุมธานี สมุทรปราการ เป็นต้น ทำให้พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางชั้นผู้ใหญ่ ไม่ได้รับอนุญาตให้

⁶⁸ อ่านเพิ่มเติมใน คณะอนุกรรมการเฉพาะกิจจัดทำหนังสือสถาปัตยกรรมในสถาบันพระมหากษัตริย์ในนามคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ, **สถาปัตยกรรมในสถาบันพระมหากษัตริย์และ สมชาติ จิ่งสิริอารักษ์, สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในสยาม สมัยรัชกาลที่ 4 -พ.ศ.2480**

⁶⁹ สมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 ไทยทำสงครามกับพม่าทั้งหมด 8 ครั้ง รายละเอียดเพิ่มเติมใน แสงโสม เกษมศรี, **ประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2325-พ.ศ.2394)** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักราชเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2523), 37-105.

ออกไปหัวเมืองไกลๆ ด้วย เพราะเป็นการฝ่าฝืนพระราชปฏิบัติด้วยเกรงว่าจะทำให้ทรงระแวงเป็นความผิดทางการเมืองจึงอยู่กันแต่ในพระนคร⁷⁰

แม้ว่าสงครามกับพม่าสิ้นสุดลงในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 แต่ไทยก็ยังมีสงครามกับลาว⁷¹ ญวน และยังเป็นช่วงจัดการดูแลปกครองหัวเมืองภายในให้เป็นปึกแผ่นต่อไป และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระองค์ทรงมีพระราชภารกิจในการสร้างพระนคร รวมถึงบริหารราชกิจอยู่แต่ในพระนครเท่านั้น ไม่ได้เสด็จออกนอกพระราชวัง ยกเว้นแต่จะประกอบพระราชพิธีประจำปี เช่น เสด็จลงลอยพระประทีป เสด็จพระราชฐานพระภิกษุ และบางทีเสด็จไปทอดพระเนตรการสร้างพระอาราม และถึงแม้จะมีศึกสงครามก็ไม่ได้ทรงเป็นผู้นำทัพเอง แต่โปรดฯ ให้เจ้าพระยาบดินทรเดชาเป็นแม่ทัพไปทำศึกสงครามไปที่ทัพเขมร และเจ้าพระยาพระคลังเป็นแม่ทัพไปตีเมืองบันทายมาศ เป็นต้น⁷²

สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4 -5)

เมื่อถึงในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 นับได้ว่าเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกในราชวงศ์จักรี ที่ทรงริ่ฟื้นประเพณีการเสด็จพระราชดำเนินประพาสไปยังสถานที่ต่างๆ ซึ่งได้หยุดชะงักไปตั้งแต่เสียกรุงศรีอยุธยา โดยมีเป็นจุดเปลี่ยนของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดจากปัจจัย 4 ประการ ดังนี้

ประการที่ 1 ขณะที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงผนวชเป็นพระวชิรญาณภิกขุขึ้น ได้เคยเสด็จจรดงค์ไปตามหัวเมืองต่างๆ เช่น นครชัยศรี ราชบุรี อยุธยา นครสวรรค์ ตลอดจนถึงพิษณุโลก ทำให้พระองค์ทรงพบสถานที่สำคัญในพุทธศาสนา อีกทั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อยังเป็นกรม ก็ทรงเคยเสด็จไปเที่ยวประพาสตามหัวเมืองต่างๆ ทรงประจักษ์ว่า การเสด็จประพาสหัวเมืองเป็นการตรวจการและประโยชน์แก่ราชการบ้านเมือง ตลอดจนดูแลทุกข์สุขของราษฎรอีกด้วย⁷³

ประการที่ 2 ช่วงเวลาที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติ สถานภาพของบ้านเมืองอยู่ในสภาวะที่มั่นคงเป็นปึกแผ่น ซึ่งปรากฏให้เห็นว่าพระองค์ไม่เคยเสด็จออกนำทัพไปสงครามใดเลย และในสมัยของพระองค์มีการทำสงครามที่ไทยยกทัพไปตีเมืองเชียง

⁷⁰ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ (กรุงเทพฯ: เสริมวิทย์บรรณาการ, 2518), 82.

⁷¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ (รัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว – รัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว), 53-68.

⁷² เรื่องเดียวกัน, 129-130.

⁷³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, อธิบายเรื่องเที่ยวทะเล ตะวันออก เที่ยวมณฑลเพชรบูรณ์ เที่ยวหน้าตักเจ้าอนัมก๊กที่เกาะกูด เที่ยวไทรโยค (พระนคร: องค์การการค้าของกรุงสุภา, 2504), 1-3.

ตุงเพียงครั้งเดียวเท่านั้น⁷⁴ จากเหตุผลข้างต้นจึงสนับสนุนให้พระองค์ได้ทรงปรับปรุงเปลี่ยนแปลงจารีตประเพณีบางอย่างให้ทันสมัยอย่างตะวันตก ซึ่งรวมไปถึงการเสด็จพระราชดำเนินประพาสนั้นเป็นการทัศนศึกษาที่ยาวงมภูมิประเทศ รู้จักบ้านเมืองของตนเองได้มากยิ่งขึ้น

ประการที่ 3 ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีในสมัยดังกล่าว ที่ก่อให้เกิดการประดิษฐ์เรือกลไฟที่มีประสิทธิภาพดีกว่าเรือกำปั่นที่สยามใช้ ดังนั้นรัชกาลที่ 4 จึงทรงโปรดฯ ให้สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์สั่งเครื่องจักรกลไผมาต่อเป็นเรือพระที่นั่งสยามอรสมุพล ซึ่งเรือกลไฟเป็นยานพาหนะที่อำนวยความสะดวกรวดเร็วในการเดินทางไปยังหัวเมืองไกลๆ ได้เป็นอย่างมาก⁷⁵

ประการที่ 4 จากการติดต่อกับชาวตะวันตกทำให้รัชกาลที่ 4 ทราบถึงแนวคิดการสร้างพระราชวังเพื่อสำหรับพักหย่อนใจเพื่อสุขภาพของกษัตริย์ในราชสำนักยุโรป จึงน่าจะมีผลให้พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์สร้างพระราชวังสำหรับแปรพระราชฐานขึ้นตามแนวคิดดังกล่าว

จากปัจจัยดังกล่าวข้างต้นทำให้เกิดการรื้อฟื้นและเปลี่ยนแปลงประเพณีเสด็จประพาสสำหรับประทับแรมและแปรพระราชฐานตามหัวเมืองต่างๆ เหมือนอย่างพระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาที่เคยปฏิบัติมาก่อน โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเสด็จไปยังหัวเมืองต่างๆ เช่น ทางหัวเมืองฝ่ายเหนือได้เสด็จไปถึงเมืองพิษณุโลก ทางหัวเมืองฝ่ายตะวันออกเสด็จฯ ไปถึงเมืองปราจีนบุรี หัวเมืองชายทะเลที่เมืองจันทบุรีและเมืองตราด ทางหัวเมืองฝ่ายใต้เสด็จฯ ไปถึงเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองสงขลา และทางหัวเมืองฝั่งตะวันตกเสด็จฯ ไปถึงเมืองนครชัยศรี เมืองกาญจนบุรี เมืองราชบุรี และเมืองเพชรบุรี⁷⁶ ตามหัวเมืองที่พระองค์เสด็จประพาสนั้น พระองค์จะทรงโปรดฯ ให้สร้างที่ประทับทั้งนอกเมือง และในวังที่พระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาเคยประทับ อีกทั้งยังทรงโปรดฯ ให้สร้างวังขึ้นใหม่ด้วยเช่นกัน

สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรง เป็นเจ้าฟ้ากรมขุนพิชิตประชานารถอยู่นั้น ได้มีโอกาสตามเสด็จพระราชบิดาไปประพาสหัวเมืองต่างๆ หลายครั้ง เช่น เสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเลตะวันตกในพ.ศ.2403⁷⁷ หัวเมืองฝ่ายเหนือในพ.ศ.2409⁷⁸ และตำบลหัวากอในพ.ศ.2411 ซึ่งจากการเสด็จประพาสดังกล่าว ทำให้พระองค์ทรงเล็งเห็นถึงประโยชน์ในการเสด็จประพาสขึ้น เมื่อพระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติต่อจากพระราชบิดา พระองค์ยังทรงดำเนินนโยบายต่างๆ ตามแนวพระราชดำริของพระราชบิดาสืบมา รวมถึงทำการเปลี่ยนแปลงการเสด็จประพาสพระประเพณีเสด็จแปรพระราชฐาน

2.2.1 พระราชวังและวังเพื่อใช้ในการประทับแรมในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4)

⁷⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, 99-103.

⁷⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานวังเก่า, 75-77.

⁷⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, 97-98.

⁷⁷ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 5, 360.

⁷⁸ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขาคราวเสด็จมณฑล

ฝ่ายเหนือในรัชกาลที่ 5, 2.

1. ที่ท้ายพิบูล พระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี⁷⁹

พระตำหนักท้ายพิบูล เป็นพระตำหนักที่มีมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าทรงธรรม พระองค์ทรงใช้เป็นที่พักแรมเวลาเสด็จขึ้นไปมัสการพระพุทธบาท ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ได้ทรงเสด็จไปมัสการพระพุทธบาท จึงโปรดฯ ให้สร้างพระตำหนัก และอาคารประกอบอื่นๆ ขึ้นเป็นที่ประทับชั่วคราวขึ้น เมื่อปีมะเส็ง พ.ศ.2400 การปฏิสังขรณ์มณฑลพระพุทธบาทจึงโปรดฯ ให้สร้างพระตำหนักในบริเวณพระราชวังเก่าที่ท้ายพิบูล ซึ่งเป็นที่ร้างว่างอยู่ ให้มีที่ประทับและเรือนข้างในข้างหน้าหลายหลัง พระตำหนักและเรือนในบริเวณวังที่พระพุทธบาท⁸⁰

2. พระราชวัง จังหวัดสมุทรปราการ⁸¹

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้พนักงานที่ทำการก่อสร้างที่พระสมุทรเจดีย์ได้สร้างพลับพลาขึ้นเป็นที่ประทับที่ริมแม่น้ำทางทิศเหนือของเมืองสมุทรปราการ มีที่ประทับและเรือนหลายหลัง ดังนี้ พระที่นั่งสมุทรทวารวดี เป็นท้องพระโรงที่เสด็จออก พระที่นั่งศุขไสยาสน์ 2 ชั้น เป็นที่พระบรรทม ตำหนักนาฏนารีรมย์ เป็นที่พระประเทียบอยู่ เรือนสนมนิกร เป็นเรือนแถวสำหรับพนักงาน โรงสันถาคารสภา เป็นโรงประชุมและเป็นที่เล่นละครโรง โรงศึกษาสงคราม เป็นโรงทหารรักษาพระองค์ แต่พระที่นั่งและเรือนโรงต่างๆ สร้างด้วยเครื่องไม้จึงชำรุดผุพังไปตามกาลเวลา และได้ทำการรื้อถอนออกไปบางส่วน ยังเหลือแต่พระที่นั่งสมุทรทวารวดี กับพระที่นั่งศุขไสยาสน์

3. พระราชวังนครปฐม จังหวัดนครปฐม⁸²

เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดฯ ให้ปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์ตั้งแต่พ.ศ.2396 พระองค์จึงโปรดฯ ให้สร้างพระราชวังขึ้นบริเวณฝั่งตะวันออกของพระปฐมเจดีย์ ใช้สำหรับเป็นที่ประทับแรมเวลาเสด็จไปมัสการพระปฐมเจดีย์ โดยโปรดฯ ให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เป็นแม่กองก่อสร้าง กรมขุนราชสีหวิกรมเป็นนายช่าง ประกอบไปด้วย อาคารก่ออิฐถือปูน สูง 2 ชั้น มีอาคารหลังใหญ่ 1 หลัง อาคารหลังเล็ก 2 หลัง มีท้องพระโรง พลับพลา โรงละคร ตำหนักเรือนจันทร์ ฝ่ายในก่อกำแพงรอบพระราชวัง ข้างนอกพระราชวังมีโรงม้า โรงช้าง และมีตึกที่ประทับสำหรับเจ้านายและข้าราชการผู้ใหญ่ปลูกตามฝั่งคลองเจดีย์บูชาอีกหลายหลัง โดยมีรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยผสมตะวันตก ดังปรากฏใน พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค ดังนี้

⁷⁹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานเรื่องสถานที่ต่างๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2464), 52.

⁸⁰ ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 14 ภาคที่ 25, 312.

⁸¹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานเรื่องสถานที่ต่างๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง, 31.

⁸² เรื่องเดียวกัน, 55.

ที่วังพระนครปฐม...ข้างใต้เป็นโรงละครมีโรงปั้นหย่า... เหนือขึ้นมาเป็นพลับพลาช่อฟ้า ไบระกา จัตุรมุขผนังก่ออิฐถือปูน มุขด้านตะวันตกเป็นท้องพระโรง มุขตะวันออกเป็นข้างใน มุขใต้เป็นที่เสด็จออกทรงโรงละคร มุขเหนือเป็นบันไดขึ้นพระที่นั่งข้างด้านต่อกับมุขนั้น พระที่นั่งตั้งทำขึ้นใหม่ 7 ห้องเฉลี่ยรอบ...ที่มุมพระที่นั่งด้านตะวันตกซีกหอทรงพระอักษร...อีกหลังหนึ่งในพระที่นั่งกันเป็นสามห้อง หัวท้ายกันสองห้อง ตอนกลาง 3 ห้องๆข้างตะวันตก เป็นที่รับแขกคล้ายๆที่กินข้าว ที่นี่ ห้องกลางมีเพ็ญฉลุปูนกันอีกชั้นหนึ่ง 2 ห้องเป็นที่นอน ห้องหนึ่งเจาะเป็นประตูออกไปเฉลี่ยด้านเหนือ ห้องข้างตะวันออกเป็นห้องสำหรับออกข้างใน เฉลียงด้านตะวันออกเป็นห้องอาบน้ำ เวลาปิดประตูห้องกลางและประตูเฉลี่ยด้านตะวันตกเป็นข้างหน้าได้⁸³

ส่วนการประดับตกแต่งภายในพระราชวังนครปฐม มีรายละเอียด ดังความว่า “...ทาสีในพระที่นั่งทั้งปวงหมดทาด้วยดินเหลืองดินแดง บานหน้าต่างประตูทาสีน้ำมัน มีสิ่งที่เป็นฝีมือช่างเรียบริบร้อยอยู่ คือ บันไดและผนังที่ท้องพระโรง และบันไดขึ้นพระที่นั่ง ลูกทึบไข่มุกฝังเป็นลวดลายงามดี...เฟอร์นิเชอร์นี้ใช้ในพระที่นั่งเป็นอย่างดี...”⁸⁴

โดยพระราชวังนครปฐมได้เป็นสถานที่เสด็จประทับทั้งในรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 จนสร้างทางรถไฟแล้ว จึงพระราชทานพระราชวังนครปฐมให้เป็นที่สำหรับราชการมณฑลเทศาภิบาล แต่ของเดิมชำรุดปรักหักพังเสียมาก จึงคงรักษาไว้แต่ตัวพระที่นั่งที่ประทับหลังเดียว ใช้เป็นที่ประชุมประชาภิบาล

4. ที่ประพาสที่อ่างศิลา จังหวัดชลบุรี⁸⁵

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงมีพระราชดำริว่า ชายทะเลที่ตำบลอ่างศิลา แขวงเมืองชลบุรี เป็นสถานที่ที่มีอากาศดี เหมาะสมที่จะให้ทำเป็นที่เสด็จประทับตากอากาศ โดยพระองค์ทรงเลือกเนินไว้สำหรับสร้างพลับพลา และได้ถมหินที่ชายทะเลก่อนเป็นท่าจอดเรือ แต่ตำหนักของถาวรประจำที่ยังไม่ได้สร้าง ต่อมาเจ้าพระยาทศสุริยวงศ์ พระสมุหพระกลาโหมสร้างตึกอาศรมสถาน (หลังใหญ่) ขึ้น 1 หลัง เจ้าพระยาทิพากรวงศ์สร้างตึกอาศรมสถานหลังเล็ก 1 หลังที่ปลายแหลม สำหรับให้คนป่วยไปพักรักษาตัว

สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5)

1. พระราชวังริมแม่น้ำทางฝั่งตะวันตกตรงข้ามเมือง จังหวัดราชบุรี⁸⁶

การสร้างพระราชวังที่จังหวัดราชบุรีขึ้น มีเหตุมาจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์จะทำการบำรุงหัวเมืองทางฝ่ายตะวันตกให้เจริญขึ้น ด้วย

⁸³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค (พระนคร: ศุภสภา, 2504), 25.

⁸⁴ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค, 25.

⁸⁵ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานเรื่องสถานที่ต่างๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง, 54.

⁸⁶ มจ.พูนพิสมัย ดิศกุล, สิ่งที่น่าสนใจ (กรุงเทพฯ: สารมวลชน จำกัด, 2534), 248.

การขุดคลองดำเนินสะดวก เพื่อเป็นเส้นทางการค้าขายในระหว่างเมืองราชบุรีกับกรุงเทพฯ โดยสมเด็จพระยาบรมมมหาสุริยวงศ์ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในขณะนั้นได้ไปเมืองราชบุรีเห็นว่าบริเวณริมแม่น้ำทางฝั่งตะวันตกของเมืองราชบุรี เป็นสถานที่ที่แวดล้อมไปด้วยธรรมชาติและสะดวกในการเดินทาง จึงมีความเหมาะสมที่สร้างพระราชวังขึ้นเพื่อเป็นสถานที่เสด็จประพาสประทับแรม และใช้เป็นสถานที่ตากอากาศนอกเมืองอีกแห่ง ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดฯ ให้สมเด็จพระยาบรมมมหาสุริยวงศ์ กับเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี ร่วมกันสร้างพระราชวังขึ้นที่เมืองราชบุรี

2. พระราชวังบนเขาสัตนาถ จังหวัดราชบุรี⁸⁷

เขาสัตนาถเป็นเขาที่ตั้งอยู่ในตัวเมืองราชบุรี เนื่องมาจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จประพาสเขาสัตนาถ แล้วทรงพ้อพระทัยว่าจะสร้างเป็นที่ประทับแรม จึงโปรดฯ ให้สมเด็จพระยาบรมมมหาสุริยวงศ์ ดำเนินการจัดการจัดสร้างวังบนยอดเขาขึ้น ดังปรากฏความว่า “...ปีขาลสัมฤทธิ์ศก ด้วยเจ้า...สุรวงไปววมุขที่สมุทกลาโหม รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯสั่งว่า โปรดเกล้าฯให้ไปทำพระราชวังบนเขาสัตนาถเมืองราชบุรี เป็นที่สำหรับพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปประทับแรม และจะได้เป็นสง่าพระนคร...”⁸⁸ โดยมีพระยาเพชรบุรี เป็นแม่กองในการก่อสร้างพระที่นั่ง และห้องพระโรงซึ่งเป็นตึกหลังเล็กชั้นเดียว มีตำหนักสำหรับเจ้านายบนยอดเขาใกล้เคียงกันอีก 2 แห่ง ที่เชิงเขาตรงทางขึ้นมีโรงทหารรักษาพระองค์ มีโรงรถ โรงม้า มีกระโจมพักทหารยาม แต่สิ่งก่อสร้างอื่นๆ ไม่ปรากฏหลักฐานหลงเหลืออยู่ พระราชวังแห่งนี้ได้ใช้เป็นที่ประทับเพียงครั้งเดียว และได้ทรงใช้รับราชทูตโปรตุเกส เมื่อวันที่ 16 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2420 หลังจากนั้นไม่ได้เสด็จประทับอีก และไม่ได้พระราชทานนามไว้ ชาวบ้านจึงเรียกกันว่า เขาวัง หรือพระราชวังบนเขาสัตนาถ ถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ก็ไม่โปรดและไม่เคยเสด็จไปประทับจึงทิ้งร้างไป ต่อมารัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดฯ พระราชทานให้เป็นธรณีสงฆ์ตั้งแต่พ.ศ.2476

3. พระราชวังรัตนรังสรรค์ จังหวัดระนอง⁸⁹

เนื่องมาจากการเสด็จประพาสรอบแหลมมลายูของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปีพ.ศ.2433 เมืองระนองเป็นหัวเมืองสำคัญทางปักษ์ใต้ฝั่งตะวันตก พระยารัตนเศรษฐี (คอซิมก้อง ณ ระนอง) เจ้าเมืองระนองจึงได้สร้างพระที่นั่งขนาดใหญ่ตั้งอยู่บนยอดเขาเพื่อถวายให้ทรงใช้เป็นที่ประทับ จาก **ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบก ทางเรือ รอบแหลมมลายู รัตนโกสินทรศก 109** แสดงให้เห็นว่า บริเวณทางเข้าด้านหน้าสุดนั้นเป็นตำแหน่งที่ตั้งของเสาธง มีอาคารหลักตั้งอยู่ทางด้านหน้าแบ่งออกไปเป็นปีกซ้ายและปีกขวา โดยปีกด้านหนึ่งเป็น

⁸⁷ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานเรื่องสถานที่ต่างๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง**, 97.

⁸⁸ “โปรดเกล้าฯให้สร้างพระราชวังที่เมืองเพชรบุรี ราชบุรี (พ.ศ.2414-26)”, สมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอด, จ.ศ.1233-1246, เลขที่ 3, หอสมุดแห่งชาติ.

⁸⁹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานเรื่องสถานที่ต่างๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง**, 98-100. ปัจจุบันเป็นที่ทำการศาลากลางจังหวัดระนอง

เรือนที่ประทับของเจ้านายและเป็นที่พักของเหล่าข้าราชการ ส่วนอีกด้านหนึ่งเป็นเรือนที่ใช้สำหรับจัดเลี้ยง ส่วนอาคารตรงกลางเป็นทางเข้าสู่มุขโถง และท้องพระโรงตามลำดับ โดยห้องที่ติดอยู่กับท้องพระโรงทางด้านหลังจัดเป็นที่พักของมหาดเล็ก ที่มีบันไดขึ้นสู่ที่ประทับส่วนต่างๆของฝ่ายใน ซึ่งตั้งอยู่บนเนินสูง พื้นที่โดยรอบอาคารที่ประทับ 8 เหลี่ยม เป็นสนามหญ้าและสวนไม้ดอกไม้ประดับอย่างกว้างขวาง มีโรงครัวตั้งอยู่ด้านในสุด มีอาคารอื่นๆ ได้แก่ ที่พักของเหล่ามหาดเล็ก ทหาร ตำรวจ และข้าราชการบริพารที่ตามเสด็จ⁹⁰

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชทานนามว่า “รัตนรังสรรค์” และพระราชทานชื่อเขาที่ตั้งพระที่นั่งว่า “นิเวศคีรี”⁹¹ ต่อมาทรงพระราชดำริว่า นานๆครั้งถึงจะได้เสด็จเมืองระนอง พระราชวังหากไม่ได้ใช้ก็จะทรุดโทรมลง จึงพระราชทานพระบรมราชนุญาตว่า ให้ใช้พระที่นั่งหลังนี้เป็นศาลากลาง หากเมื่อมีการเสด็จประพาสจึงให้จัดเป็นที่ประทับและในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จไปประทับที่พระราชวังรัตนรังสรรค์ 2 ครั้ง คือ เมื่อครั้งทรงเป็นสมเด็จพระยุพราช 1 ครั้ง และเมื่อเสวยราชสมบัติก็ได้เสด็จไปประทับอีกครั้ง

ส่วนกรมพระราชวังบวรสถานมงคลทั้ง 2 สมัยข้างต้น พระองค์ได้มีการสร้างวังสำหรับประทับแรมนอกเมืองด้วยเช่นกัน ดังนี้ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างในกรุงเทพฯ 1 แห่ง คือ พระราชวังใหม่ (พระบวรราชวังใหม่) ทรงสร้างตำหนักที่ประพาส ณ ตำบลสีเทาในแขวงสระบุรี⁹² ส่วนกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ทรงบูรณะวังในกรุงเทพฯ 1 แห่ง คือ วังใหม่ และสร้างวังตามหัวเมืองต่างๆ อีก 3 แห่งดังนี้ ตำหนักที่ประทับที่ริมป้อมเสือซ่อนเล็บ สมุทรปราการ ตำหนักที่ประพาส ณ ที่นาวังหน้า ตำบลบางนา แขวงพระประแดง และที่บางยี่โย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา⁹³

2.2.2 พระราชวังและวังเพื่อใช้แปรพระราชฐานในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4)

1. พระราชวังประทุมวัน กรุงเทพฯ⁹⁴

ตั้งอยู่ริมคลองแสนแสบฝั่งใต้ บริเวณที่เป็นที่นาหลวงทุ่งบางกะปิ วัตถุประสงค์การสร้างพระราชวังนี้ขึ้น เพื่อเป็นที่เสด็จประพาสและให้เป็นที่พักผ่อน พระองค์โปรดฯ ให้สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติเป็นแม่กอง มีพระยาสยามภพพายเป็นนายงาน พระบาทสมเด็จพระจอม

⁹⁰ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ระยะเวลาเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบก ทางเรือ รอบแหลมมลายู รัตนโกสินทรศก 109 เล่ม 1 (พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา, 2507), 69-74.

⁹¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ระยะเวลาเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบก ทางเรือ รอบแหลมมลายู รัตนโกสินทรศก 109 เล่ม 1, 88.

⁹² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 26 เรื่องตำนานวังเก่า, 65-66.

⁹³ เรื่องเดียวกัน, 94 และ 101.

⁹⁴ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานเรื่องสถานที่ต่างๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง, 29-30.

เกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดฯ ให้ขุดสระใหญ่ขึ้น 2 สระติดต่อกัน สระด้านเหนือเป็นที่เสด็จประพาส สระด้านใต้สำหรับให้ราษฎรไปเล่นเรือ ดินที่ขุดจากสระให้ทำเป็นเกาะใหญ่น้อยหลายเกาะ ส่วนที่ริมฝั่งให้ถมเป็นสวน แล้วขุดคลองไขน้ำจากคลองแสนแสบเข้ามายังสระ มีทางให้เรือเข้าที่ฝั่งสระด้านเหนือจรดฝั่งคลองแสนแสบเป็นที่ตั้งพระที่นั่ง 2 ชั้นที่ประทับแรมอยู่ริมสระ มีพลับพลาให้เสด็จออกให้เฝ้าฯ มีโรงละคร และตำหนักฝ่ายใน พร้อมทั้งโปรดฯ ให้สร้างวัดประจำวัง พระราชทานนามว่า วัดปทุมวนาราม มีพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายจำพรรษา⁹⁵

ในสมัยรัชกาลที่ 5 พระที่นั่งที่ประทับชำระธุระโทรม และสระต้นเงินหมด จึงได้พระราชทานให้เป็นโรงทหารและราชการอื่นๆ ในสมัยรัชกาลที่ 6 เจ้าฟ้ากรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราไชยเสด็จกลับจากศึกษาในต่างประเทศ จึงพระราชทานที่พระราชวังนี้ให้สร้างวังเป็นที่ประทับ

2. วังนันทอุทยาน กรุงเทพฯ⁹⁶

วังนันทอุทยาน หรือวังสวนอนันต์⁹⁷ วังนี้สร้างทางฝั่งธนบุรี บริเวณที่สวนริมคลองมอญ มูลเหตุในการสร้าง คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปรารถนาว่าถ้าพระองค์เสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวจะได้ทรงขึ้นครองราชย์ต่อจากพระองค์ ดังนั้นพระเจ้าลูกเธอซึ่งยังทรงพระเยาว์และเจ้าจอมมารดาของพระองค์อยู่ในพระบรมมหาราชวังอาจจะได้รับความสะดวก รื้อโปรดฯ ให้ซื้อสวนเพื่อสร้างวังนันทอุทยานทำเป็นที่ประทับของพระเจ้าลูกเธอ กับเจ้าจอมมารดา

วังนันทอุทยานก่อสร้างในปีพ.ศ.2400 โดยมีสมเด็จพระยาบรมมหาพิไชยญาติเป็นนายงาน การก่อสร้างได้ไม่นานสมเด็จพระยาบรมมหาพิไชยญาติถึงแก่พิราลัย รัชกาลที่ 4 จึงโปรดฯ ให้กรมหลวงวงศาธิราชสนิทเป็นนายงานดำเนินการก่อสร้างจนกระทั่งถึงปีพ.ศ.2408 พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต การก่อสร้างวังดังกล่าวจึงได้หยุดลง ภายในวังนันทอุทยาน ประกอบด้วย ตำหนักที่ประทับ ตำหนักข้างใน 10 หมู่ มีเขื่อนเพชรล้อมรอบ และได้ขุดคลองต่อจากคลองมอญเข้าไปจนถึงที่ประทับ⁹⁸ รัชกาลที่ 4 จึงพระราชทานวังนันทอุทยานให้แก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนตำหนักข้างในซึ่งเตรียมไว้จะให้เป็นที่พระเจ้าลูกเธอเสด็จอยู่กับเจ้าจอมมารดานั้น โปรดฯ ให้รื้อไปสร้างเป็นตำหนักตามวังพระเจ้าลูกเธอ 5 แห่ง คือ วังกรมหลวงพิชิตปรีชากร วังกรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ วังกรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ วังกรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร และวังกรมขุนศิริธัชสังกาศ

⁹⁵ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4, 85.

⁹⁶ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานเรื่องสถานที่ต่างๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง, 27-28.

⁹⁷ ปัจจุบันเป็นที่ทำการของทหารเรือ ตรงข้ามวัดชินโรสาราม

⁹⁸ เกียรติ ลอวิไล, “วังนันทอุทยาน”, นาวิกศาสตร์, ปีที่ 6 ฉบับที่ 65 (มิถุนายน 2525), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

3. วังสราญรมย์ กรุงเทพฯ⁹⁹

วังสราญรมย์สร้างขึ้นในปีพ.ศ.2409 ใกล้พระบรมมหาราชวังทางด้านตะวันออก โดยรัชกาลที่ 4 โปรดฯ ให้พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภเป็นแม่กอง¹⁰⁰ ด้วยทรงพระราชดำริว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเจริญพระชันษาพอจะทรงมอบราชสมบัติพระราชทาน ส่วนพระองค์จะเสด็จออกไปประทับเป็นพระเจ้าหลวงอยู่ที่วังสราญรมย์ แต่พระองค์เสด็จสวรรคตเสียก่อน ต่อมาสมัยรัชกาลที่ 5 ได้พระราชทานวังสราญรมย์ให้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงศ์เมื่อแรกเสด็จออกจากวัง และเมื่อสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเสด็จไปประทับวังใหม่แล้ว จึงพระราชทานให้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช เสด็จประทับอยู่จนสร้างวังบูรพาภิรมย์แล้ว ต่อมาได้จัดวังสราญรมย์เป็นศาลาว่าการกระทรวงต่างประเทศ และใช้เป็นที่รับเจ้านายต่างประเทศที่มาเป็นแขกเมือง ได้โปรดฯ ให้สร้างซ่อมแปลงใหม่ทั้งวัง เมื่อถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังเสด็จดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระยุพราชเสด็จกลับจากทรงศึกษาวิชาการในประเทศยุโรป จึงพระราชทานให้เป็นที่เสด็จประทับจนตลอดรัชกาลที่ 5

4. พระราชวังจันทรถมขม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 17)

พระราชวังนี้เป็นพระราชวังโบราณตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา และกลายเป็นพระราชวังร้างจากการกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าในปีพ.ศ.2310 พอมาถึงสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงพระราชทานนามใหม่ว่า “พระราชวังจันทรถมขม”¹⁰¹ พระองค์โปรดฯ ให้กรมหลวงวงศาธิราชสนิทเป็นแม่กองก่อสร้าง มีกรมขุนสิหราชสีหวิกรมเป็นนายช่าง พระยาราชนุกุล (รอด) สร้างพระที่นั่งฝ่ายหน้า ฝ่ายใน เรือนที่ประเทียบ โรงทหาร โรงช้าง และที่พักพนักงาน¹⁰² โดยในรัชกาลที่ 5 ได้เสด็จประทับที่พระราชวังจันทรถมขม จนกระทั่งสร้างพระราชวังบางปะอินแล้วเสร็จ จึงพระราชทานวังจันทรถมขมให้เป็นที่ว่าการมณฑลอยุธยา¹⁰³

สิ่งก่อสร้างส่วนใหญ่ที่สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่สำคัญมีดังนี้ 1. พระที่นั่งพิมานรัตยา เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนสูง 2 ชั้น ผนังเป็นรูปตัว T มีขนาดใหญ่ประกอบด้วยกลุ่มเรือน 4 หลัง เรือนหลังหน้าใช้เป็นโถงทางเข้า เมื่อเข้ามาจะพบกับชานกลางแบบเรือนไทยเดิมที่เชื่อมอาคารทั้งหมดเข้าด้วยกัน ตำหนักใหญ่ตั้งอยู่ด้านหลัง 3. หอพิสัยศัลยลักษณ์ เป็นหอสอง 4 ชั้นในผนังสีเหลืองฉาบ มีมุขยื่นออกมาด้านหน้า ลักษณะเป็นหอคอยโครงสร้างก่ออิฐถือปูน อาคารหลังนี้รัชกาลที่ 4 ใช้เป็นที่ประทับชมทัศนียภาพสองกัล้องทอดพระเนตรดาว

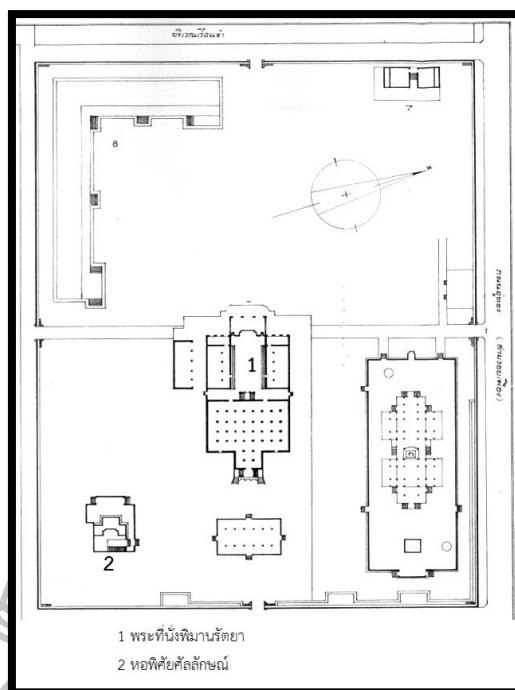
⁹⁹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานเรื่องสถานที่ต่างๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง, 31.

¹⁰⁰ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4, 27-28.

¹⁰¹ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 63 เรื่องกรุงเก่า, 173.

¹⁰² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4, 310.

¹⁰³ ปัจจุบันเป็นส่วนหนึ่งของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 17 ผังบริเวณพระราชวังจันทร์เกษม จ.พระนครศรีอยุธยา
ที่มา : กองอนุรักษ์โบราณสถาน กรมศิลปากร, “ผังบริเวณพระราชวังจันทร์เกษม,” ม.ป.ป.

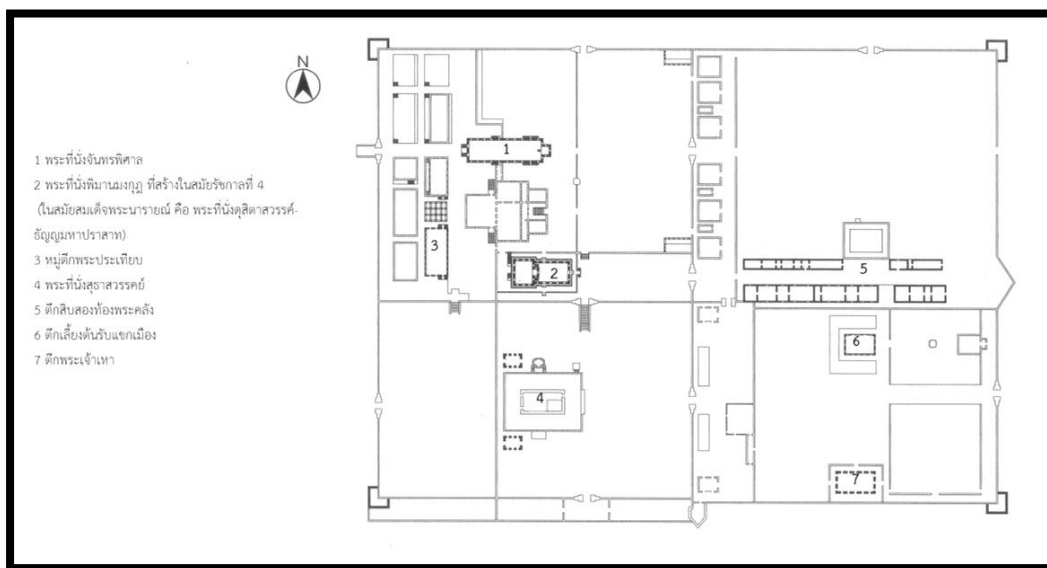
5. พระนารายณ์ราชนิเวศน์ จังหวัดลพบุรี¹⁰⁴ (ภาพที่ 18)

เนื่องด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า ราชธานีอยู่ที่กรุงเทพฯ อยู่ใกล้ทะเล ถ้าหากเกิดสงครามกับต่างประเทศ บางทีข้าศึกอาจจะเอาเรือกำปั่นรบขึ้นมาถึงราชธานีได้ เพราะฉะนั้นสมควรจะมีราชธานีไว้อีกสักแห่ง สำหรับจะได้ตั้งต่อสู้ข้าศึกซึ่งมีกำลังมาในทางทะเล ได้โปรดฯให้ตรวจดูที่อื่นเห็นไม่เหมาะเท่าเมืองลพบุรี ซึ่งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ทรงตั้งเป็นราชธานีสำหรับต่อสู้ข้าศึก โดยพระองค์ทรงมีพระราชดำริอย่างเดียวกัน จึงโปรดฯให้บูรณะพระราชวังขึ้น โดยให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นแม่กอง พระนรินทรราชเสนีย์เป็นกงสี พระยาพิชัยสงคราม พระยาวิจิตรณรงค์เป็นแม่กองทำการสร้างที่ประทับ และให้ซ่อมแซมอาคารที่ยังคงใช้ได้ เช่น พระที่นั่งจันทรพิศาล ประตูและกำแพงวัง เป็นต้น นอกจากนี้ทรงสร้างพระที่นั่งเสด็จประทับและตำหนักข้างใน โดยอาคารที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 มีดังนี้

1. พระที่นั่งพิมานมงกุฏ เป็นอาคารสูง 2 และ 3 ชั้นเชื่อมต่อกัน อาคารด้านหน้าเป็นตึก 2 ชั้น ผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่แบ่งเป็น 3 ส่วน ซึ่งประกอบด้วยห้องพระโรง คือ พระที่นั่งวิสุทธิวินิจฉัยยมนาบข้างด้วยพระที่นั่งไชยศาสตรากรทางใต้และพระที่นั่งอักษรศาสตราคมทางเหนือ ส่วนหลังเป็นตึก 3 ชั้น ผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส เป็นที่ประทับส่วนพระองค์และฝ่ายใน เรียกว่า พระที่นั่งพิมานมงกุฏ

¹⁰⁴ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานเรื่องสถานที่ต่างๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง, 50-52. ปัจจุบันใช้เป็นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติประจำจังหวัดลพบุรี

2. ตึกพระประเทียบ มีทั้งหมด 8 หลัง เรียงเป็นแถว 2 แถว
3. ตึกที่พักของทหารรักษาการณ์ ใช้เป็นที่พักของทหารรักษาการณ์พระราชวัง สำหรับรักษาความปลอดภัยแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระนารายณ์ราชินีเวศน์ได้เป็นที่ประทับเวลาเสด็จประพาสทั้งในรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 จนสร้างทางรถไฟแล้ว จึงพระราชทานที่วังให้เป็นสถานที่ราชการจนถึงปัจจุบัน

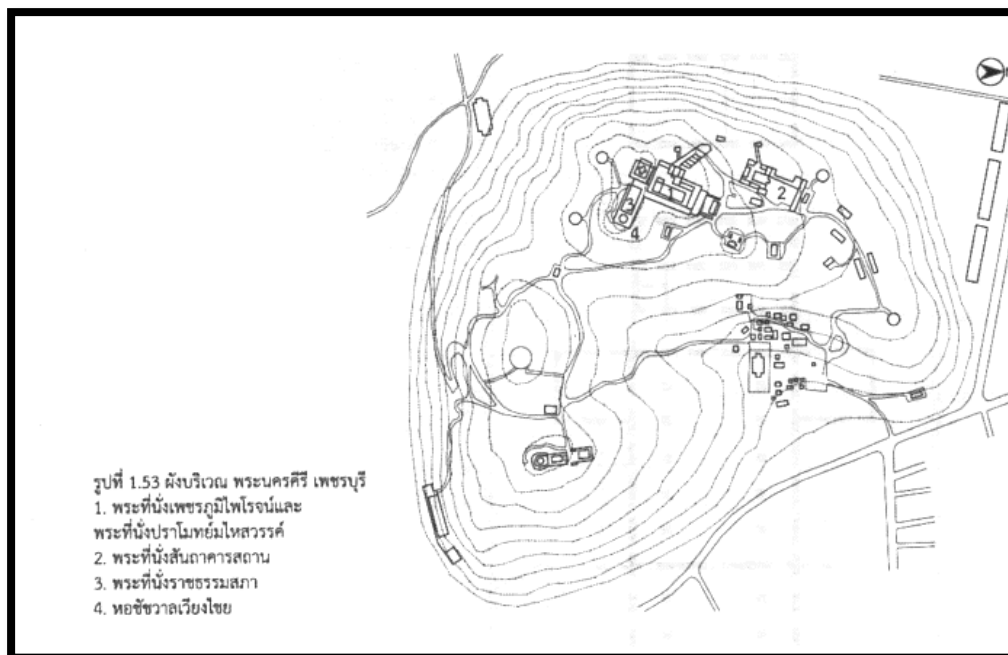

ภาพที่ 18 ผังบริเวณพระนารายณ์ราชินีเวศน์ จ.ลพบุรี
 ที่มา : สมชาติ จิงสิริอารักษ์, สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในสยาม สมัยรัชกาลที่ 4 -พ.ศ.2480 (กรุงเทพฯ : คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553) 47.

6. พระนครคีรี จังหวัดเพชรบุรี¹⁰⁵ (ภาพที่ 19)

พระราชวังพระนครคีรี ตั้งอยู่บนยอดเขาทางทิศตะวันตก สร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นที่ประทับแปรพระราชฐานในฤดูร้อน เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์(ช่วง บุนนาค) สมุหกลาโหมเป็นแม่กองสร้าง พระเพชรพิไสยศรีสวัสดิ์ (ท้วม บุนนาค) ปลัดเมืองเพชรบุรีเป็นนายงานสร้างพระราชวังขึ้นที่บนเขาสมณ เขามิทั้งหมด 3 ยอด โดยยอดเขาทางด้านทิศตะวันออก โปรดฯ ให้สร้างพระเจดีย์วิหาร ยอดกลางมีพระเจดีย์อยู่ โปรดฯ ให้บูรณะปฏิสังขรณ์ ส่วนยอดเขาทางด้านทิศตะวันตก โปรดฯ ให้สร้างพระราชวังพระราชทานนาม “พระนครคีรี” ส่วนเขาสมณ พระราชทานนามใหม่ว่า “เขามหาสวรรค์” โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้นำแบบอย่างสถาปัตยกรรมตะวันตกมาผสมกับสถาปัตยกรรมไทยและจีน

¹⁰⁵ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานเรื่องสถานที่ต่างๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง, 56-58.

ภาพที่ 19 ผังบริเวณพระนครคีรี จ.เพชรบุรี มีอาคารตั้งอยู่บนยอดเขาทั้ง 3 ลูก
ที่มา : สมชาติ จิ่งสิริอารักษ์, สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในสยาม สมัยรัชกาลที่ 4 -พ.ศ.2480,
(กรุงเทพฯ : คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553) 51.

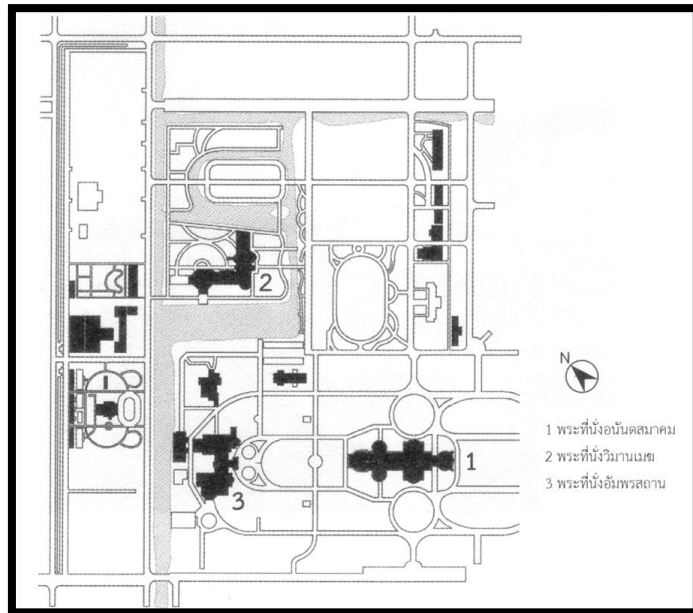
สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5)

1. พระราชวังดุสิต กรุงเทพฯ¹⁰⁶ (ภาพที่ 20)

หลังจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินกลับจากการเสด็จประพาสยุโรปในปีพ.ศ. 2440 พระองค์ทรงมีพระราชดำริว่า ฤดูร้อนในพระบรมมหาราชวังร้อนจัด เพราะมีตึกบังทิศทางลมอยู่โดยรอบ ทำให้กระแสลมพัดผ่านไม่สะดวก ดังนั้นพระองค์จึงมีพระราชดำริให้มีที่ไว้ประทับพักร้อน สำหรับตากอากาศในเมือง ใช้เป็นสถานที่ประทับแรม ในวันเสาร์และวันอาทิตย์ โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ในการซื้อที่ดินที่มีเนื้อที่ตั้งแต่คลองผดุงกรุงเกษมทางทิศใต้ ไปจรดคลองสามเสนทางทิศเหนือ ด้านตะวันออกจรดทางรถไฟ พระราชทานชื่อตำบลนี้ว่า “สวนดุสิต”¹⁰⁷ การก่อสร้างพระราชวังสวนดุสิต เริ่มปีพ.ศ. 2442 โดยสร้างเป็นพลับพลาชั่วคราวขึ้นก่อน และได้เสด็จมาประทับแรมเมื่อทรงว่างจากพระราชกิจ ต่อมาในปีพ.ศ. 2444 ได้โปรดฯ ให้สร้างที่ประทับถาวรองค์แรก คือ พระที่นั่งวิมานเมฆ และมีพระที่นั่งอื่นๆ ดังนี้ พระที่นั่งอภิเชษฐดุสิต พระที่นั่งอัมพรสถาน พระที่นั่งอนันตสมาคม และพระตำหนักเรือนั่น เป็นต้น

¹⁰⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 26 เรื่องตำนานวังเก่า, 94-95.

¹⁰⁷ เรื่องเดียวกัน.

ภาพที่ 20 ผังบริเวณพระราชวังดุสิต
ที่มา : สมชาติ จิ่งสิริอารักษ์, สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในสยาม สมัยรัชกาลที่ 4 -พ.ศ.2480
(กรุงเทพฯ : คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553) 119.

2. พระตำหนักพญาไท กรุงเทพฯ¹⁰⁸

สืบเนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 พระองค์โปรดที่จะทรงขั้รถยนต์พระที่นั่งประพาสไปตามถนนต่างๆ เมื่อเสด็จประพาสถนนซึ่งฮีไปทางท้องทุ่งพญาไท พระองค์ทรงพอพระราชหฤทัยที่ดินริมคลองสามเสนต่อกับทุ่งพญาไท จึงโปรดฯ ให้ซื้อที่ดินทั้งสองฝั่งถนนซึ่งฮีประมาณ 100 ไร่ เพื่อทรงปลูกผัก เลี้ยงไก่พันธุ์ต่างประเทศและทำนา และแบ่งที่ทำสวนไม้ดอก สวนผัก ขุดคูน้ำ ปลูกบัว โดยมีพระตำหนักหลังเล็ก สำหรับเสด็จไปประทับแรมหลังหนึ่ง พระราชทานนามว่า “ตำหนักพญาไท” และมีตำหนักสำหรับเจ้านายฝ่ายใน และข้าราชการพักอีกหลังหนึ่ง

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เสด็จออกไปประทับอยู่ที่พระตำหนักพญาไทจนตลอดพระชนมายุ เมื่อสมเด็จพระบรมราชินีพันปีหลวงเสด็จสวรรคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ได้ทรงสถาปนาพระตำหนักพญาไทให้เป็นพระราชวังพญาไท และโปรดฯ ให้สร้างพระราชมณเฑียรสถานเป็นที่เสด็จประทับต่อมา

¹⁰⁸ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 26 เรื่องตำนานวังเก่า, 95.

3. พระราชวังจุฑาธุชราชฐาน เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี¹⁰⁹ (ภาพที่ 21)

พระราชวังแห่งนี้ตั้งอยู่บนเกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี มูลเหตุการสร้างเนื่องมาจาก เกาะสีชังเป็นสถานที่รับลมอากาศดี และเป็นสถานที่พักตากอากาศที่นิยมอย่างมากในสมัยนั้น โดยเฉพาะคนเจ็บป่วย มักจะได้รับคำแนะนำจากแพทย์ให้มารักษาตัวที่เกาะสีชัง ดังนั้นเมื่อพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธทรงประสูติ แพทย์หลวงได้ถวายคำแนะนำให้เสด็จไปประทับรักษาพระองค์ที่เกาะสีชัง ซึ่งที่เกาะสีชังไม่มีพลับพลาที่ประทับต้องทรงพักที่เรือนหลวง มีแต่เรือนที่ปลูกไว้ให้ชาวตะวันตกเช่าพักอาศัย

ต่อมาสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีทรงประสูติ จึงได้เสด็จไปประทับที่เกาะสีชัง โดยได้สร้างกระโจมพักใกล้เรือนที่ประทับของพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระราชทานทรัพย์สร้างตึกขึ้นเพื่อใช้เป็นที่พักพื้น 3 หลังด้วยกัน พระราชทานนามว่า ตึกวัฒนา ตึกผ่องศรี และตึกอภิรมย์¹¹⁰

ในปีพ.ศ.2435 พระนางเจ้าวรราชเทวีได้ประสูติสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชราชดิไลก ที่พระราชฐานบนเกาะสีชัง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงพระราชทานนามพระราชวังว่า “พระจุฑาธุชราชฐาน” พร้อมกับทรงก่พระฤกษ์พระที่นั่ง และได้ทรงพระราชทานชื่อ ดังนี้ พระที่นั่ง 4 องค์ ได้แก่ 1.พระที่นั่งโกสิยวสุภรณ์ 2.พระที่นั่งมณฑาตุรัตนโรจน์ พระที่นั่งซึ่งก่อพระฤกษ์สร้างในสถานที่ได้เสด็จประทับครั้งแรก 3.พระที่นั่งโชติรสประภาต์ 4.พระที่นั่งเมขลาภณี และมีพระตำหนักที่พระราชทานนามไว้ 14 หลัง¹¹¹

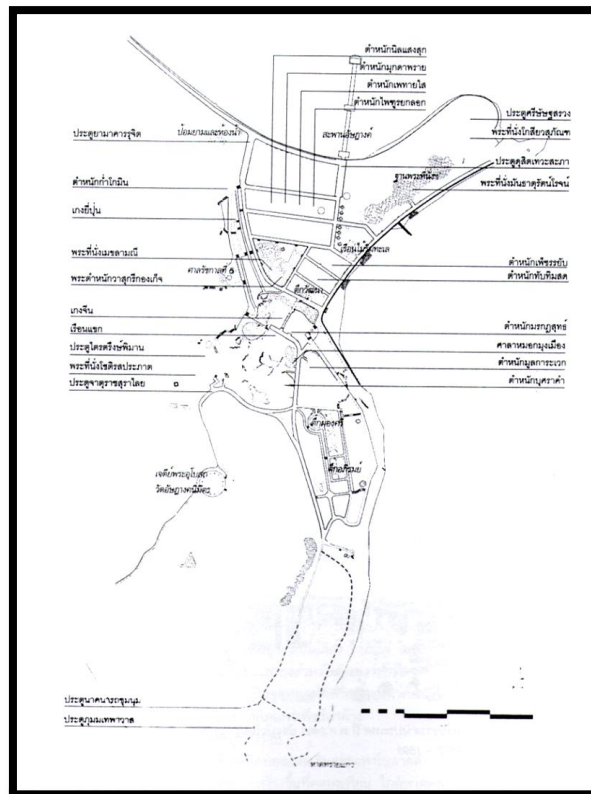
จากเหตุการณ์วิกฤตการณ์ ร.ศ.112 เหตุการณ์ความขัดแย้งข้อพิพาทระหว่างสยามกับฝรั่งเศส ฝรั่งเศสนำเรือรบเข้ามาปิดบริเวณอ่าวไทย ทำให้เกาะสีชังเป็นสถานที่ที่อาจได้รับอันตราย เป็นผลให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ได้เสด็จไปประทับเหมือนแต่ก่อน แม้เสด็จประพาสก็เพียงเสด็จขึ้น แล้วเสด็จกลับประทับแรมในเรือพระที่นั่งจักรี ดังนั้นพระองค์จึงโปรดฯ ให้เรือพระที่นั่งมณฑาตุรัตนโรจน์ ไปสร้างพระที่นั่งวิมานเมฆที่พระราชวังดุสิต ส่วนพระตำหนักที่พระเจ้าลูกยาเธอเคยไปประทับพักพื้นได้รื้อถอนไปหมด ปัจจุบันในเขตพระราชฐานยังคงมีอาคารเหลืออยู่เพียงบางหลัง เช่น ตึกวัฒนา ตึกผ่องศรี ตึกอภิรมย์ เป็นต้น

¹⁰⁹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานเรื่องสถานที่ต่างๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง**, 98.

¹¹⁰ “เรื่องการก่อสร้างที่เกาะสีชัง,” เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงโยธาธิการ 81/35 สำนักจดหมายเหตุแห่งชาติ

¹¹¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชทานรายชื่อพระตำหนักทั้ง 14 หลัง ดังนี้ 1.พระตำหนักवासกรีก่องเก็จ 2.พระตำหนักเพ็ชรระยับ 3.ตำหนักทับทิมสด 4.ตำหนักมรกตสุทธี 5.ตำหนักบุษราคัม 6.ตำหนักกำโกมิน 7.ตำหนักนิลแสงสุก 8.ตำหนักมุกดาพราย 9.ตำหนักเพทายใส 10.ตำหนักไพฑูรย์กลอก 11.ตำหนักดอกตะแบกลอก 12.ตำหนักโอปอล์จรูญ 13.ตำหนักมุลการะเวก และ 14.ตำหนักเอกพองมุก

ภาพที่ 21 ผังบริเวณพระจุฬาราชวิทยาลัย เกาะสีซัง จ.ชลบุรี
ที่มา : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์, โครงการสำรวจและออกแบบเพื่อพัฒนาพระจุฬาราชวิทยาลัย เกาะสีซัง จังหวัดชลบุรี เอกสารอัดสำเนา. 2548. ไม่ปรากฏเลขหน้า.

4. พระราชวังบ้านปืน จังหวัดเพชรบุรี¹¹² (ภาพที่ 22)

พระราชวังบ้านปืน ตั้งชื่อตามหมู่บ้านคือ “บ้านปืน” พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวางศิลาฤกษ์เมื่อวันที่ 28 สิงหาคม พ.ศ.2452 มูลเหตุที่สร้างเนื่องจากคราวเสด็จกลับจากการประพาสยุโรปในพ.ศ.2451 พระองค์ทรงประชวรบ่อยครั้ง พระองค์ทรงพระราชดำริว่าอากาศที่เมืองเพชรบุรีไม่ชื้น เหมาะสำหรับการตากอากาศ และเสด็จประทับในฤดูฝน¹¹³ ซึ่งเป็นช่วงที่อากาศในพระนครทำให้ประชวรได้ง่าย แต่พระราชวังพระนครคีรีที่มีอยู่แล้วในจังหวัดเพชรบุรีนั้นตั้งอยู่บนเขา ไม่เหมาะสำหรับการแปรพระราชฐานไปประทับในฤดูฝน จึงโปรดฯ ให้สร้างพระราชวังขึ้นใหม่ตามแบบพระราชวังฤดูร้อนริมทะเลสาปของพระเจ้าวิลเฮล์ม ไกอเซอร์แห่งเยอรมัน ที่พระองค์เคยเสด็จประทับแรมเมื่อครั้งเสด็จประพาสยุโรป โดยพระราชวังแห่งนี้มีมิสเตอร์คาร์ล เดอร์ริง สถาปนิกชาวเยอรมันเป็นผู้ออกแบบและควบคุมการก่อสร้าง พระองค์ทรงพระราชทานนามพระราชวังแห่งนี้ว่า “พระที่นั่งศรเพชรปราสาท” แต่การก่อสร้างเริ่มต้นเพียงทำถนนหนทางและปลูกพระตำหนักเครื่องไม้เป็นที่ประทับชั่วคราวเท่านั้น รัชกาลที่ 5 พระองค์เสด็จ

¹¹² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 26 เรื่องตำนานวังเก่า, 100.

¹¹³ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 15 (กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2507), 188.

สวรรคตเสียก่อน พอมาถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 จึงโปรดฯ ให้สร้างต่อจนเสร็จและพระราชทานนามใหม่ว่า “พระรามราชนิเวศน์”

ภาพที่ 22 พระรามราชนิเวศน์ ที่สร้างเสร็จในสมัยรัชกาลที่ 6
(จากการลงภาคสนาม 30 พฤศจิกายน 2557)

2.3 สรุปรพระราชวังและวังเพื่อใช้ในการเสด็จประทับแรมและแปรพระราชฐาน

การสร้างพระราชวังและวังเพื่อใช้ในการเสด็จประทับแรมและแปรพระราชฐานมีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เกิดขึ้นเมื่อพระเจ้าแผ่นดินมีพระราชประสงค์ที่จะเสด็จออกจากพระราชวังหลวงโดยวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกันจึงจำเป็นต้องมีการสร้างพระราชวังหรือวังเพื่อใช้เป็นสถานที่ประทับของพระองค์ เช่น เพื่อเสด็จไปนมัสการบูชานิยสถานตามหัวเมืองต่างๆ หรือเพื่อประทับสำราญพระอิริยาบถ เป็นต้น ซึ่งจะเป็นการเสด็จประทับแรมชั่วคราวในระยะเวลานาน เป็นผลให้อาคารที่ประทับดังกล่าวมีลักษณะของอาคารส่วนใหญ่เป็นสิ่งก่อสร้างกิ่งถาวร มีพระตำหนักใหญ่เล็กต่างกันไป โดยยังไม่ได้มีขอบเขตของวังที่แน่นอน แต่เมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรงมีพระราชดำริที่จะสร้างพระราชวังเพื่อเปลี่ยนไปประทับอยู่ที่อื่นเป็นการชั่วคราวในระยะเวลานาน ทำให้เกิดการก่อสร้างพระราชวังให้มีลักษณะเหมือนกันกับพระราชวังขึ้น โดยภายในพระราชวังมีพระที่นั่งหรืออาคารถาวรขึ้น และอาคารดังกล่าวที่มีหน้าที่การใช้สอยเหมือนในพระราชวังหลวง เช่น มีห้องพระโรง ที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดิน มีประทับของฝ่ายใน มีศาลาลูกขุน โรงม้า โรงช้าง เป็นต้น ส่วนอาคารประกอบอื่นๆ มีจำนวนอาคารที่น้อยและมีขนาดเล็ก

3 การเปรียบเทียบพระราชวังหลวง กับพระราชวังและวังเพื่อใช้ในการเสด็จแปรพระราชฐานในสมัยกรุงศรีอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์

พระราชวังหลวงแห่งพระศรีอยุธยา เป็นต้นแบบของพระราชวังหลวงที่ถูกสร้างขึ้นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นการนำระเบียบแบบแผน ตำแหน่งที่ตั้งของพระที่นั่ง ขนาดของพระมหารปราสาทพระราชมณเฑียร รวมถึงการสร้างพระอารามในพระราชวัง ตลอดจนป้อมปราการ ประตูที่

รายรอบพระบรมมหาราชวัง มาใช้อย่างใกล้เคียงที่สุด อาจมีข้อแตกต่างกันต่างกันตรงตำแหน่งทิศทางการจัดวางพระราชวังเพียงเล็กน้อย คือที่พระราชวัง หันหน้าไปทางทิศเหนือ มีแม่น้ำเจ้าพระยาอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของพระราชวัง ส่วนพระราชวังหลวงที่พระนครศรีอยุธยาหันหน้าวังไปทางทิศตะวันออก มีแม่น้ำเจ้าพระยาอยู่ทางด้านทิศเหนือของพระราชวัง และเมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรงมีพระราชประสงค์เสด็จไปประทับที่อื่นเป็นการชั่วคราวในระยะเวลาอนันต์ พระองค์จึงโปรดฯ ให้สร้างพระราชวังขึ้น ดังปรากฏพระราชวังเพื่อใช้ในการเสด็จแปรพระราชฐานสมัยกรุงศรีอยุธยา 2 แห่ง¹¹⁴ คือ วังจันทร์เกษมที่พระนครศรีอยุธยา และพระราชวังที่เมืองลพบุรี ส่วนในสมัยรัตนโกสินทร์มีพระราชวังเพื่อใช้ในการเสด็จแปรพระราชฐาน 1 แห่ง คือ พระราชวังพระนครคีรี จังหวัดเพชรบุรี ที่สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4

โดยการศึกษาเปรียบเทียบพบว่า พระราชวังเพื่อใช้ในการเสด็จแปรพระราชฐานสมัยกรุงศรีอยุธยาทั้ง 2 แห่งยังปรากฏการใช้ระเบียบแบบแผนการวางผังพระราชวังเหมือนพระราชวังหลวง ที่ได้แสดงให้เห็นถึงการเลือกภูมิศาสตร์ที่ตั้งของพระราชวังให้มีความเหมาะสมใกล้เคียงกับแม่น้ำสายสำคัญ เพื่อที่จะใช้เป็นทางสัญจรมายังพระราชวัง เป็นแนวป้องกันพระราชวัง และใช้อุปโภคบริโภคสำหรับคนภายในพระราชวัง ซึ่งการวางขอบเขตของพระราชวังทั้ง 2 แห่ง ผังจะมีผังอยู่ในรูปทรงเรขาคณิต (geometry) เป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่ล้อมรอบด้วยกำแพงที่บารอบพระราชวัง มีตำแหน่งของป้อมปืนใหญ่ตั้งอยู่ตามมุมกำแพง เพื่อสำหรับรักษาความปลอดภัยแก่คนภายในพระราชวัง ส่วนที่กำแพงจะมีช่องประตูขนาดต่างๆ เพื่อใช้ติดต่อกับภายนอกได้ ที่สำคัญคือการแบ่งเขตภายในพระราชวังยังใช้ระเบียบแบบพระราชวังหลวง คือ แบ่งเป็น 4 ส่วนที่ประกอบด้วย เขตพระราชฐานชั้นนอก ชั้นกลาง ชั้นใน และวัดประจำพระราชวังอยู่เช่นเดิม ซึ่งการกั้นแบ่งระหว่างเขตภายในพระราชวังด้วยกำแพงเป็นผลให้พื้นที่ของเขตพระราชฐานชั้นต่างๆ มีลักษณะเป็นรูปทรงเรขาคณิตอีกด้วย โดยพระราชฐานแต่ละเขตมีประตูชั้นในใช้สำหรับติดต่อระหว่างกัน การสร้างอาคารจะตั้งอยู่ในแนวแกนหลักของพระราชวัง และตำแหน่งที่ตั้งของฝ่ายในตั้งไว้บริเวณพื้นที่ด้านในสุดของพระราชวัง เป็นผลให้ก็นำเอาขนบธรรมเนียมประเพณีของพระราชวังหลวงมาใช้เพื่อไม่ให้ชาย-หญิงปะปนกันมาใช้ แต่การสร้างพระราชวังเพื่อใช้ในการเสด็จแปรพระราชฐานสมัยกรุงศรีอยุธยา ได้มีการปรับเปลี่ยนองค์ประกอบของพระราชวังบางอย่างเพื่อความเหมาะสม เช่น ที่วังจันทร์เกษม เป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นผู้มีอำนาจลงมาจากพระเจ้าแผ่นดิน ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีที่ประทับที่แสดงถึงพระเกียรติยศดังกล่าวจึงเกิดการสร้างพระราชวังขึ้น โดยภายในพระราชวังมีพระที่นั่งเหมือนกันกับพระราชวังหลวง เพียงแต่มีขนาดและสัดส่วนที่ย่อมกว่าเท่านั้น และได้ถูกจำกัดในการใช้อาวุธเพื่อป้องกันการคิดกบฏต่อพระเจ้าแผ่นดิน ส่วนพระราชวังที่เมืองลพบุรีที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชโปรดฯ ให้สร้างเมืองลพบุรีเป็นราชธานีแห่งที่ 2 เนื่องจากพระเจ้าแผ่นดินทรงประทับอยู่ที่พระราชวัง

¹¹⁴ พระราชวัง 2 แห่ง คือ วังจันทร์เกษมที่พระนครศรีอยุธยา และพระราชวังที่เมืองลพบุรี ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดฯ ให้บูรณะซ่อมแซมขึ้นใหม่ แต่จากการศึกษาครั้งนี้ จะให้ความสำคัญกับผังบริเวณของพระราชวังในสมัยกรุงศรีอยุธยามากกว่าเนื่องจากยังปรากฏหลักฐานของการวางผังบริเวณที่ชัดเจน สามารถนำมาศึกษาเปรียบเทียบกับพระราชวังหลวงแห่งกรุงศรีอยุธยาได้

หลงมาเป็นระยะเวลาานาน เป็นผลทำให้พระองค์ทรงมีความคุ้นเคยและเคยชินกับแบบแผนดังกล่าว จึงโปรดฯ ให้นำแบบมาใช้ในการสร้างพระราชวังเพื่อใช้ในการเสด็จแปรพระราชฐาน แต่จะมีรูปแบบสถาปัตยกรรมภายในพระราชวังที่สร้างขึ้นตามพระราชนิยมในช่วงเวลานั้นๆ เช่น ช่องประตูหน้าต่างเป็นโค้งยอดแหลม เป็นต้น

พระราชวังพระนครคีรี จังหวัดเพชรบุรี สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เป็นพระราชวังเพื่อใช้ในการเสด็จแปรพระราชฐานไปประทับนอกเมือง แต่เนื่องจากภูมิศาสตร์ที่ตั้งของพระราชวังซึ่งตั้งอยู่บนภูเขาเนิน ทำให้มีผลต่อการวางผังพระราชวังที่จะไม่ได้มีรูปแบบเหมือนกับพระบรมมหาราชวังอีกต่อไป แต่ทั้งนี้พระนครคีรีก็ยังคงยึดระเบียบแบบแผนของการวางผังพระบรมมหาราชวังอยู่ดังปรากฏ ยอดเขาทางด้านทิศตะวันออกเป็นที่ตั้งของวัดประจำพระราชวัง ส่วนยอดเขาทางด้านทิศตะวันตกเป็นที่ตั้งของเขตพระราชฐานชั้นต่างๆ ซึ่งจากตำแหน่งของพระอารามประจำพระราชวังได้แสดงให้เห็นถึงการแยกพื้นที่ของวัดออกจากพื้นที่พระราชวัง ส่วนการแบ่งเขตพระราชฐานนั้นได้สร้างไล่เรียงขึ้นมาจากเชิงเขา คือ เขตพระราชฐานชั้นนอก ชั้นกลาง และชั้นใน โดยพระนครคีรีไม่ปรากฏกำแพงล้อมรอบพระราชวัง เป็นผลให้ขอบเขตและพื้นที่ต่างๆ ภายในพระราชวังจึงมีลักษณะเป็นรูปทรงที่เป็นอิสระ (freeform) แต่ยังคงปรากฏป้อมปราการที่ใช้ป้องกันและโจมตีศัตรูเหมือนพระบรมมหาราชวัง แต่จากเหตุผลในการรักษาความปลอดภัย ทำให้มีการสร้างกำแพงล้อมเฉพาะในเขตสำคัญ เช่น เขตพระราชฐานชั้นกลางและชั้นในเท่านั้น ส่วนบางพื้นที่ที่ไม่ต้องการความมิดชิดนักก็ใช้อาคารกันแทน โดยพระราชวังแห่งนี้ไม่ปรากฏแนวแกนสำคัญของพระราชวัง เพราะอาคารจะตั้งเรียงรายตามเชิงเขาและบนยอดเขา อีกทั้งยังเป็นพระราชวังที่ประกอบด้วยสถาปัตยกรรมที่มีความหลากหลาย เช่น สถาปัตยกรรมแบบตะวันตก และสถาปัตยกรรมไทยประเพณีสมัยอยุธยา¹¹⁵

โดยการสร้างพระนครคีรีของรัชกาลที่ 4 คือ การเริ่มต้นการรื้อฟื้นประเพณีการเสด็จออกจากพระนครที่หยุดชะงักลงตั้งแต่เสียกรุงศรีอยุธยา พระราชวังในการเสด็จแปรพระราชฐาน และพระองค์ทรงได้เปลี่ยนแปลงระเบียบแบบแผนของการสร้างพระราชวังในการเสด็จแปรพระราชฐานไปจากรูปแบบเดิม ที่จะส่งผลต่อการสร้างพระราชวังในการเสด็จแปรพระราชฐานในยุคต่อมา

¹¹⁵ เบญจวรรณ ทศนัสสิพร, “การออกแบบพระนครคีรี จ.เพชรบุรี” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543), 2.

บทที่ 3 ประวัติพระราชวังบางปะอิน อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พระนครศรีอยุธยา ตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มภาคกลางตอนล่างของประเทศไทย ระหว่างเส้นละติจูด 14 องศา 21 ลิปดา 52 พิลิปดาเหนือ ลองติจูด 101 องศา 34 ลิปดา 38 พิลิปดา ตะวันออก มีสภาพธรณีสัณฐานที่มีลักษณะพิเศษ คือ มีสภาพภูมิประเทศเป็นที่ราบน้ำท่วมถึง ซึ่งเกิดจากการที่แม่น้ำไหลพัดเอาเศษหิน ดิน ทราย และตะกอนมาทับถมกันเป็นเวลานาน จนกลายเป็นที่ราบขนาดใหญ่(Delta) บริเวณดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำเจ้าพระยาในเขตพื้นที่ภาคกลาง นอกจากนี้ยังมีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นทุ่งนา ไม่มีภูเขา ไม่มีป่าไม้ ไม่ติดกับทะเล เป็นที่ราบลุ่มที่มีความอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากมีแม่น้ำสำคัญ 4 สายไหลผ่าน ได้แก่ แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำป่าสัก แม่น้ำลพบุรี และแม่น้ำน้อย¹

บริเวณศูนย์กลางของจังหวัดเรียกกันมาแต่เดิมตามลักษณะที่มีสายน้ำล้อมรอบว่า เกาะเมือง ประกอบด้วยอำเภอทั้ง 16 อำเภอ ได้แก่ อำเภอพระนครศรีอยุธยา อำเภอเสนา อำเภอบางบาล อำเภอบางปะอิน อำเภออูทัย อำเภอนครหลวง อำเภอบางปะหัน อำเภอมหาราช อำเภอกาชี อำเภอลาดบัวหลวง อำเภอวังน้อย อำเภอบางซ้าย และอำเภอบ้านแพรก (ภาพที่ 23)

โดยอำเภอบางปะอิน ซึ่งมีอาณาเขตติดต่อกับอำเภอและจังหวัดใกล้เคียง ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดกับเขตตำบลคลองสวนพลู อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
ทิศใต้	ติดกับเขตอำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี
ทิศตะวันออก	ติดกับเขตอำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
ทิศตะวันตก	ติดกับเขตอำเภอบางไทร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

¹ วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2544), 3.

ภาพที่ 23 เขตอำเภอในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา
ที่มา : วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัด
พระนครศรีอยุธยา (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2544), 2.

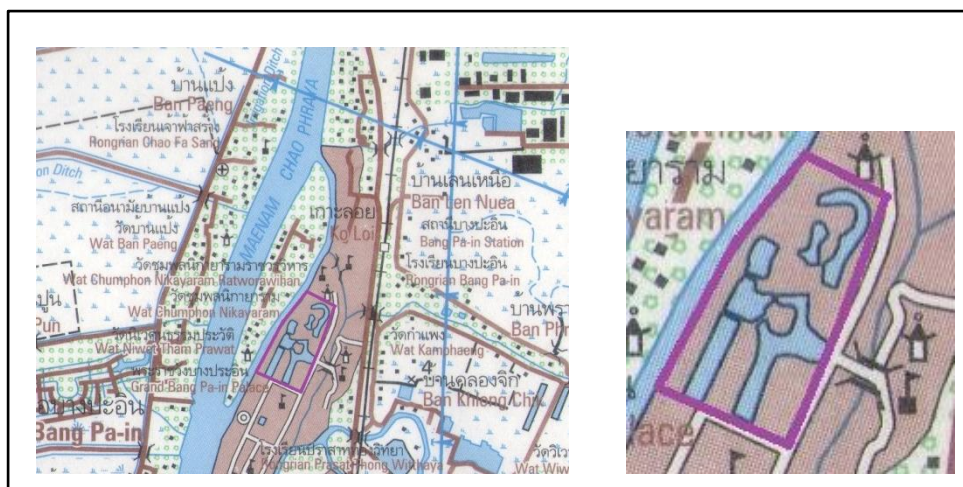
1 ประวัติ ความเป็นมา และความสำคัญของพระราชวังบางปะอิน

ในอดีตเดิมที บางปะอิน อยู่ในเขตความปกครองของแขวงอูทัย และได้แยกแขวงอูทัย ออกเป็นแขวงอูทัยใหญ่ (ปัจจุบันคืออำเภออูทัย) และแขวงอูทัยน้อย ต่อมาในปีพ.ศ.2443 ได้เปลี่ยน ชื่อแขวงอูทัยน้อยเป็นอำเภอพระราชวัง แล้วย้ายที่ว่าการอำเภอมาตั้งที่บ้านเลนจนถึงปัจจุบัน และได้ เปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอบางปะอินในปีพ.ศ.2458 ตามชื่อเกาะบางปะอิน

พระราชวังบางปะอิน ตั้งอยู่ตำบลบางเลน อำเภอบางปะอิน อยู่ห่างจากเกาะเมืองลงมา ทางทิศใต้ประมาณ 18 กิโลเมตร อยู่ใกล้เกาะบางปะอิน ตั้งอยู่ระหว่างเส้นละติจูด 14 องศา 13 ลิปดา 58.72 พิลิปดาเหนือ ลองติจูด 100 องศา 34 ลิปดา 46.24 พิลิปดาตะวันออก (14° 13'58.72"N, 100° 34'46.24" E)² โดยมีพื้นที่ติดต่อกับบริเวณโดยรอบ ดังนี้ (ภาพที่ 24)

ทิศเหนือ	ติดกับถนนของเทศบาล
ทิศใต้	ติดกับสำนักงานพระราชวังบางปะอิน และสถานที่จอดรถสำหรับ พระราชวังบางปะอินและวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ
ทิศตะวันออก	ติดกับถนนถนนปราสาททอง ต่อเนื่องกับถนนของเทศบาล
ทิศตะวันตก	ติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา

² วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัด
พระนครศรีอยุธยา, 3.

ภาพที่ 24 แผนที่แสดงตำแหน่งที่ตั้ง และอาณาเขตของพระราชวังบางปะอิน
ที่มา : กรมแผนที่ทหาร, จังหวัดปทุมธานี, ราว 5137 III, ประเทศไทย ลำดับชุด L7018S, 2549.
มาตราส่วน 1: 50,000.

1.1 สมัยกรุงศรีอยุธยา

ในอดีต เกาะบางปะอิน มีชื่อเดิมว่า เกาะบ้านเลน เหตุที่เรียกว่าเกาะบ้านเลน เนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์ที่ตั้งที่มีแม่น้ำเจ้าพระยาล้อมรอบ มีตะกอนเลนจากแม่น้ำเจ้าพระยาพัดมาทับถมทำให้กลายเป็นเกาะขนาดใหญ่ ส่วนที่มาของคำว่าบางปะอิน ตามตำนานบันทึกไว้ว่า เกาะบ้านเลน เป็นนิวาสถานเดิมของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ผู้สถาปนาราชวงศ์ปราสาททองแห่งกรุงศรีอยุธยา โดยปรากฏในพระราชพงศาวดารสมัยกรุงศรีอยุธยาว่า เมื่อครั้งสมเด็จพระเอกาทศรถยังทรงเป็นพระมหาอุปราช พระองค์ได้เสด็จประพาสทางชลมารค เมื่อใกล้เกาะบ้านเลนเรือพระที่นั่งได้ถูกพายุพัด ทำให้เรือพระที่นั่งล่มลง สมเด็จพระเอกาทศรถทรงว่ายน้ำขึ้นไปที่บ้านเลนเพื่อขออาศัยชาวบ้านฝั่งไฟ ในระหว่างนั้นสมเด็จพระเอกาทศรถได้ทอดพระเนตรเห็นหญิงสาวคนหนึ่งมีชื่อว่า "อิน" เป็นอันต้องพระทัย จึงเสด็จประทับอยู่ด้วย 1 คืน จึงเป็นเหตุให้คนทั่วไปเรียกเกาะนี้ว่า "เกาะบางปะอิน" ซึ่งเป็นเกาะที่สมเด็จพระเอกาทศรถทรงพบสาวชื่อนี้ ตามความที่ปรากฏดังนี้

สมเด็จพระเอกาทศรถอิศวรบรมนาถ ในกาลครั้งหนึ่งมีที่เสด็จพระราชดำเนินลงไปข้างใต้ แล้วเสด็จกลับพอเกิดพายุหนักมีลมม้วน เรือพระที่นั่งล่มตรงเกาะบางปะอินนี้ สมเด็จพระเอกาทศรถทรงว่ายน้ำขึ้นมากาะนี้ พบบ้านแห่งหนึ่ง เจ้าของบ้านนั่งฝั่งไฟอยู่ สมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จเข้าไปทรงขออาศัยฝั่งไฟ ทอดพระเนตรเห็นหญิงเจ้าเข้ามีรูปโฉมงามต้องพระทัย ก็เสด็จอยู่ด้วยหญิงนั้นคืนหนึ่ง³

³ เรื่องนี้เป็นเรื่องเกร็ดที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้น กรมศิลปากร, “ตำนานพระที่นั่งเกาะบางปะอิน,” ใน ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 69 เรื่องเกี่ยวกับกรุงเก่า ตอนที่ 1 (ธนบุรี: กรุงเทพฯการพิมพ์, 2506), 100.

ต่อมาหญิงสาวได้ตั้งครุฑและคลอศุภบุตรชาย เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถทรงทราบ จึงทรงรับตัวไปเลี้ยงตั้งแต่ยังเยาว์ พระราชทานนามพระโอรสว่า พระองค์ไธ และทรงมอบพระองค์ไธ ให้พระยาศรีธรรมธิดาไปเลี้ยงดู เมื่อพระองค์ไธโตขึ้นได้รับราชการเป็นจมนครศรีธรรมราช และมีความก้าวหน้าในราชการจนถึงตำแหน่งพระมหาอำมาตย์⁴ และในปีพ.ศ.2145 ตามพระราชพงศาวดารกล่าวไว้พอสรุปความได้ว่า พระพิมลธรรมได้เป็นกบฏและปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา มีพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ขณะนั้นญี่ปุ่นที่เข้ามาค้าขายในกรุงศรีอยุธยามีความไม่พอใจต่อเสนาบดีที่คบคิดกับสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม จึงคุมคน 500 คน ยกเข้ามาในพระราชวังจะจับสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม แต่สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ทรงได้พระมหาอำมาตย์มาต่อสู้อ ทำให้พวกญี่ปุ่นพ่ายแตกลงเรือสำเภาหนีไป และพระมหาอำมาตย์ได้ทูลเชิญสมเด็จพระบรมราชาทรงธรรมเสด็จกลับประทับที่พระราชวัง สมเด็จพระบรมราชาทรงธรรมจึงปูนบำเหน็จพระมหาอำมาตย์เป็นเจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์⁵

เมื่อสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเสด็จสวรรคต พระเชษฐาธิราชซึ่งเป็นพระราชโอรสได้ขึ้นครองราชย์สมบัติแทนทรงพระนามว่า สมเด็จพระบรมราชา แต่พระองค์ทรงคิดร้ายต่อเจ้าพระยา กลาโหมสุริยวงศ์ เจ้าพระยา กลาโหมสุริยวงศ์จึงจับสำเร็จโทษ และได้สถาปนาพระอาทิตย์วงศ์ขึ้นครองราชย์สมบัติขณะมีพระชนมายุ 9 พรรษา ทำให้ขุนนางทั้งหลายไม่พอใจ จับพระอาทิตย์วงศ์ปลงพระชนม์ แล้วขุนนางทั้งหลายจึงได้ถวายเป็นราชบัลลังก์ให้เจ้าพระยา กลาโหมสุริยวงศ์ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินแทน ทรงพระนามว่าสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (สมเด็จพระศรีสรรเพชญ์ที่ 5)⁶ หลังจากนั้น สมเด็จพระเจ้าปราสาททองได้เสด็จมาที่เกาะบางปะอินและโปรดฯ ให้สร้างพระราชวังขึ้นบนเกาะแห่งนี้⁷ จาก คำให้การขุนหลวงประจักษ์ทรงธรรม จากหอหลวง ได้พรรณนาถึง พระราชวังบางปะอินที่ สมเด็จพระเจ้าปราสาททองโปรดฯ ให้สร้างประกอบไปด้วย พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ เป็นพระที่นั่งทรงไทย มียอดมณฑปยอดเดียว หลังคาเป็นมุขซ้อนกัน 4 ชั้น มีฝา 4 ด้าน มีลักษณะเป็นมุขโถง มีมุขทางเข้าอยู่ทางด้านทิศตะวันออก มีกำแพงแก้วล้อมรอบ พระที่นั่งตั้งอยู่กลางสระน้ำที่รายล้อมไปด้วยปลาพันธุ์ต่างๆจำนวนมาก อีกทั้งมีอาคารขนาดใหญ่เล็กหลายหลัง ภายในพระราชอุทยานมีต้นไม้หลากพันธุ์เป็นที่รื่นรมย์สำราญพระราชหฤทัย โดยมีป้อมปราการและกำแพงพระราชวังล้อมรอบ⁸ โดยสระน้ำที่ขุดขึ้นใช้เชื่อมเข้ากับคลองที่ฝ้าเข้ามากลางเกาะ เพื่อให้เรือพระที่นั่งสามารถล่องเข้ามาใน

⁴ กรมศิลปากร, “ตำนานพระที่นั่งเกาะบางปะอิน,” ใน ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 69 เรื่องเกี่ยวกับกรุงเก่า ตอนที่ 1, 101-102.

⁵ เรื่องเดียวกัน.

⁶ เรื่องเดียวกัน.

⁷ “คำประกาศเทวตาในการเฉลิมพระราชมณเฑียรบางปะอินคำฉันท จ.ศ.1251,” สมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอด, รัชกาลที่ 5, มัดที่ 11, เลขที่ 2, หอสมุดแห่งชาติ.

⁸ คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ และ โบราณคดี, คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2534), 33.

พระราชวังได้โดยสะดวก⁹ สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงเสด็จมาประพาสและประทับแรมพระราชวังบางปะอินอยู่เสมอ¹⁰ พระราชวังบางปะอินจึงได้มีขึ้นตั้งแต่นั้นเป็นต้น

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นที่พระราชวังบางปะอิน สมเด็จพระเจ้าปราสาททองเสด็จมาประทับอยู่หน้ามุขพระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ พร้อมด้วยพระเจ้าลูกเธอพระนารายณ์ราชกุมาร พระราชโอรสได้เกิดอสนีบาตตกมายังหน้าบันพระที่นั่ง ทำให้ห้องค์พระที่นั่งได้รับความเสียหาย แต่ทั้งสองพระองค์ทรงไม่ได้รับอันตราย และในปลายปีพ.ศ.2175 พระราชวังบางปะอิน เป็นสถานที่จัดพระราชพิธีโสกันต์พระองค์อินทร์ พระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง¹¹ และพระราชวังบางปะอินได้เป็นสถานที่เสด็จประพาส ลอยพระประทีปในเดือน11 เดือน12¹² ของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสมัยกรุงศรีอยุธยาสืบมาตั้งแต่พ.ศ.2175 จนกระทั่งเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าในพ.ศ.2310 พระราชวังบางปะอินจึงถูกทิ้งให้รกร้างไป

1.2 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

พระราชวังบางปะอินถูกกล่าวถึงอีกครั้ง โดยสุนทรภู่ซึ่งอยู่ในขบวนที่ตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 ทรงเสด็จประพาสทางสถลมารคมานมัสการพระพุทธบาทที่สระบุรี และเดินทางผ่านพระราชวังบางปะอิน สุนทรภู่จึงได้ประพันธ์ถึงพระราชวังบางปะอินใน **นิราศพระบาท** ไว้ความดังนี้

รำพึงพายตามสายกระแสเชี่ยว	ยังแสนเปลี่ยวเปล่าในฤทัยถวิล
สักครู่หนึ่งก็มาถึงบางเกาะอิน	กระแสสินธุ์สายชลเป็นนวนวัง
อันเท็จจริงสิ่งนี้ไม่รู้แน่	ได้ยินแต่ยุบลแต่หนหลัง
ว่าที่เกาะบางอ้ออินเป็นถิ่นวัง	กษัตริย์ครั้งครองกรุงศรีอยุธยา
พาสนมออกมาชมคณานก	ก็เรือรกร้างร้างเป็นทางป่า
อันคำแจ้งกับเราแกลิ่งสังเกตตา	ก็เห็นน่าที่จะแน่กระแสความ
แต่เดี๋ยวนี้มีไม้ก็ตายไกร่น	ทั้งเกิดโจจรระเข้ให้คนขาม
ไอ้ฉะนี้แก้วฟ้าเข้ามาตาม	จะวอนถามย่านน้ำฟ้าไป ¹³

⁹ กรมศิลปากร, “ตำนานพระที่นั่งเกาะบางปะอิน,” ใน **ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 69 เรื่องเกี่ยวกับกรุงเก่า ตอนที่ 1**, 105.

¹⁰ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) กับฉบับพระจักรพรรดิวงศ์, 357.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, 343-344.

¹² คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและคณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, “คำให้การของขุนหลวงหาวัดประจวบที่ทรงธรรม”, แฉลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี ปีที่ 3 เล่มที่ 2 (พฤษภาคม 2512), 33.

¹³ กรมศิลปากร, **ตำนานพระพุทธบาท นิราศพระบาท และคู่มือวรรณคดีสัญจร สู่พระพุทธบาท**, 25-26.

จากข้อความข้างต้นยืนยันได้ว่า เกาะบางปะอินเคยเป็นสถานที่เสด็จประพาสและเป็นพระราชวังสำหรับประทับแรมของพระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยา แต่หลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาให้แก่พม่า พระราชวังบางปะอินก็ถูกปล่อยทิ้งร้าง มีต้นไม้ปกคลุมหนาแน่นเป็นป่า นอกจากนี้สุนทรภู่ยังได้กล่าวถึงความหมายของคำว่า “บางปะอิน” ใน นิราศวัดเจ้าฟ้า หมายถึงสถานที่ที่สมเด็จพระเอกาทศรถได้เสด็จมาพบนางอินและได้นางเป็นบาทบริจาริกา¹³

จนกระทั่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อสยามได้มีการพัฒนาประเทศในด้านต่างๆ ทำให้เริ่มมีการใช้เรือกลไฟซึ่งเป็นพาหนะในการเดินทางทางน้ำ เป็นผลสืบเนื่องให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเสด็จทางชลมารคได้สะดวกสบายมากขึ้น อีกทั้งพระองค์ทรงโปรดการเสด็จประพาสกรุงเก่าเป็นอย่างมาก เช่น ในปีพ.ศ.2401 พระองค์ได้เสด็จทางชลมารคผ่านเกาะบางปะอิน และทรงได้ทอดพระเนตรเกาะบางปะอินเป็นที่ต้องพระราชหฤทัย โปรดฯ ให้เจ้าพนักงานแผ้วถางหญ้า และปฏิสังขรณ์วัดชุมพลนิกายราม¹⁴ นอกจากนี้แล้ว พระองค์ทรงโปรดฯ ให้เจ้าพระยาพลเทพ (หลง บุญหลง) เป็นแม่กองงานจัดการก่อสร้างให้เป็นที่เสด็จพระราชดำเนินประพาสประทับพักแรม¹⁵ และให้เจ้าพนักงานกรมนาชุดปรับพื้นดิน โดยพบหลักฐานสิ่งก่อสร้างสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองหลงเหลืออยู่ คือขอบสระกว้าง 2 เส้น ยาว 10 เส้น ต้นไม้เส้าและคานของพระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ ซึ่งจมอยู่ใต้ดิน มีเส้าจำนวน 120 ต้น และยอดของปราสาทพระที่นั่ง พระองค์จึงโปรดให้ขุดสระใหม่ ให้มีขนาดกว้างเพียงครึ่งหนึ่งของสระเดิม คือ กว้าง 1 เส้น ยาว 10 เส้น ดังความว่า

เมื่อมาจับการนั้น นายช่างได้เห็นขอบสระ ในเกาะข้างตะวันออกนั้นโดยกว้าง 2 เส้นยาว 10 เส้น แต่ต้นด้วยอิฐปูนและต้นไม้ใหญ่ขึ้นรกเต็มไปทั้งสระ จึงทรงพระกรุณาโปรดให้ขุดสระนั้นใหม่ กว้างเพียงครึ่งหนึ่งของสระเดิม คือกว้างเส้น 1 ยาว 10 เส้นคงตามเดิม เมื่อจีนได้ลงมือขุดนั้นพบต้นไม้พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ ซึ่งจมอยู่ใต้แผ่นดิน แต่ได้เส้าถึง 120 ต้น และได้ยอดปราสาทด้วย ตามสังเกตเห็นว่าปราสาทนั้น จะปลูกขวางยาวกว้างตามขอบสระ ประมาณสักเส้นหนึ่งเป็นกึ่งกลาง จะเป็นที่ประพาส¹⁶

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งเป็นทรงปราสาทขึ้นในบริเวณที่ตั้งเดิม โดยใช้ชื่อตามพระที่นั่งองค์เดิมเดิมในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

¹³ สุนทรภู่, นิราศวัดเจ้าฟ้า (พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, 2505), 49.

¹⁴ “เจ้าพระยาธรรมธิตร์ถึงเจ้าพระยามหาศรีธรรม ผู้รักษากรุงเก่าโปรดเกล้าฯสั่งว่า ใน การที่เสด็จทอดพระเนตรวังจันทร์เกษมแล้ว เสด็จพระราชดำเนินสถาปนาวัดชุมพล เกาะบางปะอิน ให้เกณฑ์ไพร่แพ้วถาง”, สมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอ, รัชกาลที่ 4, จ.ศ.1220, เลขที่ 30, หอสมุดแห่งชาติ.

¹⁵ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ, ตำนานเรื่องสถานที่ต่างๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง, 48.

¹⁶ กรมศิลปากร, “ตำนานพระที่นั่งเกาะบางปะอิน,” ใน ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 69 เรื่องเกี่ยวกับกรุงเก่า ตอนที่ 1, 105.

คือ พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์¹⁷ นอกจากนั้นพระองค์โปรดฯ ให้สร้างที่ประทับเป็นเรือนแถวสำหรับเจ้านายฝ่ายใน พลับพลาริมน้ำ และก่อกำแพงล้อมรอบ ส่วนเกาะด้านทิศตะวันตก ซึ่งมีคลองขุดตัดกลางจนคล้ายกับแบ่งออกเป็น 2 เกาะนั้น ทรงให้สร้างพลับพลาขึ้นกลางเกาะ เพื่อไว้ทอดพระเนตรไร่แต่งอุลิต และไร่ถั่ว¹⁸ จากที่กล่าวมาจึงอาจสรุปได้ว่าพระราชวังบางปะอินในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นพระราชวังสำหรับประทับพักผ่อน

เมื่อมาถึงสมัย**พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5** พระองค์เสด็จมาที่เกาะบางปะอินพร้อมพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชบิดาอยู่เสมอ และพระองค์ทรงตรัสว่าบางปะอินเป็นเกาะที่อยู่กลางน้ำ มีความเงียบสงบ ไม่เป็นที่ผู้คนพลุกพล่าน มีความเหมาะสมที่จะเป็นสถานที่ประพาสในกระบวนเรือต่างๆ และเป็นสถานที่ประทับเมื่อเสด็จประพาสกรุงเก่าได้ อีกทั้งเกาะบางปะอินยังมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาอย่างยาวนาน เพราะเป็นที่ประพาสสำหรับสำราญพระราชหฤทัยของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา ดังนั้นพระองค์จึงโปรดฯ ให้สร้างพระราชวังบางปะอินขึ้น¹⁹

การก่อสร้างพระราชวังบางปะอินเริ่มต้นขึ้นในปีพ.ศ.2415²⁰ จากเอกสาร **จดหมายเหตุการณ์เฉลิมพระที่นั่งบางปะอิน จ.ศ.1238** ได้กล่าวถึงรายชื่อของพระที่นั่งและอาคารที่สร้างขึ้นในครั้งแรกจำนวน 4 หลัง คือ พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ พระที่นั่งวโรภาชพิमान ตำหนักวรรณากุเกษมสานต์ และสภาคารราชประยูร โดยมีงานพระราชพิธีสมโภชและยกเสด็จพระที่นั่งภายในพระราชวังบางปะอินในปีพ.ศ.2419²¹ และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดฯ ให้พระราชวังบางปะอินเป็นที่เสด็จแปรพระราชฐานมาประทับเพื่อทรงสำราญพระราชอิริยาบถตั้งแต่พ.ศ.2419 เป็นต้นมา²² และการก่อสร้างภายในพระราชวังบางปะอินนี้ยังคงมีอย่างต่อเนื่องมีพระที่นั่งและอาคารที่สร้างตั้งแต่ปีพ.ศ.2420 – 2432 ได้แก่ พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร หอหม่อมมณเฑียรเทวราช พระที่นั่งวิสุทธิศานา พระที่นั่งบุปผาประพาส และพระที่นั่งเวหาศจำรูญ และในปีเดียวกันนี้

¹⁷ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ, **ตำนานเรื่องสถานที่ต่างๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง**, 49.

¹⁸ กรมศิลปากร, “ตำนานพระที่นั่งเกาะบางปะอิน,” ใน **ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 69 เรื่องเกี่ยวกับกรุงเก่า ตอนที่ 1**, 106.

¹⁹ “คำประกาศเทวดาในการเฉลิมพระราชมณเฑียรบางปะอินคำฉันท์ จ.ศ.1251,” สมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอด, รัชกาลที่ 5, มัดที่ 11, เลขที่ 2, หอสมุดแห่งชาติ.

²⁰ “เรื่องกรุงเก่า โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชวังบางปะอิน,” เอกสารเย็บเล่มกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย, ร.5 มท. เล่ม 6, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

²¹ “จดหมายเหตุการณ์เฉลิมพระที่นั่งบางปะอิน จ.ศ.1238,” สมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอด, รัชกาลที่ 5, มัดที่ 95, เลขที่ 1, หอสมุดแห่งชาติ.

²² “จดหมายเหตุการณ์เฉลิมพระที่นั่งบางปะอิน จ.ศ.1238,” สมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอด, รัชกาลที่ 5, มัดที่ 95, เลขที่ 1, หอสมุดแห่งชาติ. “เสด็จพระราชดำเนินไปที่เกาะบางปะอิน (พ.ศ.2422),” สมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอด, จ.ศ.1241, เลขที่ 2, หอสมุดแห่งชาติ.

ยังมีการจัดงานเฉลิมพระราชมณเฑียรพระราชวังบางปะอินขึ้น²³ ภายหลังจากการก่อสร้างภายในพระราชวังแล้วเสร็จ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชทานชื่อประตูเข้า-ออกของพระราชวัง จำนวนทั้งหมด 8 ประตู²⁴

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จมาประทับที่พระราชวังบางปะอินเพื่อพระราชทานพระกรุณิน²⁵ โดยมักจะเสด็จทั้งทางชลมารคและทางรถไฟเป็นส่วนมาก²⁶ และจากศักยภาพของที่ตั้ง และความสะดวกสบายในการเดินทางมายังพระราชวังบางปะอิน เป็นผลพระราชวังบางปะอินกลายเป็นจุดเริ่มต้นของการเสด็จออกตรวจราชการตามหัวเมืองต่างๆ เช่น การเสด็จประพาสมณฑลอยุธยาเมื่อพ.ศ.2421²⁷ อีกทั้งพระราชวังบางปะอินเป็นที่รับรองพระราชอาคันตุกะและทูตานุทูตชาติตะวันตกหลายครั้ง เช่น การรับเสด็จเซอร์เรวิซ แกรนด์ ดยุก นิโคลาส มกุฎราชกุมารรัสเซีย ที่เสด็จเยือนสยามเมื่อวันที่ 20 – 24 มีนาคมพ.ศ.2434 เป็นระยะเวลา 5 วัน²⁸ และเมื่อคราวที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประชวร แพทย์หลวงได้ถวายคำแนะนำให้ทรงประทับพักผ่อนให้เพียงพอ พระองค์จึงเสด็จมาประทับที่พระราชวังบางปะอิน และเสด็จประพาสส่วนพระองค์ตามลำน้ำด้วยกระบวนเรือแจวไปจากพระราชวังบางปะอิน ซึ่งเป็นที่มาของการเสด็จประพาสต้นครั้งแรกในพ.ศ.2447

2. ประวัติการก่อสร้างพระราชวังบางปะอินในสมัยรัชกาลที่ 5

การศึกษาประวัติการก่อสร้างพระราชวังบางปะอินในสมัยรัชกาลที่ 5 ผู้วิจัยได้ทำการแบ่งช่วงเวลาของการก่อสร้างภายในพระราชวังบางปะอิน ออกเป็น 3 ช่วง โดยใช้เกณฑ์การแบ่งของ

²³ “คำประกาศเทวดาในการเฉลิมพระราชมณเฑียรบางปะอินคำฉันท์ จ.ศ.1251,” สมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอด, รัชกาลที่ 5, มัดที่ 11, เลขที่ 2, หอสมุดแห่งชาติ.

²⁴ “คำประกาศเทวดาในการเฉลิมพระราชมณเฑียรบางปะอินคำฉันท์ จ.ศ.1251,” สมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอด, รัชกาลที่ 5, มัดที่ 11, เลขที่ 2, หอสมุดแห่งชาติ.

²⁵ “จดหมายเหตุการณ์เฉลิมพระที่นั่งบางปะอิน จ.ศ.1238,” สมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอด, รัชกาลที่ 5, มัดที่ 95, เลขที่ 1, หอสมุดแห่งชาติ.

²⁶ **จดหมายเหตุพระราชวังบางปะอินและวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ** (กรุงเทพฯ: มูลนิธิสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และหม่อมเจ้าจางจิตรถนอม ดิศกุล พระธิดา ร่วมกับกองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2537), 8.

²⁷ “ระยะทางเสด็จประพาสมณฑลอยุธยา เมื่อปีชกาล พ.ศ.2421 พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” **ศิลปากร**, 10 6 (มีนาคม 2510).

²⁸ การเสด็จเยือนประเทศสยาม(ตัดตอนจากเรื่อง การเสด็จประพาสประเทศทางตะวันออก)ของพระเจ้านิโคลาสที่ 2 แห่งรัสเซีย เมื่อครั้งทรงดำรงพระยศเป็นมกุฎราชกุมาร ค.ศ. 1890-1891 บันทึกเรื่องราวตามพระราชบัญชาของสมเด็จพระจักรพรรดิ โดยเจ้าชายอี ออกทอมสกี โรเบิร์ต กู้ดเล็ท (เซนต์ ปีเตอร์สเบิร์ก) แปลจากภาษารัสเซียเป็นภาษาอังกฤษ ลินจง สุวรรณโกคิน แปลและเรียบเรียง, (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2540), 53.

ช่วงเวลางานสมโภชพระราชวังบางปะอินปี พ.ศ.2419 และงานเฉลิมพระราชมณเฑียรปี พ.ศ.2432 เป็นตัวกำหนด ได้ดังนี้

ช่วงที่ 1 เริ่มตั้งแต่ปีพ.ศ.2415 ซึ่งเป็นช่วงแรกของการเริ่มต้นการก่อสร้างภายในพระราชวังบางปะอิน จนกระทั่งถึงงานสมโภชพระราชวังบางปะอินปีพ.ศ.2419

ช่วงที่ 2 เริ่มตั้งแต่ปีพ.ศ.2420 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นช่วงเวลาหลังจากงานสมโภชพระราชวังบางปะอิน จนกระทั่งถึงงานเฉลิมพระราชมณเฑียรในปีพ.ศ.2432 เป็นช่วงของการเพิ่มเติมพระราชมณเฑียรให้สมบูรณ์

ช่วงที่ 3 คือ ช่วงปีพ.ศ.2432 เป็นต้นมาจนถึงปีพ.ศ.2481 ซึ่งเป็นปีที่พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียรไฟไหม้

2.1 ช่วงแรก

เริ่มขึ้นตั้งแต่ปีพ.ศ.2415²⁹ ซึ่งเป็นการเริ่มก่อสร้างพระราชวังบางปะอิน และพระที่นั่งองค์ต่างๆขึ้น จนกระทั่งถึงงานสมโภชพระราชวังบางปะอินปีพ.ศ.2419 โดยในระยะแรกของการก่อสร้างพระที่นั่งและอาคารต่างๆ มีพระเจ้าที่นั่งยาเธอ กรมหมื่นสรรพศาสตร์ศุภกิจ (พระองค์เจ้าทองแถมถวัลย์วงศ์ พระอิสริยยศในขณะนั้น) เป็นแม่กอง³⁰ และมีมิสเตอร์โยอาคิม แกรซี (Mr. Joachim Grassi) สถาปนิกชาวอิตาลีเป็นผู้กำหนด ออกแบบขอบเขตวางผังบริเวณของพระราชวังบางปะอิน อีกทั้งได้ออกแบบก่อสร้างสถาปัตยกรรมที่มีรูปแบบตะวันตกทั้งหมดในพระราชวังบางปะอิน³¹ และมีมิสเตอร์เพตเตอร์สัน นายช่างรองชาวอิตาลีเป็นผู้ช่วยควบคุมงาน ดังปรากฏในบันทึกของนาวาเอกสวัสดิ์ จันทน์ว่า

กรมหลวงสรรพศาสตร์ได้เรียกมิศกาซี ชาตอิตาลีมาเป็นนายช่างสถาปนิกหัวหน้างานซ่อมสร้างครั้งนี้ มิศกาซีได้ให้มิสเตอร์เพตเตอร์สัน ชาตอิตาลีเป็นนายช่างรอง บังการให้นายช่างรองนี้ไปปลูกบ้านอยู่ที่เกาะบางปะอินทีเดียวในโอกาสที่สร้างพระที่นั่งต่างๆในวังบางปะอิน ก็เลยให้สร้างวัดนิเวศน์ธรรมประวัติไปพร้อมๆกันด้วย³²

²⁹ “เรื่องกรุงเก่า โปรดเกล้าจะให้สร้างพระราชวังบางปะอิน,” เอกสารเย็บเล่มกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย, ร.5 มท. เล่ม 6, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

³⁰ “การเฉลิมพระราชมณเฑียรพระราชวังบางปะอิน”, ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 6 แผ่นที่ 360 (19 มกราคม รัตนโกสินทร์ศก 108) และสวัสดิ์ จันทน์, นิทานชาวไร่ เล่ม 4 (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2509), 12-13.

³¹ Pirasri Povatong, Building Siwilai : Transformation of Architecture and Architectural Practice in Siam during the Reign of Rama V, 1868-1910 (Thesis Ph.D (Architecture) University of Michigan 2011), 126.

³² สวัสดิ์ จันทน์, นิทานชาวไร่ เล่ม 4, 23.

การก่อสร้างเริ่มต้นจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้ช่างกรมวัง ขุดสระน้ำขึ้นใหม่ให้มีขนาดใหญ่กว่าสระเดิม เพื่อเป็นที่ตั้งของพระที่นั่งทรงปราสาท³³ ทรงพระราชทานชื่อว่า พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ตามชื่อเดิม ซึ่งพระที่นั่งองค์เดิมนั้น อาจชำรุดทรุดโทรมไม่เหมาะแก่การบูรณะซ่อมแซม จึงเป็นผลให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดฯ ให้รื้อถอนอาคารดังกล่าวลง และให้ถมดินในสระเดิม เพื่อสร้างอาคารท้องพระโรงแบบตะวันตก พระราชทานชื่อว่า พระที่นั่งวโรภาชพิमान นอกจากนี้ยังโปรดฯ ให้สร้างตำหนักฝ่ายใน พระราชทานชื่อว่า ตำหนักวรรณากุเกษมสานต์ และสร้างตำหนักหลังใต้เป็นตำหนักเจ้านายฝ่ายหน้า พระราชทานชื่อว่า ตำหนักสภาคารราชประยูร³⁴

ในปีพ.ศ.2418 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ว่าจ้างมิสเตอร์แกรซี สร้างเรือ 2 ลำ เพื่อสำหรับเสด็จประพาสภายในพระราชวังบางปะอิน³⁵ และพระองค์ได้เสด็จเปิดศาลที่สร้างใหม่ภายในพระราชวัง และพระราชทานชื่อว่า หอเหมมณเฑียรเทวราช ให้เป็นศาลประจำพระราชวัง³⁶ ซึ่งการก่อสร้างช่วงแรกภายในพระราชวังบางปะอินได้เสร็จสิ้นในปีพ.ศ.2419 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชทานให้จัดงานสมโภชพระราชวังบางปะอิน และเพื่อให้เป็นพระราชวังสำหรับเสด็จแปรพระราชฐานในเมืองกรุงเก่า นั้น ดังปรากฏใน **จดหมายเหตุการณ์เฉลิมพระที่นั่งบางปะอิน จ.ศ.1238 (พ.ศ.2419)** มีรายชื่อพระที่นั่งและอาคารกลุ่มแรกภายในพระราชวังบางปะอิน³⁷ ดังนี้

1. เหมมณเฑียรเทวราช (อาคารเครื่องไม้)
2. พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์
3. พระที่นั่งวโรภาชพิमान
4. ตำหนักวรรณากุเกษมสานต์
5. สภาคารราชประยูร
6. ตำหนักกรมสมเด็จพระสุตารัตนราชประยูร
7. ตำหนักสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าจาดุรนรัศมีกรมหลวงจักรพรรดิพงษ์
8. ตำหนักสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์
9. ทีมดาบตำรวจ

³³ “เรื่องกรุงเก่า โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชวังบางปะอิน,” เอกสารเย็บเล่มกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย, ร.5 มท. เล่ม 6, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

³⁴ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ, **ตำนานเรื่องสถานที่ต่างๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง**, 48-49.

³⁵ สมเด็จฯ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ และคนอื่นๆ, **หนังสือ court ข้าราชการ เล่ม 2 เจ้านาย 11 พระองค์ทรงช่วยกันแต่ง**, 43.

³⁶ “การเสด็จประพาสกรุงเก่า เมืองเพชรบุรี,” สมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอ, จ.ศ.1237, เลขที่ 4, หอสมุดแห่งชาติ.

³⁷ “จดหมายเหตุการณ์เฉลิมพระที่นั่งบางปะอิน จ.ศ.1238,” สมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอ, รัชกาลที่ 5, มัดที่ 95, เลขที่ 1, หอสมุดแห่งชาติ.

10. โรงทวารมหาดเล็ก

2.2 ช่วงที่ 2

ตั้งแต่ปีพ.ศ.2420 ซึ่งเป็นปีที่หลังจากงานสมโภชพระราชวังบางปะอิน จนกระทั่งถึงงานเฉลิมพระราชสมภพในพ.ศ.2432 เป็นช่วงของการเติมเต็มพระราชวังให้สมบูรณ์ Ffp ในปีพ.ศ. 2420 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร และโรงละครตั้งอยู่ภายในพระราชวัง ต่อมาในปีพ.ศ.2423 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริให้สร้างหอเหมมณเฑียรเทวราชขึ้นใหม่แทนอาคารหลังเดิมที่เป็นเครื่องไม้ ในปีพ.ศ.2424 พระองค์ทรงพระราชทานชื่ออาคาร 2 หลัง คือ หอวิทูรทัศน์ ซึ่งเป็นหอสูงใช้สำหรับชมทัศนียภาพรอบพระราชวังบางปะอิน และแก่งบุปผาประพาส ซึ่งเป็นอาคารไม้ขนาดเล็ก ใช้สำหรับประทับชมดอกไม้ภายในพระราชอุทยาน³⁸ และพระองค์ทรงเลือกที่ตั้งอนุสาวรีย์สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ในพระราชอุทยาน³⁹

พ.ศ.2426 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้รื้อพระที่นั่งวโรภาสพิमानที่มีความสูง 2 ชั้นลง และโปรดฯ ให้สร้างขึ้นใหม่เหลือเพียงชั้นเดียวในบริเวณที่ตั้งเดิม และในปีเดียวกันนั้น พระองค์ทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสรรพศาสตร์ศุภกิจเข้ามาเป็นผู้จัดการดูแลพระราชวังบางปะอิน⁴⁰ ได้มีพิธีเปิดอนุสาวรีย์ที่ระลึกแห่งสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวีตั้งอยู่ที่มุมโรงละครในพระราชอุทยานนั้น⁴¹ อีกทั้งพระราชวังบางปะอินยังได้เป็นที่รับเสด็จฮิสไฮเนสยอนอัลเบิร์ต ดยุกออฟเมกเลนเบิร์ก และอัลเบิร์ต เคานต์เซี่ยลสโตฟฟ์⁴²

และในปีพ.ศ.2429 เริ่มการก่อสร้างพระที่นั่งเวหาศจำรูญและเสร็จสิ้นในปี พ.ศ.2432 ซึ่งเป็นพระที่นั่งที่มีสถาปัตยกรรมแบบจีน⁴³ แต่หลักฐานบางชิ้นกล่าวว่าการสร้างพระที่นั่งเวหาศจำรูญใช้

³⁸ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 12** (พระนคร: กรมศิลปากร, 2479), 17.

³⁹ เรื่องเดียวกัน, 15.

⁴⁰ “เรื่องพระองค์เจ้าทองแถมฯ ได้รับผิดชอบดูแลพระราชวังบางปะอิน,” เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 หนังสือกราบบังคมทูล ร. 5 นก/29, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁴¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 14** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามงกุฎราชวิทยาลัย, 2481), 50. อนุสาวรีย์สร้างโดยหม่อมเจ้าประวิข ชุมสาย ใน โชติ กัลยาณมิตร, **ผลงาน 6 ศตวรรษ ของช่างไทย** (กรุงเทพฯ: เอ็น แอส พี พรินต์ติ้งกรุ๊ป, 2546), 80-81.

⁴² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 14**, 47.

⁴³ “การเฉลิมพระราชสมภพในพระราชวังบางปะอิน,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 6 แผ่นที่ 360 (วันที่ 19 มกราคม รัตนโกสินทร์ศก 108).

ระยะเวลา 10 ปี (พ.ศ.2422-2432)⁴⁴ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้พระยาโชฎีกกราชเศรษฐี (เถียร โชติกเสถียร) เจ้ากรมท่าซ้าย และพระยาสวัสดิวามดิษฐ์ (พัก โชติกสวัสดิ์) ปลัดกรมท่าซ้าย เป็นแม่กองนางงาน สร้างขึ้นด้วยฝีมือช่างจีนวางตั้ง⁴⁵ โดยในปีพ.ศ.2432 มีการจัดงานเฉลิมพระราชมณเฑียรพระราชวังบางปะอินครั้งใหญ่ เพื่อฉลองพระที่นั่งองค์ต่างๆที่สร้างเสร็จ⁴⁶ และพระองค์โปรดฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าไชยันต์มงคล เป็นผู้ช่วยดูแลพระราชวัง⁴⁷ รายชื่อพระที่นั่งและอาคารที่ปรากฏภายในพระราชวังบางปะอินในช่วงที่ 2 มีดังนี้

1. พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร
2. หอวิฑูรทัศนา
3. เก๋งบุปผาประพาส
4. หอเหมมณเฑียรเทวราช (อาคารหินทราย)
5. พระที่นั่งวโรภาสพิมาน
6. พระที่นั่งเวหาศจำรูญ

2.3 ช่วงที่ 3

ช่วงปีพ.ศ.2432 เป็นต้นมาจนถึงปีพ.ศ.2481 โดยพระราชวังบางปะอินได้กลายเป็นพระราชวังที่เสด็จแปรพระราชฐานของรัชกาลที่ 5 และได้เป็นที่รับรองพระราชอาคันตุกะ และทูตานุทูตต่างๆ โดยได้มีการซ่อมแซมและก่อสร้างต่างๆ ภายในพระราชวังบางปะอิน เช่น ในปีพ.ศ.2434 เป็นสถานที่สำหรับการต้อนรับการเสด็จพระราชดำเนินมาสยามของ แกรนด์ ดยุก ซาร์วิตส์ มกุฎราชกุมารแห่งรัสเซียในระหว่างวันที่ 20 - 24 มีนาคม พ.ศ. 2434 จัดงานจันทร์ประภาสโมสร (Moonlight Party)⁴⁸ พ.ศ.2435 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมตำรวจราชานุภาพ เป็นผู้ดูแลพระราชวังบางปะอิน และมีพระราชหัตถเลขาเกี่ยวกับการกราบบังคมทูล เรื่องตำหนักวรรณานุกาเกษมสานต์ ควรที่จะได้รับการซ่อมแซมให้ดีขึ้น⁴⁹

พ.ศ.2436 เนื่องในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ครองราชย์สมบัติครบ 25 ปี จึงได้มีงานพระราชพิธีรัชดาภิเษก โดยจัดงานพระราชพิธีขึ้น 2 แห่ง คือ

⁴⁴ สำนักพระราชวัง, **พระราชวังบางปะอิน** (กรุงเทพฯ: บริษัท ดิน ดีไซน์ จำกัด, 2551), 52.

⁴⁵ สวัสดิ์ จันทน์, **นิทานชาวไร่ เล่ม 4** 24.

⁴⁶ “การเฉลิมพระราชมณเฑียร พระราชวังบางปะอิน,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 6 แผ่นที่ 42 (19 มกราคม รัตนโกสินทร์ศก 108).

⁴⁷ “เสด็จพระราชดำเนินพระราชทาน พระกระฐิน และประพาสพระราชวังบางปะอิน,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 6 แผ่นที่ 31 (3 พฤศจิกายน รัตนโกสินทร์ศก 108).

⁴⁸ “การรับฮิลอิมปีเรียลไฮเนสแกรนด์ดยุกซาร์วิตส์กรุงรัสเซีย,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 7 (29 มีนาคม ร.ศ.109), 475-481. ฮิลอิมปีเรียลไฮเนส แกรนด์ ดยุกซาร์วิตส์แห่งรัสเซียต่อมาได้เป็นสมเด็จพระจักรพรรดิซาร์นิโคลัสที่ 2 แห่งรัสเซีย

⁴⁹ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **สาส์นสมเด็จพระ** เล่มที่ 14 (พระนคร: กรมศิลปากร, 2507), 134.

ที่พระราชวังบางปะอินและภายในพระบรมมหาราชวัง อีกทั้งมีเหตุการณ์พายุพัดเข้าที่พระราชวังบางปะอิน ทำให้พระที่นั่งวโรภาสพิमान พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ หอวิฑูรทัศนา เก๋งบุปผาประพาส สะพาน โรงทหาร ได้รับความเสียหายต้องทำการบูรณะซ่อมแซม⁵⁰ พอถึงพ.ศ.2441 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จเปิดตำหนักวรรณานุกาณสถานใหม่ที่สร้างขึ้นใหม่⁵¹

พ.ศ.2442 เป็นสถานที่รับรองฮิโรอแยลไฮเนส ปรินซ์ วัลดิมา สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมขุนนครสวรรค์⁵² และโปรดฯ ให้หลวงราชภพพิพิธ ปูกต้นไม้ต่างๆ ในบริเวณภายในและนอกพระราชวัง⁵³ พ.ศ.2444 มีพายุฝนตกหนัก พายุพัดโหมกระหน่ำของพระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์หักลง ต่อมาในปีพ.ศ.2447 เป็นสถานที่จัดงานพระเมรุพระเจ้าลูกเธอ กรมขุนสุพรรณภาควดี โดยในปีพ.ศ. 2448 ได้ทำการรื้อตำหนักวรรณานุกาณสถานลง และปลูกอาคารโรงทหารมหาดเล็กแทน ส่วนตำหนักวรรณานุกาณสถานหลังใหม่ให้นายบรูโน (Mr. G. Bruno) เขียนแบบและคำนวณราคาในการก่อสร้างอาคารก่อน⁵⁴ พ.ศ.2449 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้ทำกระโจม แตรเหล็กขึ้นใหม่แทนของเก่าที่รื้อออกไป โดยสั่งจากห้างฮาเวตเอสกินส์ ทำขึ้นในประเศยุโรป ราคา 5,000 บาท⁵⁵ ในปีพ.ศ.2452 เป็นสถานที่รับรองดยุค โยฮัน อัลเบิร์ต พร้อมด้วยปรีนเซส เอลิซาเบท สโตนเบิร์ก แห่งเยอรมัน⁵⁶ ต่อมาพ.ศ.2481 พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียรไฟไหม้ โดยต่อมาได้สร้างพระที่นั่งองค์นี้ขึ้นใหม่ในปีพ.ศ.2537 มีรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบวิกตอเรียขึ้นแทน และต่อมาในสมัยหลังจึงมีการเพียงการบูรณะซ่อมแซมพระที่นั่งและอาคารต่างๆเพียงเล็กน้อยเท่านั้น

3. การสร้างวัดประจำพระราชวังบางปะอิน

วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ : วัดประจำพระราชวังบางปะอิน

พระราชวังบางปะอิน เป็นพระราชวังที่มีหลักฐานปรากฏว่า มีการสร้างวัดประจำพระราชวังขึ้นเหมือนในอดีตตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา โดยวัดประจำพระราชวังจะมีตำแหน่งอยู่ใกล้กัน

⁵⁰ “เรื่องทำงานที่ต่างๆพระราชวังบางปะอิน,” เอกสารเย็บเล่มกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงโยธาธิการ ร.5 ยธ/19, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁵¹ “เรื่องการเปิดสถานที่ต่างๆที่พระราชวังบางปะอิน”, ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 15 (12 กุมภาพันธ์ ร.ศ.117) หน้า 486-488.

⁵² “การรับฮิโรอแยลไฮเนส ปรินซ์ วัลดิมา สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมขุนนครสวรรค์,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 16 (14 มกราคม ร.ศ.118) : 600-602.

⁵³ “เรื่องทำงานที่ต่างๆพระราชวังบางปะอิน,” เอกสารเย็บเล่มกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงโยธาธิการ ร.5 ยธ/19, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁵⁴ “เรื่องซ่อมสถานที่ต่างๆที่พระราชวังบางปะอิน,” เอกสารเย็บเล่มกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงโยธาธิการ ร.5 ยธ/19, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁵⁵ “เรื่องทำงานที่ต่างๆพระราชวังบางปะอิน,” เอกสารเย็บเล่มกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงโยธาธิการ ร.5 ยธ/19, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁵⁶ “การรับดยุคโยฮันอัลเบิร์ต ผู้สำเร็จราชการเมืองบรันสวิก”, ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 26 (6 มีนาคม ร.ศ.128) : 2586-2603.

หรือติดกับพระราชวัง มีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่ออำนวยความสะดวกให้กับพระเจ้าแผ่นดินในการประกอบพระราชพิธีต่างๆในพระราชวัง แต่เมื่อมีการสร้างพระราชวังสำหรับเสด็จแปรพระราชฐานนอกเมืองขึ้น ส่วนมากจึงยังคงปรากฏหลักฐานว่าได้มีการสร้างวัดประจำพระราชวังควบคู่ไปด้วย โดยในสมัยพระเจ้าปราสาททอง ที่ทรงโปรดฯ ให้สร้างพระราชวังบางปะอิน พระองค์ทรงโปรดฯ ให้สร้างวัดชุมพลนิกายาราม เป็นวัดประจำพระราชวังบางปะอิน⁵⁷ แต่ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยไม่สามารถกำหนดอาณาเขตของพระราชวังบางปะอินในสมัยของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองได้ ปรากฏเพียงวัดชุมพลนิกายาราม ตั้งอยู่บริเวณทางด้านทิศเหนือของพระราชวังบางปะอินเท่านั้น (ภาพที่ 25) ดังนั้นจึงไม่สามารถสรุปได้ว่า พระราชวังบางปะอินและวัดชุมพลนิกายาราม ยังคงยึดถือตามระเบียบแบบแผนของการสร้างพระอารามประจำพระราชวังหรือไม่แต่อย่างใด

แต่เมื่อเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าในปีพ.ศ.2310 ทั้งพระราชวังบางปะอินและวัดชุมพลนิกายารามได้ถูกทิ้งร้างเช่นเดียวกัน จนกระทั่งสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ได้เสด็จประพาสเมืองกรุงเก่า และโปรดฯ ให้บูรณะปฏิสังขรณ์วัดชุมพลนิกายารามขึ้นด้วยเช่นกัน ดังความ

ได้เสด็จมาประพาสประทับแรมอยู่ที่เกาะบางปะอินนี้หลายครั้ง จึงได้ทรงสร้างพระที่นั่งไอศวรรยทิพย์อาสน์องค์หนึ่ง กับตึกแถวข้างในหลังหนึ่งมีกำแพงล้อมโดยรอบ ประกอบด้วยพุกษาชาติรามรินทร์ เป็นพระราชวังสังเขปสำหรับเป็นที่เสด็จมาประทับ สำราญพระราชหฤทัย แล้วทรงปฏิสังขรณ์วัดชุมพลนิกายาราม พร้อมทั้งพระอุโบสถ แลพระวิหารการเปรียญ พระเจดีย์พระองค์หนึ่ง⁵⁸

จากความข้างต้นแสดงให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังไม่ทรงกำหนดให้วัดชุมพลนิกายารามเป็นวัดประจำพระราชวังบางปะอินเหมือนเช่นในสมัยกรุงศรีอยุธยา พระองค์เพียงแต่โปรดฯ ที่จะให้บูรณะปฏิสังขรณ์อาคารภายในวัดเท่านั้น

พอมถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปีพ.ศ.2420 พระองค์โปรดฯ ให้สร้างวัดประจำพระราชวังแห่งใหม่ขึ้นที่เกาะบางปะอิน ตั้งอยู่ตรงข้ามทางด้านทิศตะวันออกของพระราชวังบางปะอิน พระราชทานชื่อว่า วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ (ภาพที่ 26) ให้เป็นวัดประจำพระราชวังบางปะอินเหมือนกันกับธรรมเนียมการสร้างวัดประจำพระราชวังที่สืบทอดต่อกันมา โดยเป็นวัดธรรมยุติกนิกาย มีพระสงฆ์จำพรรษา เพื่อทรงใช้เป็นสถานที่สำหรับบำเพ็ญพระราชกุศลเมื่อเสด็จแปรพระราชฐานมาประทับที่พระราชวังบางปะอิน ดังความ

สมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์...พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขอประกาศไว้แก่พระสงฆ์ซึ่งอยู่ในพระอารามนี้ ฤๅซึ่งจะมาแต่จตุรทิศทั้งสี่ แลพระบรมราชวงษานุวงศ์ ข้าทูลละออง

⁵⁷ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) กับฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (พระนคร: คลังวิทยา, 2507), 344.

⁵⁸ “คำจารึกว่าด้วยการก่อสร้างและฉลองวัดนิเวศน์ฯ จ.ศ.1240,” สมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอ, รัชกาลที่ 5, มัดที่ 70, เลขที่ 7, หอสมุดแห่งชาติ.

จุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย แลชนทั้งปวงให้ทราบทั่วกันว่า พระอารามในเกาะน้อย เคียงที่ตั้งพระราชวังตำบลบางปะอินนี้ ทรงพระราชศรัทธาบริจาคทรัพย์สุณานาสร้างขึ้นใหม่ ด้วยมีพระราชประสงค์จะให้ไปพระอารามสำหรับพระราชวัง เป็นที่ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในเวลาเมื่อเสด็จขึ้นมาประทับแรมอยู่ในพระราชวังเกาะบางปะอิน พระราชทานนามพระอารามนี้ว่า วัดนิเวศธรรมประวัติ⁵⁹

เนื่องจากรูปแบบสถาปัตยกรรมส่วนใหญ่ภายในพระราชวังบางปะอินมีรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดฯ ให้มีสเตอร์แกรซี สถาปนิกชาวอิตาลี ซึ่งขณะนั้นได้ทำการก่อสร้างพระที่นั่งและอาคารต่างๆภายในพระราชวังบางปะอิน ให้เป็นผู้สร้างวัดนิเวศธรรมประวัติ ให้มีสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกเหมือนอาคารในยุคกลาง และอาคารอื่นๆให้มีสถาปัตยกรรมเป็นแบบตะวันตกทั้งหมด⁶⁰ ดังความ

พระอารามนี้...ให้เจ้าพนักงานจ้าง...ประเทศตะวันตก กะวางแผนที่แลแบบอย่าง พระอุโบสถหมู่กุฎีมีฐานเป็นแบบอย่างข้างประเทศตะวันตกทั้งสิ้นซึ่งทรงพระราชดำริ ให้สร้างโดยแบบอย่าง...ต่างประเทศดังนี้ ไซ้จะมีพระราชหฤทัยเลื่อมใสนับถือศาสนาอื่น นอกจากพระพุทธศาสนานั้นหามิได้ พระราชดำริในพระราชประสงค์ จะทรง...ศาสนาด้วยของแปลกประหลาด แลเพื่อจะให้อาณาประชาราษฎร์ทั้งปวงชมเล่นเป็น...ประหลาด ไม่เหมือนพระอารามอื่น และเป็นของมั่นคงถาวร พอสมควรเป็น...ในหัวเมือง ได้เสด็จพระราชดำเนินก่อพระฤกษ์พระอุโบสถ⁶¹

โดยมีสเตอร์แกรซีได้ใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมแบบฟื้นฟูกอธิค (Gothic Revival) สำหรับการสร้างพระอุโบสถ ศาลาการเปรียญ ตลอดจนอาคารต่างๆ ภายในบริเวณวัด และในวันที่ 16 พฤษภาคม พ.ศ. 2420 มีสเตอร์แกรซีได้นำแบบวัดนิเวศธรรมประวัติขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายให้ทอดพระเนตร และวันที่ 18 พฤษภาคม พ.ศ. 2420 รัชกาลที่ 5 ได้เสด็จฯ มาก่อพระฤกษ์สำหรับการสร้างพระอุโบสถ⁶² และระหวางการก่อสร้างรัชกาลที่ 5 โปรดฯ ที่จะให้แกรซีเฝ้าถวายงานอยู่เป็นระยะ⁶³ จนกระทั่งการก่อสร้างวัดนั้นแล้วเสร็จในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2421⁶⁴ โดยพระบาทสมเด็จพระ

⁵⁹ “ประกาศพระราชทานวิสุงคามสีมาวัดนิเวศน์ฯ จ.ศ. 1240,” สมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอด, รัชกาลที่ 5, มัดที่ 71, เลขที่ 4, หอสมุดแห่งชาติ.

⁶⁰ จดหมายเหตุพระราชวังบางปะอินและวัดนิเวศธรรมประวัติ, 143.

⁶¹ “คำจารึกว่าด้วยการก่อสร้างและฉลองวัดนิเวศน์ฯ จ.ศ. 1240,” สมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอด, รัชกาลที่ 5, มัดที่ 70, เลขที่ 5, หอสมุดแห่งชาติ.

⁶² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 2 (พระนคร: โรงพิมพ์สยามพาณิชย์การ, 2476), 3.

⁶³ เรื่องเดียวกัน, 42-45.

⁶⁴ จดหมายเหตุพระราชวังบางปะอินและวัดนิเวศธรรมประวัติ, 145.

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานโตะธม ฑีบถม ให้แก่แกรซี เพื่อเป็นบำเหน็จรางวัลในการสร้างวัดดังกล่าว

ภาพที่ 25 ตำแหน่งที่ตั้งของวัดชุมพลนิกายาราม วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ และพระราชวังบางปะอิน
ที่มา : ภาพถ่ายทางอากาศ Google Earth เข้าถึงเมื่อ 10 สิงหาคม 2557

ภาพที่ 26 ภาพถ่ายเก่าวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ พระอารามประจำพระราชวังบางปะอิน
สร้างให้มีรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก เพื่อให้เข้ากันกับพระที่นั่งภายในพระราชวัง
บางปะอินที่เป็นแบบตะวันตก
ที่มา : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, “พระราชวังบางปะอิน - พระนครศรีอยุธยา”

4. สถาปนิกและนายช่างผู้ออกแบบก่อสร้าง

พระราชวังบางปะอินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีทั้งสถาปนิกชาวตะวันตก นายช่างชาวไทย ข้าราชการและขุนนาง ซึ่งล้วนแต่จะมีบทบาทและมีส่วนร่วมในการออกแบบผังบริเวณพระราชวังบางปะอิน สร้างพระที่นั่ง และอาคารอื่นๆ โดยบุคคลเหล่านี้จะเป็นปัจจัยที่มีผลต่อรูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีความหลากหลายอยู่ในพระราชวังบางปะอิน ดังนี้

มิสเตอร์โยอาคิม แกรซี (Mr. Joachim Grassi) สถาปนิกชาวอิตาลี

มิสเตอร์ โยอาคิม แกรซี เกิดเมื่อวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ.2380 ที่เมืองคาโปดิสเตรีย (Capodistria) เป็นเมืองบริวารของเมืองทริเอสเต (Trieste) เมืองท่าบนฝั่งทะเลอาเดรียติคของจักรวรรดิออสเตรีย-ฮังการี มิสเตอร์แกรซีจึงถือสัญชาติออสเตรียในช่วงแรกของชีวิต⁶⁵ หลังจากที่ได้ไปทำงานให้กับรัฐบาลฝรั่งเศสที่เมืองเซียงไฮ้ได้ระยะหนึ่ง

เมื่อพ.ศ.2413 แกรซีได้เดินทางเข้าสู่สยาม โดยในช่วงแรกเขาทำงานเกี่ยวกับการซื้อขายไม้ที่ห้างบอนเนอวิลล์ (Bonnevillle) บริษัทฝรั่งเศสในกรุงเทพฯ ต่อมาในราวพ.ศ.2416 เมื่อการค้าไม้เกิดอุปสรรคขึ้น แกรซีจึงมาทำงานออกแบบปรับแก้ก่อสร้าง โดยผลงานชิ้นแรก คือ คอนคอร์เดียคลับ (Concordia Club)สโมสรแห่งแรกของชาวตะวันตกในกรุงเทพฯ⁶⁶ และในช่วงเวลานั้นแกรซีได้รับจ้างสร้างอาคารแบบตะวันตกให้กับชนชั้นนำชาวสยามในกลุ่มตระกูลขุนนาง คือ ตึกสองหลังที่ริมคลองบางกอกใหญ่ของเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค) ที่สร้างให้บุตรชาย⁶⁷ และตึกที่ริมคลองสานของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)⁶⁸ ซึ่งจากสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกของแกรซี ทำให้แกรซีเริ่มมีชื่อเสียงมากขึ้นในกลุ่มชนชั้นนำชาวสยาม เป็นผลให้กิจการรุ่งเรืองขึ้น โดยแกรซีร่วมกับน้องชายสองคน คือ อันโตนิโอและยาโคโม แกรซี เปิดกิจการบริษัทแกรซี บราเธอร์ แอนด์โก (Grassi Brother & Co.)

หลังจากแกรซีมีประสบการณ์การก่อสร้างอาคารแบบตะวันตกในสยามมาแล้วเป็นระยะเวลา 2 ปี เป็นผลให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงไว้วางพระราชหฤทัยให้แกรซีมาทำงาน เริ่มจากการให้แกรซีเป็นผู้ออกแบบและวางผังบริเวณของพระราชวังบางปะอิน ด้วยการขุดสระถมดินต่างๆ แล้วโปรดฯ ให้ก่อสร้างพระที่นั่งและอาคารที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกภายในพระราชวังบางปะอิน ตั้งแต่ปี พ.ศ.2415 - 2419 ได้แก่ พระที่นั่งวโรภาสพิมาน สูง 2 ชั้น เป็น

⁶⁵ ศรีณย์ ทองปาน, “นายแกรซีกับสถาปัตยกรรมแบบฝรั่งในสมัยรัชกาลที่ 5”, **เมืองโบราณ** 24 2 (เมษายน-มิถุนายน 2541), 9-10.

⁶⁶ พิทยา พิทยาวัฒน์ชัย, **สถาปัตยกรรมของโยอาคิม กราซีในสยาม** (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร 2554), 26.

⁶⁷ ศรีณย์ ทองปาน, “นายแกรซีกับสถาปัตยกรรมแบบฝรั่งในสมัยรัชกาลที่ 5”, **เมืองโบราณ** 11.

⁶⁸ พิทยา พิทยาวัฒน์ชัย, **สถาปัตยกรรมของโยอาคิม กราซีในสยาม**, 34.

ต้น⁶⁹ และในปีพ.ศ.2420 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังโปรดฯ ให้สร้างวัดนิเวศน์ธรรมประวัติเป็นวัดประจำพระราชวังบางปะอิน และในปีพ.ศ.2426 รัชกาลที่ 5 โปรดฯ ให้แกรซี และมีมูลเลอร์เข้าเฝ้าถวายแบบพระที่นั่งวโรภาสพิมานองค์ใหม่ตามลำดับ⁷⁰ โดยการจ้างแกรซีทำการก่อสร้างต่างๆภายในพระราชวังบางปะอินได้อยู่ภายใต้บริษัทแกรซี บราเธอร์ แอนด์โก ดังจะเห็นได้จากหลักฐานที่แกรซีได้ทำหนังสือกราบบังคมทูลเรื่องเงินค่าใช้จ่ายในระหว่างทำการก่อสร้างพระราชวังบางปะอินพ.ศ.2424-2432 ที่ยังคงค้างจ่าย⁷¹ ซึ่งระหว่างการทำกรก่อสร้างภายในพระราชวังบางปะอินนั้น แกรซีกก็ได้รับงานก่อสร้างเจ้านายพระองค์อื่นด้วย⁷² ส่วนรูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีสเตอร์แกรซีได้เลือกใช้ในการสร้างพระที่นั่งภายในพระราชวังบางปะอินนั้น เป็นรูปแบบนีโอคลาสสิกแบบพัลลาเดียน เพราะความยิ่งใหญ่และเรียบง่าย และเป็นแรงบันดาลใจจากรูปแบบสถาปัตยกรรมในอดีต หรือเรียกว่า สถาปัตยกรรมแบบเอ็กเล็กติก (Eclectic Style) ซึ่งกำลังได้รับความนิยมเป็นอย่างยิ่งในศตวรรษที่ 19 และต้นศตวรรษที่ 20⁷³

หลังจากแกรซีได้ทำการก่อสร้างอาคารต่างๆภายในพระราชวังบางปะอินเสร็จในปีพ.ศ.2432 เป็นอย่างน้อย ในเดือนมิถุนายน พ.ศ.2436 แกรซีได้ทำเรื่องขอรับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ เพื่อเป็นที่ระลึกในการที่เขาได้รับราชการในสยามมาเป็นระยะเวลาาน รัชกาลที่ 5 จึงโปรดฯ พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์มงกุฎสยามชั้น 5 ให้ แต่แกรซีกลับปฏิเสธไม่รับโดยทำหนังสือกราบบังคมทูลว่า เครื่องราชอิสริยาภรณ์ดังกล่าวมีศักดิ์ไม่คู่ควรกับความดีความชอบที่ตนได้กระทำมา รัชกาลที่ 5 จึงโปรดฯ ให้งดพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์⁷⁴

⁶⁹ “Death of Mr.Grassi”, *The Bangkok Times*, September 26, 1904 อ้างถึงใน พิรศรี โปวาทอง, **ช่างฝรั่งในกรุงสยาม : ต้นแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548), 12.

⁷⁰ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 14**, 92.

⁷¹ “เรื่องกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ กราบบังคมทูลเรื่องเงินค้างรายการพระราชวังบางปะอิน (พ.ศ.2424),” เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 หนังสือกราบบังคมทูล ร.5 นก/12, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. “เรื่องพระองค์เจ้าทองก้อนใหญ่ กราบบังคมทูลเรื่องการก่อสร้างพระราชวังบางปะอินกับเรื่องรับราชการในการสร้างพระราชวังบางปะอินของมิสเตอร์แกรซี (พ.ศ.2426),” เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 หนังสือกราบบังคมทูล ร.5 นก/28, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. และ “เรื่องกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ กราบบังคมทูลเรื่องเงินค่าใช้จ่ายในการทำการที่ต่างที่พระราชวังบางปะอิน(พ.ศ. 2432) ,” เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 หนังสือกราบบังคมทูล ร.5 นก/11, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁷² สรุปลงานของมิสเตอร์โยอาคิม แกรซีในสยาม อยู่ในภาคผนวก

⁷³ สมชาติ จิ่งสิริอารักษ์, **สถาปัตยกรรมตะวันตกในสยาม สมัยรัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2480**, 84.

⁷⁴ พิรศรี โปวาทอง, **ช่างฝรั่งในกรุงสยาม : ต้นแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง**, 68.

หลังจากนั้นแกรซีได้เดินทางออกจากสยาม กลับไปอยู่ที่เมืองตรีเอสเต และแต่งงานกับอมาเลีย สโตนเกอร์ มีบุตรด้วยกันสองคน และเสียชีวิตเมื่อวันที่ 20 กันยายน พ.ศ.2447 เมื่ออายุได้ 68 ปี

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ มีพระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าชายกฤษดาภินิหารเป็นพระโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดากลิ่น ประสูติเมื่อวันที่ 7 พฤษภาคม พ.ศ.2398 ในปีพ.ศ.2418 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดฯ ให้เลื่อนเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ โดยกรมหมื่นนเรศวรฤทธิทรงรับราชการเป็นที่ไว้วางพระราชฤทัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากทรงโปรดฯ ให้กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ เป็นแม่กองควบคุมงานก่อสร้างและดูแลเรื่องเงินค่าใช้จ่ายในการทำการก่อสร้างต่างๆที่พระราชวังบางปะอิน เช่น การก่อสร้างพระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียรในปีพ.ศ.2420 และทำบัญชีค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างต่างๆภายในพระราชวังบางปะอิน จนกระทั่งถึงปีพ.ศ.2432⁷⁵ เป็นอย่างน้อย

พระองค์เจ้าทองแถมถวัลยวงศ์

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ มีพระนามเดิมว่า พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าทองแถมถวัลยวงศ์ เป็นพระโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาสังวาลย์ ประสูติเมื่อวันที่ 17 ตุลาคม พ.ศ.2400 ทรงรับราชการเป็นที่ไว้วางพระราชฤทัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างมาก พระองค์จึงโปรดฯ ให้เข้ามาเป็นผู้ดูแลพระราชวังบางปะอิน และเป็นแม่กองควบคุมงานก่อสร้างพระที่นั่งวโรภาษพิมานในพ.ศ.2426-2428⁷⁶

พระยาโชฎีกกราชเศรษฐี (เถียร โชติกเสถียร)

พระยาโชฎีกกราชเศรษฐี (เถียร) เป็นบุตรของจีนจื่อ เกิดปีพ.ศ.2369 เป็นชาวจีนแคะ ภูมิลำเนาเดิมอยู่บริเวณคลองสวนพลู จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จีนเถียรได้เข้าสังกัดกรมท่าซ้าย เมื่อออกจากราชการพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 โปรดฯ ให้เป็นพระยาโชฎีกกราชเศรษฐี เจ้ากรมท่าซ้าย เมื่อปีเถาะ พระราชทานสัญญาบัตรวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2422 ได้รับตำแหน่งปลัดบัญชีกลางพระคลังมหาสมบัติ ณ หอรัษฎากรพิพัฒน์ และเป็นผู้รับเรื่องราวที่เจ้าภาชี นายอารมายนัน ประมูลเงินภาษีอากร และได้เป็นผู้จัดการเก็บภาษีราชาธิปัตย์ คือ ภาษีไม้ขนสัก 1 ครั้ง ภาษีเกลือ 1 ครั้ง ได้รับพระราชทานเงินลดในภาษีนั้นๆร้อยละ 5 โดยพระยาโชฎีกกราชเศรษฐี

⁷⁵ “เรื่องกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ กราบบังคมทูลเรื่องเงินค้ำรายการพระราชวังบางปะอิน (พ.ศ.2424) ,” เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 หนังสือกราบบังคมทูล ร.5 นก/12, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. และ “เรื่องกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ กราบบังคมทูลเรื่องเงินค่าใช้จ่ายในการทำการที่ต่างๆที่พระราชวังบางปะอิน(พ.ศ.2432) ,” เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 หนังสือกราบบังคมทูล ร. 5 นก/11, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁷⁶ “เรื่องพระองค์เจ้าทองแถมถวัลยวงศ์ กราบบังคมทูลเรื่องเงินการแก้ไขพระที่นั่งวโรภาษพิมาน ณ พระราชวังบางปะอิน,” เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 หนังสือกราบบังคมทูล ร. 5 นก/27, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

(เถียร) เป็นประธานในการสร้างพระที่นั่งเวหาศจำรูญ ที่สร้างขึ้นจากเงินที่เก็บภาษีอากรจากพ่อค้าชาวจีนในกรมท่าซ้ายที่ร่วมกันถวายเงินสร้างพระที่นั่งองค์นี้ด้วย⁷⁷

พระยาสวัสดิวัตุมติฐ (ฟัก โชติกสวัสดิ์)⁷⁸

พระยาสวัสดิวัตุมติฐ (ฟัก) จินฟัก เป็นบุตรของจันทัง แซ่หลิม ได้เข้ารับราชการอยู่ในกรมท่าซ้ายตั้งแต่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ดำรงตำแหน่งเป็นขุนทิพอากร ต่อมาพ.ศ.2402 จินฟักเข้าทำอากรรังนกในเขตพื้นที่เมืองไชยา ปะทิว ชุมพรและบางนางรม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดฯ ให้เป็นขุนพิพิธภัณฑวิจารณ์ ผู้ช่วยราชการในกรมท่าซ้าย ต่อมาได้เลื่อนเป็นหลวงพิพิธภัณฑวิจารณ์ จินฟักได้ทำอากรรังนกในเขตพื้นที่นี้มาตลอดจนถึงปี.ศ.2410 ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 โปรดฯ ให้เป็นพระสวัสดิวัตุมติฐตำแหน่งปลัดกรมท่าซ้าย ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2422 วันเดียวกับตั้งพระยาโชฎีกกราชเศรษฐี (เถียร)⁷⁹

ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้พระยาโชฎีกกราชเศรษฐี (เถียร โชติกเสถียร) และพระยาสวัสดิวัตุมติฐ (ฟัก โชติกสวัสดิ์) ปลัดกรมท่าซ้ายเป็นนายงาน⁸⁰ หลวงสาทรราชายุกต์ (ยม พิศลยบุตร) และหลวงโกคานุกูล (จิว) เป็นผู้ควบคุมการก่อสร้างพระที่นั่งเวหาศจำรูญ โดยสร้างขึ้นจากเงินที่เก็บภาษีอากรจากพ่อค้าชาวจีน ที่เป็นขุนนางรับราชการในราชสำนัก เรียกว่า “กรมท่าซ้าย” ร่วมกันถวายเงินสร้างพระที่นั่งองค์นี้ด้วย⁸¹ สร้างขึ้นจากแรงงานของชาวจีน กว้างตุง⁸² ซึ่งระยะเวลาในการก่อสร้างพระที่นั่งองค์นี้นั้นยังไม่ปรากฏปีการเริ่มก่อสร้างที่แน่ชัด เนื่องจากมีเอกสารบางชิ้นกล่าวว่าพระที่นั่งองค์นี้ได้เริ่มสร้างขึ้นตั้งแต่ปี.ศ.2429-2432⁸³ แต่หลักฐานบางชิ้นกล่าวว่าพระที่นั่งองค์นี้ใช้ระยะเวลา 10 ปีในการก่อสร้าง ตั้งแต่พ.ศ.2422-2432⁸⁴ เมื่อพระยาโชฎีกกราชเศรษฐี(เถียร)สิ้น พระยาสวัสดิวัตุมติฐ (ฟัก) จึงได้ดำรงตำแหน่งแทน ท่านอยู่ในตำแหน่งนี้เพียง 2 ปีก็สิ้นลง ท่านถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันที่ 19 กันยายน พ.ศ.2438 อายุได้ 67 ปี เป็นต้นสกุล โชติกสวัสดิ์

⁷⁷ ส.พลายน้อย [นามแฝง], ขุนนางสยาม (กรุงเทพฯ: มติชน, 2537) 159-160.

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, 160.

⁷⁹ กรมศิลปากร, การแต่งตั้งขุนนางไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2521), 256.

⁸⁰ “การเฉลิมพระราชมณเฑียร พระราชวังบางปะอิน,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 6 แผ่นที่ 42 (19 มกราคม รัตนโกสินทร์ศก 108)

⁸¹ ส.พลายน้อย [นามแฝง], ขุนนางสยาม, 159-160.

⁸² สวัสดิ์ จันทน์, นิทานชาวไร่ เล่ม 4, 24.

⁸³ “การเฉลิมพระราชมณเฑียรพระราชวังบางปะอิน”, ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 6 แผ่นที่ 360 (19 มกราคม รัตนโกสินทร์ศก 108).

⁸⁴ สำนักพระราชวัง, พระราชวังบางปะอิน, 52.

พระยาราชสงคราม (ทัต หงสกุล)

พระยาราชสงคราม (ทัต หงสกุล) เป็นนายช่างตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 จนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ไม่ปรากฏหลักฐานการถึงแก่กรรม⁸⁵ แต่สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นผู้สร้างแบบหอเหมมณเฑียรเทวราชในปีพ.ศ.2423 ที่เป็นทรงแบบปราสาทขอมไปสร้างที่เมืองจันทบุรี ดังปรากฏความว่า พระยาราชสงครามถวายตัวอย่างปราสาทศิลาที่จะส่งจากเมืองจันทบุรี ถวายเทวรูปเหมมณเฑียรเทวราชที่บางปะอิน ตัวอย่างนั้นทำด้วยไม้โอ๊กทำขนาดตัดเป็นท่อนๆตามที่ลานที่พระมหาปราสาท โปรดเกล้าฯให้ถายรูปแล้วรื้อให้พระยาโชฎีกาส่งออก⁸⁶

5. ประวัติสถาปัตยกรรมภายในพระราชวังบางปะอิน ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5

5.1 พระราชวังบางปะอินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5

จากหลักฐานเอกสารชั้นต้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5⁸⁷ ประกอบไปด้วยรายชื่ออาคารอาคารต่างๆ ที่ไม่ทราบตำแหน่งที่ตั้งจำนวนมาก ดังนี้ ตำหนักวรรณเกษมสานต์ ตำหนักกรมสมเด็จพระสุรรัตนราชประยูร ตำหนักสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมีกรมหลวงจักรพรรดิพงษ์ ตำหนักสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ ทิมดาบตำรวจ และโรงพยาบาลเล็ก ตึกพระองค์เจ้าไชยันต์ ตึกพระองค์เจ้าโสภณบัณฑิต ตึกกรมหมื่นสมมติ ตึกกรมอดิศร พระตำหนักทูลกระหม่อมปราสาท เรือนชรัวยายอ้อม บ้านเจ้าพระยารัตนบดินทร์ บ้านพระยาภาสกรวงศ์ ทิมดาบตำรวจ โรงพยาบาลเล็ก โรงโปรตุเกส โรงม้า กระจังมัตระ พระตำหนักแปดเหลี่ยม ตึกกรมหลวงเทวะวงษ์ ตึกสมเด็จพระองค์น้อย เรือนยามทหาร และกระจังน้ำร้อน ตำหนักพระองค์เจ้าอรไทย โดยภายในพระราชวังบางปะอินมีโรงละครตั้งอยู่ในพระราชอุทยานบริเวณที่ตั้งอนุสาวรีย์

⁸⁵ โชติ ภัลยาณมิตร, ผลงาน 6 ศตวรรษของช่างไทย, 80-81.

⁸⁶ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 5 ภาคที่ 10 (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2478), 37.

⁸⁷ “จดหมายเหตุการณ์เฉลิมพระที่นั่งบางปะอิน จ.ศ.1238,” สมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอด, รัชกาลที่ 5, มัดที่ 95, เลขที่ 1, หอสมุดแห่งชาติ. “เรื่องรักษาวังสราญรมย์และบางปะอิน,” เอกสารเย็บเล่มกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงโยธาธิการ ร.5 ยธ/19, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. “เรื่องทำงานที่ต่างๆพระราชวังบางปะอิน,” เอกสารเย็บเล่มกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงโยธาธิการ ร.5 ยธ/19, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. “เรื่องซ่อมสถานที่ต่างๆที่พระราชวังบางปะอิน,” เอกสารเย็บเล่มกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงโยธาธิการ ร.5 ยธ/19, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. และ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 14, 50.

จากภาพถ่ายเก่าสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 (ภาพที่ 27) และภาพถ่ายทางอากาศในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 (ภาพที่ 28) ผู้วิจัย จึงได้ทำการสันนิษฐานผังบริเวณพระราชวังบางปะอินที่ประกอบด้วยพระที่นั่งต่างๆ และอาคาร จำนวนมาก ที่สามารถระบุตำแหน่งและชื่ออาคารได้ และมีอาคารอีกจำนวนหนึ่งซึ่งไม่สามารถระบุชื่อ ได้ แต่สามารถระบุตำแหน่งของอาคารได้ ดังนี้ คือ

1.ตำหนักกรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจ

2.อาคารไม่ปรากฏชื่อ

3.ตำหนักกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์

4.สภาคารราชประยูร

5.หอเหมมณเฑียรเทวราช

6. โรงกัณฑ์ทหาร

7.พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์

8.อาคารไม่ปรากฏชื่อ

9.เรือนแพพระที่นั่ง

10.กระโจมแตร์

11.พระที่นั่งวโรภาสพิमान

12.กลุ่มเรือนข้าหลวง

กลุ่มตำหนักของพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้า และบ้านของผู้ที่ตามเสด็จ (ฝ่ายหน้า) ตึกพระองค์เจ้าไชยันต์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไชยันตมงคล กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย)

ตึกพระองค์เจ้าโสภณบัณฑิต (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสภณบัณฑิต กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา)

ตึกกรมหมื่นสมมติ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ กรมพระสมมตอมรพันธ์)

ตึกกรมอดิศร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศุขสวัสดิ กรมหลวงอดิศร อุตมเดช)

ตึกกรมหลวงเทวะวงษ์ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ)

ตึกสมเด็จพระองค์น้อย

บ้านเจ้าพระยารัตนบดินทร์ (เจ้าพระยารัตนบดินทร์ (บุญรอด กัลยาณมิตร))

บ้านพระยาภาสกรวงศ์ (เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค))

13.แก่งบุปผาประพาส

14.พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร

15.หอพระธารา (หอน้ำ)

16.แพทรงบาตร

- 17.กลุ่มเรือนแพ
- 18.วรรณาศาลา
- 19.อาคารไม่ปรากฏชื่อ
- 20.หอวิฑูรท์ศนา
- 21.อาคารไม่ปรากฏชื่อ
- 22.ตึกพระภุษา
- 23.พระที่นั่งเวหาศจำรูญ
- 24.อาคารไม่ปรากฏชื่อ
- 25.โรงละคร (สมัยรัชกาลที่ 6)
- 26.อนุสาวรีย์สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์
- 27.อนุสาวรีย์ราชานุสรณ์
- 28.อาคารไม่ปรากฏชื่อ
- 29.พระตำหนักสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า
- 30.เรือนเจ้าจอมเอี่ยม เอิบ อาบ เอื้อน และเจ้าจอมมารดาอ่อน (เจ้าจอมก๊กอ)
- 31.เรือนเจ้าจอมมารดาแสด
- 32.พระตำหนักสมเด็จพระปิตุจฉา เจ้าสุภมาลมารศรี พระอัครราชเทวี
- 33.พระตำหนักพระวิมาดาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมพระสุทธาสินีนาฏ
ปิยมหาราชปดิวิธา
- 34.อาคารไม่ปรากฏชื่อ
- 35.ตำหนักเก้าห้อง
- 36.อาคารไม่ปรากฏชื่อ
- 37.เรือนครัว
- 38.พระตำหนักพระราชชายาเจ้าดารารัศมี
พระตำหนักทูลกระหม่อมปราสาท
พระตำหนักแปดเหลี่ยม
ตำหนักพระองค์เจ้าอรไทย

ภาพที่ 27 ภาพถ่ายเก่า แสดงให้เห็นถึงกลุ่มอาคารแบบตะวันตก และสิ่งก่อสร้างต่างๆ จำนวนหนึ่ง
ภายในพระราชวังบางปะอิน
ที่มา : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, “พระราชวังบางปะอิน - พระนครศรีอยุธยา”

ภาพที่ 28 ภาพถ่ายทางอากาศ พระราชวังบางปะอินในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ 7
ที่มา : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, “พระราชวังบางปะอิน - พระนครศรีอยุธยา”

ภายในพระราชวังบางปะอิน ที่มีลักษณะเป็นเกาะแก่งขนาดต่างๆ ได้ใช้สะพานเป็นทางสัญจรภายในสำหรับเชื่อมระหว่างพื้นที่แต่ละส่วนเข้าหากัน ประกอบด้วยสะพานทั้งหมด 9 สะพาน โดยแบ่งเป็นสะพานที่ปรากฏชื่อและไม่ปรากฏชื่อ รวมทั้งหมด 9 สะพาน คือ

1. สะพานตุ๊กตา (ส1) 2. สะพานเสาวรส (ส2) 3. สะพานไม่ปรากฏชื่อ (ส3) 4. สะพานไม่ปรากฏชื่อ (ส4) 5. สะพานไม่ปรากฏชื่อ (ส5) 6. สะพานไม่ปรากฏชื่อ (ส6) 7. สะพานไม่ปรากฏชื่อ (ส7) 8. สะพานไม่ปรากฏชื่อ (ส8) 9. สะพานไม่ปรากฏชื่อ (ส9) 10. สะพานไม่ปรากฏชื่อ (ส10) 11. สะพานไม่ปรากฏชื่อ (ส11)

ส่วนทางสัญจรอื่นๆ คือ มีถนน และทางเดิน ซึ่งถนนเส้นหลัก 1 เส้น คือ ถนนพระนารายณ์ (ถ1) และประตูของพระราชวังบางปะอินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงพระราชทานรายชื่อประตูภายในพระราชวังบางปะอินไว้ มีทั้งหมด 8 ประตู⁸⁸ ดังนี้ (ภาพที่ 29 – ภาพที่ 34) คือ 1. ประตูราชกิจวิวัฒน์ (ป1) ซึ่งประตูที่รื้อลงไปแล้วไม่ปรากฏหลักฐานว่าเดิมที่ตั้งอยู่ในตำแหน่งใด 2. ประตูสาครประพาส (ป2) 3. ประตูเทวราชครุไร (ป3) 4. ประตูองค์ในจรรจรัล (ป4) 5. ประตูเทวัญสถิต (ป5) 6. ประตูสังขสิทธิ์ภัตตรการ (ป6) 7. ประตูนงคราญประเวศ (ป7) 8. ประตูอัศวรถาวรดิษฐ์ (ป8)

โดยเส้นทางหลักที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินมายังพระราชวังบางปะอินนั้น มีหลายเส้นทาง โดยส่วนมากพระองค์ทรงโปรดที่จะเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารค(ทางน้ำ) มาขึ้นที่ท่าเสด็จ (ท1) (ภาพที่ 35) ซึ่งตั้งอยู่บริเวณด้านข้างของพระที่นั่งวโรภาสพิमानอยู่ในเขตพระราชฐานชั้นนอก และอีกเส้นทางหนึ่ง คือ หลังจากสร้างเส้นทางรถไฟกรุงเทพฯ-อยุธยาเสร็จในปีพ.ศ.2439 พระองค์มักจะเสด็จพระราชดำเนินมาทางรถไฟมายังสถานีรถไฟบางปะอิน แล้วเสด็จขึ้นรถม้าพระที่นั่ง หรือรถยนต์พระที่นั่ง มายังพระราชวังบางปะอิน และทำเรือฝายหน้า (ท2) คือ ทำเทียบเรือที่ตามเสด็จพระราชดำเนินของฝายหน้า

ภาพที่ 29 ประตูสาครประพาส (ป2) เป็นประตูที่เสด็จฯทางชลมารค
(จากการลงภาคสนามเมื่อ 29 พฤษภาคม 2557)

⁸⁸ “คำประกาศเทวดาในการเฉลิมพระราชมณเฑียรบางปะอินคำฉันท์ จ.ศ.1251”, สมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอด, รัชกาลที่ 5, มัดที่ 11, เลขที่ 2, หอสมุดแห่งชาติ.

ภาพที่ 30 ประตู่เทวราชครรไล เป็นประตูเสด็จขึ้นทางชลมารค (ป3)
โดยมีสะพานเสาวรสเชื่อมต่อจากพระที่นั่งวโรภาษพิमान
(จากการลงภาคสนามเมื่อ 29 พฤษภาคม 2557)

ภาพที่ 31 ประตูองค์ในจรรจรัล (ป4) เป็นประตูขนาดเล็ก ตั้งอยู่ตามแนวกำแพงด้านตะวันตกริม
แม่น้ำเจ้าพระยา อยู่ด้านหลังพระที่นั่งวโรภาษพิमान
(จากการลงภาคสนามเมื่อ 29 พฤษภาคม 2557)

ภาพที่ 32 ประตูสังฆสิทธิ์ภัตตรการ (ป6) เป็นประตูเอน้ำเข้ามาภายในพระราชวัง ปัจจุบันได้ก่ออิฐปิด
ตายประตูแล้ว
(จากการลงภาคสนามเมื่อ 29 พฤษภาคม 2557)

ภาพที่ 33 ประตุนงคราญประเวศ (ป7) เป็นประตูถัดจากประตูสังฆสิทธิ์ภัตตรการ
(จากการลงภาคสนามเมื่อ 29 พฤษภาคม 2557)

ภาพที่ 34 ประตูอัครเรศวรดิษฐ์ (ป8) ตั้งอยู่ตามแนวกำแพงด้านทิศตะวันออกของพระราชวัง บริเวณพระตำหนักฝ่ายใน ระหว่างเรือนเจ้าจอมมารดาเสกกับเรือนเจ้าจอมก๊กอ (จากการลงภาคสนามเมื่อ 29 พฤษภาคม 2557)

ภาพที่ 35 ภาพถ่ายเก่า แสดงให้เห็นว่าท่าเสด็จเป็นท่าเรือที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นมาจากเรือพระที่นั่งในคราวเสด็จมาประทับที่พระราชวังบางปะอิน มีกระโจมแตรและแถวทหารที่ออกมาตั้งแถวรอรับเสด็จอยู่ที่ด้านข้างพระที่นั่งวโรภาศพิมาน

ที่มา : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, “พระราชวังบางปะอิน - พระนครศรีอยุธยา”

การตกแต่งพระราชอุทยานและสวน มักจะขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ในการสร้างพระราชวังที่จัดขึ้นเพื่อทรงใช้เป็นที่ทรงสำราญพระราชอิริยาบถและพระราชหฤทัย ดังนั้นตั้งแต่การจัดสวน ชุ่มต้นไม้ กระโจมแตร ตลอดจนอนุสาวรีย์ กำแพงพระราชวังรวมถึงประตู และซุ้มประตูโดยรอบ ล้วนสร้างขึ้นเป็นแบบตะวันตกทั้งสิ้น แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะและสถาปัตยกรรมตะวันตกได้เข้ามา มีบทบาทสูงในงานสถาปัตยกรรมไทย อีกทั้งภูมิประเทศซึ่งเป็นที่ราบลุ่ม มีน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก จึงมีการปรับพื้นดินให้สูงขึ้นด้วยการขุดดินขึ้นถม บริเวณที่ถูกขุดให้เป็นสระเพื่อสร้างพระที่นั่งให้อยู่กลางสระน้ำ เพื่อคราวพระมหากษัตริย์เสด็จจะได้ทรงสัมผัสธรรมชาติอันงดงามของท้องน้ำได้อย่างใกล้ชิด โดยการตกแต่งสวน สำหรับสวนที่ใช้เป็นส่วนประกอบสถาปัตยกรรมถาวรมักจะเป็นสวนไม้กระถาง พวกไม้ตัดและไม้แคระเป็นส่วนใหญ่ มีการใช้สะพานข้ามสระน้ำ จะเป็นตัวเชื่อมระหว่างเกาะ

ภายในพระราชวัง มีการประดับตกแต่ง บันร้าวสะพานทั้งฟากประดับด้วยประติมากรรมรูปเทพเจ้า และเทพีของกรีก เช่น เทพธิดาเซเรส มือถือช่อมะกอกและคนโทน้ำ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ และยังมีสะพานที่เชื่อมต่อระหว่างเขตพระราชฐานชั้นนอก-ชั้นใน คือ มีบานเกล็ดกั้นกลางตลอดแนวสะพาน เพื่อไม่ให้ฝ่ายหน้าและฝ่ายในเห็นกัน ตกแต่งรอบชายคาและ เเชิงชายด้วยไม้ฉลุ ตามแบบสถาปัตยกรรมบ้านขนมปังขิง (ภาพที่ 36 - ภาพที่ 38)

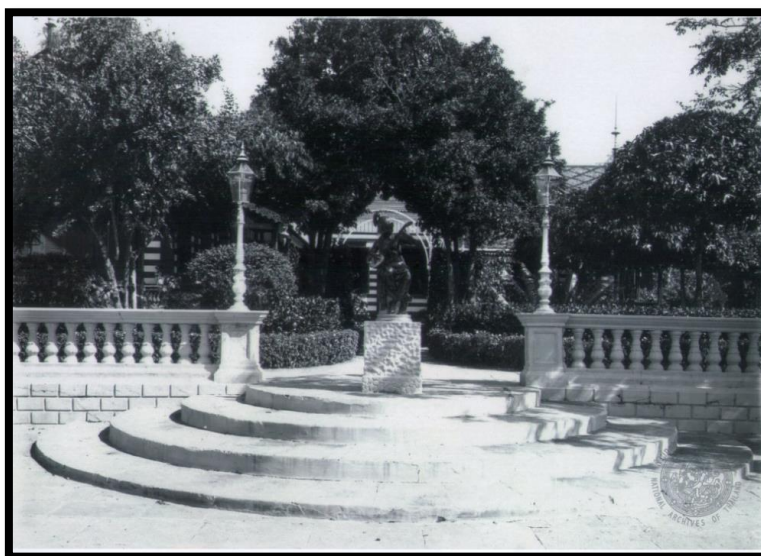
ภาพที่ 36 ภาพถ่ายเก่า สนามหญ้าขนาดใหญ่ที่มีปลูกไม้พุ่มเรียงเป็นแถวสร้างบรรยากาศแบบตะวันตกภายในพระราชวัง

ที่มา : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, “พระราชวังบางปะอิน - พระนครศรีอยุธยา”

ภาพที่ 37 ภาพถ่ายเก่า แสดงให้เห็นถึงการจัดสวนด้วยไม้กระถางที่บริเวณทางเดินภายในพระราชวังบางปะอิน

ที่มา : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, “พระราชวังบางปะอิน - พระนครศรีอยุธยา”

ภาพที่ 38 ภาพถ่ายเก่า แสดงให้เห็นถึงการประดับตกแต่งด้วยประติมากรรมที่อัญมณีทางขึ้น
พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร
ที่มา : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, “พระราชวังบางปะอิน - พระนครศรีอยุธยา”

5.2 พระราชวังบางปะอินในสมัยปัจจุบัน

ผังบริเวณพระราชวังบางปะอินในปัจจุบันนี้ (ภาพที่ 39) ยังคงปรากฏการแสดงให้เห็นถึงผังบริเวณในสมัยรัชกาลที่ 5 อยู่ คือ ภายในผังบริเวณยังคงประกอบด้วยบึงน้ำรูปทรงธรรมชาติขนาดใหญ่ มีเกาะขนาดต่างๆ เป็นที่ตั้งของพระที่นั่ง ส่วนอาคารประกอบบางหลัง ที่ได้รับการบูรณะซ่อมแซมหรือรื้อลงไปแล้วบ้างจำนวนหนึ่ง และได้มีการสร้างอาคารขึ้นใหม่แทนที่ อีกทั้งยังได้สร้างประตูทางเข้า-ออกพระราชวังเพิ่มขึ้น รวมถึงการปรับปรุงภูมิทัศน์โดยรอบพระราชวังให้สวยงามและรื้อสะพานที่ชำรุดทรุดโทรมลงไป โดยปัจจุบันแบ่งเขตพระราชฐานออกเป็น 2 ส่วน ดังนี้ คือ

ภาพที่ 39 ภาพถ่ายทางอากาศในปัจจุบัน แสดงอาณาเขตของพระราชวังบางปะอิน
ที่มา : ภาพถ่ายทางอากาศจากระบบ Google Earth เข้าถึงเมื่อ 10 สิงหาคม 2557

เขตพระราชฐานชั้นนอก ประกอบด้วย หอเหมมณเฑียรเทวราช พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ สภาคารราชประยูร พระที่นั่งวโรภาสพิมาน เรือนแพพระที่นั่ง โรงกัณฑ์อาหาร กลุ่มตำหนักน้อย กังหัน อาคารรับรอง ห้องสมุดพระราชวังบางปะอิน ตำหนักกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ สโมสรพระราชวังบางปะอิน โรงรถไฟฟ้า ประชาสัมพันธ์ สโมสรร้านค้า (กองอำนวยการพระราชวัง) และกระโจมแดร

เขตพระราชฐานชั้นใน ประกอบด้วย พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร เก๋งบุปผาประพาส หอวิฑูรทัศน์ พระที่นั่งเวหาศจำรูญ หอระนาคมนตรี ตึกพระฤๅษา หอพระธรา (หอน้ำ) แพทรงบาตร ศาลาไทย อนุสาวรีย์สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ อนุสาวรีย์ราชานุสรณ์ พระตำหนักสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า พระตำหนักสมเด็จพระปิตุจฉา เจ้าสุภมาลมารศรี พระอัครราชเทวี พระตำหนักพระวิมาดาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา พระตำหนักพระราชชายา เจ้าดารารัศมี ตำหนักเก้าห้อง .เรือนเจ้าจอมเอี่ยม เอิบ อาบ เอื้อน และเจ้าจอมมารดาอ่อน (เจ้าจอมก๊กอ) เรือนเจ้าจอมมารดาเส และหน่วยรักษาพระราชอุทยาน งานพระราชวังบางปะอิน

ปัจจุบันประตูภายในพระราชวังบางปะอินนั้น มีประตูที่ปรากฏเพิ่มขึ้นอีก 9 ประตู ซึ่งไม่ทราบแน่ชัดว่าเป็นประตูที่สร้างขึ้นตั้งแต่คราวแรกในการสร้างพระราชวังหรือไม่แต่อย่างไร เนื่องจากประตูดังกล่าวเป็นประตูที่ไม่มีชื่อทั้งหมด หรืออาจจะมีการสร้างประตูต่อเติมขึ้นมาในภายหลัง มีประตูทั้งหมด ดังนี้ (ภาพที่ 40 - ภาพที่ 46)

1. ประตูสาครประพาส (ป2)
2. ประตูเทวราชครรรไล (ป3)
3. ประตูองคเณจรจรัล (ป4)
4. ประตูเทวีภูสลิต (ป5)

- 5.ประตูลงมติสิทธิบัตรการ (ป6)
- 6.ประตูลงมติคราญประเวศ (ป7)
- 7.ประตูลงมติครเศวรดิษฐ์ (ป8)
- 8.ประตูทางเข้าพระราชวังบางปะอิน (ป9) และ (ป10) เป็นประตูลงมติผ่านเข้าไปภายในพระราชวัง
- 9.ประตูทางเข้าพระราชวังบางปะอิน (ป11) เป็นประตูสำหรับนักท่องเที่ยวผ่านเข้าไปภายในพระราชวัง
- 10.ประตูไม้ปรากฏชื่อ (ป12) เป็นประตูที่มีขนาดเล็ก อยู่บริเวณศาลาไทย
- 11.ประตูไม้ปรากฏชื่อ (ป13) เป็นประตูรั้วเหล็กโปร่ง
- 12.ประตูไม้ปรากฏชื่อ (ป14) เป็นประตูที่มีขนาดเล็ก อยู่ระหว่างประตูลงมติครเศวรดิษฐ์กับกำแพงพระราชวังทางด้านเหนือ
- 13.ประตูไม้ปรากฏชื่อ (ป15) เป็นประตูที่มีขนาดเล็ก อยู่บริเวณทางด้านทิศเหนือของพระราชวัง
- 14.ประตูไม้ปรากฏชื่อ (ป16) เป็นประตูที่มีขนาดเล็ก อยู่บริเวณทางด้านทิศเหนือของพระราชวัง
- 15.ประตูไม้ปรากฏชื่อ (ป17) เป็นประตูสำหรับรถยนต์ผ่านเข้าเขตพระราชฐานชั้นใน
ภายในพระราชวังบางปะอิน ประกอบด้วย ท่าเรือ 2 ท่า คือ 1.ท่าเสด็จ (ท1) และ 2.ท่าเรือสำหรับนักท่องเที่ยว (ท2)
เดิมที่สะพานภายในพระราชวังบางปะอินมีทั้งหมด 11 สะพาน แต่ในปัจจุบันเหลือ 9 สะพาน อาจเนื่องด้วยสะพานของเดิมนั้นทรุดโทรม ไม่เหมาะแก่การซ่อมแซม จึงทำการรื้อลงและไม่ได้สร้างใหม่ขึ้นทดแทน จึงปรากฏสะพานในปัจจุบัน ดังนี้ 1.สะพานตุ๊กตา (ส1) 2.สะพานเสาวรส (ส2) 3.สะพานไม้ปรากฏชื่อ (ส3) 4.สะพานไม้ปรากฏชื่อ (ส4) 5.สะพานไม้ปรากฏชื่อ (ส5) 6.สะพานไม้ปรากฏชื่อ (ส6) 7.สะพานไม้ปรากฏชื่อ (ส7) 8.สะพานไม้ปรากฏชื่อ (ส8) 9.สะพานไม้ปรากฏชื่อ (ส10)

ภาพที่ 40 ประตูไม่ปรากฏชื่อ(ป9 และ ป10) เป็นประตูสำหรับรถยนต์เข้าพระราชวังบางปะอิน
(จากการลงภาคสนามเมื่อ 29 พฤษภาคม 2557)

ภาพที่ 41 ประตูไม่ปรากฏชื่อ(ป10 และ ป11) เป็นประตูสำหรับรถยนต์ และประตูทางเข้าสำหรับ
นักท่องเที่ยวในปัจจุบัน
(จากการลงภาคสนามเมื่อ 29 พฤษภาคม 2557)

ภาพที่ 42 ประตูขนาดเล็กไม่ปรากฏชื่อ (ป12) ตั้งกั้นอยู่ระหว่างเขตพระราชฐานชั้นนอกและชั้นใน
อยู่บริเวณอนุสาวรีย์สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์
(จากการลงภาคสนามเมื่อ 29 พฤษภาคม 2557)

ภาพที่ 43 ประตูรั้วเหล็กโปร่งไม่ปรากฏชื่อ (ป13)
(จากการลงภาคสนามเมื่อ 29 พฤษภาคม 2557)

ภาพที่ 44 ประตูไม่ปรากฏชื่อ (ป14) เป็นประตูชุมขนาดใหญ่ ตั้งอยู่บริเวณเขตพระราชฐานชั้นใน
ถัดจากประตูอัครเรศวรดิษฐ์
(จากการลงภาคสนามเมื่อ 29 พฤษภาคม 2557)

ภาพที่ 45 ประตูไม้ปรากฏชื่อ (ป15) เป็นช่องประตูขนาดเล็ก ตั้งอยู่บริเวณเขตพระราชฐานชั้นใน
(จากการลงภาคสนามเมื่อ 29 พฤษภาคม 2557)

ภาพที่ 46 ประตูไม้ปรากฏชื่อ 2 ประตู (ป16 และป17) ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของพระราชวัง
(จากการลงภาคสนามเมื่อ 29 พฤษภาคม 2557)

5.3 สถาปัตยกรรมพระราชวังบางปะอิน สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5

การศึกษาพระที่นั่ง และอาคารต่างๆที่สร้างขึ้นภายในพระราชวังบางปะอินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ ผู้วิจัยทำศึกษาเฉพาะสถาปัตยกรรมในส่วนที่สามารถสืบค้นได้จากทั้งหลักฐานเอกสารชั้นต้น แบบทางสถาปัตยกรรมที่มีหลักฐานหลงเหลือในปัจจุบัน การรังวัด หรือการขอสำเนาแบบสถาปัตยกรรม โดยการศึกษาสถาปัตยกรรมของพระราชวังบางปะอินนี้ แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม ดังนี้ 1.กลุ่มพระที่นั่ง และ2.กลุ่มอาคาร

5.3.1 กลุ่มพระที่นั่ง ประกอบไปด้วย

1.พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์

ประวัติอาคาร

พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ (ภาพที่ 47) ได้ขึ้นสร้างตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองแห่งกรุงศรีอยุธยา โดยใช้เป็นที่ประทับสำราญพระราชอิริยาบถ โดยพระเจ้าแผ่นดินอยุธยา มักเสด็จมาประทับเสมอจนกระทั่งเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่า และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งราชวงศ์จักรี โปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งขึ้นใหม่ในบริเวณที่เคยเป็นที่ตั้งของพระที่นั่งในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ซึ่งต่อมาในปีพ.ศ.2415 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้ช่างขุดสระใหม่ เพื่อสร้างพระที่นั่งทรงไทยประเพณี เป็นปราสาทโถงขนาดเล็ก มีลักษณะเหมือนพลับพลาตั้งอยู่กลางสระน้ำ⁸⁹ ซึ่งจำลองแบบมาจากพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกษ์ปราสาทในพระบรมมหาราชวัง และพระราชทานนามว่า “พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์”⁹⁰ ซึ่งเริ่มการก่อสร้างในปีพ.ศ.2415 แล้วเสร็จในปีพ.ศ.2418 เป็นอย่างน้อย⁹¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเสด็จประทับพักผ่อนสำราญพระราชอิริยาบถ และใช้เป็นที่ประทับเสวย⁹² เป็นที่รับรองพระราชอาคันตุกะ⁹³ และในปีพ.ศ.2447 เป็นที่ประดิษฐานพระโกศพระเจ้าลูกเธอ กรมขุนสุพรรณภาควดี (พระองค์เจ้าศรีวิไลลักษณ์) ที่ให้เชิญพระศพมาจากกรุงเทพฯ⁹⁴ ต่อมาในปีพ.ศ.2444 ได้มีการซ่อม

⁸⁹ “เรื่องกรุงเก่า โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชวังบางปะอิน,” เอกสารเย็บเล่มกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย, ร.5 มท. เล่ม 6, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁹⁰ สมเด็จฯ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ และคนอื่นๆ, หนังสือ court ข้าราชการ เล่ม 2 เจ้านาย 11 พระองค์ทรงช่วยกันแต่ง, 38-40.

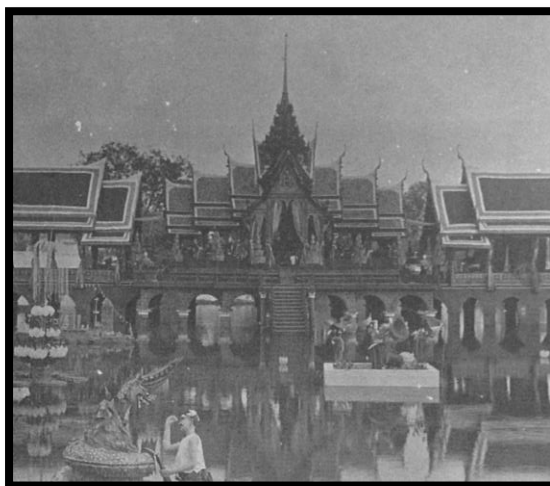
⁹¹ โดยปรากฏหลักฐานว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จมาประทับแล้วตั้งแต่ปีพ.ศ.2418 สมเด็จฯ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ และคนอื่นๆ, หนังสือ court ข้าราชการ เล่ม 2 เจ้านาย 11 พระองค์ทรงช่วยกันแต่ง, 38-40.

⁹² เรื่องเดียวกัน, 38-42. และ 133-135. และ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, บางปะอิน – กรุงเก่า (จากจดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน), ศิลปากร 10, 6 (มีนาคม 2510), 57.

⁹³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 14, 46-47.

⁹⁴ “เรื่องซ่อมสถานที่ต่างๆที่พระราชวังบางปะอิน,” เอกสารเย็บเล่มกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงโยธาธิการ ร.5 ยธ/19, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

อาคารหลังนี้ เนื่องจากได้ถูกฟ้าผ่าที่ยอดพระที่นั่งหักลงมาถึงลูกแก้วชั้นบน ยาวประมาณ 4 คอก จนเกิดเพลิงไหม้ลามมาตามคอสองชั้นล่างและเพดานข้างใน⁹⁵ จนกระทั่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ทรงโปรดฯ ให้เปลี่ยนพื้นของฐานเป็นเสาคอนกรีตเสริมเหล็กทั้งหมด⁹⁶ และได้อัญเชิญพระบรมรูปรัชกาลที่ 5 ซึ่งหล่อด้วยสัมฤทธิ์ฉลองพระองค์เต็มยศจอมพลทหารบกมาประดิษฐานไว้กลางองค์พระที่นั่ง

ภาพที่ 47 ภาพถ่ายเก่าพระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ ใช้เป็นที่ประดิษฐานพระโกศพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนสุพรรณภาควดี พ.ศ.2447

ที่มา : จดหมายเหตุพระราชวังบางปะอิน และวัดนิเวศธรรมประวัติ (กรุงเทพฯ: กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2537), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

2. พระที่นั่งวโรภาษพิमान

ประวัติอาคาร

พระที่นั่งวโรภาษพิमान เป็นพระที่นั่งที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกสูง 2 ชั้น (ภาพที่ 48) ออกแบบโดยมิสเตอร์โยอาคิม แกรซี สถาปนิกชาวอิตาเลียน สร้างขึ้นในระหว่างปี พ.ศ.2415-2418 ซึ่งจากเอกสารหลักฐานปรากฏว่าพระที่นั่งวโรภาษพิमानนั้น มีปรากฏตั้งแต่พ.ศ. 2418 - 2419⁹⁷ ซึ่งพระที่นั่งวโรภาษพิमानเป็นพระที่นั่งประทับหลักในช่วงแรกของการสร้าง

⁹⁵ “เรื่องซ่อมสถานที่ต่างๆที่พระราชวังบางปะอิน,” เอกสารเย็บเล่มกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงโยธาธิการ ร. 5 ยธ/19, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁹⁶ ประทีร เทพธรรานนท์ และคณะ, พระบรมมหาราชวังและพระราชวังบางปะอิน (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2545), 36.

⁹⁷ “จดหมายเหตุการณ์เฉลิมพระที่นั่งบางปะอิน จ.ศ.1238,” สมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอ, รัชกาลที่ 5, มัดที่ 95, เลขที่ 1, หอสมุดแห่งชาติ.

พระราชวังบางปะอิน⁹⁸ ต่อมาในปีพ.ศ.2426 ได้ทำการรื้อถอนอาคารลง เนื่องจากมีปัญหาเรื่องโครงสร้างของอาคาร ทั้งนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้สร้างขึ้นใหม่ในบริเวณที่ตั้งเดิมและให้แกรซีเข้าเฝ้าถวายแบบที่จะทำพระที่นั่งวโรภาษพิมานองค์ใหม่ให้เป็นอาคารที่มีความสูงเพียงชั้นเดียว⁹⁹ (ภาพที่ 49) โดยโปรดฯ ให้พระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นสรรพศาสตร์ศุภกิจ เป็นแม่กองควบคุมการก่อสร้าง มีพระยาสวัสดิความดีธรรมาธิบดี พระที่นั่งหลังใหม่ยังคงมีรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกเหมือนอาคารเดิม และมีการจัดงานการเฉลิมพระราชสมณเฑียร พระราชวังบางปะอิน และพระองค์ได้พระราชทานนามพระที่นั่งองค์นี้ตามชื่อเดิมว่า “พระที่นั่งวโรภาษพิมาน”¹⁰⁰

ภาพที่ 48 พระที่นั่งวโรภาษพิมานที่เป็นพระที่นั่งสูง 2 ชั้น แสดงให้เห็นถึงรายละเอียดทางสถาปัตยกรรมตะวันตก
ที่มา : เหรียญที่ระลึกเฉลิมพระที่นั่งพระราชวังบางปะอิน ปีพ.ศ.2419, เข้าถึงเมื่อ 31 พฤษภาคม 2557, เข้าถึงได้จาก www.thaimedal.com (เว็บไซต์พิพิธภัณฑ์เหรียญที่ระลึกไทย)

⁹⁸ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, บางปะอิน – กรุงเก่า (จากจดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน), ศิลปากร 10, 6 (มีนาคม 2510), 62, 67 และ 69.

⁹⁹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 14, 92.

¹⁰⁰ “การเฉลิมพระราชสมณเฑียร พระราชวังบางปะอิน,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 6 แผ่นที่ 42 (19 มกราคม รัตนโกสินทร์ศก 108) โดยการเฉลิมพระราชสมณเฑียร พระราชวังบางปะอิน ดังกล่าวนั้น ได้ฉลองพระที่นั่งองค์ต่างๆที่สร้างเสร็จ แต่ยังไม่ได้ทำการจัดงานเฉลิมฉลองขึ้น ได้แก่ หอเหมมณเฑียรเทวราช, พระที่นั่งวโรภาษพิมาน และพระที่นั่งเวหาศจำรูญ ได้จัดงานเฉลิมฉลองในคราวเดียวกัน

ภาพที่ 49 ภาพถ่ายเก่าพระที่นั่งวโรภาสพิมาน ที่เป็นอาคารรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก
เหลือความสูงเพียงชั้นเดียว
ที่มา : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, “พระราชวังบางปะอิน - พระนครศรีอยุธยา”

3. พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร ประวัติอาคาร

พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร (ภาพที่ 50) เริ่มการก่อสร้างเมื่อวันที่ 15 มีนาคม พ.ศ.2420 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชทานทรัพย์ในการก่อสร้างพระที่นั่งหลังนี้ 70¹⁰¹ ซึ่ง โดยพระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียรตั้งอยู่บนเกาะขนาดใหญ่ โดยมีพระราชอุทยานล้อมรอบ และหมู่พระตำหนักและตำหนักของพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน ตลอดจนเรือนเจ้าจอมระยะเวลาในการสร้างพระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร อยู่ในช่วงพ.ศ.2420- 2426 เป็นอย่างน้อย¹⁰² อาคารหลังนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้เป็นที่พักส่วนพระองค์ และเป็นพระที่นั่งที่ทรงโปรดปรานมากคือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเสด็จพระราชดำเนินแปรพระราชฐานประทับปีละหลายครั้ง และใช้อาคารหลังนี้เป็นที่ทรงราชการต่างๆด้วย¹⁰³ โดยภายในองค์พระที่นั่งตกแต่งเครื่องเรือนแบบฝรั่งเศสสมัยพระเจ้านโปเลียนที่ 3 ซึ่งเป็นเครื่องเรือนที่ครบชุดที่ดี

¹⁰¹ สำนักพระราชวัง, พระราชวังบางปะอิน, 47.

¹⁰² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 14, 53.

¹⁰³ สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ, จดหมายเหตุรายวันของสมเด็จพระบรมราชปิตุลาธิบติ เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ (กรุงเทพฯ: สำนักราชเลขาธิการ, 2525), 6-7. และ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 14, 90-91 และ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 4.

ที่สุดในประเทศไทย ดังปรากฏใน **เกิดวังปารุสก์ ฉบับสมบูรณ์** พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์

พระที่นั่งที่ทำด้วยไม้ แต่เป็นแบบยุโรป ทาสีเขียวอ่อนและแก่สลับกัน มีนามว่า พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร พื้นเป็นไม้ขัดมันเงายิ่งนัก พระที่นั่งองค์นั้นมีเฉลียงโโปร่งรับลมรอบข้างทั้งชั้นบนและชั้นล่าง มีห้องหับพอเหมาะอันแสนจะสบาย และมีเครื่องตกแต่งแบบยุโรปอย่างดีที่สุด ล้วนเป็นเครื่องไม้ขัดมันมีลายทองทับ และทั้งพระที่นั่ง เครื่องตกแต่งเป็นชุดเดียวเข้าเหมาะเจาะกันหมด คือ เป็นเครื่องเรือนแบบฝรั่งเศสสมัยพระเจ้านโปเลียนที่ 14¹⁰⁴

ในปีพ.ศ.2434 พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร ได้เป็นที่รับรองของแกรนด์ดยุก ซาร์ วิสตี (Grand Duke Czarevitch) มกุฎราชกุมารแห่งรัสเซีย ได้เสด็จฯ เยือนสยาม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จออกรับที่พระราชวังบางปะอิน การจัดการต้อนรับดังกล่าว ได้จัดขึ้นเป็นงานใหญ่ มีการตกแต่งไฟ ดอกไม้ไฟ แต่งชุดไทยพระราชานิยม จัดอาหารไทย และทรงโปรดเกล้าฯ ให้จัดประชุมเดือนหงาย หรือที่เรียกกันว่า จันทรประภาสโมสร (Moonlight Party) ที่ศาลาพระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร¹⁰⁵ ในปีพ.ศ.2442 ได้รับรองฮิลรอแยลไฮเนิส ปรีนส์วัลดีมา สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรุงเดนมาร์ค¹⁰⁶ นอกจากเป็นพระที่นั่งประทับหลักภายในพระราชวังบางปะอินแล้ว ภายในพระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียรนี้ ยังเป็นที่จัดแสดงสิ่งของหายากภายในสยาม รวมถึงเครื่องราชบรรณาการจากหัวเมืองต่างๆ ดังปรากฏใน **สาสน์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ความว่า**

แต่ก่อนมาพระที่นั่งอุทยานยังไม่มีเครื่องตกแต่งเท่าใดนัก ดูเหมือนเมื่อรับชาวเรวซแล้ว สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงดำรัสสั่งให้พระยามหาโยธา (นกแก้ว คชเสนี) เมื่อยังเป็นราชทูตอยู่ ณ กรุงลอนดอน ให้ทำ “เฟอนิเซอร์” เป็นเครื่องไม้มะโหคะนี้ส่งเข้ามาถึง เมื่อหม่อมฉันแรกรับหน้าที่ มีเครื่องตู้โต๊ะเก้าอี้ขึ้นบริบูรณ์ ยังขาดแต่เครื่องแต่งประดับข้างใน หม่อมฉันจึงชวนพวกเจ้าในมณฑลพายัพกับพวกพระยามลาญให้หาของแปลกๆ ในพื้นเมืองถวายเป็นเครื่องประดับ ส่วนตัวหม่อมฉันเองเวลาไปเที่ยวตรวจหัวเมืองได้อะไรที่เป็นของต้องตาเห็นสมควรก็เอามาแต่งพระที่นั่งอุทยาน¹⁰⁷

¹⁰⁴ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, **เกิดวังปารุสก์ ฉบับสมบูรณ์**, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ริเวอร์ บุ๊คส์ จำกัด, 2547), 73-75.

¹⁰⁵ “การรับฮิลอิมปีเรียลไฮเนสแกรนด์ดยุกซาร์วิสตีกรุงรัสเซีย,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 7 (29 มีนาคม ร.ศ.109) : 478-480.

¹⁰⁶ “การรับฮิลรอแยลไฮเนส ปรีนส์ วัลดีมา สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรุงเดนมาร์ค,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 16 (14 มกราคม ร.ศ.118) : 600-602.

¹⁰⁷ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, **สาสน์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์และสมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ** เล่ม 14 (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2505), 135.

ในปีพ.ศ.2452 ปลายสมัยของรัชกาลที่ 5 ได้ทรงโปรดฯ ให้จัดรับรองดยุค โยฮัน อัลเบิร์ต แห่งเยอรมัน¹⁰⁸ (ภาพที่ 51) ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ได้มีการซ่อมแซมชุดเครื่องเรือนแบบฝรั่งเศสด้วยการหุ้มด้วยผ้าแพรลายดอก และหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในวันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ.2481 มีการดำเนินการซ่อมแซมพระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร ขณะดำเนินการซ่อมทาสีองค์พระที่นั่งได้เกิดไฟไหม้พระที่นั่งหมดทั้งองค์ คงเหลือแต่หอพระข้างพระที่นั่งเท่านั้น ต่อมาในปีพ.ศ.2531 สำนักพระราชวังได้กราบบังคมทูลขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตก่อสร้างพระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียรใหม่ตามแบบเดิมด้วยคอนกรีต ซึ่งต่อมาได้รื้อลงอีกเนื่องจากไม่เหมาะสมและได้ทรงโปรดฯ ให้สร้างขึ้นใหม่จนแล้วเสร็จในปีพ.ศ.2539 โดยเปลี่ยนรูปแบบทางสถาปัตยกรรมใหม่ทั้งหมด

ภาพที่ 50 ภาพถ่ายเก่าพระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร มีลักษณะเป็นบ้านสวนในป่า
ที่มา : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, “พระราชวังบางปะอิน - พระนครศรีอยุธยา”

¹⁰⁸ “การรับตึกโยฮันอัลเบิร์ต ผู้สำเร็จราชการเมืองบรันสวิก,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 26 (6 มีนาคม ร.ศ.128) : 2600-2601.

ภาพที่ 51 ภาพถ่ายเก่าปีพ.ศ.2452 บริเวณพระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร ที่ใช้เป็นที่รับรองของดยุกโยฮัน อัลเบิร์ต แห่งเยอรมันแสดงให้เห็นถึงการประดับตกแต่งอาคารแบบตะวันตก
ที่มา : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, “พระราชวังบางปะอิน - พระนครศรีอยุธยา”

4. พระที่นั่งเวหาศจำรูญ

ประวัติอาคาร

พระที่นั่งเวหาศจำรูญ (ภาพที่ 52) พระที่นั่งหลังนี้มีเรียกชื่อภาษาจีนว่า เทียนเม่ง เตี้ย (เทียน แปลว่า ท้องฟ้า, เม่ง แปลว่า จำรูญ, เตี้ย แปลว่า พระที่นั่ง) เป็นเพราะพระที่นั่งนี้สร้างขึ้นตามรูปแบบสถาปัตยกรรมจีน โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้พระยาสวัสดิวามดิฐ (ฟัก โชติสวัสดิ์) ปลัดกรมท่าซ้ายเป็นนายงาน¹⁰⁹ หลวงสาทรราชยุภต (ยม พิศลยบุตร) และหลวงโศคนานุกล (จิว) เป็นผู้ควบคุมการก่อสร้างในความดูแลของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ โดยสร้างขึ้นจากเงินที่เก็บภาษีอากรจากพ่อค้าชาวจีน ที่เป็นขุนนางรับราชการในราชการกรมท่าซ้ายร่วมกันถวายเงินสร้างพระที่นั่งองค์นี้ด้วย¹¹⁰

ช่วงระยะเวลาของการก่อสร้างพระที่นั่งเวหาศจำรูญ พบหลักฐานที่ยืนยันว่าพระที่นั่งองค์นี้ใช้เวลาสร้างเป็นระยะเวลา 4 ปี โดยเริ่มสร้างตั้งแต่ปีพ.ศ. 2429 แล้วเสร็จพร้อมฉลองพระที่นั่งในปีพ.ศ. 2432 ดังปรากฏความว่า “...พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระที่นั่งเพนแก้อย่างจีน สำหรับเป็นที่ประทับที่พระราชวังบางปะอินองค์หนึ่ง โปรดเกล้าฯ ให้

¹⁰⁹ “การเฉลิมพระราชมณเฑียร พระราชวังบางปะอิน,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 6 แผ่นที่ 42 (19 มกราคม รัตนโกสินทร์ศก 108)

¹¹⁰ ส.พลายน้อย [นามแฝง], ขุนนางสยาม, 159-160.

พระยาสวัสดิามติฐเป็นผู้ทำ ลงมือทำตั้งแต่วันเสาร์เดือนสิบสี่ค่ำ ปีมออัฐศก จุลศักราช1248(พ.ศ. 2429) การนั้นแล้วสำเร็จบริบูรณ์...”¹¹¹

เมื่อก่อสร้างแล้วเสร็จได้ทำพิธีเฉลิมพระที่นั่งเมื่อวันที่ 27-31 ธันวาคม พ.ศ. 2432 โดยงานเฉลิมฉลองพระที่นั่งได้ทำตามพิธีแบบจีน มีการบำเพ็ญพระราชกุศล 4 วัน ทรงโปรดฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจ จัดเสื่อกุยเฮง เสื้อตัวตั้ง แพร และปานสีต่างๆ พระราชทานแก่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ และข้าราชการ ทรงโปรดฯ ให้มีการละเล่น และพระราชทานเลี้ยงโดยทั่วหน้า

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้พระที่นั่งเวหาศจำรูญเป็นที่ประทับและรับรองพระราชอาคันตุกะหลายครั้ง¹¹² ในปีพ.ศ.2452 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์สร้างลิฟต์ และบันไดภายในพระที่นั่งเวหาศจำรูญ¹¹³

ภาพที่ 52 ภาพถ่ายเก่าพระที่นั่งเวหาศจำรูญ
ที่มา : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, “พระราชวังบางปะอิน - พระนครศรีอยุธยา”

¹¹¹ “การเฉลิมพระราชมณเฑียรพระราชวังบางปะอิน,” *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 6 แผ่นที่ 360 (19 มกราคม รัตนโกสินทร์ศก 108)

¹¹² “การรับฮิลิมปีเรียลไฮเนสแกรนด์ดุ๊กซาววิทส์กรุงรัสเซีย,” *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 7 (29 มีนาคม ร.ศ.109) : 478-479.

¹¹³ “เรื่องสั่งให้นเรศวรฤทธิ์ทำลิฟต์กับบันได พระที่นั่งเวหาศจำรูญ,” เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 หนังสือกราบบังคมทูล ร.5 นก/27, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

5.3.2 กลุ่มอาคารอื่นๆ

1. หอเหมมณเฑียรเทวราช

ประวัติอาคาร

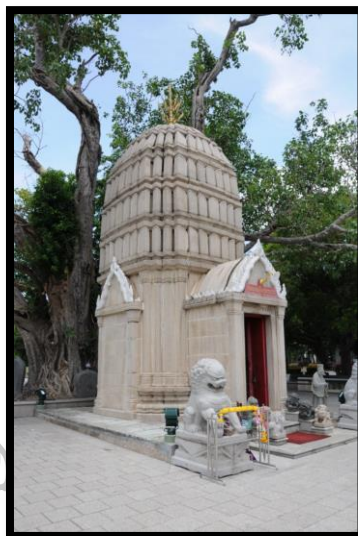
อาคารหลังนี้ เดิมชาวบ้านเรียกว่า เหมมณเฑียรเทวราช เป็นอาคารเครื่องไม้ ตั้งอยู่ที่ใต้ต้นโพธิ์ใหญ่ริมสระน้ำ ลักษณะคล้ายศาลเทพารักษ์ การก่อสร้างน่าจะอยู่ในช่วงในปีพ.ศ. 2415-2419¹¹⁴ ต่อมาในปีพ.ศ.2423 พระองค์ได้มีพระราชประสงค์ให้พระยาราชสงคราม (ทัต หงสกุล) สร้างแบบหอเหมมณเฑียรเทวราชที่เป็นปราสาทแบบขอม (ภาพที่ 53) ให้มีขนาดเท่าของจริง ด้วยไม้เนื้อแข็ง และมีรับสั่งให้พระยาโชฎึกราชเศรษฐี (เถียร โชติกเสถียร) ถอดเอาแบบไปสร้างเป็นศิลาสั่งทำจากเมืองจีน¹¹⁵ ภายในหอเหมมณเฑียรเทวราชประดิษฐานเทวรูปสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ฝัพระหัตถ์ของพระองค์เจ้าประดิษฐวรการ

โดยการสร้างหอเหมมณเฑียรเทวราชขึ้นมาใหม่ในปีพ.ศ.2423 นั้น เนื่องจากอาคารไม้ที่สร้างขึ้นตั้งแต่มีการสมโภชพระราชวังบางปะอิน พ.ศ.2419 นั้น เกิดชำรุดผุพังไปตามกาลเวลา รัชกาลที่ 5 จึงโปรดฯ ให้สร้างหอเหมมณเฑียรเทวราชขึ้นใหม่ ให้มีความมั่นคงถาวรและแข็งแรงกว่าของเดิม หรืออาจจะสืบเนื่องมาจากเหตุการณ์ในวันที่ 31 พฤษภาคม พ.ศ.2423 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชกิจราชการแผ่นดิน จึงมีพระดำรัสให้ขบวนเรือพระที่นั่งของพระมเหสี และขบวนเรือตามเสด็จให้เคลื่อนขบวนล่วงหน้าไปก่อน หลังจากพระองค์เสร็จสิ้นพระราชกิจแล้ว พระองค์จึงจะได้เสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคตามมาพระราชวังบางปะอิน เมื่อพระองค์เสด็จไปถึงอ้อมเกร็ด ได้พบเรือราชสีห์ที่มีจมื่นทิพเสนา กับปลัดวังซ้ายลงมากกราบบังคมทูลว่า เรือพระที่นั่งของสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ ที่มีเรือปามารุดจูงไปนั้นล่มที่บางพูด เป็นเหตุให้สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ที่ทรงพระครรภ์อยู่ และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมวิมลรัตนประสูติสิ้นพระชนม์ เมื่อพระองค์ทรงทราบข่าวนั้นแล้ว ก็รีบเร่งให้กระบวนเสด็จตามขึ้นไป ทรงพระราชวิตกถึงสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ซึ่งเสด็จล่วงหน้าไปในเรืออีกลำหนึ่งว่าจะได้รับอันตรายด้วยหรือไม่ พระองค์มีพระราชดำรัสไว้ว่า “ถ้าลูกไม่เป็นอันตราย จะปลุกศาลถวายพระเจ้าปราสาททอง ให้เป็นที่คนกราบไหว้นับถือบูชา”¹¹⁶ เมื่อเหตุการณ์เรียบร้อย สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชทรงไม่ได้รับอันตราย พระองค์จึงโปรดฯ สร้างหอเหมมณเฑียรเทวราช ทรงแต่งตั้งชาวจีนคนหนึ่งเป็นขุนเหมมณเฑียรานุเคราะห์ ให้เป็นผู้รักษาหอเหมมณเฑียรเทวราช

¹¹⁴ “จดหมายเหตุการณ์เฉลิมพระที่นั่งบางปะอิน จ.ศ.1238,” สมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอด, รัชกาลที่ 5, มัดที่ 95, เลขที่ 1, หอสมุดแห่งชาติ.

¹¹⁵ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 5 ภาคที่ 10, 37.

¹¹⁶ มจ.พูนพิสมัย ดิศกุล, สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น, 245-249.

ภาพที่ 53 หอหมมณเฑียรเทวราช ด้านในประดิษฐานเทวรูปพระเจ้าปราสาททองในปัจจุบัน
(จากการลงภาคสนามเมื่อ 29 พฤษภาคม 2557)

2.สภาคารราชประยูร

ประวัติอาคาร

อาคารที่ชื่อว่า สภาคารราชประยูร สร้างเสร็จในปีพ.ศ.2419¹¹⁷ โดยสภาคารราชประยูร น่าจะเป็นอาคารเครื่องไม้ไม้ทรงรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่ชัดเจนแน่นอน เป็นเพียงอาคารตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ใช้เป็นสถานที่ประทับของ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอฯ ในรัชกาลที่ 5 และสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ พร้อมเจ้านายฝ่ายหน้าใช้เป็นที่ประทับเมื่อคราวแปรพระราชฐานมาประทับ ณ พระราชวังบางปะอิน

เมื่อเวลาผ่านไปอาคารดังกล่าวน่าจะชำรุดทรุดโทรม และน่าจะได้รับการสร้างใหม่เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนโดยแล้วเสร็จในปีพ.ศ.2432 (ภาพที่ 54) และเคยเป็นที่รองรับข้าราชการบริพารของเจ้านายต่างประเทศที่ได้เสด็จมาเยือนสยามในฐานะเป็นราชอาคันตุกะ

¹¹⁷ “จดหมายเหตุการณ์เฉลิมพระที่นั่งบางปะอิน จ.ศ.1238,” สมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอ, รัชกาลที่ 5, มัดที่ 95, เลขที่ 1, หอสมุดแห่งชาติ.

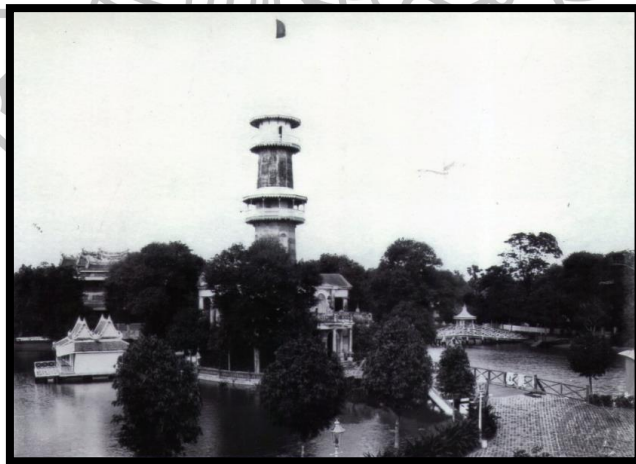

ภาพที่ 54 ภาพถ่ายเก่า แสดงให้เห็นถึงสภาพการราชประยูร ฝั่งที่ติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา
ที่มา : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, “พระราชวังบางปะอิน - พระนครศรีอยุธยา”

3. หอวิทูรทัศนา

ประวัติอาคาร

สันนิษฐานว่าอาคารหลังนี้ น่าจะเริ่มการก่อสร้างหลังจากมีงานสมโภชพระราชวังบางปะอิน ตั้งแต่ปีพ.ศ.2419 เป็นต้นมา อยู่ในช่วงปีพ.ศ.2420-2424 เนื่องจากพบหลักฐานเอกสารที่กล่าวว่า หอวิทูรทัศนานั้น สร้างแล้วเสร็จในปีพ.ศ.2424¹¹⁸ (ภาพที่ 55 และภาพที่ 56) โดยใช้เป็นที่ประทับชมทัศนียภาพภายในพระราชวังบางปะอิน

ภาพที่ 55 ภาพถ่ายเก่าหอวิทูรทัศนา หอสูงที่ไว้สำหรับชมทัศนียภาพรอบพระราชวังบางปะอิน
ที่มา : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, “พระราชวังบางปะอิน - พระนครศรีอยุธยา”

¹¹⁸ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 12,17.

ภาพที่ 56 ทอวิทูรทัศน์ในปัจจุบัน
(จากการลงภาคสนามเมื่อ 29 พฤษภาคม 2557)

8. เก๋งบุปผาประพาส

ประวัติอาคาร

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้สร้างเก๋งสำหรับประทับชมดอกไม้ภายในพระราชอุทยานในพระราชวัง สันนิษฐานว่าน่าจะเริ่มการก่อสร้างหลังจากมีงานสมโภชพระราชวังบางปะอิน ตั้งแต่ปีพ.ศ.2419 เป็นต้นมา (ภาพที่ 57) มีเอกสารกล่าวถึงพระที่นั่งเก๋งในสวน ในปีพ.ศ.2421อาจจะทำให้เข้าใจได้ว่า พระที่นั่งเก๋งองค์นั้น คือ เก๋งบุปผาประพาส ซึ่งเป็นองค์เดียวกันที่ตั้งอยู่ในพระราชอุทยาน¹¹⁹ โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังไม่ได้ทรงพระราชทานนามพระที่นั่งเก๋งองค์นี้ ต่อมาในปีพ.ศ.2424 จึงทรงพระราชทานนามว่า เก๋งบุปผาประพาส¹²⁰ ใช้เป็นที่พักผ่อนพระราชอิริยาบถ พร้อมด้วยพระราชโอรสธิดา อีกทั้งยังเคยเป็นที่ต้อนรับพระราชอาคันตุกะ เช่น ในปีพ.ศ.2452 ดยุก โยฮัน อัลเบิร์ต พร้อมด้วยปรีนเซส เอลิซาเบท สโตนเบิร์ก แห่งเยอรมัน

¹¹⁹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, บางปะอิน – กรุงเทพฯ, 63.

¹²⁰ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 12, 17.

ภาพที่ 57 เก๋งบุปผาประพาสในปัจจุบัน
(จากการลงภาคสนามเมื่อ 29 พฤษภาคม 2557)

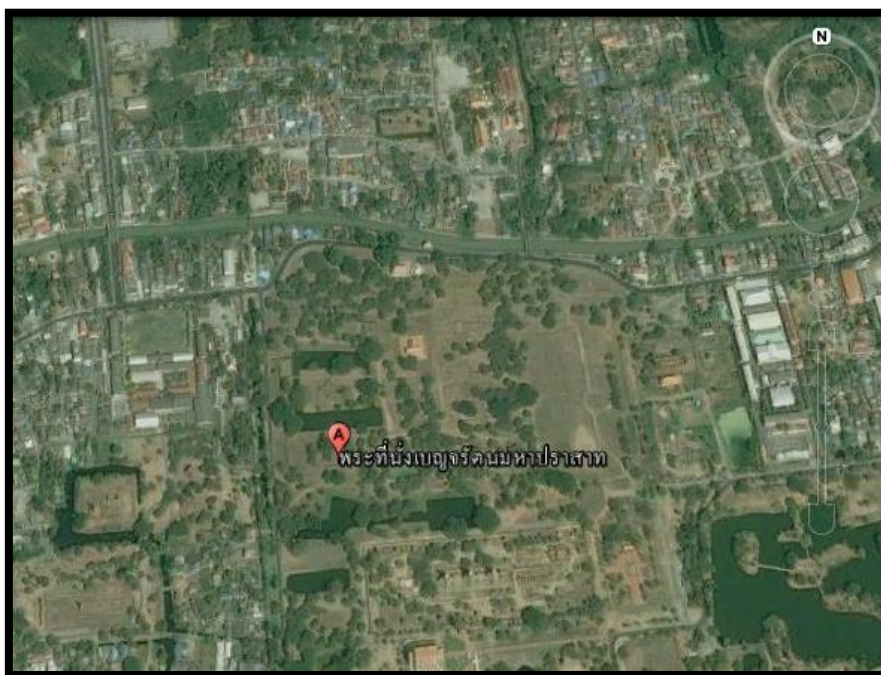
บทที่ 4
การศึกษาวิเคราะห์สถาปัตยกรรมพระราชวังบางปะอิน
สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5

จากหลักฐานจากเอกสารโบราณในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 และจากภาพถ่ายทางอากาศในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 และจากการทบทวนเอกสารจากบทที่ 2 และบทที่ 3 นั้น ทำให้ผู้วิจัยสามารถนำมาสู่การศึกษา วิเคราะห์สถาปัตยกรรมภายในพระราชวังบางปะอิน สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ดังนี้

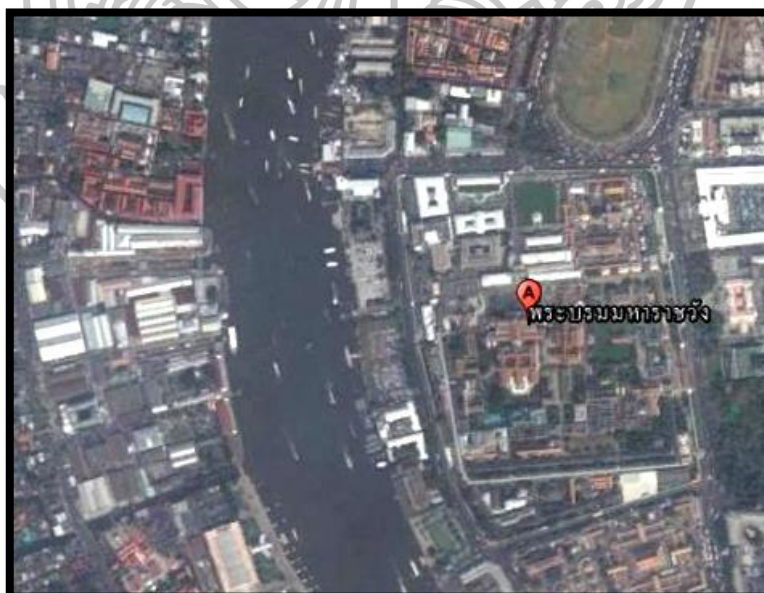
1.การศึกษาวิเคราะห์ผังบริเวณพระราชวังบางปะอินในสมัยรัชกาลที่ 5

1.1 การศึกษาวิเคราะห์ลักษณะทางกายภาพ ภูมิศาสตร์ที่ตั้ง

จากลักษณะทางกายภาพและภูมิศาสตร์ที่ตั้งของพระราชวังบางปะอิน พบความ คล้ายคลึงกันกับการสร้างพระราชวังแบบจารีตในสยาม คือ การเลือกที่ตั้งที่ราบลุ่มติดแม่น้ำ เจ้าพระยา แต่ที่พระราชวังบางปะอินนั้น มีแม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่านเกาะบางปะอินจะแยกออกเป็น 2 สาย โดยมีสายหนึ่งไหลผ่านพระราชวังบางปะอินมีลักษณะคล้ายคลอง ซึ่งสามารถทำให้น้ำจาก แม่น้ำเจ้าพระยามาใช้อุปโภคและบริโภคสำหรับคนภายในพระราชวังได้ นอกจากนั้นแล้วแม่น้ำ เจ้าพระยายังเป็นเส้นทางสัญจรหลักเพียงเส้นทางเดียวในการเดินทางมาสู่พระราชวังแห่งนี้ โดย ลักษณะของลำคลองที่ไหลผ่านพระราชวังบางปะอินมีความเหมาะสมต่อการใช้เป็นท่าเทียบเรือพระที่ นิ่ง เพราะมีกระแสน้ำไม่เชี่ยวและไม่ลึกมากนัก (ภาพที่ 58 - 60)

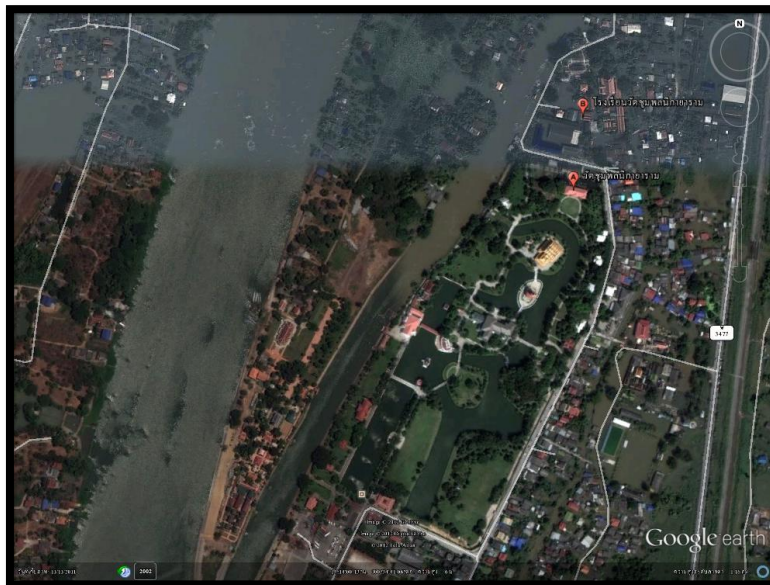

ภาพที่ 58 ตำแหน่งที่ตั้งของพระราชวังหลวงแห่งกรุงศรีอยุธยา ตั้งอยู่ริมแม่น้ำลพบุรี
ที่มา : ภาพถ่ายทางอากาศ จากระบบ Google Earth เข้าถึงเมื่อ 10 สิงหาคม 2557

ภาพที่ 59 ตำแหน่งที่ตั้งของพระราชวังหลวงสมัยกรุงธนบุรี และพระบรมมหาราชวังสมัยรัตนโกสินทร์
ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา
ที่มา : ภาพถ่ายทางอากาศ จากระบบ Google Earth เข้าถึงเมื่อ 10 สิงหาคม 2557

ภาพที่ 60 ตำแหน่งที่ตั้งพระราชวังบางปะอิน ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา
ที่มา : ภาพถ่ายทางอากาศจากระบบ Google Earth เข้าถึงเมื่อ 10 สิงหาคม 2557

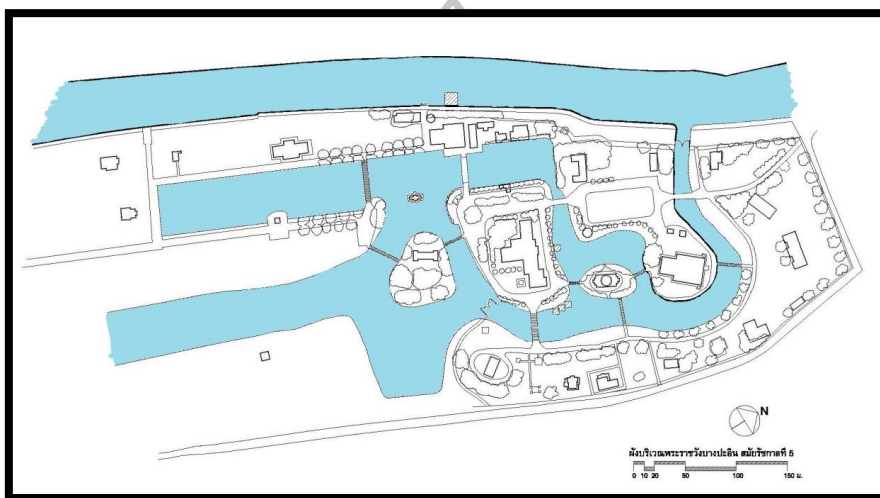
1.2 การศึกษาวิเคราะห์การวางผังบริเวณ

ผังบริเวณพระราชวังบางปะอิน ได้วางตัวขนานไปกับแม่น้ำเจ้าพระยา โดยวางอยู่ในแนวแกนทิศเหนือ-ทิศใต้ แต่ได้เห็นด้านข้างของพระราชวังซึ่งเป็นทางเข้าหลักต่อบริเวณกับแม่น้ำ ซึ่งเป็นความพิเศษของพระราชวังแห่งนี้ และโดยทั่วไปแล้วการวางผังพระราชวังแบบจารีตจะมีขอบเขตของผังบริเวณเป็นรูปทรงเรขาคณิต (geometry) ที่ถูกสร้างขึ้นด้วยแนวกำแพงก่ออิฐ มีป้อมสำหรับตั้งปืนใหญ่อยู่ตามมุมต่างๆ และจะกั้นเขตพระราชฐานโดยใช้กำแพง ประตู หรืออาคารเป็นตัวกั้นล้อมรอบและแบ่งเขตพระราชฐานชั้นต่างๆ ภายในพระราชวัง ซึ่งมีผลทำให้เขตพระราชฐานชั้นต่างๆ มีรูปทรงเป็นเรขาคณิต(geometry) ด้วยเช่นกัน แต่พระราชวังบางปะอินได้กำหนดให้มีการสร้างผังบริเวณที่มีลักษณะลื่นไหลไปกับแม่น้ำเจ้าพระยาที่คดโค้ง ทำให้ผังบริเวณโดยรวมของพระราชวังบางปะอินมีลักษณะเป็นรูปทรงอิสระ (free form) ซึ่งถือเป็นการวางผังบริเวณแบบใหม่ที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5

การแสดงอาณาเขตพระราชวังด้วยวัสดุแบบใหม่ อย่างรั้วเหล็กโปร่งในบริเวณที่ไม่ได้ต้องการความเป็นส่วนตัวหรือต้องการความมิดชิดมากนัก รวมถึงยังแสดงให้เห็นถึงความต้องการเปิดพื้นที่ให้สามารถรับลมจากภายนอกเข้ามาภายในพระราชวังได้มากขึ้น และเป็นการเปิดการชมทัศนียภาพจากภายในออกสู่ภายนอก และภายนอกสู่ภายในด้วยเช่นกัน อีกทั้งเมื่อคราวพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมาจากแม่น้ำเจ้าพระยา พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน และข้าราชการบริพาร พื้นที่แห่งนี้จะเป็นพื้นที่ลำดับแรกที่เสด็จเข้ามาถึงก่อนพื้นที่อื่นๆภายในพระราชวัง

นอกจากนั้นแล้วพระราชวังบางปะอินยังได้ใช้ประโยชน์จากศักยภาพของสภาพภูมิศาสตร์ที่ตั้ง คือ การสร้างผังบริเวณพระราชวังแบบใหม่ที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในการวางผังบริเวณพระราชวังสยาม ที่เกิดจากชุดสระน้ำขนาดใหญ่ เป็นบึงน้ำรูปทรงธรรมชาติขนาดต่างๆ และถมดินให้

มีเกิดเป็นเกาะขนาดต่างๆ และผันน้ำจากแม่น้ำเข้ามาภายในสระให้ล้อมผืนดิน เพื่อให้เกิดเป็นเกาะแก่งภายในพระราชวัง อีกทั้งยังได้จัดแต่งภูมิทัศน์ภายในพระราชวังด้วยการปลูกต้นไม้จำนวนมาก ซึ่งเป็นการล่อภูมิทัศน์ตามธรรมชาติภายนอกพระราชวัง นอกจากนี้ที่ผันน้ำเข้ามาภายในพระราชวัง ยังนำมาใช้ในการแบ่งสัดส่วนพื้นที่ และสร้างรูปทรงของเขตพระราชฐานต่างๆ ให้มีลักษณะเป็นเกาะตั้งอยู่กลางน้ำ หรือเป็นที่ราบมีลำคลองอยู่ด้านหน้า อีกทั้งยังใช้ประโยชน์จากน้ำเสมือนเป็นกำแพงใช้กันเขต เพื่อรักษาความปลอดภัยในแต่ละพื้นที่โดยรอบอีกด้วย (ภาพที่ 61)

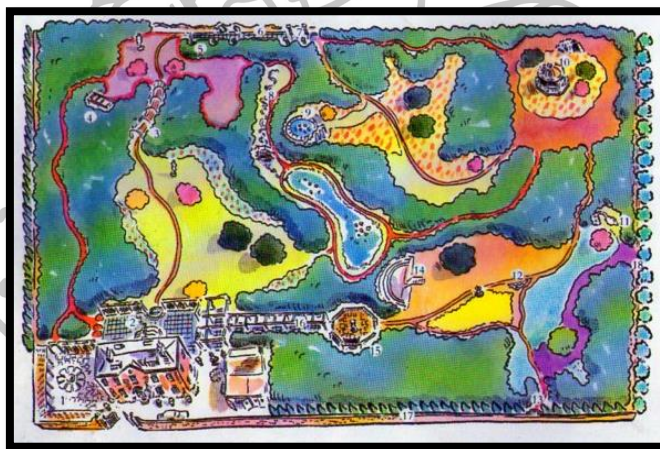
ภาพที่ 61 ผังบริเวณพระราชวังบางปะอินที่มีน้ำเป็นส่วนประกอบภายในผัง เป็นการจัดภูมิทัศน์ตามธรรมชาติโดยใช้ประโยชน์จากน้ำมาจัดแบ่งเขตพื้นที่ภายในพระราชวัง และน้ำยังเปรียบเสมือนแนวป้องกันพระราชวังอีกด้วย

จากความข้างต้นก่อให้เกิดการสร้างภูมิทัศน์ธรรมชาติในการวางผังบริเวณแบบใหม่ เรียกว่าผังแบบโรแมนติค (Romanticism)²¹ โดยมีลักษณะเป็นธรรมชาติแบบสวนป่า เน้นความสงบร่มรื่น ซึ่งภายในผังจะประกอบไปด้วย สนามหญ้าสีเขียว สระน้ำรูปทรงตามธรรมชาติ มีการตั้งน้ำพุตามจุดต่างๆ มีงานประติมากรรมวางประดับอยู่ตามมุม ประดับตกแต่งสวนด้วยกระถางต้นไม้ขนาดเล็ก อีกทั้งยังร่มรื่นไปด้วยต้นไม้จำนวนมาก (ภาพที่ 62) ตัวอย่างเช่น สวนใน The Royal Pavilion เมือง Brighton ประเทศอังกฤษ²² (ภาพที่ 63) ซึ่งเมื่อนำผังบริเวณพระราชวังบางปะอิน (ภาพที่ 64)

²¹ ความหมายของคำว่า โรแมนติค (Romantic) คือ การหลีกเลี่ยงต่อความวุ่นวายและความยุ่งเหยิงในชีวิตประจำวัน มาสู่กิจกรรมการพักผ่อน หรืออาจเรียกได้ว่า เป็นกิจกรรมที่เรียกว่า การตากอากาศ ใน Graham Rose, *The Romantic Garden* (Hongkong: Windward Frances Lincoln, 1988), 13.

²² เป็นสวนที่ออกแบบโดย John Nash ช่วงปลายศตวรรษที่ 17 เป็นสวนที่ให้ความสำคัญกับภูมิทัศน์ มีบรรยากาศเหมือนกับภาพวาด ซึ่งจะประกอบด้วยเส้นทางที่คดเคี้ยว ต้นไม้ และพุ่มไม้ที่เป็นไปตามธรรมชาติ และทิวทัศน์ที่งดงาม The Royal Pavilion, เข้าถึงเมื่อ 12 กุมภาพันธ์ 2558. เข้าถึงได้จาก <http://www.brighton-hove->

มาเทียบเคียงกับผังบริเวณ The Royal Pavilion เมือง Brighton ประเทศอังกฤษ (ภาพที่ 65) ทำให้พบว่าผังของพระราชวังทั้ง 2 แห่งนี้มีความเหมือนกันในแง่การวางผังบริเวณเป็นสวนแบบโรแมนติค (Romantic Garden) ที่มีลักษณะเป็นสวนป่า คือ มีสนามหญ้าสีเขียว ต้นไม้ขนาดต่างๆที่ขึ้นตามธรรมชาติ บ่อน้ำรูปทรงตามธรรมชาติ และมีเส้นทางเดินที่คดเคี้ยวลัดเลี้ยวไปมา โดยน้ำที่นำมาใช้ในผังนี้ จะทำให้เกิดเกาะแก่งขนาดเล็กใหญ่ไม่เท่ากัน (ภาพที่ 66 และภาพที่ 67) ซึ่งเหตุที่ทำให้สวนแบบโรแมนติคนี้ไม่มีความเป็นระเบียบและไม่มีแบบแผนมากนัก อาจเนื่องจากวัตถุประสงค์ของลัทธิโรแมนติค (Romanticism) มุ่งเน้นการให้ความสนใจต่อความละเอียดอ่อนทางจิตใจและสุนทรียภาพอันเกิดจากธรรมชาติ โดยสร้างบรรยากาศและตกแต่งภูมิประเทศแบบธรรมชาติ²³ เพื่อหลีกเลี่ยงความวุ่นวายและความยุ่งเหยิงในชีวิตประจำวันมาสู่กิจกรรมการพักผ่อนหย่อนใจ²⁴ แต่มีข้อสังเกตว่าสวนแบบโรแมนติคของยุโรปนั้น จะตั้งกลุ่มสถาปัตยกรรมแยกออกมาเป็นกลุ่มหนึ่ง ไม่ได้สร้างให้กลมกลืนไปกับธรรมชาติ แต่ที่พระราชวังบางปะอินได้สร้างงานสถาปัตยกรรมให้แทรกตัวเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในธรรมชาติ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการผสมผสานของแนวคิดในสร้างผังบริเวณพระราชวังกับการใช้สวนแบบโรแมนติคให้เกิดประโยชน์สูงสุด กลายเป็นผังบริเวณโรแมนติคแบบสยาม โดยแนวคิดดังกล่าวได้กลายเป็นต้นแบบให้กับการวางผังบริเวณพระราชวังในสมัยหลังอีกด้วย เช่น พระราชวังดุสิตที่กรุงเทพฯ (ภาพที่ 68)

ภาพที่ 62 ลักษณะของสวนแบบโรแมนติค (Romantic Garden) ที่จะประกอบด้วย สวนป่าแบบธรรมชาติ ให้อารมณ์ที่ร่มรื่น มีบ่อน้ำรูปทรงต่างๆ มีเส้นทางเดินที่ไม่เป็นระเบียบลัดเลาะไปกับธรรมชาติ ใช้สะพานข้ามในการไปสู่อีกเกาะหนึ่ง โดยสถาปัตยกรรมจะตั้งอยู่แยกออกมาจากพื้นที่สวนป่า

ที่มา : Graham Rose, *The Romantic Garden* (Hongkong: Windward Frances Lincoln, 1988), 40.

rpml.org.uk/RoyalPavilion/aboutthepalace/Pages/GroundsandGardens.aspx

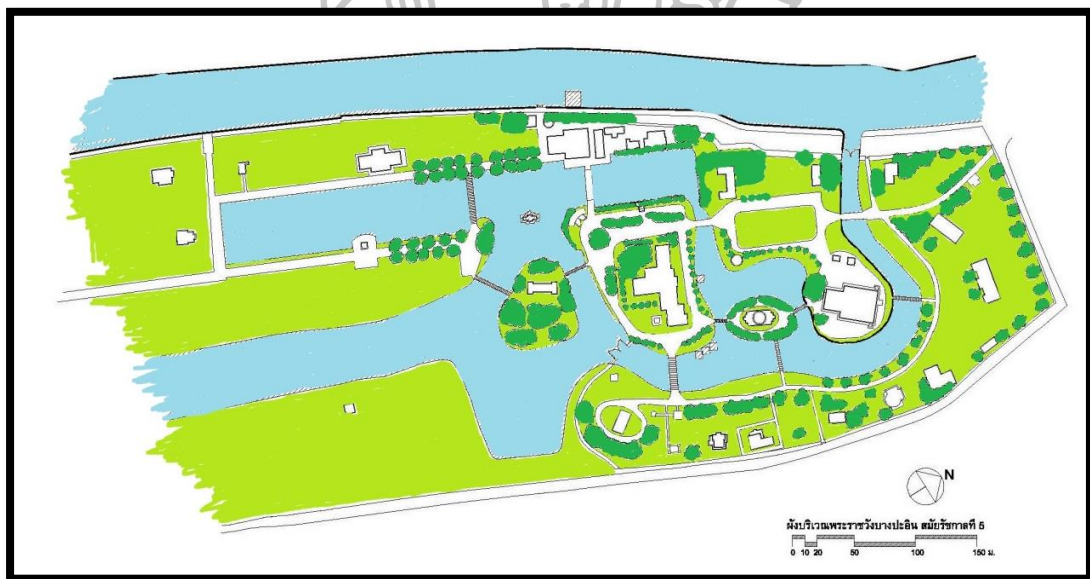
²³ สมชาติ จีงศิริอารักษ์, *สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในสยาม สมัยรัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2480*, 84.

²⁴ Graham Rose, *The Romantic Garden*, 13.

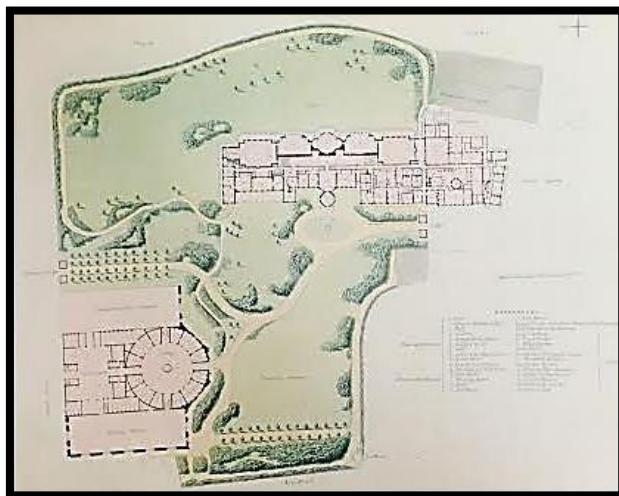

ภาพที่ 63 ภาพเขียนแสดงบรรยากาศสวนแบบโรแมนติค ที่แสดงให้เห็นถึงการตกแต่งภูมิประเทศแบบธรรมชาติ โดยมีสถาปัตยกรรมแทรกตัวเข้าไปในธรรมชาติ

ที่มา : John Morley, *The Making of The Royal Pavilion Brighton Designs and Drawing* (London: Philip Wilson Publishers Ltd, 1984), 57.

ภาพที่ 64 ผังบริเวณพระราชวังบางปะอินที่แสดงให้เห็นถึงการวางผังที่เน้นภูมิทัศน์ทางธรรมชาติที่สร้างบรรยากาศความร่มรื่นด้วยต้นไม้และน้ำเป็นส่วนประกอบในผัง และมีสถาปัตยกรรมแทรกตัวเข้าไปให้กลมกลืนกับธรรมชาติที่ล้อมรอบ

ภาพที่ 65 ผังบริเวณ The Royal Pavilion ใน เมืองBrighton ประเทศอังกฤษ ที่แสดงให้เห็นถึงการวางผังบริเวณที่มีสวนแบบโรแมนติกประกอบด้วยสนามหญ้าขนาดใหญ่ เส้นทางที่คดเคี้ยวที่มีต้นไม้ประกอบอยู่ 2 ข้างทาง โดยสถาปัตยกรรมจะตั้งอยู่โดดเดี่ยวออกมาจากสวนแบบโรแมนติก

ที่มา : John Nash, *Views of The Royal Pavilion* (Germany: Cross River Press, 1991), 25.

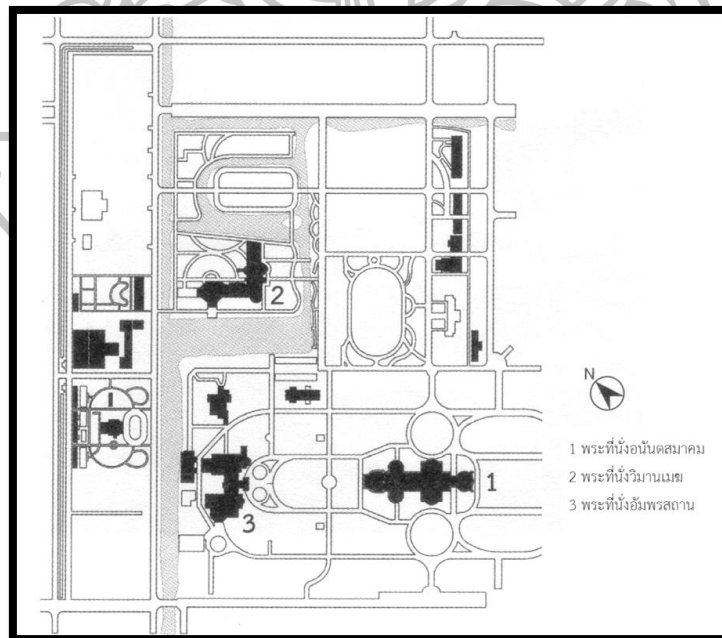
ภาพที่ 66 ภาพเขียนแสดงบรรยากาศสวนแบบโรแมนติก ที่แสดงให้เห็นถึงการตกแต่งภูมิประเทศแบบธรรมชาติที่มีความรื่นรมย์ไปด้วยสนามหญ้าสีเขียว พุ่มไม้ขนาดต่างๆ และต้นไม้ โดยมีสถาปัตยกรรมแบบจีนแทรกตัวเข้าไปในธรรมชาติ

ที่มา : John Morley, *The Making of The Royal Pavilion Brighton Designs and Drawing* (London: Philip Wilson Publishers Ltd, 1984), 63.

ภาพที่ 67 ภาพถ่ายเก่าไม่ปรากฏพ.ศ.ที่ยังแสดงบรรยากาศภายในพระราชวังบางปะอิน โดยการสร้างสถาปัตยกรรมให้กลมกลืนไปกับธรรมชาติ ซึ่งเป็นการสร้างผังบริเวณตามแนวคิดโรมันติกแบบสยาม

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. “พระราชวังบางปะอิน – พระนครศรีอยุธยา”

ภาพที่ 68 ผังบริเวณพระราชวังดุสิต สร้างขึ้นในปีพ.ศ.2442 โดยได้รับแนวคิดการวางผังบริเวณของพระราชวังบางปะอินมาใช้ตั้งปรากฏมีน้ำเป็นส่วนประกอบในผัง และการใช้ทางสัญจรในการเชื่อมพื้นที่แต่ละพื้นที่เข้าหากัน

ที่มา : สมชาติ จิ่งสิริอารักษ์, สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในสยาม สมัยรัชกาลที่ 4 - พ.ศ.2480, (กรุงเทพฯ : คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553) 119.

กล่าวถึงข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับสถาปนิกผู้ออกแบบและวางผังบริเวณพระราชวังบางปะอินจากที่กล่าวไปแล้วในบทที่ 3 การออกแบบวางผังบริเวณพระราชวังบางปะอินนี้ ไม่ใช่ผลงานของนายช่างชาวสยาม เนื่องจากเนื้อหาในบทที่ 2 ทั้งหัวข้อ 2.1 พระราชวังหลวง และ 2.2 พระราชวังหรือวังนอกเมืองเพื่อใช้ในการประทับแรมและแปรพระราชฐานนี้ ไม่ปรากฏหลักฐานหรือมูลเหตุที่จะทำให้ นายช่างสยามมีความสามารถในการวางผังบริเวณลักษณะเช่นนี้มาก่อน²⁵ โดยผู้วิจัยเชื่อว่าแกรซีมีส่วนในการสร้างพระราชวังบางปะอินในระหว่างปี พ.ศ.2415 - 2420²⁶ ดังปรากฏจากการสรุปผลงานของแกรซีซึ่งระบุว่าในช่วงปีพ.ศ.2415 - 2418 (อยู่ในภาคผนวก) อีกทั้งแกรซีไม่ได้รับการว่าจ้างให้ก่อสร้างอาคารให้กับผู้ใดเลย และก่อนปีพ.ศ.2419แกรซีได้ให้ลูกน้องมาสร้างออฟฟิศคุมงานที่พระราชวังบางปะอิน²⁷ รวมถึงพบว่าพระที่นั่งวโรภาสพิมาณสร้างเสร็จตั้งแต่พ.ศ.2418²⁸ ซึ่งแกรซีมีส่วนในการสร้างพระราชวังบางปะอินเป็นระยะเวลาที่นานกว่านั้น เนื่องจากปรากฏว่าแกรซีได้ทำการก่อสร้างวัดนิเวศน์ธรรมประวัติซึ่งอยู่ฝั่งตรงข้ามกับพระราชวังบางปะอินตั้งแต่พ.ศ.2420 - 2421²⁹ และแกรซีได้รับการว่าจ้างให้สร้างพระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียรภายในพระราชวังบางปะอินตั้งแต่ปีพ.ศ.2420 - 2426³⁰ อีกทั้งในปีพ.ศ.2426 ได้ทำการรื้อพระที่นั่งวโรภาสพิมาณสูง 2 ชั้นลง โดยรัชกาลที่ 5 ยังโปรดฯ ให้อาคารที่จะสร้างขึ้นใหม่ที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกเหมือนอาคารเดิม โดยให้แกรซีเป็นผู้ออกแบบ³¹ พระที่นั่งวโรภาสพิมาณสร้างเสร็จในปีพ.ศ.2430 อีกทั้งยังพบว่าแกรซีได้เขียนจดหมายทวงถามค่าใช้จ่ายระหว่างในระหว่างทำการก่อสร้างต่างๆภายในพระราชวังบางปะอินตั้งแต่พ.ศ.2424 - 2432³² จึงเป็นที่ยืนยันในอีกทางหนึ่งว่าแกรซีน่าจะเป็นผู้มีส่วนในการสร้าง

²⁵ สมัยรัชกาลที่ 4 ได้โปรดฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนราชสีหวิกรม เป็นผู้ ออกแบบ พระนครคีรีได้สิ้นพระชนม์ตั้งแต่วันที่ 25 กันยายน พ.ศ.2411

²⁶ Pirasri Povatong, Pirasri Povatong, "Building Siwilai : Transformation of Architecture and Architectural Practice in Siam during the Reign of Rama V, 1868-1910" 126.

²⁷ สวัสดิ์ จันทน์, นิทานชาวไร่ เล่ม 4, 3.

²⁸ "จดหมายเหตุการณ์เฉลิมพระที่นั่งบางปะอิน จ.ศ.1238," สมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอ, รัชกาลที่ 5, มัดที่ 95, เลขที่ 1, หอสมุดแห่งชาติ.

²⁹ จดหมายเหตุพระราชวังบางปะอินและวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ, 143 - 145.

³⁰ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 14, 53.

³¹ "Death of Mr.Grassi", The Bangkok Times, September 26, 1904. โดยก่อนหน้านี้มีหลักฐานยืนยันได้ว่านายโยอาคิม แกรซี และนายมุลเลอร์ได้เข้าเฝ้าถวายแบบที่จะทำพระที่นั่งวโรภาสพิมาณหลังใหม่ ในปีพ.ศ.2426 ใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 14, 92.

³² "เรื่องกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ กราบบังคมทูลเรื่องเงินค้ำรายการพระราชวังบางปะอิน (พ.ศ.2424) ," เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5หนังสือกราบบังคมทูล ร.5 นก/12, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. "เรื่องพระองค์เจ้าทองก้อนใหญ่ กราบบังคมทูลเรื่องการก่อสร้างพระราชวังบางปะอิน

พระราชวังบางปะอินตั้งแต่เริ่มต้นสร้างจนกระทั่งถึงปีสุดท้ายของการสร้างพระราชวังบางปะอินในสมัยรัชกาลที่ 5 อย่างแน่นอน

1.3 การศึกษาวิเคราะห์ระเบียบแบบแผนของการวางผังบริเวณ

การวางผังบริเวณพระราชวังแบบจารีตที่มีทฤษฎีและแนวคิดในการวางผังบริเวณที่ยึดตามระเบียบแบบแผนกันมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยากันอย่างยาวนาน ในที่นี้ผู้วิจัยศึกษาวิเคราะห์เฉพาะการแบ่งเขตพระราชฐานและการวางตำแหน่งของวัดประจำพระราชวังของพระราชวังบางปะอิน

การแบ่งเขตพระราชฐานภายในพระราชวังบางปะอินปัจจุบันมีการกล่าวถึงว่าได้แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ เขตพระราชฐานชั้นนอก และเขตพระราชฐานชั้นใน³³ ซึ่งจากการศึกษาผังบริเวณของพระราชวังบางปะอินในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้ พบว่าพระราชวังบางปะอินยังคงวางผังบริเวณโดยยึดถือการสร้างพระราชวังตามระเบียบแบบแผนจารีตเช่นเดิม แต่ไม่ได้มีความเคร่งครัดในเรื่องลักษณะทางกายภาพเหมือนดังเช่นที่พระบรมมหาราชวังในกรุงเทพฯ และหากมองโดยภาพรวมอาจเห็นว่าพื้นที่ระหว่างเขตพระราชฐานชั้นกลางและเขตพระราชฐานชั้นในจะมีลักษณะคล้ายเป็นพื้นที่เดียวกันทั้งหมด แต่ในความเป็นจริงแล้วยังปรากฏการแบ่งพื้นที่เขตพระราชฐานชั้นกลางและเขตพระราชฐานชั้นในออกเป็น 2 ส่วนด้วยคือน้ำ อีกทั้งยังสามารถใช้คือน้ำเป็นแนวป้องกันรักษาความปลอดภัยได้ด้วยเช่นกัน ซึ่งจากการศึกษาพบว่าพระราชวังบางปะอิน แบ่งเขตพระราชฐานออกเป็น 3 ส่วน โดยอยู่บนพื้นฐานที่จะอนุญาตให้บุรุษเพศเข้าถึงได้หรือไม่ ดังนี้ (ภาพที่ 69)

พระราชฐานชั้นนอก (Outer Zone)

เป็นบริเวณด้านหน้าสุดของพระราชวัง ตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้ เป็นพื้นที่ที่ติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา มีลักษณะเป็นพื้นที่หวงห้ามน้อยซึ่งบุรุษเพศได้รับอนุญาตให้สามารถเข้าไปในพื้นที่ได้ โดยมีการรักษาความปลอดภัยน้อยกว่าเมื่อเทียบกับพื้นที่ส่วนอื่น นอกจากนั้นแล้วยังเป็นที่ตั้งของอาคารต่างๆ ประกอบไปด้วย หอเหมมณเฑียรเทวราช สภาคารราชประยูร พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ และอาคารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับเจ้านายฝ่ายหน้าที่ตามเสด็จมายังพระราชวัง ได้แก่ กลุ่มตำหนักของพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้า และบ้านของข้าราชการบริพาร อีกทั้งยังมีที่ตั้งของอาคารการรักษาความปลอดภัยของพระราชวัง ได้แก่ โรงการัดทหาร ทิมดาบตำรวจ และโรงทหารมหาดเล็ก มีทำนน้ำสำหรับเทียบเรือพระที่นั่ง 2 ท่า คือ ท่าฝ่ายหน้า และท่าเสด็จ

พระราชฐานชั้นกลาง (Middle Zone)

พระราชฐานชั้นกลาง เป็นหัวใจสำคัญของพระราชวังบางปะอิน เป็นพื้นที่ที่อยู่บริเวณตอนกลางค่อนข้างเข้าไปภายในของพระราชวัง มีลักษณะเป็นเกาะขนาดเล็กและขนาดใหญ่ถูกล้อมรอบ

กับเรื่องรับราชการในการสร้างพระราชวังบางปะอินของมิสเดอแกรซี (พ.ศ.2426) ,” เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 หนังสือกราบบังคมทูล ร.5 นก/28, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. และ “เรื่องกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ กราบบังคมทูลเรื่องเงินค่าใช้จ่ายในการทำการที่ต่างที่พระราชวังบางปะอิน(พ.ศ. 2432) ,” เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 หนังสือกราบบังคมทูล ร.5 นก/11, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

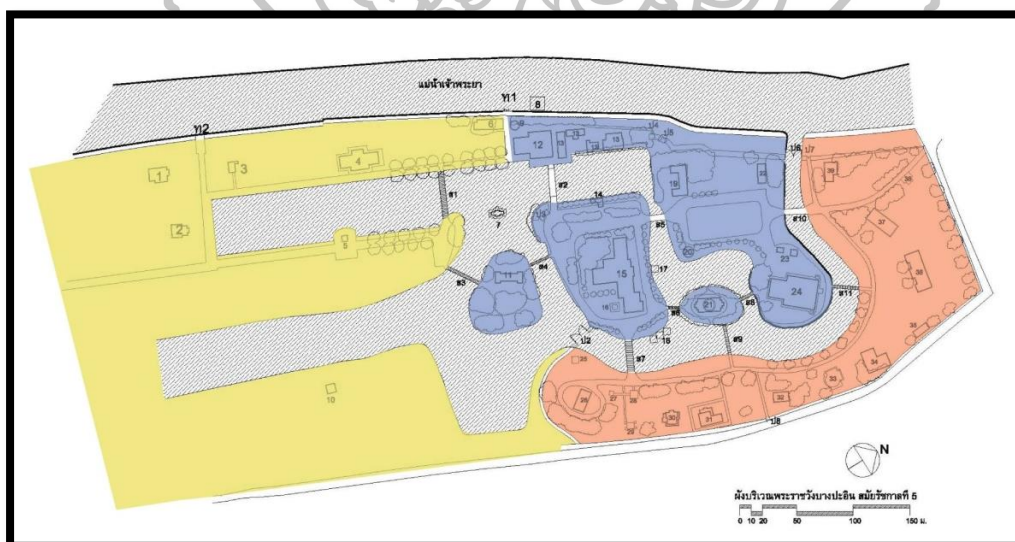
³³ สำนักพระราชวัง, พระราชวังบางปะอิน, 19.

ด้วยผืนน้ำ มีลักษณะเป็นพื้นที่หวงห้ามปานกลาง จำเป็นต้องมีการรักษาความปลอดภัยเป็นอย่างยิ่ง โดยบุรุษเพศที่สามารถเข้าไปในพื้นที่ได้นั้นต้องเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ที่ใกล้ชิดเท่านั้น เพราะใช้เป็นที่ตั้งของอาคารที่ประทับของพระมหากษัตริย์ คือ พระที่นั่งวโรภาสพิमान พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร และพระที่นั่งเวหาศจำรูญ นอกจากนี้ยังมีอาคารสำหรับการประกอบกิจกรรมแบบใหม่ คือ เก๋งบุปผา ประพาสและหอนิทรรศน์อีกด้วย

พระราชฐานชั้นใน (Inner Zone)

พระราชฐานชั้นใน ตั้งอยู่ด้านในสุดของพระราชวัง ติดกับกำแพงพระราชวัง มีลักษณะเป็นพื้นที่หวงห้ามเด็ดขาด (restricted zone) เพราะเป็นพื้นที่ส่วนพระองค์ อาคารที่ตั้งในเขตพระราชฐานชั้นนี้มีเฉพาะกลุ่มพระตำหนักของพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน และเรือนเจ้าจอมต่างๆ เท่านั้น ซึ่งบริเวณดังกล่าวจะเป็นเขตหวงห้ามสำหรับบุรุษเพศ ยกเว้นเฉพาะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระราชโอรสที่ยังไม่ได้โสกันต์ จึงแสดงให้เห็นการยึดถือธรรมเนียมประเพณีเหมือนในพระบรมมหาราชวังอยู่ กล่าวถึงการวางตำแหน่งที่ตั้งของอาคารภายในเขตพระราชฐานชั้นนี้ จะกระจายตัวออกไปทั่วพื้นที่ตามแนวเส้นทางน้ำ ซึ่งจะแสดงให้เห็นถึงสถานภาพของบุคคลที่อาศัยในอาคารเหล่านั้น กล่าวคือ อาคารที่สำคัญจะตั้งอยู่ใกล้กับพระที่นั่งประทับของรัชกาลที่ 5 และไล่เรียงไปตามความเหมาะสม โดยเริ่มจากพระตำหนักสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า เรือนเจ้าจอมก๊กอ้อ เรือนเจ้าจอมมารดาแสด พระตำหนักสมเด็จพระปิตุจฉา เจ้าสุภมาลมารศรี พระอัครราชเทวี พระตำหนักพระวิมาดาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา ตำหนักเก้าห้อง และพระตำหนักพระราชชายา เจ้าดารารัศมี ซึ่งวิธีการวางตำแหน่งของอาคารในผังบริเวณลักษณะนี้ จะมีอิทธิพลส่งต่อไปยังการวางตำแหน่งอาคารฝ่ายในที่สวนสุนันทาในพระนครด้วยเช่นกัน

ภาพที่ 69 การแบ่งเขตพระราชฐานภายในพระราชวังบางปะอินในสมัยรัชกาลที่ 5 สามารถแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ เขตพระราชฐานชั้นนอก (สีเหลือง) เขตพระราชฐานชั้นกลาง (สีน้ำเงิน) และเขตพระราชฐานชั้นใน (สีแดง)

นอกจากนั้นแนวคิดการสร้างวัดประจำพระราชวังที่ปรากฏอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งวัดประจำพระราชวังที่แตกต่างไปจากเดิม คือ การวางตำแหน่งของวัดนิเวศน์ธรรมประวัติไม่ได้ตั้งอยู่ในผืนดินเดียวกับพื้นที่ของพระราชวังบางปะอิน ทำให้ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าแนวคิดการเลือกพื้นที่สร้างวัดนิเวศน์ธรรมประวัติน่าจะได้รับแรงบันดาลใจ หรืออิทธิพลมาจากแนวคิดการสร้างวัดพระแก้วน้อย ที่พระนครคีรี จังหวัดเพชรบุรีในรัชกาลที่ 4 แต่ไม่มีพื้นที่ที่เป็นภูเขาผืนดินไม่ใช่ที่ราบติดต่อกันเป็นผืนเดียวกัน แต่อย่างไรก็ตามแม้วัดนิเวศน์ธรรมประวัติจะไม่ได้ตั้งอยู่ในพื้นที่เดียวกันกับพระราชวังบางปะอิน แต่ยังสามารถใช้น้ำเป็นทางสัญจรในการติดต่อระหว่างกันแทน

1.4 การศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการของผังบริเวณ

จากการศึกษาประวัติอาคารภายในพระราชวังบางปะอิน สามารถสรุปการก่อสร้างอาคารภายในพระราชวังบางปะอินได้ทั้งหมด 4 กลุ่ม ดังนี้³⁴

กลุ่มที่ 1 เป็นอาคารกลุ่มแรกที่สร้างขึ้นภายในพระราชวังบางปะอิน เริ่มก่อสร้างตั้งแต่ปี พ.ศ.2415 - 2419 (สีเหลือง) ได้แก่

1. หอหมมณเฑียรเทวราช
2. พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์
3. พระที่นั่งวโรภาศพิमान
4. สภาคารราชประยูร

กลุ่มที่ 2 เริ่มก่อสร้างตั้งแต่ปีพ.ศ.2420 (สีน้ำเงิน) ได้แก่

1. พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร

กลุ่มที่ 3 ยังไม่สามารถระบุปี พ.ศ.ที่เริ่มก่อสร้างได้แน่ชัด - 2424 (สีเขียว) ได้แก่

1. เก๋งบุปผาประพาส
2. หอวิฑูรทัศนา

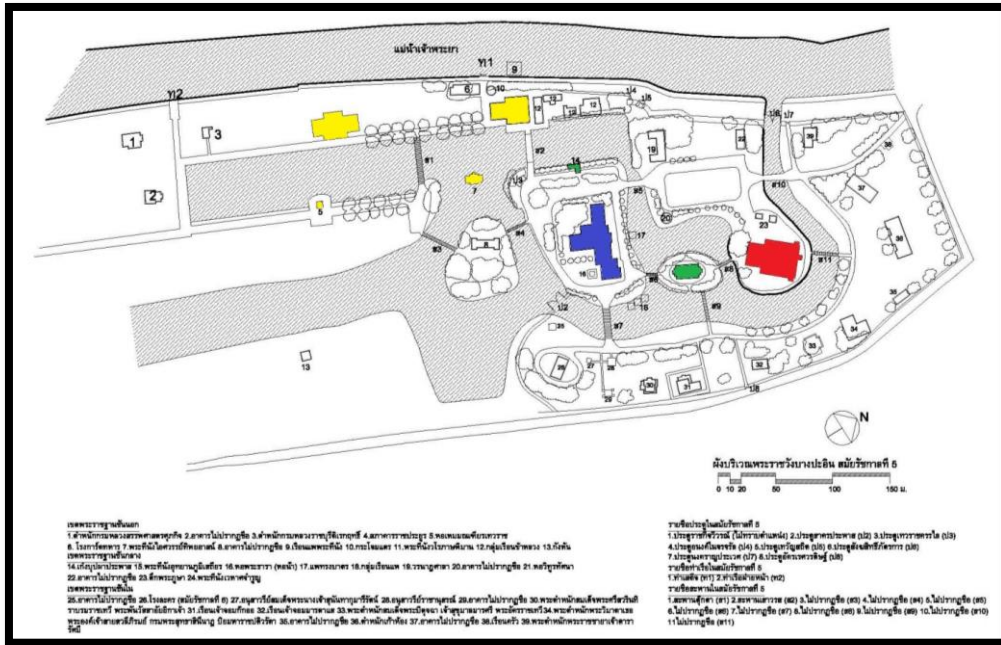
กลุ่มที่ 4 สร้างในปีพ.ศ.2429 - 2432 (สีแดง) ได้แก่

1. พระที่นั่งเวหาศจำรูญ

จากกลุ่มอาคารที่สามารถแบ่งออกได้หลายกลุ่มข้างต้น แสดงให้เห็นว่าอาคารภายในพระราชวังบางปะอิน ไม่ได้มีลักษณะรวมเป็นเนื้อเดียวกัน เป็นเพราะอาคารต่างๆ สร้างขึ้นไม่พร้อมกัน และการใช้แนวคิดใหม่ในการวางผังบริเวณพระราชวัง รวมถึงเห็นถึงพัฒนาการของผังบริเวณพระราชวังบางปะอินตั้งแต่ช่วงปีพ.ศ.2415 - 2432 โดยระยะแรกเริ่มต้นสร้างอาคารในแนวชิดติดริมแม่น้ำเจ้าพระยา โดยอาคารหลัก 2 หลัง คือพระที่นั่งวโรภาศพิमानและสภาคารราชประยูร ยังคงปรากฏการวางตำแหน่งของอาคารในแนวแกน ส่วนอาคารขนาดเล็กอื่นๆจะตั้งกระจายตัวอยู่ในบริเวณพื้นที่เดียวกัน ต่อมาในระยะที่ 2 ได้มีการขยายขอบเขตการวางตำแหน่งของอาคารเข้ามายังพื้นที่ภายในพระราชวังบริเวณทิศตะวันออก ระยะที่ 3 มีการสร้างอาคารขนาดเล็กตั้งอยู่บนพื้นที่

³⁴ จากการจัดกลุ่มดังกล่าว คือ อยู่ภายใต้เงื่อนไขของขอบเขตของการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เท่านั้น

เดียวกันกับระยะที่ 2 และได้มีการขยายพื้นที่ขอบเขตของอาคารไปทางทิศเหนือ ส่วนระยะที่ 4 ได้ขยายต่อจากพื้นที่ระยะที่ 3 ทางด้านทิศตะวันออก³⁵ (ภาพที่ 70)

ภาพที่ 70 พัฒนาการของพระราชวังบางปะอินตั้งแต่พ.ศ.2415 – 2432 เริ่มต้นจากการก่อสร้างอาคารทางด้านทิศตะวันตกติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา และได้ขยายพื้นที่เข้ามาพื้นที่ภายในทางด้านทิศตะวันออก

ซึ่งจากการวางตำแหน่งอาคารในผังบริเวณทั้งหมด ทำให้วิเคราะห์ได้ว่าการวางตำแหน่งของอาคารภายในพระราชวังบางปะอินไม่ได้วางตัวตามแนวแกนอีกต่อไป และพบว่าพื้นที่ซึ่งเป็นส่วนสำคัญภายในพระราชวังบางปะอินจะมีการป้องกันความปลอดภัยเป็นพิเศษด้วยการล้อมพื้นที่ด้วยน้ำ และยังคงใช้ประตูกันระหว่างพื้นที่ที่อยู่เช่นเดิม จากรายชื่อประตู 8 ประตูที่รัชกาลที่ 5 ทรงพระราชทาน โดยเป็นการตั้งชื่อตามตำแหน่งที่หมุนไปตามเข็มนาฬิกา โดยประตูดังกล่าวจะมีหน้าที่ประโยชน์ใช้สอยแตกต่างกันดังนี้

1. ประตูที่อยู่ระหว่างเขตพระราชฐานชั้นนอกและเขตพระราชฐานชั้นกลาง มี 2 ประตู คือ
  - 1.1 ประตูสาครประพาส (ป2) เป็นประตูเสด็จพระราชดำเนินทางน้ำออกจากเขตพระราชฐานชั้นกลาง และเขตพระราชฐานชั้นใน

³⁵ เนื่องจากผู้วิจัยไม่ได้ทำการศึกษากลุ่มอาคารในเขตพระราชฐานชั้นใน จึงทำให้ไม่สามารถกำหนดช่วงเวลาของอาคาร ที่จะแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของอาคารในเขตพระราชฐานชั้นในได้

1.2 ประตู่เทวราชครุโล (ป3) เป็นประตู่ท่อน้ำ สำหรับเทียบเรือพระที่นั่งไปยังเขตพระราชฐานชั้นกลาง

2. ประตู่ที่ตั้งอยู่ตามแนวกำแพงเขตพระราชฐานชั้นกลาง และชั้นใน มีทั้งหมด 5 ประตู่ คือ

2.1 ประตู่ทองคำในจรจรัล (ป4) เป็นประตู่สำหรับเจ้านายฝ่ายในเสด็จเข้าเขตพระราชฐานชั้นใน

2.2 ประตู่เทวัญสถิต (ป5) ตั้งอยู่ใกล้กับประตู่ทองคำในจรจรัล

2.3 ประตู่สังฆสิทธิ์ภัทรการ (ป6) ประตู่ที่ผืนน้ำเข้ามาภายในพระราชวัง และสันนิษฐานว่าเป็นประตู่ สำหรับพระสงฆ์ผ่านเข้า - ออก เพื่อมาประกอบพิธีสงฆ์ภายในพระราชวังด้วยเช่นกัน

2.4 ประตู่ทองคำประเวศ (ป7) ตั้งอยู่ใกล้กับประตู่สังฆสิทธิ์ภัทรการ เป็นประตู่ที่ฝ่ายในจะใช้ออกไปยังวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ

2.5 ประตู่จักรเรศวรดิษฐ์ (ป8) ตั้งอยู่ระหว่างเรือนเจ้าจอมมารดาแสบกับเรือนเจ้าจอมก๊กอ้อ ตามแนวกำแพงด้านทิศตะวันออกของพระราชวัง เป็นประตู่ที่ฝ่ายในใช้ติดต่อเข้า-ออกกับภายนอก

จากประตูจะล้อมรอบเฉพาะเขตพระราชฐานชั้นกลางและเขตพระราชฐานชั้นใน (ภาพที่ 71) ซึ่งเป็นพื้นที่สำคัญของพระราชวังบางปะอิน และจากการวางผังบริเวณพบว่ามีศูนย์กลางของพระราชวัง เห็นได้จากสะพานและทางเดินที่เป็นเชื่อมเกาะต่างๆ เข้าสู่พื้นที่กึ่งกลางพระราชวัง ซึ่งเป็นที่ตั้งของพระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร อันเป็นอาคารที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ถือเป็นหัวใจหลักของพระราชวังบางปะอิน

นอกจากนั้นแล้วการวางตำแหน่งของอาคารภายในพระราชวังบางปะอิน ยังไม่ปรากฏการวางอาคารตามแนวแกนสำคัญ แต่พบว่าได้เลือกตั้งอาคารกระจายออกไปรอบๆ ผังบริเวณของพระราชวังบางปะอินแทน ซึ่งเป็นความแตกต่างไปจากแนวความคิดการวางผังแบบจารีตประเพณีของสยามอย่างเห็นได้ชัด เพราะการให้ความสำคัญกับแนวแกนแบบแนวความคิดการวางอาคารในพระราชวังแบบจารีตนั้น จะเป็นการเน้นการเข้าถึงพระที่นั่งแบบจารีตประเพณีที่ให้ความสำคัญกับการเรียงลำดับการเข้าถึงตามศักดิ์และความสำคัญของอาคารเป็นลำดับชั้น ดังเช่น การวางอาคารโดยยึดแนวแกนแบบหมู่พระมหามณเฑียรและหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท แต่พระราชวังบางปะอินเป็นการวางผังอาคารที่ไม่เน้นแนวแกน จึงแสดงให้เห็นว่าพระราชวังบางปะอินไม่ได้คำนึงถึงเรื่องการวางตำแหน่งที่ตั้งของอาคารตามแนวแกนต่างๆอีกต่อไป

2. การศึกษาวิเคราะห์สถาปัตยกรรมภายในพระราชวังบางปะอิน

2.1 การศึกษาวิเคราะห์กลุ่มพระที่นั่ง และกลุ่มอาคารต่างๆ

2.1.1 กลุ่มพระที่นั่ง

2.1.1.1 พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์

ลักษณะแผนผัง

ผังบริเวณ : อาคารตั้งอยู่ในเขตพระราชฐานชั้นนอก กลางสระน้ำขนาดใหญ่ ใหญ่ตัวอาคารอยู่ในแนวแกนทิศเหนือ-ทิศใต้ มีทางเข้าหลักทางด้านทิศตะวันตก

ผังอาคาร : ไม่พบเอกสารชั้นต้นที่แสดงเกี่ยวกับผังของอาคาร ดังนั้นจึงใช้หลักฐานภาพถ่าย รวมถึงได้ทำการรังวัดแบบปัจจุบันและผู้วิจัยได้เขียนแบบทางสถาปัตยกรรมขึ้นใหม่ โดยตัวอาคารตั้งอยู่บนชุกฐานในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีมุขยื่นออกมาทั้ง 4 ด้าน มีบันไดทางขึ้น-ลงสู่อาคารทางด้านทิศตะวันตกทางเดียว ส่วนผังของอาคารเป็นฐานอยู่ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดเล็กลงมา มีมุขยื่นออกมาทั้ง 4 ด้านเช่นกัน ตรงหน้ามุขแต่ละด้านมีบันไดขึ้นสู่พระที่นั่ง

ลักษณะและรูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ เป็นอาคารเครื่องไม้ที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี อาคารทรงปราสาทโถงแบบจตุรมุข แบ่งออกเป็น 2 ส่วน ดังนี้

1. ชุกฐานรองรับอาคาร เป็นชุกฐานอยู่ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด 6.63 X 16.34 เมตร มีมุขยื่นออกมาจากด้านยาวด้านละ 1.55 เมตร มีบันไดขึ้น-ลงจากอยู่ทางด้านทิศตะวันตก มีพนักกระเบื้องโดยรอบ ที่มุมประดับด้วยเสาหัวเม็ด ปูพื้นด้วยหินอ่อน ซึ่งจากหลักฐานภาพถ่ายเก่าพบว่าเดิมที่ชุกฐานที่รองรับองค์พระที่นั่งเป็นคานโค้งกลมแบบตะวันตก (Round Arch) (ภาพที่ 72) ซึ่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ทรงโปรดฯ ให้เปลี่ยนเป็นชุกฐานที่เป็นคานโค้งแหลม (Pointed Arch) แทน (ภาพที่ 73)

2. ตัวอาคารหรือองค์พระที่นั่ง ฐานอยู่ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด 3.26 X 13.77 เมตร มีมุขยื่นออกมาจากด้านยาวด้านละ 0.62 เมตร ตรงหน้ามุขแต่ละด้านมีบันไดขึ้นสู่พระที่นั่ง ฐานเป็นชุกฐานสิงห์ประดับด้วยกระจกลี ส่วนอาคารมีมุขด้านทิศตะวันออก-ทิศตะวันตก เป็นมุขสั้นมีหลังคาชั้นลด 2 ชั้น ส่วนมุขทางด้านทิศเหนือ-ทิศใต้ เป็นมุขยาวมีหลังคาชั้นลด 4 ชั้น ตรงกลางตั้งเครื่องยอดทรงปราสาทจอมแห มีหลังคาชั้นซ้อนและเครื่องบนที่เป็นเครื่องยอดแบบไทยประเพณี คือ รองรับไชราด้วยครุฑชุกขนาด เหนือขึ้นไปเป็นหม บัลลังก์ ลูกแก้ว บัวกลุ่ม ปลียอด และหยาดน้ำค้าง ส่วนบนสุดประดับด้วยพระเกี้ยวยอด ส่วนหลังคาชั้นลดต่างๆด้วยกระเบื้องสีสลับลาย ส่วนกรอบคันทับประดับด้วยช่อฟ้า ใบระกา นาคสะดุ้ง และหางหงส์ที่มีลักษณะเป็นรูปนาคเบือน ที่มูมย่อไม้สิบสองทำเป็นรูปครุฑจับนาค ส่วนหน้าบันทั้ง 4 ด้าน ประดับด้วยไม้จำหลักปิดทองรูปลายตราอาร์มหรือตราแผ่นดินในรัชกาลที่ 5 ใต้ลายหน้าบันเป็นกระจังฐานพระ ถัดลงมาคือ สหรัยรวงผึ้ง ส่วนเพดานเป็นพื้นสีขาว เขียนลายพันธุ์พฤกษาสีทอง เสาพระที่นั่งเป็นเสาอมมูมไม้สิบสองประดับด้วยกระจกลี มีคันทวยรองรับ หัวเสาเป็นบัวจงกล ส่วนฐานเสาไม่มีการทำลวดลายประดับพื้นพระที่นั่งเป็นพื้นไม้ ตรงกลางองค์พระที่นั่งเป็นที่ตั้งของพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 โดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 โปรดฯ ให้หล่อขึ้นด้วยสัมฤทธิ์ ฉลองพระองค์เต็มยศจอมพลทหารบก

ภาพที่ 72 ภาพถ่ายเก่าพระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์สมัยรัชกาลที่ 5 แสดงให้เห็นว่าชุดฐานที่รองรับองค์พระที่นั่ง ยังปรากฏชุดฐานที่เป็นคานโค้งกลม (Round Arch) และที่หัวเสาของพนักระเบียงยังไม่ปรากฏเสาหัวเม็ด

ที่มา : จดหมายเหตุพระราชวังบางปะอิน และวัดนิเวศธรรมประวัติ, (กรุงเทพฯ: กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2537), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

ภาพที่ 73 ภาพถ่ายปัจจุบันพระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์
(จากการลงภาคสนามเมื่อ 29 พฤษภาคม 2557)

จากหลักฐานชั้นต้นที่กล่าวว่า รัชกาลที่ 5 ทรงโปรดฯ ให้จำลองแบบพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกษ์ปราสาทในพระบรมมหาราชวังมาสร้าง (ภาพที่ 74)³⁶ ซึ่งจากตารางการเปรียบเทียบอาคารทั้ง 2 หลังแล้ว (ตารางประกอบที่ 1) พบว่า ขนาดของพระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์มีขนาดเล็กกว่า ถึงแม้ว่าจะมีรูปแบบและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่เหมือนกัน คือสะท้อนแนวคิดที่มีความหมายเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ ที่ทรงเป็นสมมติเทพตามคติของพุทธศาสนานิกายมหายาน และทรงเป็นเทวราชาของศาสนาพราหมณ์ จึงมีอาคารที่ประกอบด้วยสัญลักษณ์ต่างๆตามแนวคิดข้างต้น³⁷ แต่การประดับตกแต่งและรายละเอียดมีส่วนที่แตกต่างกันอยู่คือแต่เดิมหน้าบันของพระที่นั่งจะเป็นลวดลายที่แสดงออกถึงคติความเชื่ออันเกี่ยวพันกับคติทางศาสนาและสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นหลัก เช่น หน้าบันก่อนสมัยรัชกาลที่ 4 จะสร้างเป็นรูปครุฑหรือพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนสถาบันพระมหากษัตริย์ที่เป็นเสมือนสมมติเทพ แต่พอมาถึงสมัยรัชกาลที่ 4 หน้าบันกลายเป็นพื้นที่ที่แสดงออกถึงความเป็นพระมหากษัตริย์ในฐานะเป็นมนุษย์³⁸ ดังนั้นสัญลักษณ์การสื่อความหมายจึงเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต เปลี่ยนไปใช้ตราพระราชลัญจกรประจำพระองค์ของพระมหากษัตริย์หรือตราสัญลักษณ์ใดๆก็ตามที่สามารถสื่อถึงบุคคลผู้สร้างไว้แทน เช่น รัชกาลที่ 4 ใช้สัญลักษณ์ตราพระมหาพิชัยมงกุฎ แต่ที่หน้าบันของพระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ เป็นรูปลายตราอาร์มหรือตราแผ่นดินของสยามในรัชกาลที่ 5 ซึ่งเกิดขึ้นจากการผสมผสานระหว่างแนวคิดแบบไทยประเพณีและรูปแบบตะวันตก (ระบอบพิวดัล)³⁹ อีกทั้งประโยชน์ใช้สอยของ

³⁶ กรมศิลปากร, “ตำนานพระที่นั่งเกาะบางปะอิน,” ใน **ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 69 เรื่องเกี่ยวกับกรุงเก่า ตอนที่ 1, 92-93. สมเด็จฯ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ และคนอื่นๆ, หนังสือ court ข้าราชการ เล่ม 2 เจ้านาย 11 พระองค์ทรงช่วยกันแต่ง, 38-40.**

³⁷ เช่น เครื่องยอดแบบประเพณี ที่ประกอบด้วย หลังคาชั้นซ้อน แทนเขาพระสุเมรุ หมายถึงสวรรค์ชั้นต่างๆตามคติของไตรภูมิ ส่วนที่เป็นองค์ระฆัง เป็นรูปจำลองของพระสถูปที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า เหนือขึ้นไปเป็นบัลลังก์สัญลักษณ์แทนพระศาสดา ส่วนหม่อมเป็นสัญลักษณ์ที่ประกาศให้เห็นความจริงในชั้นภูมิทั้งสาม เหนือขึ้นไปเป็นบัวกลุ่มแทนสภาพจิตที่ปฏิบัติให้หลุดพ้น ปลีคือความสงบสุขหรือมานชั้นต้น ลูกแก้วหมายถึงดวงปัญญา หยาดน้ำค้างคือสุญญาคือการหลุดพ้น ใน หม่อมราชวงศ์แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, **มรดกสถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 1, 11.**

³⁸ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ประกาศห้ามไม่ให้ตื่นกันเรื่องกะแปะอัฐและโสฬสจะใช้ไม่ได้”, **ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2405-2411** (พระนคร : เจริญทองการพิมพ์, 2511), 30. อ้างถึงใน ชาตรี ประกิตนทการ, **การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรมสยามสมัย ไทยประยุกต์ ขาดินิยม** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2550), 97.

³⁹ สัญลักษณ์ของระบอบพิวดัล มีศาสตร์ Heraldry คือ ตราประจำตัวบุคคลและประจำตระกูล ซึ่งจะเป็นตราที่แสดงความเป็นตัวตนของบุคคลนั้นๆแทน ซึ่งตราอาร์มนั้น มีวิวัฒนาการมาจากเสื้อคลุมที่มีลวดลายและสีสันเครื่องหมายประจำตัวของนักรบที่สวมทับชุดเกราะที่ปลงไป โดยนำลวดลายดังกล่าวมาใช้บนโล่ที่ถือและธงที่ติดอยู่ปลายอาวุธ ซึ่งต่อมาก็แสดงสัญลักษณ์เครื่องหมายประจำตัวไว้ที่โล่เพียงอย่างเดียว ที่โล่นั้นมีการประดับตกแต่งด้วยสัญลักษณ์แห่งเหตุการณ์ที่นักรบได้

พระที่นั่งองค์นี้ ได้ถูกประยุกต์ให้เข้ากับวิถีชีวิตแบบใหม่ ซึ่งแต่เดิมอาคารลักษณะเช่นนี้จะใช้สำหรับประกอบพระราชพิธีเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ ได้ใช้เป็นที่ประทับเสวยพระกระยาหารหรือทรงสำราญพระราชอิริยาบถ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงแนวคิดของพระมหากษัตริย์ในแง่มุมมองของการเป็นมนุษย์ปุถุชนธรรมดามากขึ้นด้วยเช่นกัน

ภาพที่ 74 พระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกข์ปราสาทในพระบรมมหาราชวัง ที่ถูกจำลองแบบมาสร้างพระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ในพระราชวังบางปะอิน

(จากการลงภาคสนามเมื่อ 8 ธันวาคม 2557)

แสดงความกล้าหาญหรือความสามารถ โดยนักรบแต่ละคนย่อมมีค่าขวัญประจำใจอยู่ จึงนำค่าขวัญนั้นประกอบเข้าไปด้วย ทำให้เกิดเป็นรูปตราอาร์มขึ้น อ่างถึงใน คีฤทธี ปราโมช, **ฝรั่งเศสดินนา** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2516), 183-184.

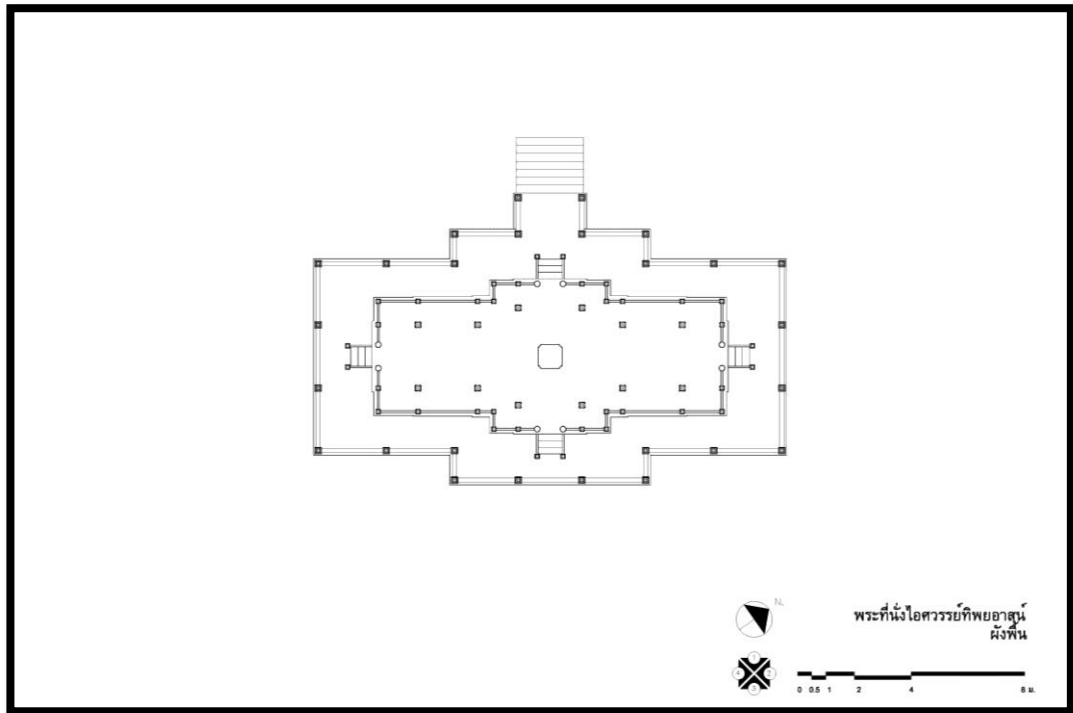
ตารางที่ 1 ตารางเปรียบเทียบรูปแบบพระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกข์ปราสาทใน
พระบรมมหาราชวัง และพระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ในพระราชวังบางปะอิน

พระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกข์ปราสาท ใน พระบรมมหาราชวัง ⁴⁰	พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ ในพระราชวังบางปะ อิน
<p>ร.4 สร้าง <u>ตำแหน่งที่ตั้ง</u> ตั้งอยู่ตรงแนวกำแพงแก้ว พระที่นั่งดุสิตมหา ปราสาท</p> <p><u>รูปแบบสถาปัตยกรรม</u> ปราสาทโถง ทรงจัตุรมุข อยู่บนฐานปูนสูง อยู่ในแนวแกนทิศเหนือ-ทิศใต้ ฐานอาคารกว้าง 4.25 x 9.40 เมตร มีฉัตรจันทน์ทางขึ้น-ลง 4 ด้าน มุขด้านตะวันออก-ตะวันตก เป็นมุขสั้น มี หลังคาชั้นลด 2 ชั้น มุขด้านเหนือ-ใต้ เป็นมุขยาว มีหลังคาชั้นลด 4 ชั้น หลังคาตาดตีบุก</p> <p><u>เครื่องยอด</u>(ลงรักปิดทองเกลี้ยงไม่ประดับ กระຈก) -ปลียอด ปล้องหยาดน้ำค้าง ปลียอด ปล้องไฉน บัวกลุ่ม บัลลังก์ เหม บัวคอรชิ่ง บันแถลง ซ่อ ฟ้า ใบระกา นาคเบือน คันทวย ที่ยอดมุมไม้ 12 ทำเป็นรูปหงส์รับไซรา</p> <p><u>หน้าบัน</u> - ทำเป็นรูปสมเด็จพระอมรินทราบหาราช ยืนบน พระแท่น พระหัตถ์ซ้ายทรงพระขรรค์ พระหัตถ์ ขวาอยู่ในท่าประทานพร สองข้างรูปสมเด็จพระ อมรินทราบหาราชเป็นรูปเทพนม มีลายกระหนก เปลวเป็นลายล้อม ใต้หน้าบันเป็นหน้าบันฐาน</p>	<p>ร.5 สร้าง พ.ศ.2415-2419 <u>ตำแหน่งที่ตั้ง</u> ตั้งอยู่กลางสระน้ำ</p> <p><u>รูปแบบสถาปัตยกรรม</u> ปราสาทโถง ทรงจัตุรมุข อยู่บนฐานปูนขนาด 6.63 x 16.4 เมตร อยู่ในแนวแกนทิศเหนือ-ทิศใต้ ฐานอาคารกว้าง 3.26 x 13.77 เมตร มีฉัตรจันทน์ทางขึ้น-ลง 4 ด้าน มุขด้านตะวันออก-ตะวันตก เป็นมุขสั้น มีหลังคา ชั้นลด 2 ชั้น มุขด้านเหนือ-ใต้ เป็นมุขยาว มีหลังคาชั้นลด 4 ชั้น หลังคาตาดตีบุก+กระเบื้องสี่สลับลาย</p> <p><u>เครื่องยอด</u>(ลงรักปิดทองเกลี้ยงไม่ประดับกระຈก) -พระเกี้ยวยอด หยาดน้ำค้าง ปลียอด ปล้องไฉน บัวกลุ่ม บัลลังก์ เหม บัวคอรชิ่ง บันแถลง ซ่อฟ้า ใบระกา นาคสะดุ้ง ทางหงส์ นาคเบือน คันทวย ที่ยอดมุมไม้ 12 ทำเป็นรูปครุฑจันทนา</p> <p><u>หน้าบัน</u> -ไม้จำหลักปิดทองรูปลายตราอาร์มหรือตรา แผ่นดินในรัชกาลที่ 5 ลักษณะเป็นรูปโล่อยู่ตรง กลาง แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนบนของโล่ 1 ส่วน เป็นรูปช้าง 3 เศียร ส่วนล่าง 1 ส่วน แบ่ง ออกเป็น 2 ส่วนย่อย คือ รูปช้างธรรมดา 1 หัว 1</p>

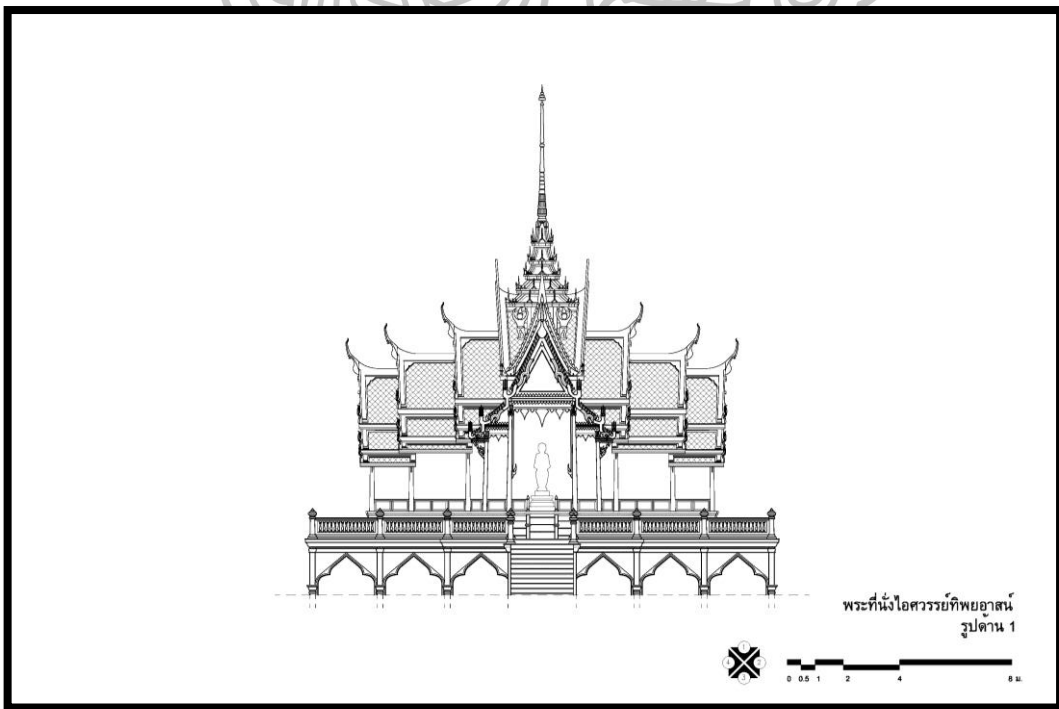
⁴⁰ ม.ร.ว.แสงสุรย์ ลดาวัลย์, พระมหาปราสาทและพระราชมณเฑียรสถานใน
พระบรมมหาราชวัง, 73-75.

ตารางที่ 1 ตารางเปรียบเทียบรูปแบบพระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกษ์ปราสาทใน
พระบรมมหาราชวัง และพระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ในพระราชวังบางปะอิน (ต่อ)

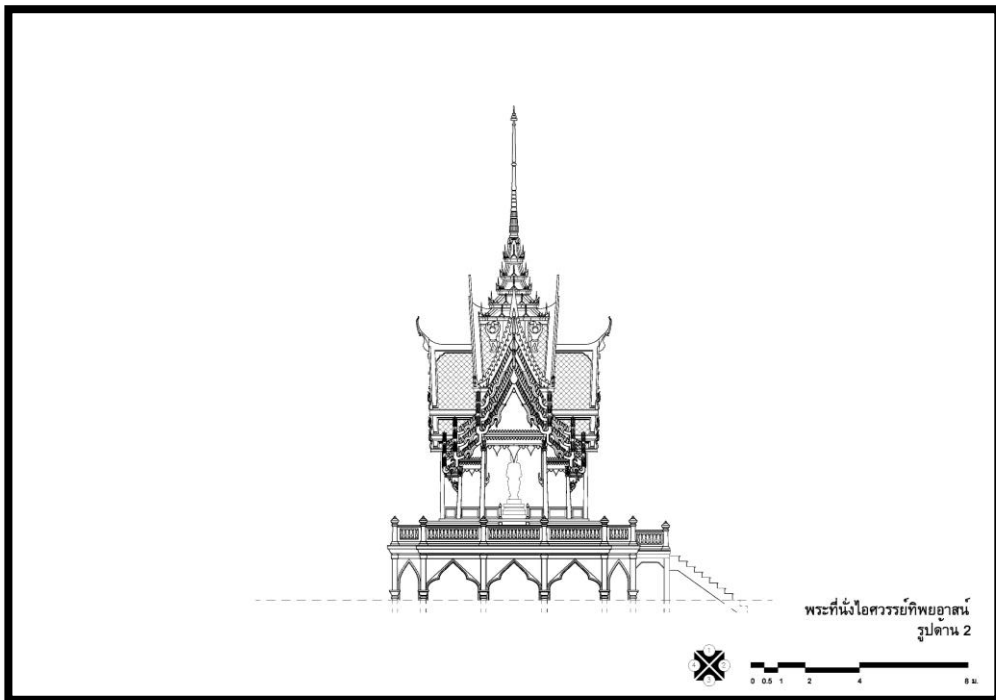
พระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกษ์ปราสาท ใน พระบรมมหาราชวัง	พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ ในพระราชวังบาง ปะอิน
<p>พระ และด้านล่างของหน้าบันฐานพระ ประกอบด้วยสายรัยรวงผึ้งลายกระหนกใบเทศ</p> <p><u>เพดาน</u> - ปิดทองลายฉลุใบเทศ ประดับด้วยดวงดารา จำหลักเป็นรูปดาวดอกจอก</p> <p><u>เสา</u> - เป็นเสาย่อมุมไม้สิบสอง ปิดทองและประดับ กระจกที่หน้าเสาทุกด้านเป็นลายประจายาม ปลายเสาประกอบบัวจวงกล ด้านล่างมีพนัก จำหลักลายเทพนมประกอบลายกระหนกก้านขด ติดระหว่างช่องเสาแทนลูกกรง พื้นพระที่นั่งเป็น พื้นหินอ่อน</p> <p><u>ประโยชน์ใช้สอย</u> - ใช้ประกอบพระราชพิธีเท่านั้น เช่น เป็น พลับพลาสำหรับประทับพระราชยาน รับ-ส่ง เสด็จฯในโอกาสที่เสด็จพระราชดำเนินโดย กระบวนพยุหยาตรา หรือกระบวนราบ ประทับ พระราชยานอัญเชิญพระบรมอัฐิ และประทับ เสด็จส่งเสด็จพระบรมราชวงศ์ที่โปรดเกล้าฯให้มี การพระราชพิธีโสกันต์ เป็นต้น</p>	<p>เชือก และส่วนเป็นรูปกริช 2 เล่มไขว้กัน เหนือ ขึ้นไปจากโล่มีพระมหาพิชัยมงกุฎเปล่งรัศมี มีตรา พระราชวงศ์จักรีอยู่ใต้มหามงกุฎ มีพระเศวตฉัตร ขนาดอยู่ทั้ง 2 ข้างของมงกุฎ มีตราราชสีห์ และคชสีห์ประคองตรา รอบโล่ตราแผ่นดินมีรูป สายสังวาลย์เครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า พื้นหลังของตราเป็นรูปฉลองพระองค์ครุยคลี่คลุม โล่หรือตราอยู่ ล่างสุดเป็นแถบผ้าแพรหรือริบบิ้น</p> <p><u>เพดาน</u> - เป็นพื้นสีชาด เขียนลายพันธุ์พฤกษาสีทอง</p> <p><u>เสา</u> - เป็นเสาย่อมุมไม้สิบสอง ประดับด้วยกระจกสี หัว เสาเป็นบัวจวงกล ส่วนฐานเสาไม่มีการทำลวดลาย ประดับ พื้นพระที่นั่งเป็นพื้นไม้</p> <p><u>ประโยชน์ใช้สอย</u> - ใช้ประกอบพระราชพิธี และใช้เป็นที่ประทับทรง สำราญพระราชอิริยาบถ เป็นที่ประทับเสวยเป็นที่ รับรองพระราชอาคันตุกะ เป็นต้น</p>

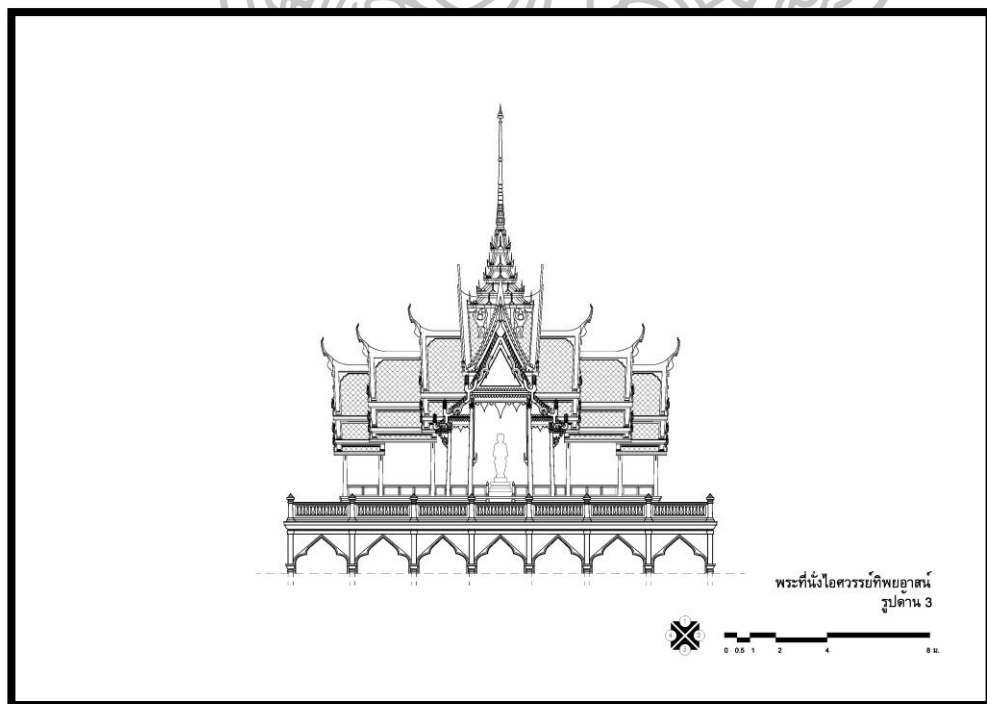
ภาพลายเส้นที่ 3 ผังพื้นพระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์

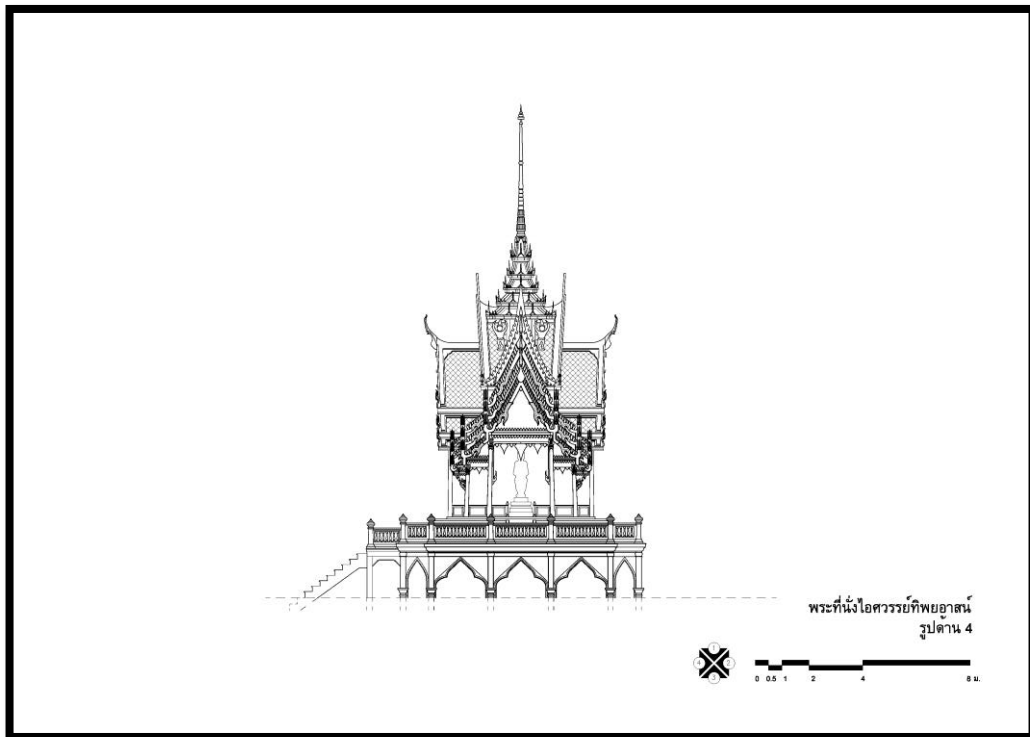
ภาพลายเส้นที่ 4 รูปด้าน 1 พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์

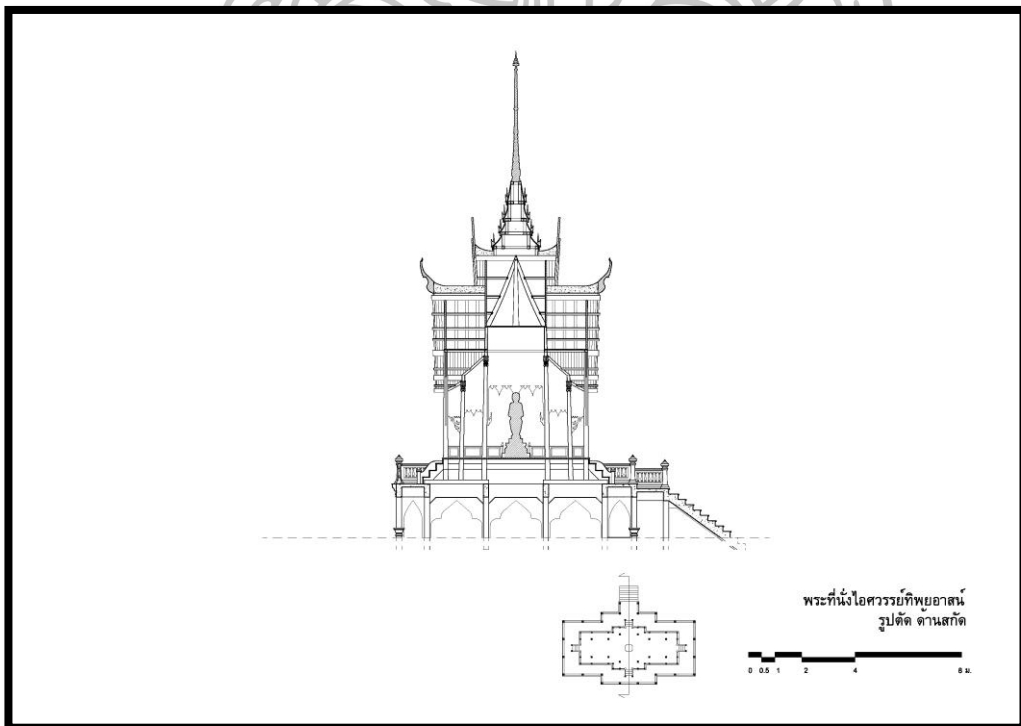
ภาพลายเส้นที่ 5 รูปด้าน 2 พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์

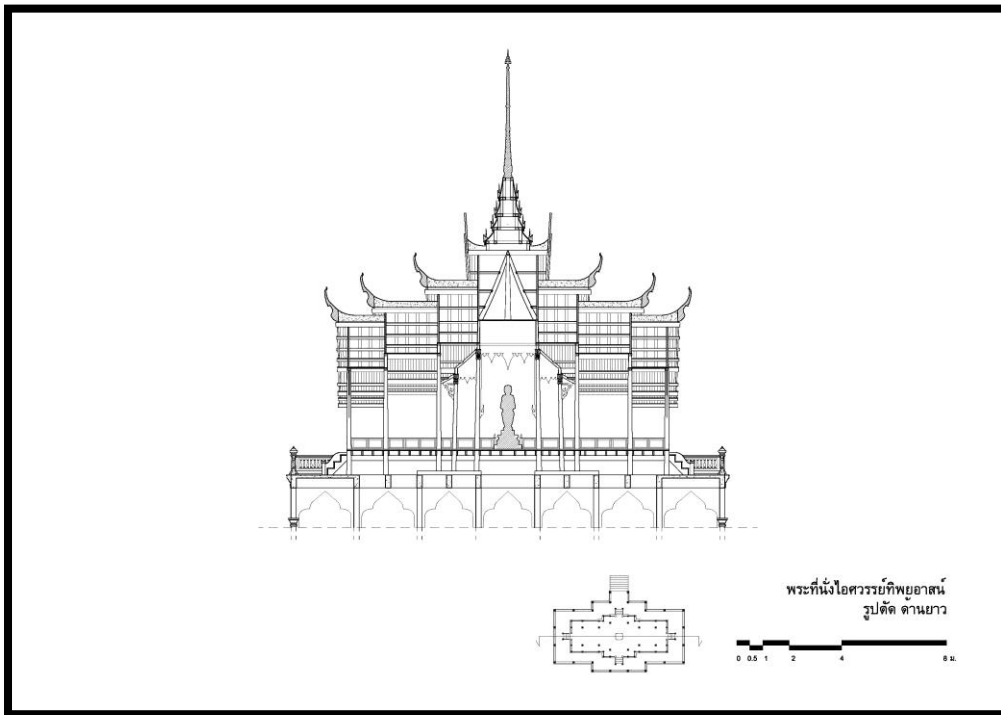
ภาพลายเส้นที่ 6 รูปด้าน 3 พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์

ภาพลายเส้นที่ 7 รูปด้าน 4 พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์

ภาพลายเส้นที่ 8 รูปตัดด้านสกัด พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์

ภาพลายเส้นที่ 9 รูปตัดด้านยาว พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์

2.1.1.2 พระที่นั่งวโรภาษพิमान

ลักษณะแผนผัง

ผังบริเวณ : อาคารตั้งอยู่ในเขตพระราชฐานชั้นกลาง ติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา ทางเข้าหลักของอาคารอยู่ทางด้านทิศใต้ บริเวณด้านหน้าอาคารเป็นสนามหญ้า ด้านตะวันออกมีสระน้ำมีสะพานเชื่อมไปเขตพระราชฐานชั้นกลาง ส่วนด้านหลังของอาคารติดกับกลุ่มเรือนข้าหลวงผู้ปฏิบัติงานภายในพระที่นั่งวโรภาษพิमान

ผังอาคาร : ไม่พบเอกสารชั้นต้นที่แสดงเกี่ยวกับผังของอาคารทั้งที่เป็นอาคารสองชั้นและอาคารชั้นเดียวในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยได้รับแบบสถาปัตยกรรมที่รังวัดจากกองสถาปัตยกรรม สำนักพระราชวัง และได้เขียนแบบทางสถาปัตยกรรมขึ้นใหม่

ลักษณะและรูปแบบทางสถาปัตยกรรม

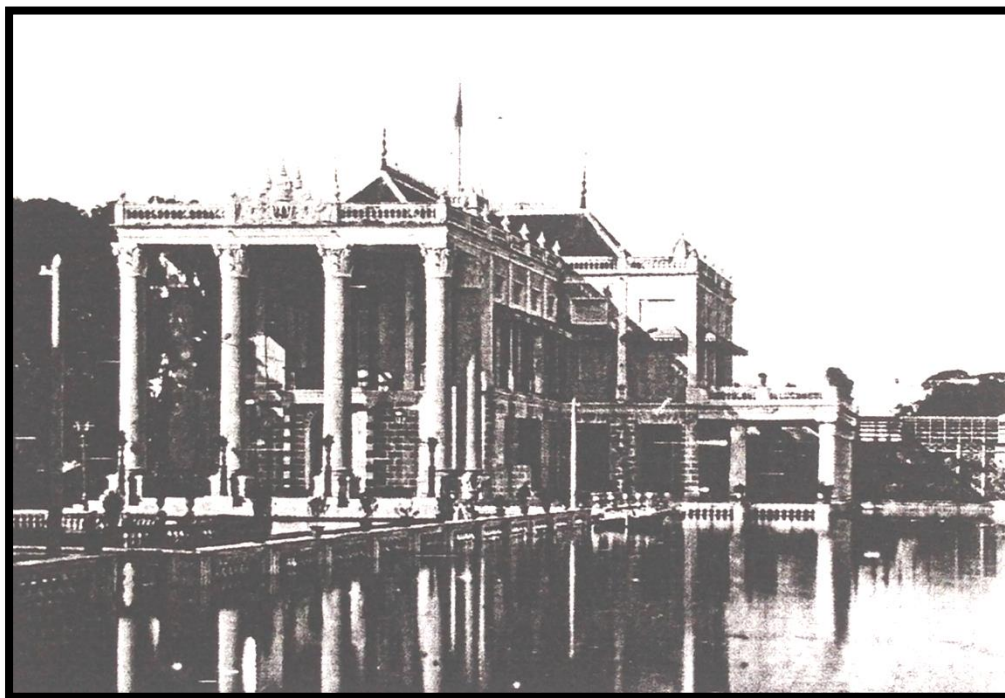
ประวัติของพระที่นั่งวโรภาษพิमानในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 นี้ มีการก่อสร้างทั้งหมด 2 ครั้ง โดยอาคารยังคงตั้งอยู่ในตำแหน่งเดิม

1. พระที่นั่งวโรภาษพิमान สูง 2 ชั้น สร้างในปีพ.ศ.2415 – 2419 จากภาพถ่ายเก่าในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้แสดงให้เห็นถึงสถาปัตยกรรมของพระที่นั่งวโรภาษพิमान ที่เป็นสถาปัตยกรรมนีโอคลาสสิก (Neo-Classical) สูง 2 ชั้น (ภาพที่ 75) เป็นอาคารก่ออิฐฉาบปูน ด้านหน้าอาคารมีมุขยื่นออกมา มีเสากลมขนาดใหญ่มีความสูงถึง 2 ชั้นจำนวน 4 ต้น ที่มีหัวเสาแบบคอรินเธียน (Corinthian Order) เป็นเสาที่ไม่มีการเชาะร่อง รองรับชุตคานที่มีหลังคาตัดเป็นระเบียงลาดฟ้ามีพนักของหลังคาประดับลูกกรงปูนปั้นอยู่รอบ ด้านตะวันออกของอาคารที่ติดกับสระน้ำ มีมุขที่ยื่นออกไปที่สระ หลังคาเป็นแบบหลังคาตัด ต่อด้วยแถวเสาระเบียง โดยมีมุขด้านตะวันออกนั้นใช้เสากลมแบบคอรินเธียน ไม่เชาะร่องเช่นเดียวกับมุขหน้า แต่มีขนาดเล็กกว่าและสูงเพียงชั้นเดียว ผนังอาคารชั้นล่างตกแต่งพื้นผิวด้วยการเชาะร่องเลียนแบบการก่อด้วยหิน (Rustication)

จากเอกสารชั้นต้นพบว่า อาคารมีทั้งหมด 2 ชั้น และสามารถแบ่งพื้นที่ภายในออกเป็น 2 ส่วนด้วยกัน โดยชั้นที่ 1 ประกอบด้วย ส่วนหน้า คือส่วนที่ใช้เป็นท้องพระโรงสำหรับเสด็จออกว่าราชการ ใช้ประกอบพระราชพิธีต่างๆ และรับราชทูตชาวต่างชาติ และส่วนหลังใช้เป็นที่พักสำหรับเสด็จพระราชอิริยาบถของพระมหากษัตริย์ พร้อมด้วยพระมเหสีและพระเจ้าลูกยาเธอ และชั้นที่ 2 คือส่วนที่ประทับสำหรับเสด็จพระราชอิริยาบถส่วนพระองค์หรือที่เรียกว่าในที่พระบรรทมชั้นสูง⁴¹

⁴¹ “จดหมายเหตุการณ์เฉลิมพระที่นั่งบางปะอิน จ.ศ.1238,” สมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอ, รัชกาลที่ 5, มัดที่ 95, เลขที่ 1, หอสมุดแห่งชาติ.

ภาพที่ 75 ภาพถ่ายเก่าพระที่นั่งวโรภาษพิมานสูง 2 ชั้น สร้างขึ้นเป็นอาคารท้องพระโรงและเป็นที่ประทับของรัชกาลที่ 5 มีรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกแบบนีโอคลาสสิก
ที่มา : Pirasri Povatong, “Building Siwilai : Transformation of Architecture and Architectural Practice in Siam during the Reign of Rama V, 1868-1910” 163.

2.พระที่นั่งวโรภาษพิมานองค์ปัจจุบัน สูง 1 ชั้น สร้างในปีพ.ศ.2426 – 2430 (ภาพที่ 76) เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน มีรูปแบบสถาปัตยกรรมนีโอคลาสสิก (Neo-Classic) แบบพัลลาเดียน (Palladian) (ภาพที่ 77) ซึ่งเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมคลาสสิกประยุกต์ อยู่ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด 26.60 X 43.25 เมตร ทางทิศใต้ทำเป็นมุขโถงทางเข้าหลักอาคาร มุขยื่นออกมาขนาด 6.00 X 13.70 เมตร และมีทางเข้ารองอีก 3 ทาง ซึ่งจะมีลักษณะที่แตกต่างกันโดยจะขึ้นอยู่กับสถานะของผู้ใช้ได้แก่ มุขเฉลียงบันไดอยู่ทางด้านทิศตะวันตก และบันไดธรรมดาตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือและทิศตะวันออก

ภาพที่ 76 พระที่นั่งวโรภาสพิมานองค์ปัจจุบันที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบคลาสสิกประยุกต์ (จากการลงภาคสนามเมื่อ 29 พฤษภาคม 2557)

ภาพที่ 77 บริติชมิวเซียม ค.ศ.1850 ที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบพัลลาเดียน
ที่มา : พิริยา พิทยาวัฒนาชัย, “สถาปัตยกรรมของโยอาคิม กราซีในสยาม” (วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2554), 80.

ด้านหน้าของอาคาร ซึ่งหันหน้าไปทางทิศใต้ มีลักษณะเป็นอาคารตั้งอยู่บนชุตฐาน ด้านหน้าของอาคารมีมุขยื่นออกมาเป็นโถงทางเข้าหลัก มีบันไดทางขึ้นทั้งหมด 7 ชั้น ซึ่งมุขหน้ามีเสาขนาดใหญ่ 4 ต้นในผังสี่เหลี่ยมที่ประดับตกแต่งด้วยเสาหลอกหรือเสาอิงที่มีหัวเสาแบบคอรินเธียน ต้นละ 2 เสา ส่วนด้านข้างใช้เสาประดับผนัง 1 ต้น ลักษณะเป็นเสาที่มีการเจาะร่อง หัวเสาประดับด้วยใบอะแคนทัส (Acanthus Leaf) โดยเสาดังกล่าวรองรับคานของ และหน้าจั่วของอาคารที่ตกแต่งด้วยลายปูนปั้นเป็นตัวอักษรว่า “พระที่นั่งวโรภาสพิมาน ๑๒๔๙” (ภาพที่ 78) ซึ่งเป็นปฏิมากรรม 1249 หรือพ.ศ.2430 ซึ่งเป็นความนิยมในการตกแต่งหน้าจั่วของอาคารในสมัยรัชกาลที่ 5 เพื่อระบุช่วงเวลาที่ได้ทำการก่อสร้างอาคารหลังนั้นเสร็จ และเหนือหน้าจั่วมีเครื่องประดับกลางจั่ว (Acroterion) อยู่ ถัดจากมุขหน้ามีหอคอยขนาดย่อมอยู่ที่มุมอาคาร มีหลังคาทรงพีรามิดตัด ประดับด้วยเหล็กหล่อลวดลายแบบตะวันตก ปลายยอดเป็นมงกุฏ

ส่วนด้านทิศตะวันออก มีลักษณะเด่น คือ มุขเฉลียงบันได ที่เป็นบันไดแฝดขนานกับอาคารด้านนอกขึ้นได้ 2 ข้าง โดยมุขเฉลียงบันไดเป็นผนังก่ออิฐที่ประกอบด้วยคานโค้งครึ่งวงกลม 3 ช่วงต่อเนื่องกัน โดยผนังก่ออิฐดังกล่าวประดับด้วยเสาอิงที่มีหัวเสาแบบคอรินเธียน และได้ก่อแผ่นผนังสี่เหลี่ยมด้านบนให้มีลักษณะเป็นอาคารอีกชั้น โดยผนังด้านนี้มีไว้เพื่อความสวยงาม

ส่วนด้านทิศตะวันตก มีลักษณะเด่น คือ การเจาะช่องเปิดสร้างเป็นระเบียงให้มีลักษณะโปร่ง โดยใช้โครงสร้างคานโค้งครึ่งวงกลม 3 ช่วงต่อเนื่องกัน มีบันไดขึ้นสู่อาคารซึ่งบันไดดังกล่าวจะเชื่อมต่อกับสะพานเสาวรสที่เชื่อมต่อระหว่างเขตพระราชฐานชั้นในอีกต่อหนึ่ง

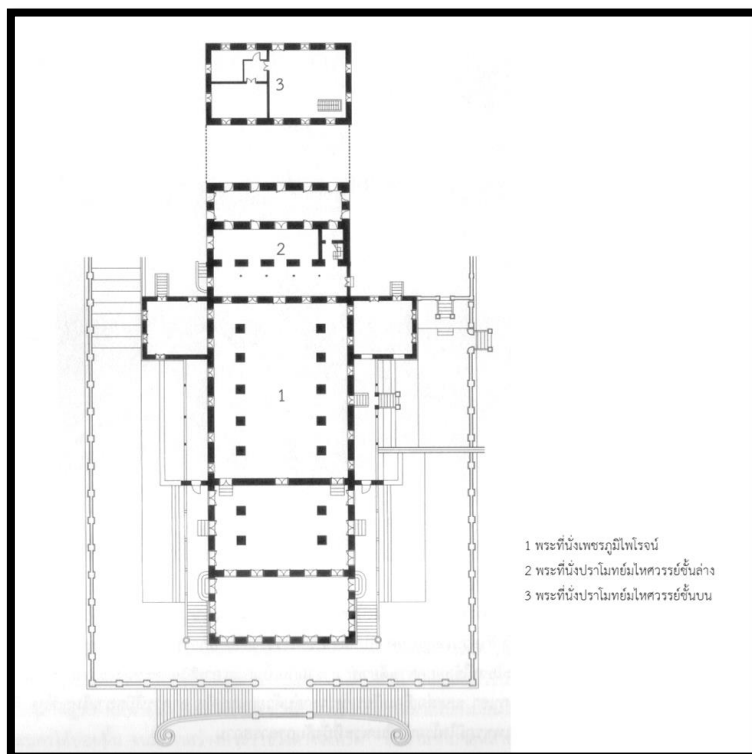
ส่วนทิศเหนือ ซึ่งเป็นด้านหลังของอาคาร ปัจจุบันได้มีการสร้างต่อเติมอาคารเพิ่มเข้ามาอีกชุด แต่จากแบบที่ได้รับมอบหมายปรากฏให้เห็นถึงลักษณะรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบเดิมของอาคาร คือ ด้านหลังเป็นส่วนที่ค่อนข้างเรียบง่าย โดยมีหน้ากว้าง 8 ช่วงเสา เสาแต่ละต้นประดับด้วยเสาอิงติดผนังที่มีหัวเสาแบบคอรินเธียน มีหน้าต่าง 4 บาน มีบันไดทางขึ้นอาคาร 1 บันได มีหลังคาปั้นหยายแยกออกมาจากชุดหลังคาส่วนหน้าและมีราวลูกกรงกันดกล้อมรอบ

โดยรูปแบบของซุ้มประตูและซุ้มหน้าต่างของอาคารหลังนี้ เป็นซุ้มที่มีรูปแบบและองค์ประกอบสถาปัตยกรรมแบบตะวันตก ด้วยการทำเสาอิงติดที่ผนังทุกช่วงเสา มีหัวเสาแบบคอรินเธียนเหมือนหัวเสาด้านหน้า และมีหน้าจั่วแบบด้านหน้าของอาคาร ส่วนชุดหลังคาแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนด้านหน้า เป็นหลังคาจั่วและหลังคาปั้นหยายที่เชื่อมต่อกัน และส่วนด้านในเป็นหลังคาปั้นหยาย หลังคามุงทั้งหมดด้วยกระเบื้องสีแดงส้ม

ภาพที่ 78 ตัวอักษรที่หน้าจั่วของอาคารระบุ “พระที่นั่งนันทอุทยาน ๑๒๔๙” คือ ปีจ.ศ.1249 หรือ พ.ศ.2430 ซึ่งเป็นความนิยมในการใช้ประดับตกแต่งหน้าจั่วของอาคารในสมัยรัชกาลที่ 5 เพื่อระบุนปีพ.ศ.ที่สร้างอาคารหลังนั้นเสร็จสิ้น (จากการลงภาคสนามเมื่อ 29 พฤษภาคม 2557)

ทั้งนี้ได้รับมอบแบบทางสถาปัตยกรรมที่รังวัดขึ้นโดยกองสถาปัตยกรรม สำนักพระราชวัง ที่แสดงให้เห็นถึงผังพื้นอาคารในปัจจุบัน และเป็นผังพื้นที่คงรูปมาตั้งแต่ในอดีต ซึ่งแสดงให้เห็นการวางผังพื้นอาคารเป็นแบบสมมาตร (symmetry) มีแกนสำคัญอยู่ตรงกลางผัง ลักษณะเป็นแถวตอนเหมือนพระที่นั่งแบบจารีตในพระบรมมหาราชวัง เหตุที่ยังคงมีผังเช่นเดิมอาจเนื่องมาจากผังแบบจารีตนั้นสามารถตอบสนองต่อความต้องการของเจ้าอาคารที่มีความคุ้นชินกับการใช้ผังลักษณะเช่นนี้เป็นอย่างดี โดยสามารถจัดผังอาคารเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นสาธารณะ (Public) ได้แก่ ส่วนหน้า ที่ใช้เป็นห้องโถงรอเข้าเฝ้า ถัดเข้ามาเป็นห้องพระโรงที่ใช้สำหรับออกว่าราชการ รับรองพระราชอาคันตุกะ และการใช้โถงทางเดินกันเป็นพื้นที่ส่วนพระองค์ (Private) ถัดมาเป็นห้องเสวย ห้องสำราญพระราชอิริยาบถ และห้องพระบรรทม เป็นต้น ลักษณะโดยรวมของแผนผังอาคารยังคงแสดงให้เห็นถึงการลำดับศักดิ์การเข้าถึงคล้ายกับการจัดผังพระที่นั่งเพชรภูมิไพโรจน์ ที่พระนครคีรี ในสมัยรัชกาลที่ 4 (ภาพที่ 79)

ภาพที่ 79 ผังพื้นพระที่นั่งเพชรภูมิไพโรจน์และพระที่นั่งปราโมทย์มไหศวรรย์ที่เชื่อมต่อกันในแนวเดียวกัน

ที่มา : สมชาติ จิ่งสิริอารักษ์, **สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในสยาม สมัยรัชกาลที่ 4 -พ.ศ.2480** (กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553), 52.

พระที่นั่งวโรภาสพิมานอยู่ในเขตพระราชฐานชั้นกลาง ซึ่งตั้งอยู่ใกล้กับทำน้ำเสด็จซึ่งเป็นประตูทางเข้าหลักพระราชวัง ซึ่งจะแสดงให้เห็นถึงการเน้นความสะดวกในการใช้สอยของอาคารซึ่งเป็นท้องพระโรงหลักของพระราชวังบางปะอิน อีกทั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้ทรงว่าจ้างให้มิสเตอร์โยอาคิม แกรซี สถาปนิกชาวอิตาลีเลียนได้ทำการออกแบบและสร้างอาคารให้มีรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกอย่างแท้จริงขึ้น และแกรซีได้รับมอบให้เป็นผู้สร้างอาคารหลังนี้ทั้ง 2 ครั้ง

ใน **สถาปัตยกรรมของโยอาคิม กราซีในสยาม** พิรยา พิทยาวัฒน์ชัย กล่าวว่าแกรซีจะนิยมใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมนีโอคลาสสิก (Neo-Classic) มากกว่ารูปแบบสถาปัตยกรรมอื่นในการออกแบบ โดยเฉพาะแบบที่มาจากแนวทางการออกแบบของอันเดร พัลลาดีโอ หรือแบบพัลลาเดียน⁴³ ซึ่งผู้วิจัยมีความเห็นว่า มีความเป็นไปได้ที่แกรซีจะนิยมสร้างรูปแบบสถาปัตยกรรมนีโอคลาสสิก เพราะแนวคิดในการใช้สถาปัตยกรรมตะวันตกสำหรับสร้างอาคารนี้น่าจะประกอบด้วยเหตุผล 2 ประการ ดังนี้

⁴³ พิรยา พิทยาวัฒน์ชัย, **สถาปัตยกรรมของโยอาคิม กราซีในสยาม**, 217.

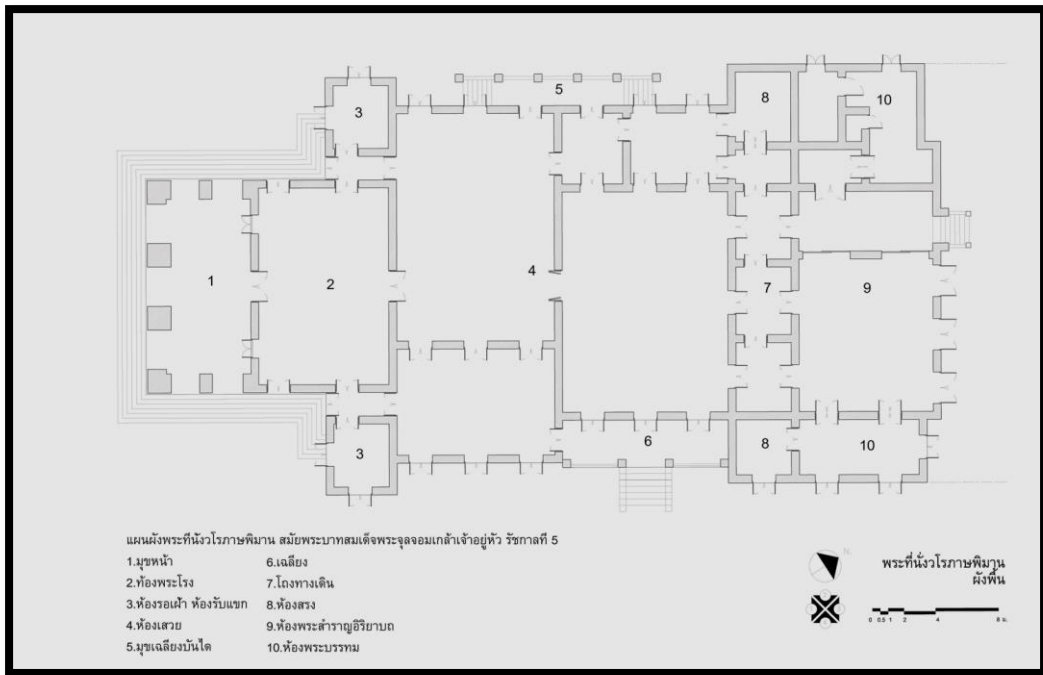
1. สมัยปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 เป็นช่วงที่กระแสนิยมสถาปัตยกรรมย้อนกลับไปหาศิลปะที่เป็นรากเหง้าวัฒนธรรมตะวันตก คือ ศิลปะคลาสสิกแบบกรีก-โรมัน⁴⁴ โดยเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า นีโอคลาสสิก (neo-classicism) ที่สามารถนำกลับมาสร้างขึ้นใหม่ได้อีกครั้ง

2. หลังจากรัชกาลที่ 5 ได้ประพาสสิงคโปร์ ชาวในพ.ศ.2413 และอินเดียในพ.ศ.2414 พระองค์มีพระราชประสงค์ที่จะครอบครองอาคารมีรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก เพื่อใช้สำหรับเป็นท้องพระโรง ออกรับราชการและรับราชทูตต่างๆ ซึ่งท้องพระโรงดังกล่าวต้องเป็นอาคารที่มีขนาดใหญ่ สามารถรองรับคนได้จำนวนมาก เมื่อผู้พบเห็นหรือเดินเข้าไปภายในอาคารจะเกิดความรู้สึกติดตาตรึงใจในขนาดและความยิ่งใหญ่ โอ่อ่าของอาคาร เป็นผลให้แกรซีเลือกใช้รูปแบบนีโอคลาสสิกมาสร้างสถาปัตยกรรม ซึ่งจะนำเสนอถึงความมีรสนิยม และสมพระเกียรติของผู้ครอบครองอาคารได้เป็นอย่างดี

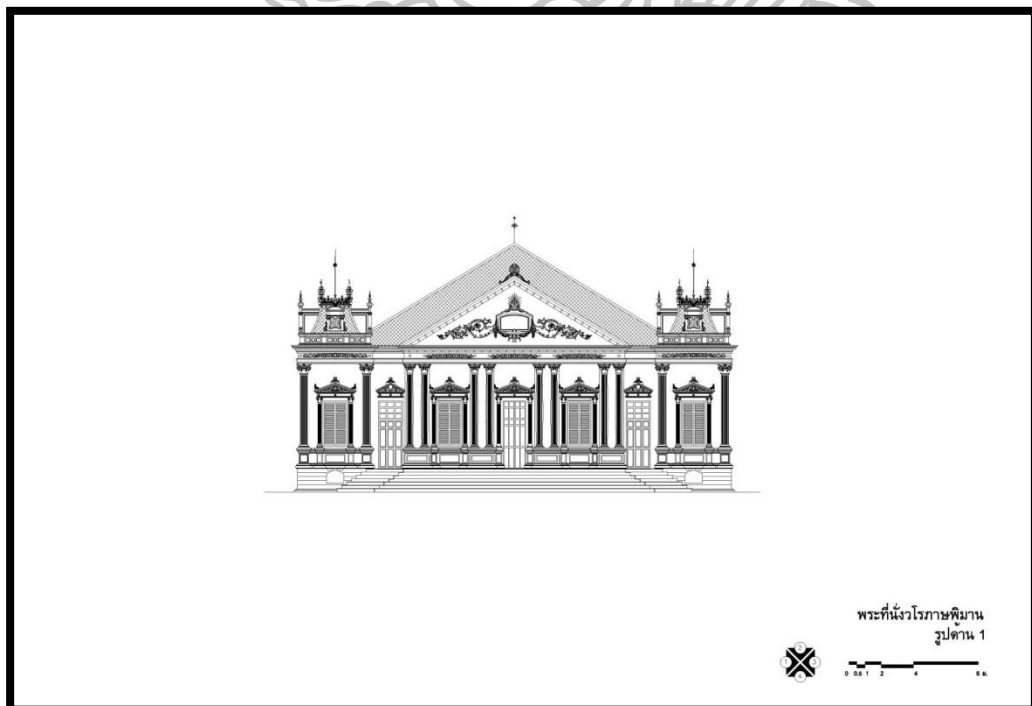
แต่จากการก่อสร้างอาคารโดยยึดถือรูปแบบสถาปัตยกรรมอย่างตะวันตกไปทั้งหมดนั้น โดยไม่ได้คำนึงถึงสภาพภูมิอากาศแปรปรวนของสยามที่มีฝนตกบ่อยและมีแดดจัด รวมถึงการสภาพดินอ่อนของพื้นที่ ไม่เหมาะสมกับการสร้างอาคารขนาดใหญ่สูง 2 ชั้น และลักษณะโครงสร้างหลังคาตัด ที่ไม่เหมาะสมกับสภาพลมฟ้าอากาศในสยาม ท้ายสุดก็พบปัญหาการซ่อมแซมโครงสร้างหลังคา และคานรับน้ำหนักหลังคาบริเวณมุขและมุขเฉลียงทั้งหลาย จนทำให้ต้องมีการรื้อถอนอาคารแล้วสร้างอาคารขึ้นใหม่แทน

แม้ว่าอาคารที่มี 2 ชั้นดังกล่าวได้ถูกรื้อถอนลง แต่เมื่อแกรซีได้รับความไว้วางใจให้สร้างอาคารขึ้นอีกครั้ง แกรซียังคงเลือกใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมแบบนี้โอคลาสสิกอยู่เช่นเดิม เป็นเพราะอาคารในรูปแบบสถาปัตยกรรมเดิมนั้น ตอบสนองต่อความหมายและสถานภาพของกษัตริย์สยามได้เป็นอย่างดี ถึงแม้จะมีการปรับอาคารให้เหลือเพียงชั้นเดียว เพื่อให้เข้ากับสภาพภูมิอากาศของบางปะอิน และการเลือกใช้ชุดหลังคาให้เป็นหลังคาทรงจั่วขนาดเล็ก ซึ่งจากการเปลี่ยนแปลงทั้งหมดอาจทำให้การรับรู้เกี่ยวกับอาคารด้อยลงไป แต่ทั้งนี้แกรซีเลือกใช้เพียงชุดมุขหน้าจั่วของอาคารที่เป็นมุขแบบวิหารกรีก เพื่อบ่งบอกสถานะของอาคาร และทำมุขทางเข้ายื่นออกมาเพื่อเป็นทางเข้า อีกทั้งมุขหน้าที่ยังปรากฏเสาขนาดใหญ่ถึง 4 ต้นนั้น มีผลทำให้พื้นที่บริเวณด้านหน้ามีลักษณะเล็กและแคบลงเป็นอย่างมาก เป็นผลทำให้แกรซีต้องแก้ปัญหาดังกล่าวด้วยการสร้างเสาอิงขนาดเล็ก 2 ต้นประดับไว้ที่เสาขนาดใหญ่แทน โดยเสาอิงยังคงใช้หัวเสาคอรีนเธียนที่มีหัวเสาประดับด้วยใบไม้ต่างๆ เพื่อแสดงความหรูหราของอาคาร และเมื่อเปรียบเทียบกับอาคารหลังแรก ก็เป็นผลให้คุณค่าของอาคารถูกลดทอนลงไปด้วยเช่นกัน อีกทั้งรูปแบบของอาคารที่แกรซีได้เลือกนำมาใช้มีรูปแบบที่เรียบง่ายมากเกินไป ทำให้แกรซีต้องเพิ่มไวยากรณ์ทางสถาปัตยกรรมแบบเรเนสซองส์ (Renaissance) เช่น การสร้างหอคอยที่อยู่ตามมุมของอาคาร โดยมีลักษณะหลังคาเป็นทรงพีรามิดตัดมีปลายยอดเป็นมงกุฎ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของสถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นการเพิ่มความหรูหรา (Elegance) ให้กับอาคาร ที่บ่งบอกได้ถึงสถานภาพของเจ้าของอาคารได้ชัดเจนมากขึ้น

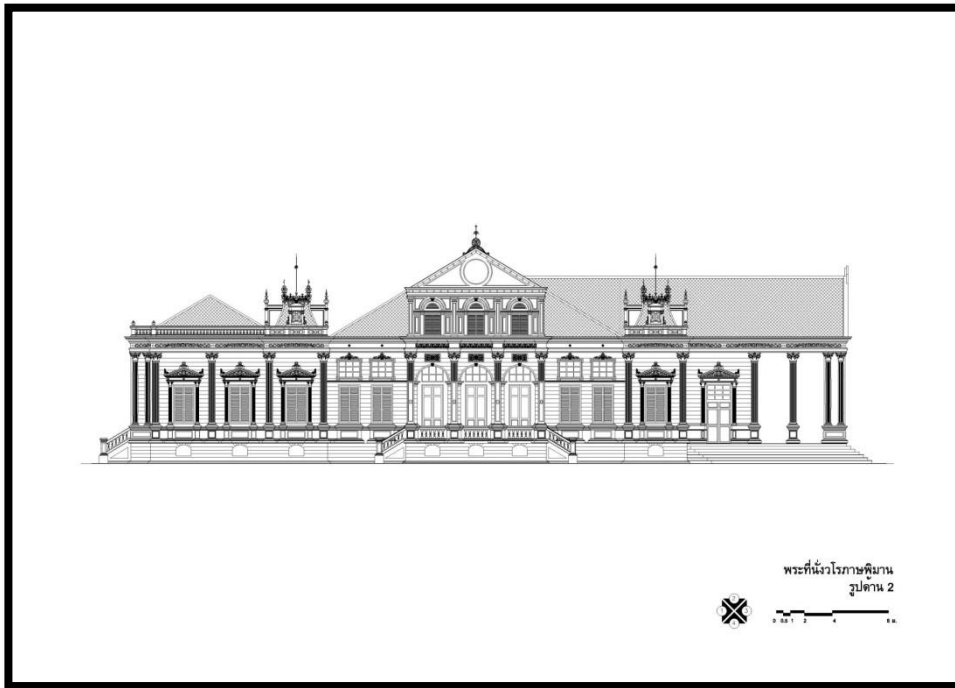
⁴⁴ สมชาติ จิ่งสิริอารักษ์, สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในสยาม สมัยรัชกาลที่ 4 -พ.ศ. 2480, 81.

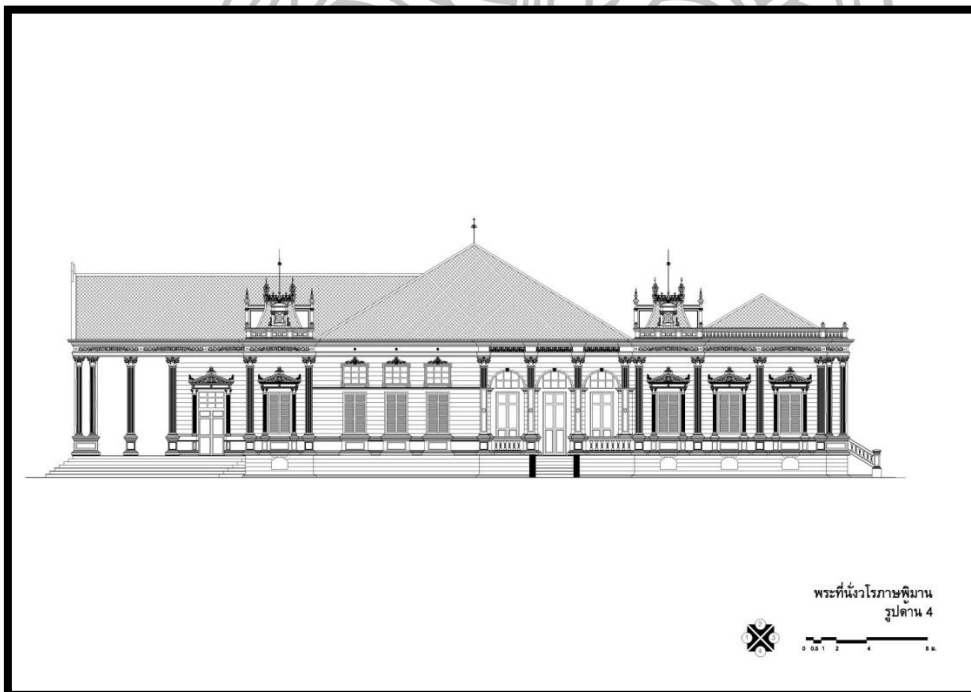
ภาพลายเส้นที่ 10 ผังพื้น พระที่นั่งวโรราชพิมานในสมัยรัชกาลที่ 5

ภาพลายเส้นที่ 11 รูปด้าน 1 พระที่นั่งวโรราชพิมาน

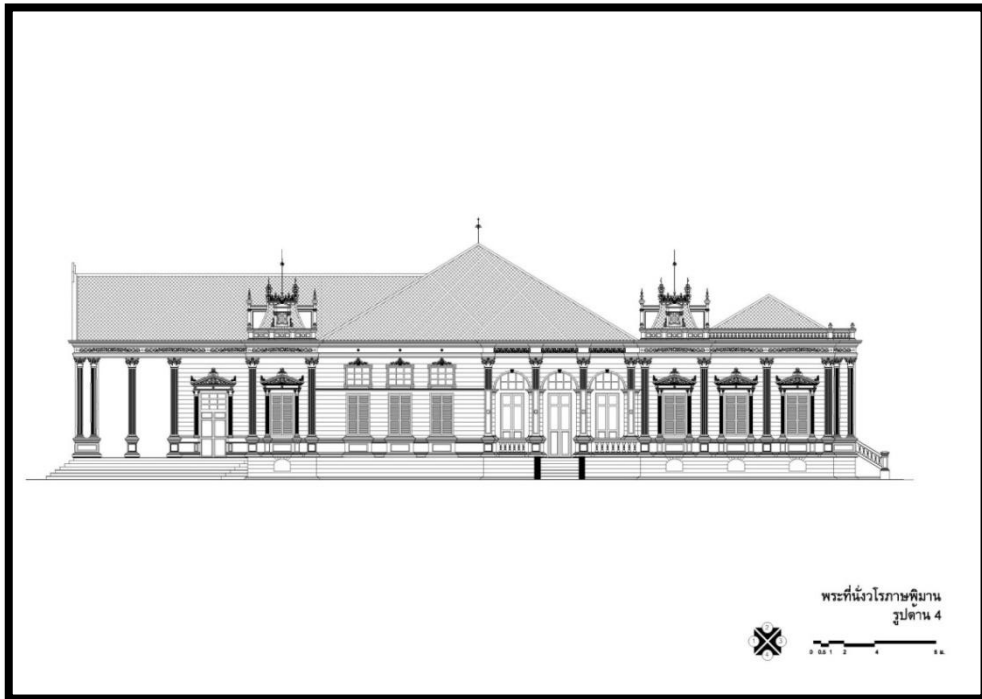

ภาพลายเส้นที่ 12 รูปด้าน 2 พระที่นั่งโรภาษพิมาน

ภาพลายเส้นที่ 13 รูปด้าน 3 พระที่นั่งโรภาษพิมาน

ภาพลายเส้นที่ 14 รูปด้าน 4 พระที่นั่งวโรราชพิมาน

2.1.1.3 พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร

ลักษณะแผนผัง

ผังบริเวณ : ตั้งอยู่ในเขตพระราชฐานชั้นกลาง เป็นอาคารไม้ขนาดใหญ่ ตั้งอยู่บนเกาะมีน้ำล้อมรอบ มีทางสัญจรทั้งหลายเชื่อมเข้าสู่องค์พระที่นั่ง โดยทางเข้าหลักของอาคาร อยู่ทางด้านทิศใต้ และมีทางเข้ารองอยู่ทางด้านทิศตะวันออกและทางด้านทิศตะวันตกของอาคาร

ผังอาคาร : จากแบบสถาปัตยกรรมที่สามารถสืบค้นได้ใน **พระราชพิธีฉลองพระที่นั่งเวหาศจำรูญครบ 100 ปี และสมโภชพระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร** พบผังพื้นของพระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร ที่เขียนขึ้นโดยนายช่างฝรั่งไม่ระบุชื่อ แต่ระบุปีพ.ศ.2468 ซึ่งอยู่ในรัชสมัยระหว่างพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ซึ่งน่าจะยังเค้าโครงของผังอาคารเดิมอยู่ จากลักษณะที่เป็นผังไม่สมมาตร คล้ายกับรูปตัวแอล (L) สองตัวหันหลังชนกัน ห้องต่างๆเรียงเป็นแถวเดี่ยวไปตามแนวอาคาร โดยมีเฉลียงล้อมรอบเกือบทุกด้าน มีบันไดอยู่ภายในอาคาร

อาคารมีทั้งหมด 2 ชั้น โดยชั้นที่ 1 คือ พื้นที่กึ่งส่วนพระองค์ (Semi-Private) มีห้องดรออิ้งรูม (Drawing Room) ห้องแปนตรี (Pantry Room) ห้องสะโม้กกิ้งรูม (Smoking Room)⁴⁸ และมีห้องที่มีประโยชน์ใช้สอยเหมือนกันกับพระที่นั่งวโรภาสพิมาน ได้แก่ ห้องเสวย อีกห้องน่าจะมีห้องสำหรับรับแขกด้วยเช่นกัน ส่วนชั้นที่ 2 เป็นพื้นที่ส่วนพระองค์ (Private) คือ มีห้องที่ประทับส่วนพระองค์ เช่น ห้องพระสำราญอิริยาบถ ห้องทรงพระอักษร และห้องพระบรรทม

ลักษณะและรูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร ที่สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 นั้น เป็นอาคารเครื่องไม้ มีรูปแบบสถาปัตยกรรมที่เป็นแบบสวิส (swiss chalet) แต่พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียรองค์ปัจจุบัน มีลักษณะสถาปัตยกรรมต่างจากอาคารเดิม คือ มีสถาปัตยกรรมแบบวิคตอเรีย เป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก สูง 2 ชั้น จากภาพถ่ายเก่าที่สามารถสืบค้นพบว่า พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียรที่ถูกสร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 นี้ได้รับการสร้างต่อเติมขยายอาคารทั้งหมด 3 ครั้งเป็นอย่างน้อย จากภาพถ่ายเก่าที่ไม่ปรากฏปีพ.ศ. ที่แสดงให้เห็นถึงชุดหลังคาและอาคารที่ถูกต่อเติมขึ้นทางด้านทิศเหนือ (ภาพที่ 80 - ภาพที่ 82) ดังนั้นจึงสรุปภาพรวมของอาคารหลังนี้ว่า เป็นอาคารตั้งอยู่บนฐานก่ออิฐถือปูนขนาดใหญ่ สร้างด้วยไม้ มีราวลูกกรงระเบียงล้อมอาคาร มีทางเข้าอาคารอย่างน้อย 3 ทาง คือ ทางด้านทิศใต้เป็นทางเข้าหลัก ส่วนทางด้านทิศตะวันตก และทางด้านทิศตะวันออกเป็นทางเข้ารอง โดยฝาเรือนทาสีเขียวอ่อนและสีเขียวแก่สลับกันเป็นแถบตามแนวนอน อีกทั้งมีการประดับลวดลายฉลุที่ปั้นลม จั่ว เชน ชาย ชายคา และประตูหน้าต่างที่ประดับด้วยไม้ฉลุลาย การทำเสาปิดเป็นเกลียว เป็นต้น

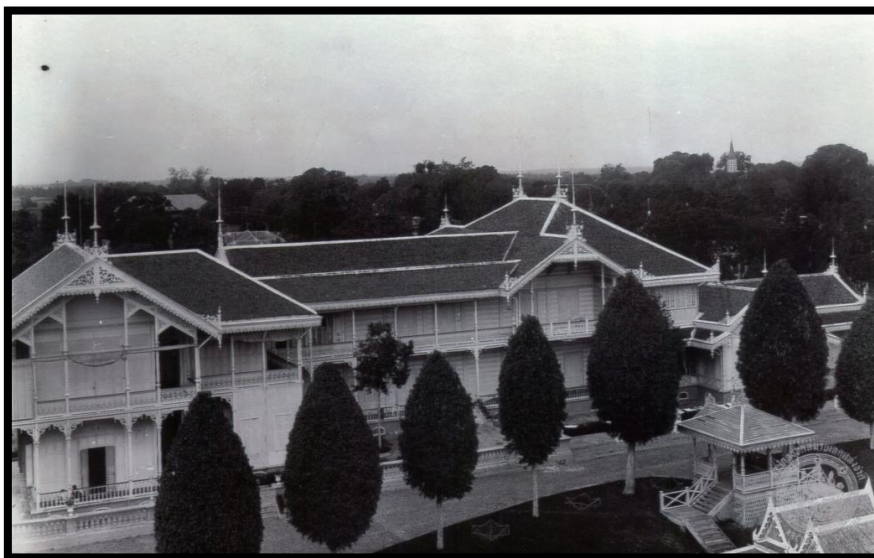
⁴⁸ “เรื่องซ่อมสถานที่ต่างๆที่พระราชวังบางปะอิน,” เอกสารเย็บเล่มกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงโยธาธิการ ร.5 ยธ/19, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ภาพที่ 80 พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร สมัยแรก แสดงชุดหลังคาทางมุขด้านตะวันออกเป็นหลังคาตัด
และระเบียงชั้นที่ 2 มีหลังคาคลุม
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. “พระราชวังบางปะอิน - พระนครศรีอยุธยา”

ภาพที่ 81 พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร สมัยที่ 2 ที่มีการปรับเปลี่ยนชุดหลังคาทางมุขด้านตะวันออก
เป็นหลังคาลาด แสดงอาคารสูง 2 ชั้นมีระเบียงรอบทั้งหลัง
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. “พระราชวังบางปะอิน - พระนครศรีอยุธยา”

ภาพที่ 82 พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร สมัยที่ 3 มีการสร้างต่อเติมอาคารทางด้านมุขด้านตะวันตก
ปรากฏให้เห็นแนวสันหลังคาใหม่

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. “พระราชวังบางปะอิน – พระนครศรีอยุธยา”

ภายหลังจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประทับอยู่ในพระที่นั่งวโรภาษพิมานสูง 2 ชั้นที่เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน พระองค์ทรงมีพระราชดำริโปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งประทับหลังใหม่ขึ้นในพ.ศ. 2420 เนื่องจากการอยู่อาศัยภายใต้อาคารที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมคลาสสิกแบบตะวันตกเป็นที่ประทับ ทำให้พระองค์รู้สึกอยู่อาศัยไม่สบาย เพราะอาคารดังกล่าวมีลักษณะที่ไม่เข้ากับสภาพภูมิอากาศแบบสยาม อีกทั้งยังพบปัญหาเรื่องโครงสร้างหลังคาอีกด้วย และจากประวัติการก่อสร้างพระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียรระบุว่าแกรซี เป็นสถาปนิกผู้ออกแบบ จึงวิเคราะห์ได้ว่าเหตุที่แกรซีได้รับการเลือกเป็นเพราะแกรซีเป็นชาวตะวันตก และมีประสบการณ์เคยพบเห็นอาคารแบบวิลล่าในยุโรปมาก่อน แม้ว่าแกรซีจะไม่เคยปรากฏผลงานการสร้างอาคารในลักษณะดังกล่าวเลยก็ตาม อีกทั้งการเลือกใช้อาคารตามแบบสถาปัตยกรรมรูปแบบตะวันตกประเภทวิลล่า (villa) ย่อมเป็นหน้าที่ของสถาปนิกที่มีหน้าที่ออกแบบและเลือกแบบให้เหมาะสมกับเจ้าของอาคาร ดังนั้นเหตุผลดังกล่าวจึงน่าจะเป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่ใช้สนับสนุนว่าอาคารหลังนี้เป็นผลงานของแกรซีเช่นเดียวกัน

จากภาพถ่ายเก่าพบการทาฝ้าเรือนด้วยสีเขียวอ่อนและสีเขียวแก่สลับกันเป็นแถบตามแนวนอน ทำให้เชื่อได้ว่า เป็นการจงใจเลียนแบบอาคารเครื่องปั้นตามแบบสถาปัตยกรรมรูปแบบตะวันตกประเภทวิลล่าที่มีขนาดใหญ่และแสดงความหรูหรา⁵⁰ ซึ่งมีรูปแบบ

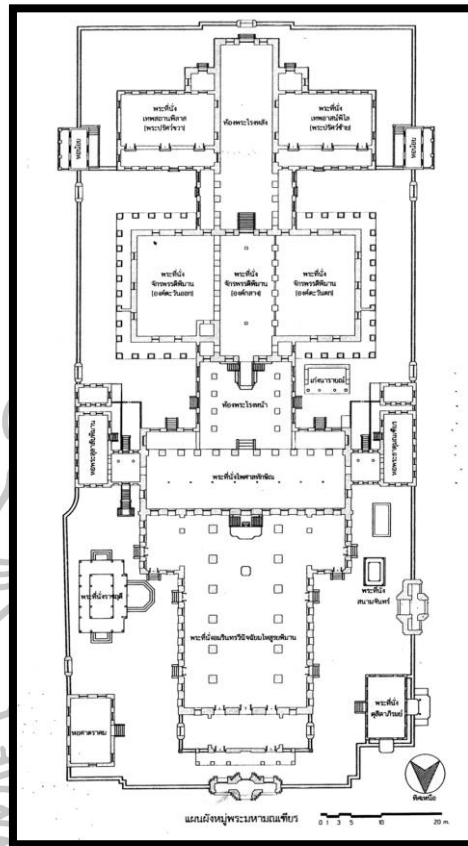
⁵⁰ The American Heritage Dictionary (Boston: Houghton Mifflin Company, 1985), 1348.

สถาปัตยกรรมแบบสวิสช่าเลต์ (swiss chalet) โดยอาคารมีลักษณะที่สำคัญ คือเป็นอาคารที่ถูกออกแบบเพื่อใช้สำหรับสร้างความสนุกสนานและการพักผ่อนหย่อนใจแก่เจ้าของอาคาร เป็นอาคารที่มีรูปแบบเฉพาะที่เกิดจากจินตนาการของสถาปนิก โครงสร้างของอาคารไม่ซับซ้อน และไม่ได้ให้ความสำคัญกับการเลือกใช้วัสดุ แต่เน้นเกี่ยวกับลักษณะทางกายภาพและแนวคิดในการสร้างอาคารมากกว่า⁵¹

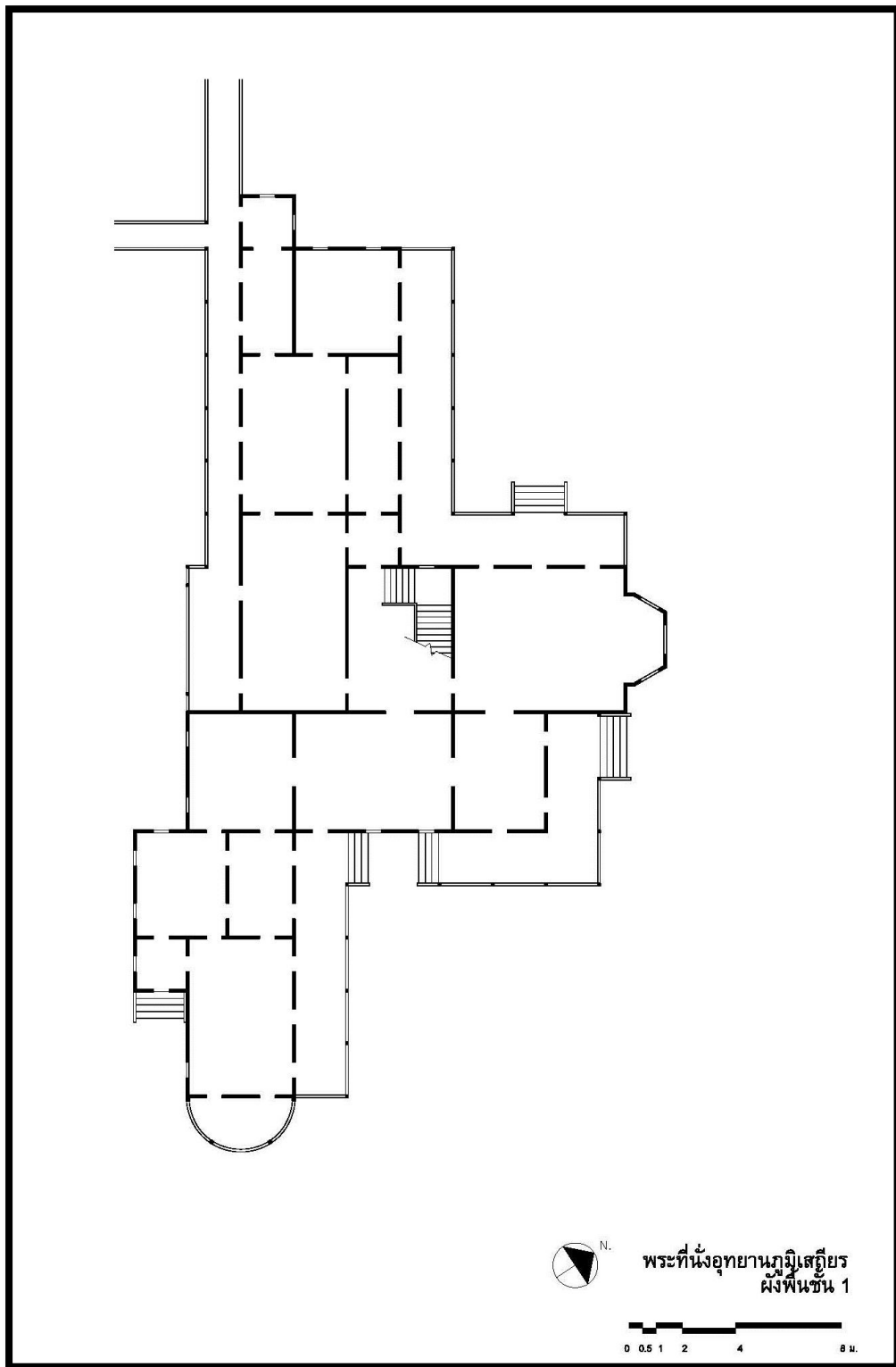
แต่อย่างไรก็ตามอาคารหลังนี้ไม่ได้มีลักษณะจริงแท้ทุกประการเหมือนกับอาคารประเภทวิลล่าแบบตะวันตกในยุโรป เพราะอาคารมีลักษณะเป็นอาคารประยุกต์ให้เข้ากับภูมิวัฒนธรรมสยาม ที่สร้างด้วยวัสดุประเภทไม้ และมีระเบียงทางเดินภายในอาคาร ซึ่งเป็นอาคารที่เข้ากับสภาพภูมิอากาศแบบสยามได้เป็นอย่างดี แต่การทาสีอาคารภายนอกเพื่อเลียนแบบอาคารก่ออิฐถือปูนแบบตะวันตก ทำให้เข้าใจได้สถาปนิกผู้ออกแบบมีความต้องการให้อาคารหลังนี้ให้มีรูปแบบตะวันตกประเภทวิลล่าแบบพื้นเมืองสยาม คือโดยรวมมีรูปแบบเป็นตะวันตก แต่สร้างด้วยวัสดุและองค์ประกอบแบบพื้นเมือง

จากผังพื้นอาคารแสดงให้เห็นว่าอาคารหลังนี้มี 2 ชั้น เป็นการจัดวางผังแบบใหม่ ที่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับแกนหลักของอาคารเหมือนที่หมู่พระมหามณเฑียร (ภาพที่ 83) โดยมีห้องเพื่อที่จะรองรับประโยชน์ใช้สอยที่หลากหลายของสังคมแบบตะวันตกที่มีห้องต่างๆ เช่น ห้องนั่งเล่น ห้องรับแขก ซึ่งสร้างเรียงเป็นแถวเตี้ยตามแนวอาคาร การเข้าถึงแต่ละห้องสามารถใช้ระเบียงทางเดินด้านนอกเข้าสู่ห้องต่างๆ ได้เลยโดยไม่ต้องผ่านทุกห้องเหมือนพระที่นั่งแบบจารีต อีกทั้งยังแสดงการปรับเปลี่ยนแนวคิดในการอยู่อาศัยแบบมนุษยธรรมดาที่ปรากฏเด่นชัดมากยิ่งขึ้น ซึ่งแต่เดิมการสร้างบันไดไว้ในอาคารถือเป็นเรื่องอัปมงคลในสังคมแบบจารีต โดยผังพื้นของอาคารหลังนี้เป็นต้นแบบให้กับพระที่นั่งที่รัชกาลที่ 5 โปรดฯ ให้สร้างขึ้นในพระที่นั่งสมัยหลัง เช่น พระที่นั่งวิมานเมฆในพระราชวังดุสิต เป็นต้น

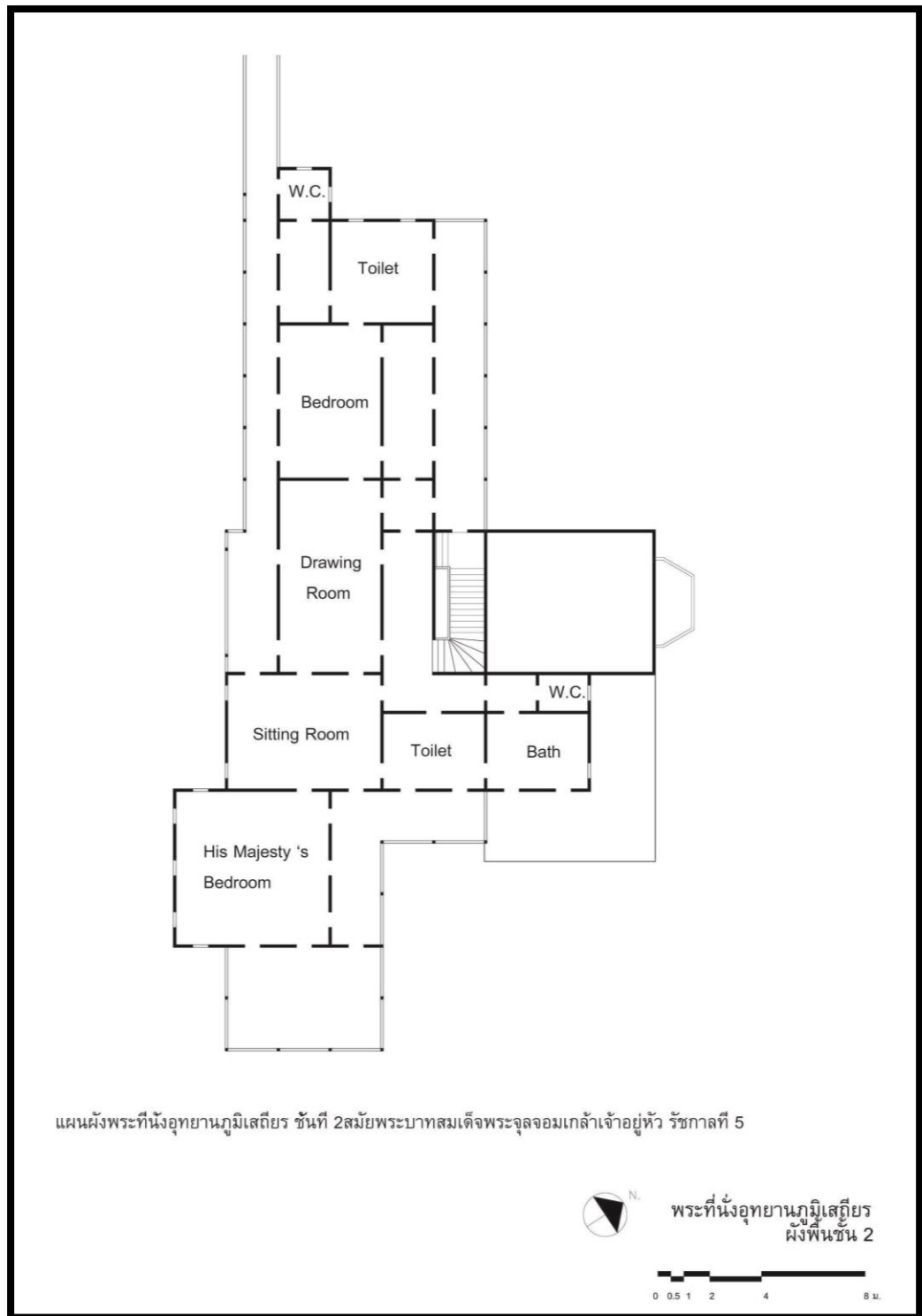
⁵¹ James S.Ackerman, *The Villa Form and Ideology of Country Houses* (London: Thames and Hudson, 1990), 9.

ภาพที่ 83 ผังพื้นของหมู่พระมหามณเฑียรในพระบรมมหาราชวัง มีแกนสำคัญของอาคาร แสดงการจัดวางห้องต่างๆ แบบจารีตประเพณี
 ที่มา : สำนักพระราชวัง, กองสถาปัตยกรรม, “ผังพื้นหมู่พระมหามณเฑียร,” ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์.

ภาพลายเส้นที่ 15 ผังพื้นชั้นที่ 1 พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร มีห้องนั่งเล่น ห้องรับแขก ห้องสูบบุหรี่ ห้องเสวย เป็นต้น

ภาพถ่ายเส้นที่ 16 ผังพื้นที่ 2 พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร มีห้องที่ประทับส่วนพระองค์ เช่น ห้องพระสำราญอิริยาบถ ห้องทรงพระอักษร และห้องพระบรรทม

2.1.1.4 พระที่นั่งเวหาศจำรูญ

ลักษณะแผนผัง

ผังบริเวณ : อาคารตั้งอยู่ในเขตพระราชฐานชั้นกลาง สร้างอยู่บนเกาะมีน้ำล้อมรอบ อาคารวางตัวในแกนทิศเหนือ-ใต้ ทางเข้าหลักหันออกไปสู่ทางด้านทิศใต้ มีสะพานเชื่อมไปยังพระตำหนักของฝ่ายใน

ผังอาคาร : อาคารหลังนี้ได้รับมอบแบบทางสถาปัตยกรรมจาก

อ.ดร.ชเนนทร์ มั่นคง⁵⁷ ที่ได้เข้าไปรังวัดอาคารหลังนี้ในปีพ.ศ. 2534 โดยผู้วิจัยได้เขียนแบบทางสถาปัตยกรรมขึ้นใหม่ โดยอาคารอยู่ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีมุขยื่นออกมาทางด้านทิศใต้ซึ่งเป็นทางเข้าหลัก มีทั้งหมด 3 ชั้น คือ ชั้นใต้ถุน ผังพื้นชั้นที่ 1 และผังพื้นชั้นที่ 2 เป็นการจัดผังอาคารแบบสมมาตร

ชั้นใต้ถุน : อยู่ในผังสี่เหลี่ยม ขนาด 22 X 25 เมตร ก่อเป็นผนังสูงประมาณ 50 เซนติเมตร ใช้เป็นใต้ถุนของอาคาร

ผังพื้นชั้นที่ 1 : เป็นพื้นที่ยกสูงขึ้นมาอยู่ในผังสี่เหลี่ยม ขนาด 28 X 29 เมตร และมีมุขยื่นมาด้านหน้าอาคารขนาด 13 X 19 เมตร ซึ่งเป็นพื้นที่ต่างระดับกัน แบ่งพื้นที่ออกเป็น 3 ส่วน คือ 1.ส่วนห้องพระโรงล่าง 2.ส่วนห้องพระโรงบน และ 3.ส่วนด้านหลังห้องพระโรงบน ซึ่งเป็นที่ประทับสำราญพระราชอิริยาบถของรัชกาลที่ 5 ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ได้เปลี่ยนห้องที่อยู่ทางด้านทิศตะวันออกเป็นห้องพระบรรทม

ผังพื้นชั้นที่ 2 : อาคารอยู่ในผังสี่เหลี่ยม ขนาด 21 X 22 เมตร และมีมุขยื่นมาด้านหน้าอาคารขนาด 9 X 12 เมตร แบ่งพื้นที่ออกเป็น 3 ส่วน คือ 1.ส่วนห้องทรงพระอักษร 2. ส่วนห้องพระปาย (ห้องพระวิมาน) และ 3.ส่วนทางด้านทิศเหนือ ที่มีอีก 3 ห้องย่อย คือ 1.ห้องพระบรรทมของสมเด็จพระบรมราชินีนาถอยู่ทางด้านทิศตะวันออก 2.ห้องพระบรรทมของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อยู่ตรงกลาง 3.ห้องสรองอยู่ทางด้านทิศตะวันตก มีบันไดเชื่อมไปชั้นล่าง

แต่เนื่องจากข้อติดขัดในการอนุญาตให้เข้าชมภายในพระที่นั่ง จึงไม่สามารถสรุปได้ว่าภายในพระที่นั่งมีลิฟต์ปรากฏอยู่หรือไม่ แต่จากการสัมภาษณ์ดร.ชเนนทร์ มั่นคง ที่เคยเข้าไปรังวัดทั้งอาคารได้ให้ข้อคิดเห็นว่า ช่องลิฟต์ดังกล่าวมีขนาดเล็ก น่าจะเป็นลิฟต์บริการสำหรับส่งอาหารเพียงอย่างเดียว⁵⁸

⁵⁷ อ.ดร.ชเนนทร์ มั่นคง อาจารย์ประจำคณะสถาปัตยกรรมและการออกแบบ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี

⁵⁸ สัมภาษณ์ ชเนนทร์ มั่นคง, อาจารย์คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี, 13 ตุลาคม.2556.

ลักษณะและรูปแบบทางสถาปัตยกรรม

เป็นอาคารเครื่องไม้ที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบแบบจีน (ภาพที่ 84) ซึ่งเมื่อนำรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของอาคารหลังนี้มาเปรียบเทียบกับพระราชวังหลวง กรุงปักกิ่ง ประเทศจีน (ภาพที่ 85) พบว่าระเบียบแบบแผนของอาคารมีความแตกต่างกัน โดยรูปแบบงานสถาปัตยกรรมจีนแท้จะมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า และจะใช้ชุดหลังคาทรงปั้นหยาแบบไม่มีหน้าจั่ว ที่เรียกว่า “อุ้เตี้ยนตั้ง”⁵⁹ ซึ่งเป็นอาคารสำหรับพระจักรพรรดิจีนเท่านั้น (ภาพที่ 86) แต่พระที่นั่งเวหาศจำรูญสร้างขึ้นโดยช่างชาวกวางตุ้งที่อพยพเข้ามาในสยาม⁶⁰ ซึ่งได้นำเอาสถาปัตยกรรมจีนแท้มาผสมผสานกับอาคารพื้นเมืองแบบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่เรียกว่า บังกะโล (Bangalow) ทำให้กลายเป็นอาคารที่มีลักษณะเฉพาะขึ้น คือ เป็นอาคารในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีมุขยื่นออกมาด้านหน้า มีระเบียงล้อมรอบ 3 ด้าน และผู้วิจัยสันนิษฐานว่า นายช่างชาวจีนผู้ออกแบบสร้างอาคารหลังนี้มีความเข้าใจถึงฐานานุสัถ์ของอาคารที่แสดงผ่านชุดหลังคา จึงได้เลือกใช้ชุดหลังคาตามแบบ “เซี่ยซันตั้ง”⁶¹ ซึ่งเป็นหลังคาทรงปั้นหยาไม่มีหน้าจั่ว ใ้กับอาคารที่เป็นอาคารราชการหรือศาสนสถานแทน (ภาพที่ 87) โดยผู้ออกแบบได้ดัดแปลงให้เป็นชุดหลังคาใหญ่ ที่ประกอบด้วยหลังคาย่อยจำนวน 3 ชุดแทน และซ้อนทับหลังคาหลายชั้น เพื่อทำให้มีชุดหลังคาที่มากขึ้นและซับซ้อนกว่าเดิม

⁵⁹ พรพรรณ จันทโรนานนท์, *วิถีจีน* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แปลน พรินต์ติ้ง, 2546), 91 - 92.

⁶⁰ ปรากฏว่าชาวจีนกวางตุ้งได้อพยพเข้าสู่สยามตั้งแต่ปีพ.ศ.2368-2373 ช่วงสมัยรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 โดยส่วนมากมีทักษะเกี่ยวกับงานก่อสร้างและงานไม้ วัลภา บุรุษพัฒน์, *ชาวจีนในประเทศไทย* (กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, 2517), 3. และบำรุง สุขพรรณ, *บทบาทของชาวจีนในสยาม* (กรุงเทพฯ: คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2524), 23.

⁶¹ พรพรรณ จันทโรนานนท์, *วิถีจีน*, 91 - 92.

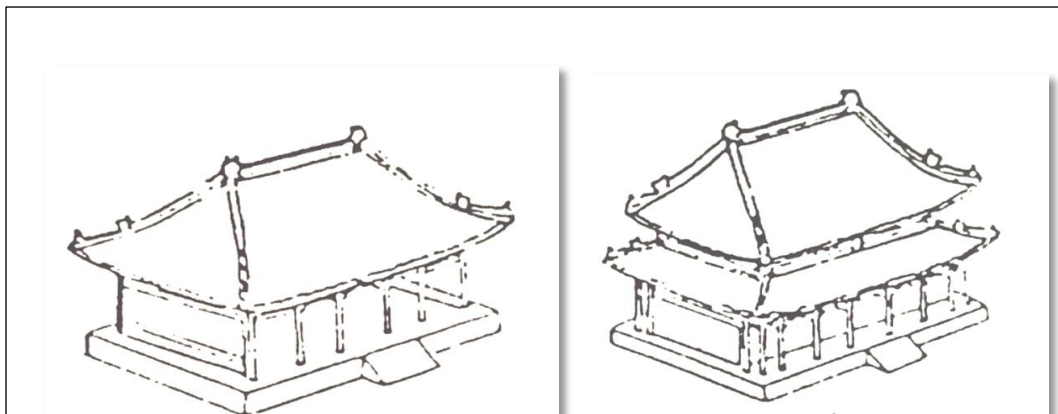

ภาพที่ 84 พระที่นั่งเวหาศจำรูญ เป็นอาคารที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมจีน อาคารอยู่ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีมุขยื่นออกมาด้านหน้า ซึ่งมีความแตกต่างจากผังอาคารของพระราชวังหลวง กรุงปักกิ่ง
(จากการลงภาคสนามเมื่อ 29 พฤษภาคม 2557)

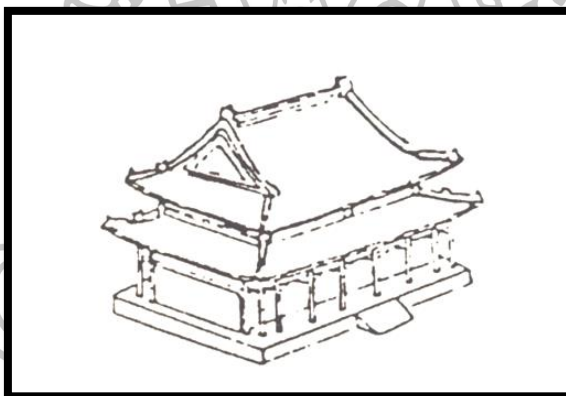

ภาพที่ 85 ท้องพระโรง ที่พระราชวังหลวง กรุงปักกิ่ง ประเทศจีน อยู่ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า และใช้ชุดหลังคาแบบฉงเอี้ยนอู่เตี้ยนตั้ง(หลังคาซ้อนกัน 2 ชั้น)

ที่มา : Image of China Palace Museum (Hongkong: C & C Joint Printing co.,1987), 24.

ภาพที่ 86 ชุดหลังคาแบบปั้นหย่า ที่เรียกว่า ตันเอียนอู่เตียนตั้ง (หลังคา1ชั้น) และแบบฉงเอียนอู่เตียนตั้ง (หลังคาซ้อนกัน2ชั้น) ที่ใช้สำหรับอาคารของพระจักรพรรดิเท่านั้น
ที่มา : พรพรรณ จันทโรนานนท์, วิถีจีน (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แปลน พรินต์, 2546), 92.

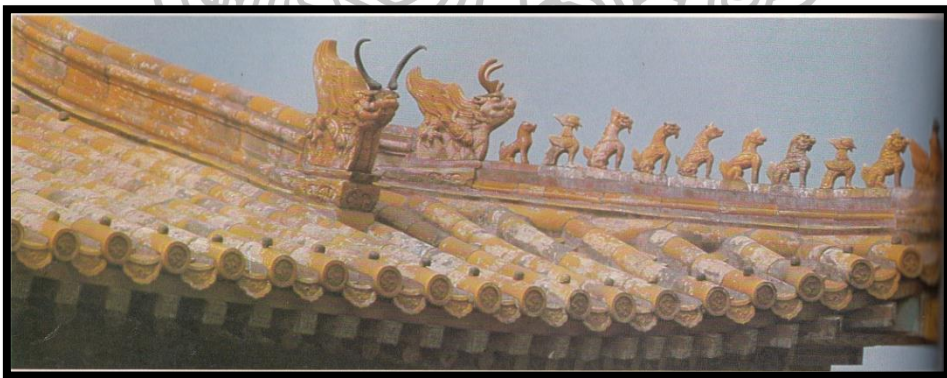
ภาพที่ 87 ชุดหลังคาแบบปั้นหย่ามีหน้าจั่ว ที่เรียกว่า ฉงเอียนเซี่ยชันตั้ง (หลังคาซ้อนกัน2ชั้น) ที่ใช้สำหรับอาคารราชการหรือศาสนสถานเท่านั้น
ที่มา : พรพรรณ จันทโรนานนท์, วิถีจีน(กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แปลน พรินต์, 2546), 92.

ตามความหมายของงานสถาปัตยกรรมจีน การประดับตกแต่งอาคารด้วยลวดลายต่างๆ ย่อมบ่งบอกการแสดงถึงฐานานุศักดิ์ของผู้ใช้อาคารด้วยเช่นกัน แม้ว่าผู้ออกแบบจะมีความรู้เป็นอย่างดีในองค์ประกอบและรายละเอียดของสถาปัตยกรรม อีกทั้งผู้ออกแบบมีความเข้าใจถึงสถานภาพของกษัตริย์สยามไม่ได้มีความยิ่งใหญ่เทียบเท่าเสมอพระจักรพรรดิจีน ดังปรากฏการประดับตกแต่งของอาคารไม่ได้ยึดถือตามรูปแบบจีนแท้ ดังเช่น การตกแต่งสันหลังคาด้วยลวดลายมังกรต้นเมฆที่พระที่นั่งเวหาศจำรูญ (ภาพที่ 88) แต่ถ้าหากเป็นสถาปัตยกรรมจีนแบบพระราชวังหลวงจีนแล้วนั้น ที่บริเวณสันหลังคาจะประดับสัตว์มงคลจำนวน 10 ตัว (ภาพที่ 89) ซึ่งจะเป็นอาคารที่แสดงถึงสถานะของพระจักรพรรดิ⁷¹ ซึ่งจำนวนสัตว์ที่ลดหลั่นกันลงไปเป็นการแสดงถึงฐานานุศักดิ์ของผู้ใช้อาคารตามฐานะเช่นเดียวกัน

⁷¹ พรพรรณ จันทโรนานนท์, วิถีจีน, 92.

ภาพที่ 88 ที่สันหลังคาของพระที่นั่งเวหาศจำรูญ ใช้การประดับตกแต่งด้วยลายมังกรต้นเมฆ ซึ่งเป็นลวดลายที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในการประดับสันหลังคาแบบจีนแท้ (จากการลงภาคสนามเมื่อ 29 พฤษภาคม 2557)

ภาพที่ 89 ภาพแถวสัตว์ที่สันหลังคาของอาคารท้องพระโรง พระราชวังปักกิ่ง ประเทศจีน เรียงกัน 10 ตัว ซึ่งเป็นการใช้สัตว์ที่แสดงถึงฐานะอันศักดิ์สิทธิ์ของอาคารสูงสุดตามแบบสถาปัตยกรรมจีนแท้
ที่มา : Liu Guanhua, **Beijing The Cornucopia of Classical Chinese Architecture** (Singapore: Graham Brash (Pte) Ltd, 1982), 20.

จากประวัติการก่อสร้างพระที่นั่งเวหาศจำรูญ ซึ่งเป็นพระที่นั่งองค์สุดท้ายที่สร้างขึ้นภายในพระราชวังบางปะอิน โดยพระองค์โปรดฯ ให้พระยาสุวิศิวิกรมดิษฐ์ (พักโชติกสุวิศี) ปลัดกรมท่าซ้าย เป็นนายงานในการก่อสร้างพระที่นั่งองค์นี้ และจากผังพื้นของอาคารแสดงให้เห็นถึงการแบ่งพื้นที่ออกเป็น 2 ชั้น คือ ชั้นล่างใช้สำหรับเป็นท้องพระโรงออกกว่าราชการ

(Semi-private) ซึ่งเป็นพื้นที่ทางการ (Official) และชั้นบนใช้สำหรับเป็นที่ประทับส่วนพระองค์ (Private) ซึ่งมีผังพื้น และมีมุขทางเข้ายื่นออกมาซึ่งเป็นลักษณะที่เหมือนกับพระที่นั่งวโรภาสพิมาณที่สร้างโดยแกรซี จึงมีความเป็นไปได้ว่าแกรซีน่าจะเป็นผู้ร่วมในการสร้างพระที่นั่งองค์นี้ด้วยเช่นกัน โดยทำการจำลองรูปแบบสถาปัตยกรรมเงินเพื่อเป็นการเทิดพระเกียรติและมีประสงค์ให้รัชกาลที่ 5 ทรงใช้เป็นทั้งสถานที่ทำงานและเป็นที่ประทับส่วนพระองค์ในเวลาเดียวกัน

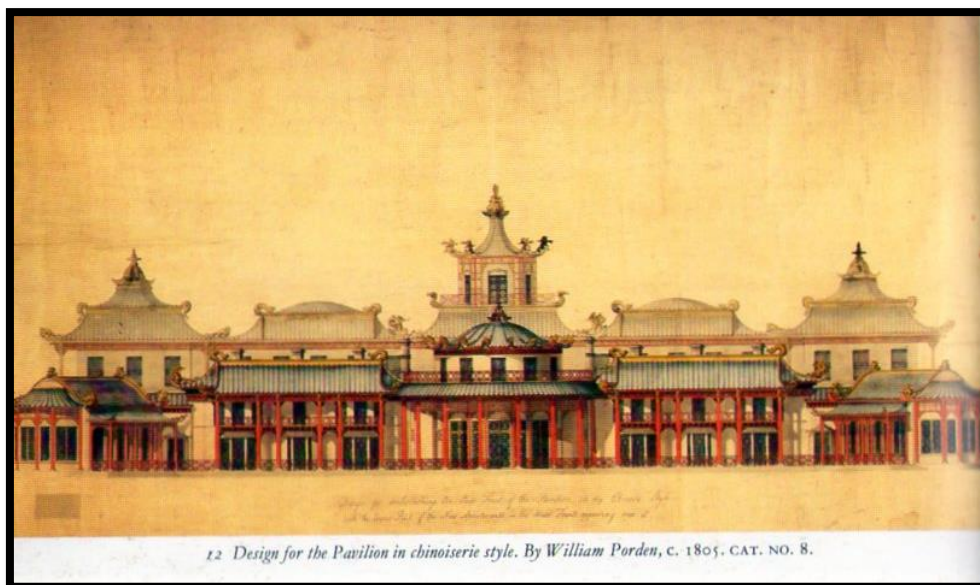
และจากการค้นคว้าของผู้วิจัยพบว่า พระยาสวัสดิวัตติวามดิษฐ์ได้เป็นหนี้หลวงจากการเป็นนายประกันอากรรังนกให้กับพ่อค้าชาวจีนคนหนึ่ง และได้ติดค้างชำระเงินภาษีอากรชนิดอื่นๆ ด้วย⁷² เป็นผลให้พระยาสวัสดิวัตติวามดิษฐ์ได้เขียนหนังสือขิ้นทูลเกล้าถวายรัชกาลที่ 5 ขอชำระหนี้บางส่วน พร้อมถวายที่ดินบ้านเรือน และพระที่นั่งเวหาศจำรูญแทน⁷³ ซึ่งจากข้อความข้างต้นสามารถพิสูจน์ได้ว่า เงินที่ใช้ในการสร้างพระที่นั่งองค์นี้ ไม่ใช่พระราชทรัพย์ของรัชกาลที่ 5 แต่เป็นเงินที่เกิดจากการรวบรวมของกรมท่าซ้ายเพื่อสร้างพระที่นั่งองค์นี้ขึ้น

ทั้งนี้ผู้วิจัยเชื่อว่าแนวทางการเป็นไปได้ของมูลเหตุการสร้างอาคารรูปแบบสถาปัตยกรรมเงินของรัชกาลที่ 5 เกิดจากแนวคิดในการสร้างพระราชวังแบบตะวันตกตามแนวคิดแบบโรแมนติก(Romantic) ที่จะต้องมีสถาปัตยกรรมแบบซิโนซีริส (chinoiserie) ที่เริ่มเข้ามาอิทธิพลในยุโรปช่วงกลางศตวรรษที่ 17 และได้รับความนิยมสูงสุดในช่วงกลางศตวรรษที่ 18 ซึ่งเริ่มต้นจากการสะสมศิลปวัตถุแบบจีน โดยถือว่าศิลปะจีนมีค่าในการสะสม ไม่ว่าจะเป็นเสื้อผ้า ภาพเขียน เครื่องเคลือบ หรือแม้กระทั่งงานสถาปัตยกรรม⁷⁴ โดยรูปแบบสถาปัตยกรรมนั้น จำเป็นต้องมีรูปแบบสถาปัตยกรรมเงินแท้เหมือนในพระราชวังหลวง กรุงปักกิ่ง ดังปรากฏความพยายามในการสร้างสถาปัตยกรรมเงินแบบซิโนซีริสในหลักฐานภาพสเก็ตซ์ที่จะสร้างขึ้นที่ The Royal Brighton Pavilion ประเทศอังกฤษ (ภาพที่ 90) แต่ก็ไม่ได้ปรากฏว่าสถาปัตยกรรมดังกล่าวได้ถูกสร้างขึ้นแต่อย่างใด และมีสวนที่มีสถาปัตยกรรมแบบจีน คือ Kew Garden ประเทศอังกฤษ มีการใช้ถะจิ้น(Pagoda)ในการประดับตกแต่งสวน (ภาพที่ 91) เพื่อสร้างสวนให้มีบรรยากาศแบบโรแมนติก ซึ่งพระที่นั่งเวหาศจำรูญน่าจะได้รับแรงบันดาลใจจากแนวคิดข้างต้น เป็นผลให้รัชกาลที่ 5 โปรดฯ ให้กรมท่าซ้ายซึ่งเป็นข้าราชการชาวจีนเป็นผู้จัดการในการก่อสร้างให้อาคารให้มีรูปแบบสถาปัตยกรรมเงิน ซึ่งพระองค์ไม่ได้มีพระราชประสงค์ที่จะต้องเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบจีนแท้ มีความถูกต้องเหมือนพระราชวังกรุงปักกิ่งแต่อย่างใด เนื่องจากลักษณะที่เป็นศิลปะแบบจีนนี้ ได้ทำให้พระราชวังบางปะอินมีความสมบูรณ์ตามแนวคิดแบบโรแมนติกเหมือนพระราชวังในประเทศยุโรปแล้ว

⁷² “เรื่องหนี้หลวงรายพระยาสวัสดิวัตติวามดิษฐ์,” เอกสารเย็บเล่มกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ร.5 ค/72, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁷³ “เรื่องพระยาโชฎีกกราชเศรษฐี (ฟัก โชติสวัสดิ์) เป็นหนี้หลวง,” เอกสารเย็บเล่มกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ก.ร.5 ค/71, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

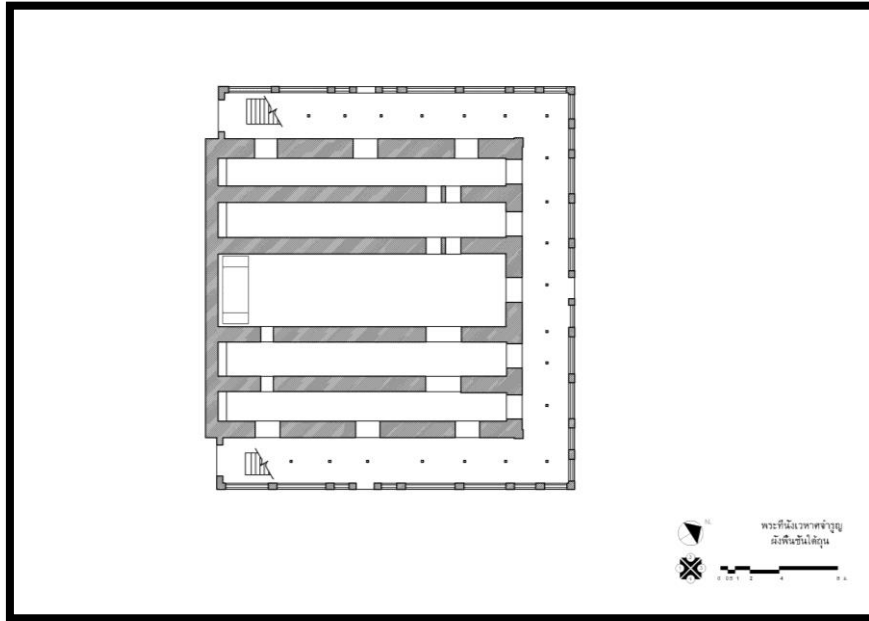
⁷⁴ สัมภาษณ์ รศ.สมชาติ จึงสิริอารักษ์, อาจารย์ประจำคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 7 พฤษภาคม 2557.

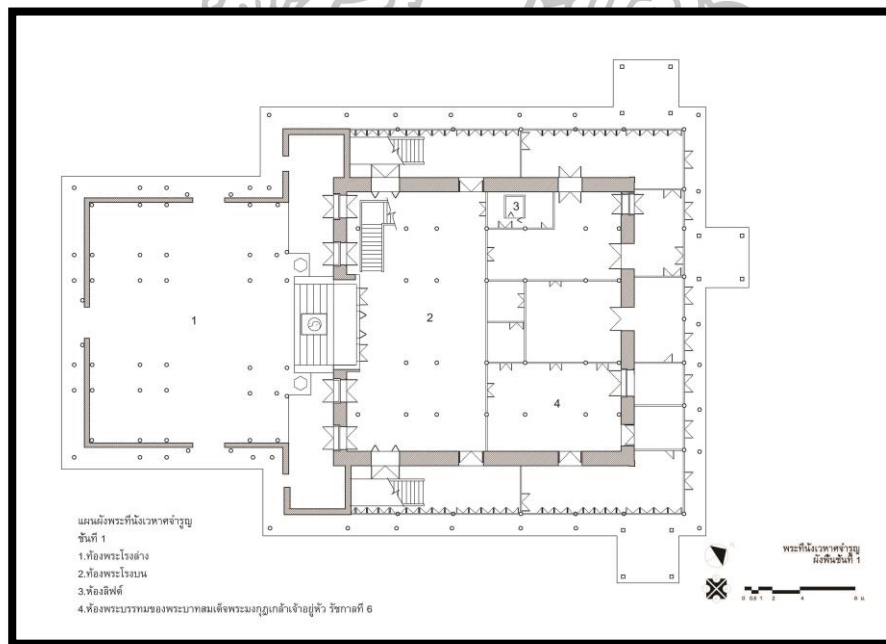
ภาพที่ 90 ภาพสเก็ตซ์สถาปัตยกรรมจีนแบบชิโนซีรีส์ที่ Brighton Pavilion ประเทศอังกฤษ
ที่มา : John Morley, *The Making of The Royal Pavilion Brighton Designs and Drawing* (London: Philip Wilson Publishers Ltd), 46.

ภาพที่ 91 สถาปัตยกรรมแบบจีน หรืออาคารประเภทชิโนซีรีส์ ซึ่งเป็นที่ได้รับความนิยมอย่างมาก
ในยุโรป ที่ Kew Garden ประเทศอังกฤษ
ที่มา : เข้าถึงเมื่อ 26 เมษายน 2558, เข้าถึงได้จาก <http://www.kew.org/visit-kew-gardens/explore/attractions/pagoda-vista>

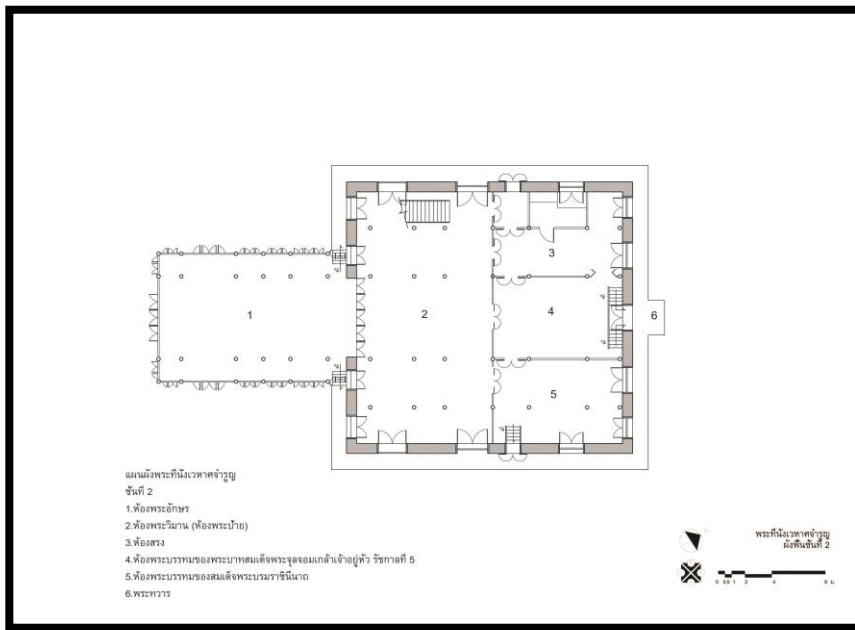

ภาพลายเส้นที่ 17 ผังพื้นที่ใต้ถุน พระที่นั่งเวหาศจำรูญ

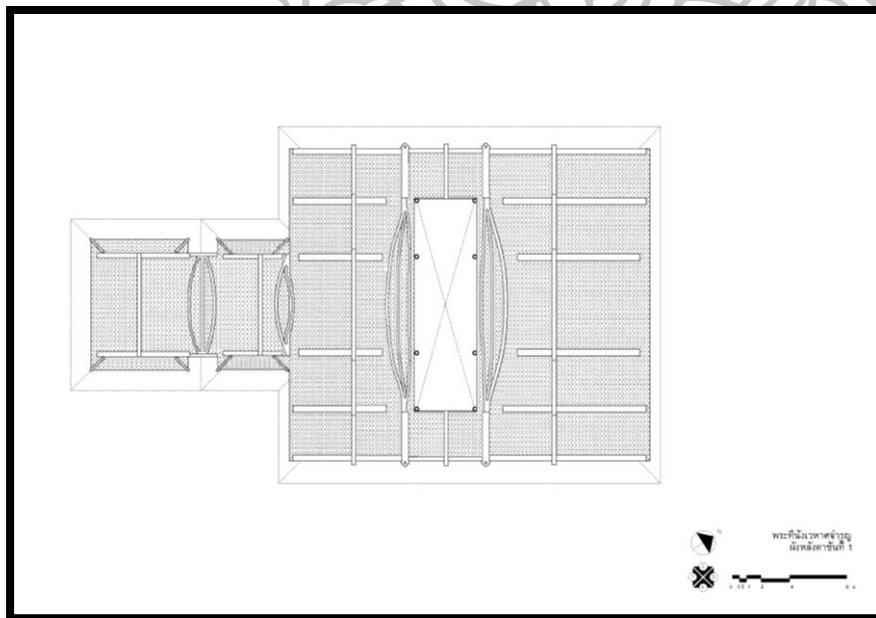

ภาพลายเส้นที่ 18 ผังพื้นที่ชั้นที่ 1 พระที่นั่งเวหาศจำรูญ

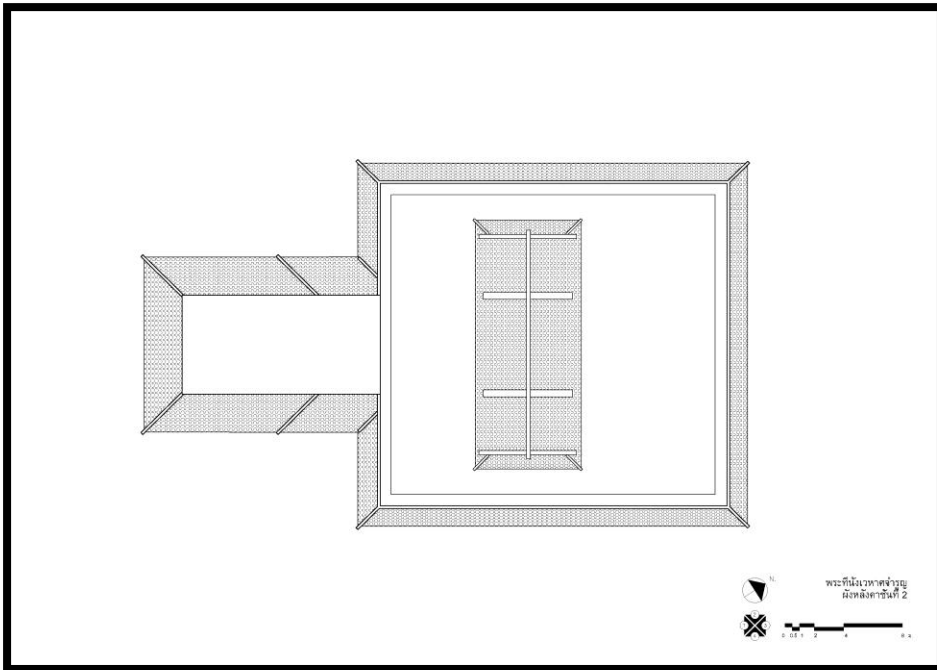

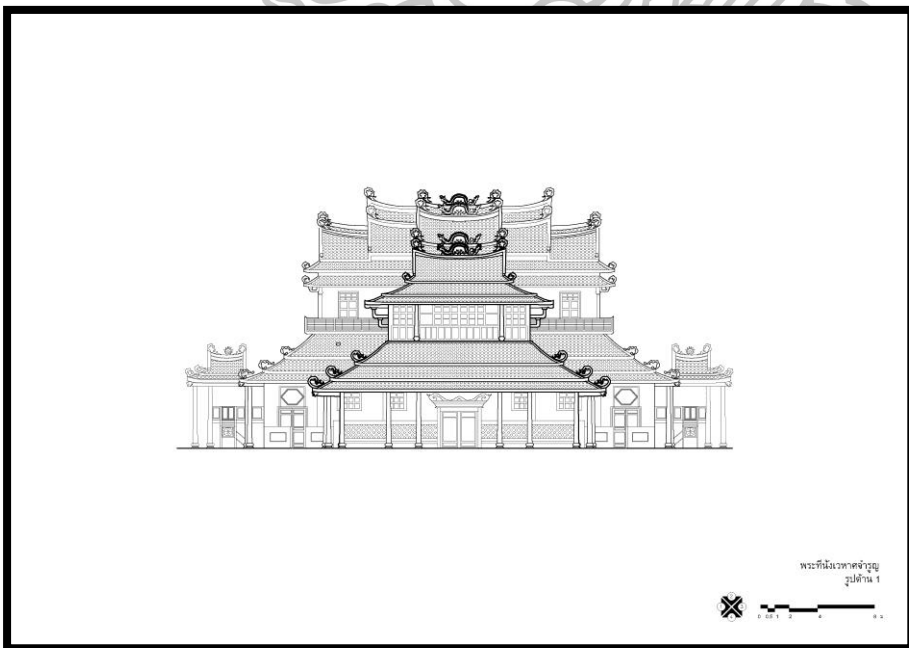
ภาพลายเส้นที่ 19 ผังพื้นที่ชั้นที่ 2 พระที่นั่งเวหาศจำรูญ

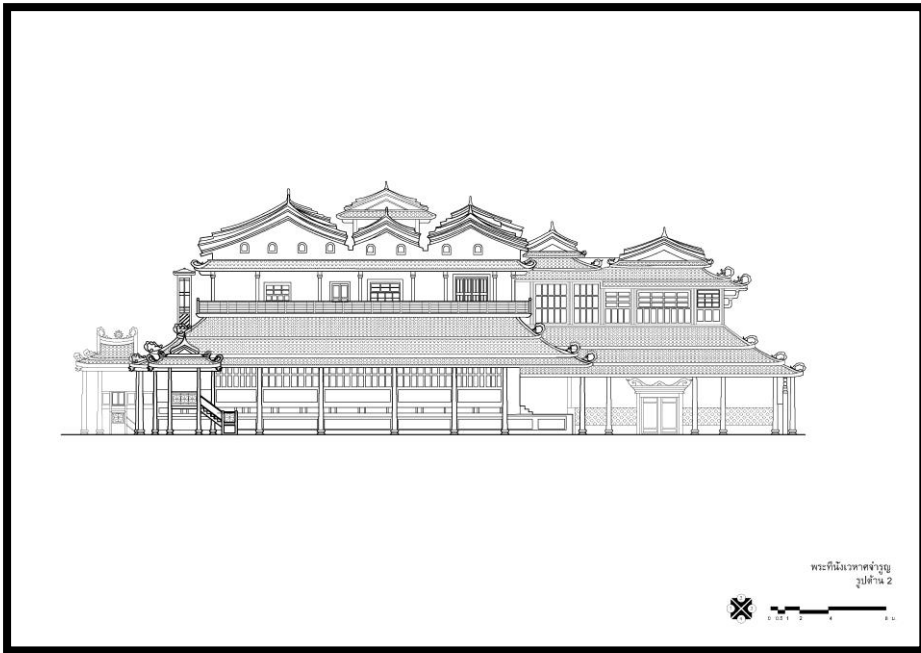
ภาพลายเส้นที่ 20 ผังหลังคาชั้นที่ 1 พระที่นั่งเวหาศจำรูญ

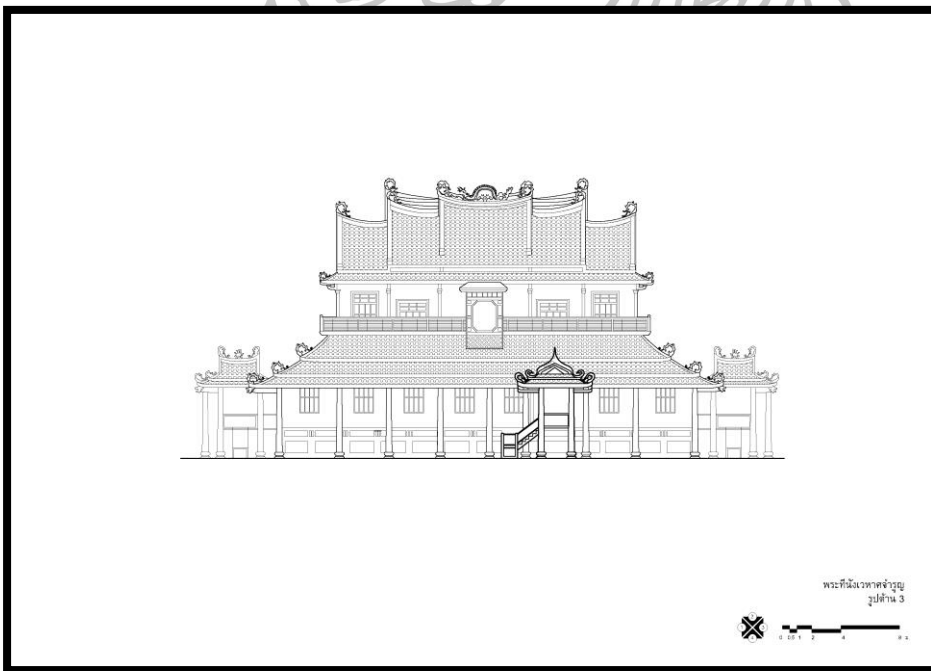
ภาพลายเส้นที่ 21 ผังหลังคาชั้นที่ 2 พระที่นั่งเวหาศจำรูญ

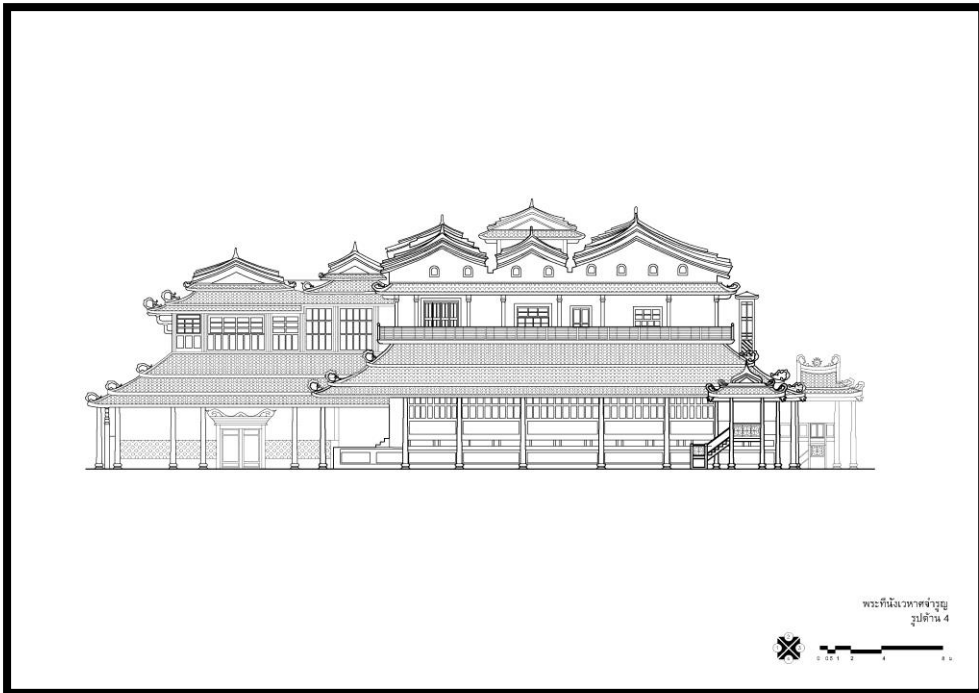
ภาพลายเส้นที่ 22 รูปด้าน 1 พระที่นั่งเวหาศจำรูญ

ภาพลายเส้นที่ 23 รูปด้าน 2 พระที่นั่งเวหาศจำรูญ

ภาพลายเส้นที่ 24 รูปด้าน 3 พระที่นั่งเวหาศจำรูญ

ภาพลายเส้นที่ 25 รูปด้าน 4 พระที่นั่งเวหาศจำรูญ

2.1.2 กลุ่มอาคารอื่นๆ

2.1.2.1 หอเหมมณเฑียรเทวราช

ลักษณะแผนผัง

ผังบริเวณ : อาคารตั้งอยู่ในเขตพระราชฐานชั้นนอก ด้านหน้าของอาคารหันไปทางทิศตะวันตกซึ่งเป็นสระน้ำขนาดใหญ่ ส่วนด้านหลังของอาคารติดกับต้นโพธิ์ขนาดใหญ่ (ภาพที่ 92)

ผังอาคาร : ไม่ปรากฏหลักฐานเอกสารชั้นต้น รวมถึงแบบทางสถาปัตยกรรมในสมัยรัชกาลที่ 5 ผู้วิจัยจึงได้เข้าไปทำรังวัดและเขียนแบบทางสถาปัตยกรรมขึ้นใหม่

ลักษณะและรูปแบบทางสถาปัตยกรรม

หอเหมมณเฑียรเทวราช มีรูปแบบสถาปัตยกรรมที่เป็นปราสาทขอมขนาดเล็ก อาคารสร้างอยู่บนฐานเขียงสี่เหลี่ยมขนาด 5.49 X 5.70 เมตร อาคารมีขนาด 3.40 X 4.53 X 8.00 เมตร แบ่งอาคารออกเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนฐาน ส่วนเรือนธาตุ และส่วนยอด

ส่วนฐาน : ตั้งอยู่บนฐานเขียงในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า โดยอาคารมีชุกฐานบัวลูกแก้ว 1 ชุกในผังสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ยี่สิบ มีบันไดเข้าสู่ภายในเรือนธาตุจากมุขทิศตะวันตก

ส่วนเรือนธาตุ : อยู่ในผังสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ยี่สิบหก เป็นมุขทางเข้าทางเดียวคือ มุขด้านตะวันตก โดยทำมุขยื่นออกมาจากอาคาร 1.27 เมตร ส่วนมุขอีก 3 ด้านที่เหลือก่อเป็นผนังทึบตัน และที่หน้าบันมุขทั้งหมดตกแต่งด้วยศิลาสีขาว ซึ่งจำลองรูปแบบเครื่องลายยอง คือ ใช้รูปหน้าเกียรติมุขยึดปลายหางนาคสะดุ้งในลักษณะที่ทำเป็นกรอบขุ่มบันแถลง ตกแต่งหัวเสาและฐานเสาด้วยบัวที่เรียบเกลี้ยง ภายในเรือนธาตุทำเป็นคูหาในผังแปดเหลี่ยม ซึ่งเกิดจากการออกแบบขึ้นส่วนก่อนศิลาที่วางเรียงซ้อนต่อกันเป็นชั้นๆ จากส่วนฐานขึ้นไปบรรจบที่ส่วนยอด ทำให้กลายเป็นห้องที่โล่งจากพื้นจนถึงส่วนยอด และที่ผนังด้านที่หันหน้าออกสูทิศตะวันตก ทำเป็นรูปขุ่มวงโค้งลึกเข้าไปในผนัง สำหรับใช้ประดิษฐานประติมาลองค์พระองค์พระเจ้าปราสาททอง โดยตกแต่งกรอบขุ่มด้วยลวดลายมังกรอย่างศิลปะจีน

ส่วนยอด : อยู่ในผังสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ยี่สิบหก ประกอบด้วยชั้นรัดประคดจำนวน 5 ชั้น แต่ละชั้นประดับด้วยบันแถลงที่กึ่งกลางด้านและกลีบขนุนที่เรียบง่าย ก่อนจะไปรวบบรรจบกันที่จอมโม่เพื่อรองรับนพศูลที่ยอดบนสุด ทั้งนี้บันแถลงและกลีบขนุนทำเป็นแบบลอยตัวออกจากท้องไม้ของบัวเชิงบาตรทุกๆ ชั้นอย่างชัดเจน

โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะสร้างสถาปัตยกรรมเพื่อระลึกถึงและเทิดพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง อีกทั้งสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ทรงสร้างสถาปัตยกรรมทรงปราสาทขึ้นเป็นจำนวนมาก เช่น พระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ พระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์ภายในพระราชวังหลวง วัดไชยวัฒนาราม และพระนครหลวงจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในกรณีนี้จึงเลือกวัดไชยวัฒนาราม มาใช้ในการเปรียบเทียบรูปแบบกับหอเหมมณเฑียรเทวราช โดยสาเหตุที่เลือกปราสาทวัดไชยวัฒนาราม เพราะยังปรากฏหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงลักษณะสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองอย่างชัดเจน โดยปราสาทประธานวัดไชยวัฒนาราม (ภาพที่ 93) มีลักษณะดังต่อไปนี้ คือ ตั้งอยู่บนฐานสูงเป็นชุกฐานบัวลูกพักในผังเพ็ญมุม โดยเรือนธาตุมีมุข 3 ด้าน ส่วนด้านที่มีมณฑปหัดสั้นลงเป็นทางเข้าห้องครรภคฤหะ มี

การประดับลวดลายบัวเชิงและลวดบัวรดเกล้าที่เรือนธาตุ มีซุ้มจรณะนำประจำด้านของเรือนธาตุ ประดิษฐานพระพุทธรูปได้ ส่วนยอดจะมีลักษณะที่ใหญ่แต่สั้น โดยมีลักษณะพิเศษ คือ ตอนปลายจะมีลักษณะโค้งและค่อนข้างเรียวแหลม ที่มีลักษณะคล้ายงาช้างชนิดหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า งาเนียม⁷⁵ ดังนั้นเมื่อนำมาเทียบเคียงกับรูปแบบหอเหมมณเฑียรเทวราชพบว่า มีลักษณะที่ไม่เหมือนกันทุกประการ กล่าวคือ หอเหมมณเฑียรเทวราชได้ถูกลดทอนรายละเอียด (Details) และสัญลักษณ์ (Symbols) ขององค์ประกอบในการประดับตกแต่งให้มีลักษณะอย่างเรียบง่ายตลอดทั้งองค์ ซึ่งจากลักษณะดังกล่าวได้แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการทางเชิงช่าง และการคลี่คลายของสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบที่ปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัย

อีกทั้งหอเหมมณเฑียรเทวราชที่รัชกาลที่ 5 โปรดฯ ให้สร้างนี้ได้แสดงให้เห็นถึงวิธีการก่อสร้างแบบใหม่ที่มีขึ้นในสยาม คือ เลือกใช้วัสดุในการก่อสร้างแบบใหม่ โดยนำเข้าวัสดุหินทรายจากประเทศจีน และใช้วิธีการก่อสร้างแบบใหม่ ด้วยวิธีการสร้างแบบให้มีขนาดเท่าจริง ก่อนนำไปสร้างขึ้นเพื่อป้องกันความผิดพลาดของขนาดที่อาจจะเกิดขึ้นได้ จากนั้นจึงนำชิ้นส่วนต่างๆ เข้ามาประกอบเป็นอาคารในสยาม และการก่อยอดปราสาทแบบโปร่งด้วยเทคนิคแบบตะวันตก (high corbel vault) ที่แสดงถึงพัฒนาการที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากการรับเอานวัตกรรมและองค์ความรู้เกี่ยวกับสถาปัตยกรรมตะวันตกเข้ามาปรับใช้กับสถาปัตยกรรมในสยามเวลานั้น นอกจากนั้นแล้วหอเหมมณเฑียรเทวราชน่าจะถือเป็นต้นแบบปราสาทที่สร้างขึ้นในรัชกาลที่ 5 ด้วยเช่นกัน

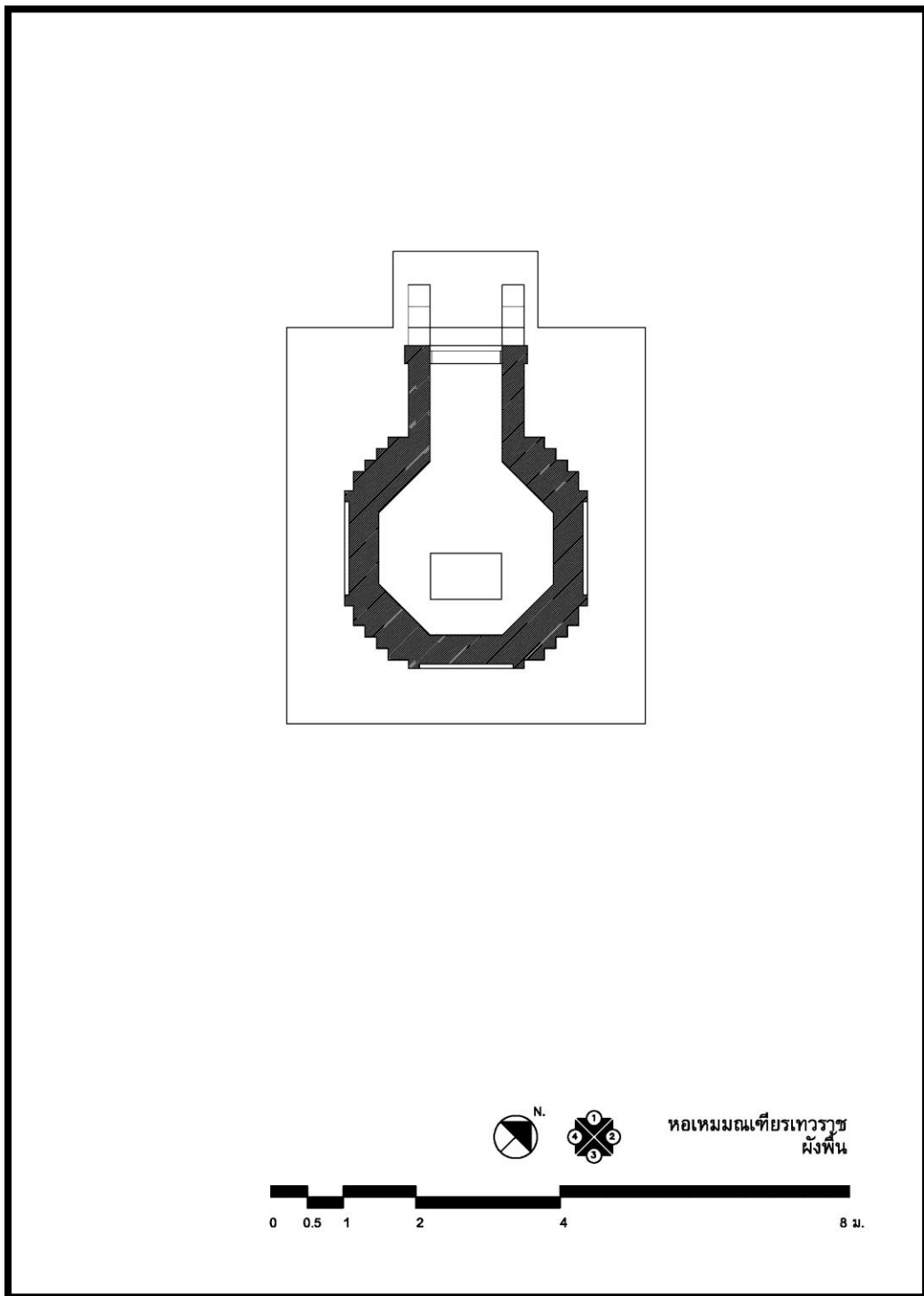
⁷⁵ สมคิด จิระทัศน์กุล, วัด : พุทธศาสนสถาปัตยกรรมไทย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537), 49.

ภาพที่ 92 หอหมมณเทียรเทวราช แสดงให้เห็นถึงรูปแบบสถาปัตยกรรมที่คลี่คลายจากปราสาทขอม (จากการลงภาคสนามเมื่อ 29 พฤษภาคม 2557)

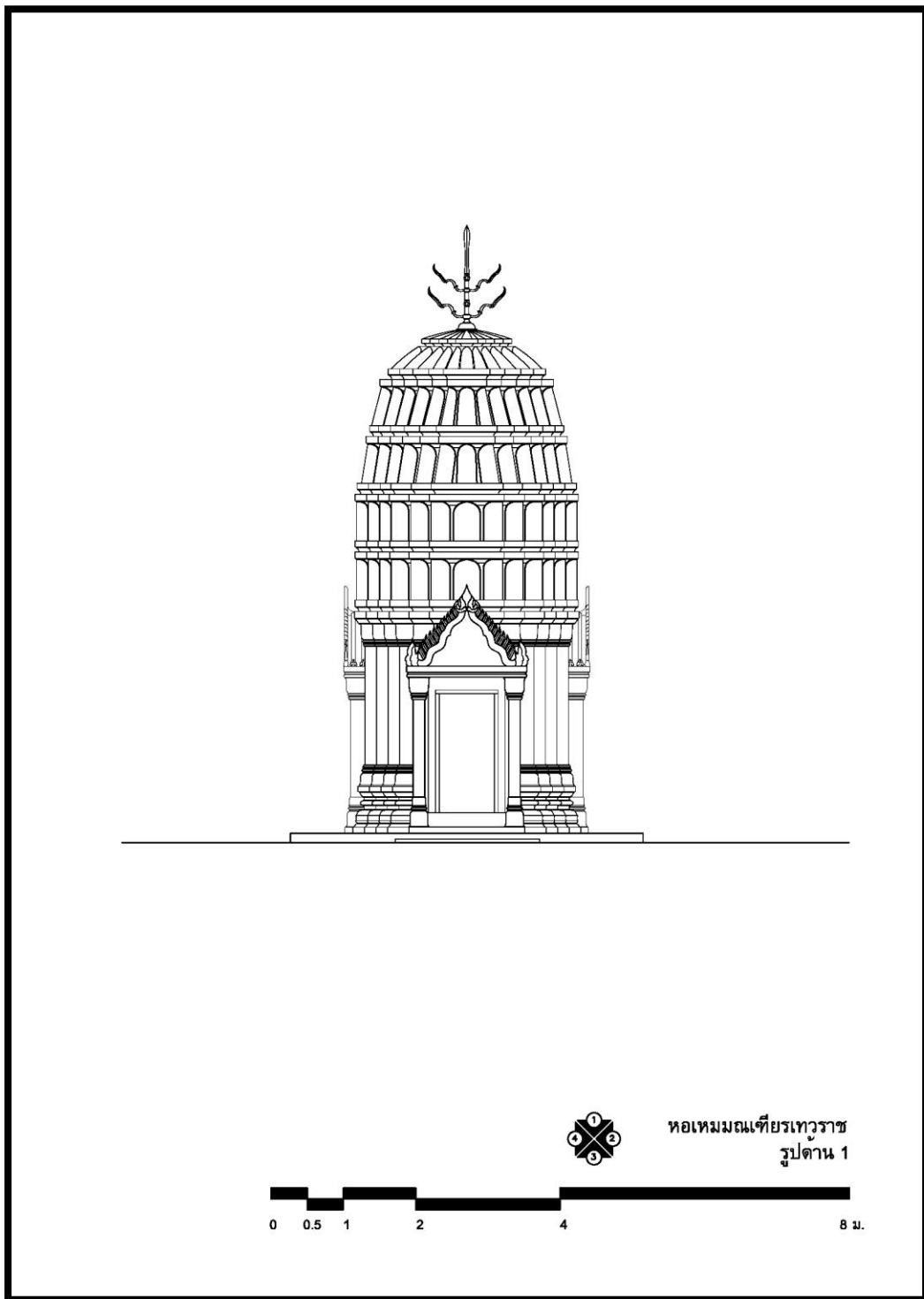

ภาพที่ 93 ปรากฏประธานวัดไชยวัฒนาราม สร้างในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง
ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา : งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2550),
63.

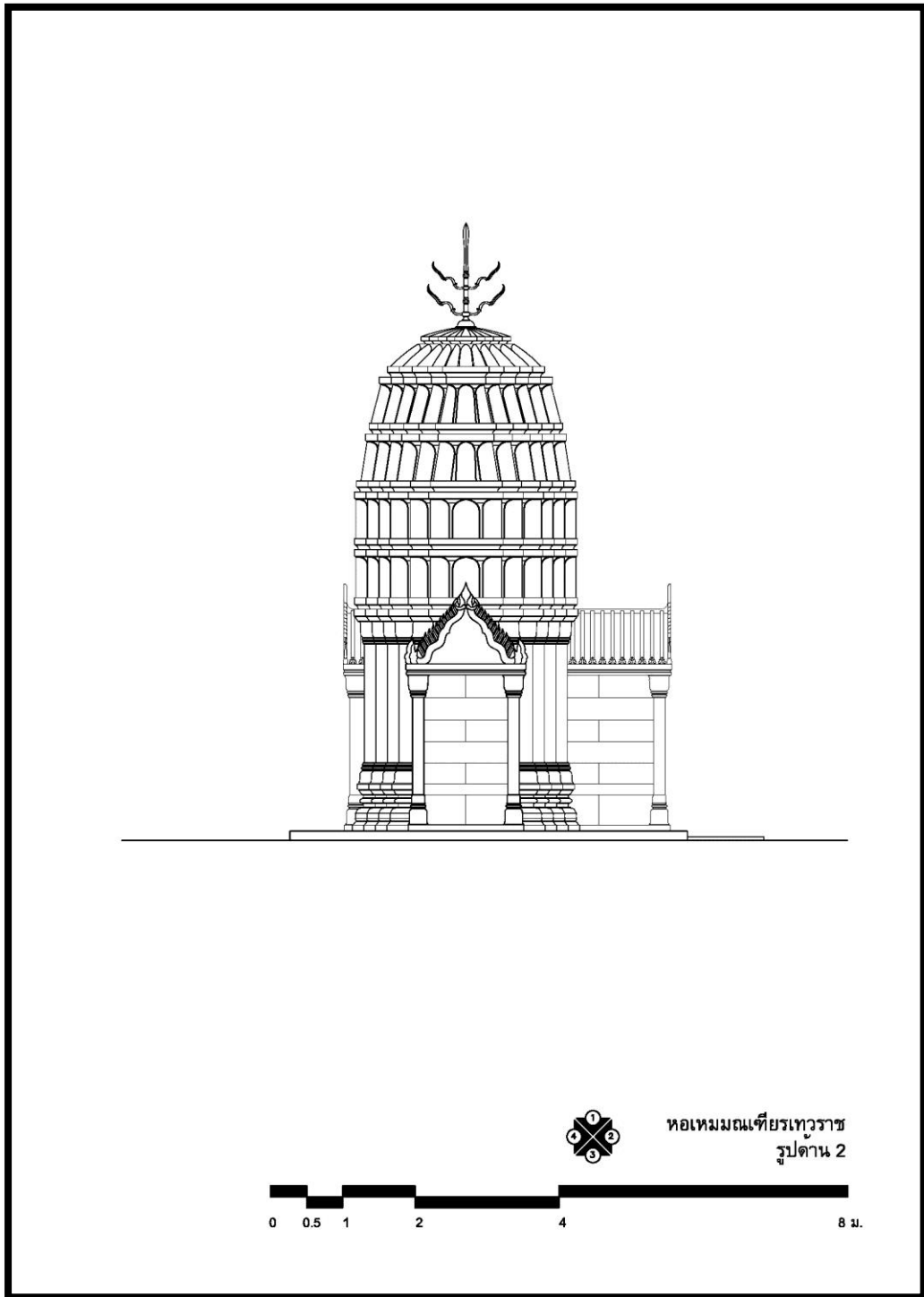

ภาพลายเส้นที่ 26 ผังพื้นหอเหมมณเฑียรเทวราช

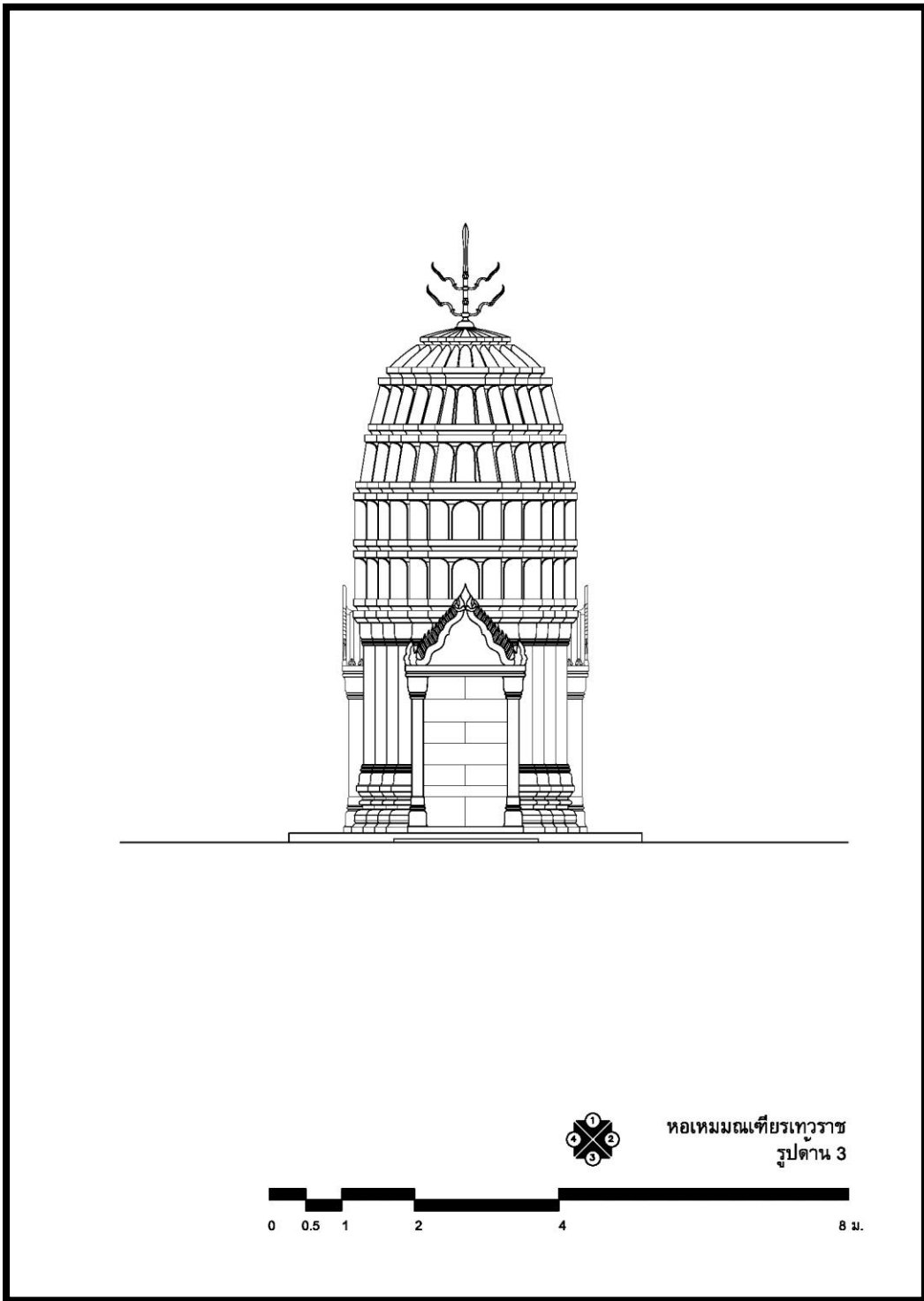

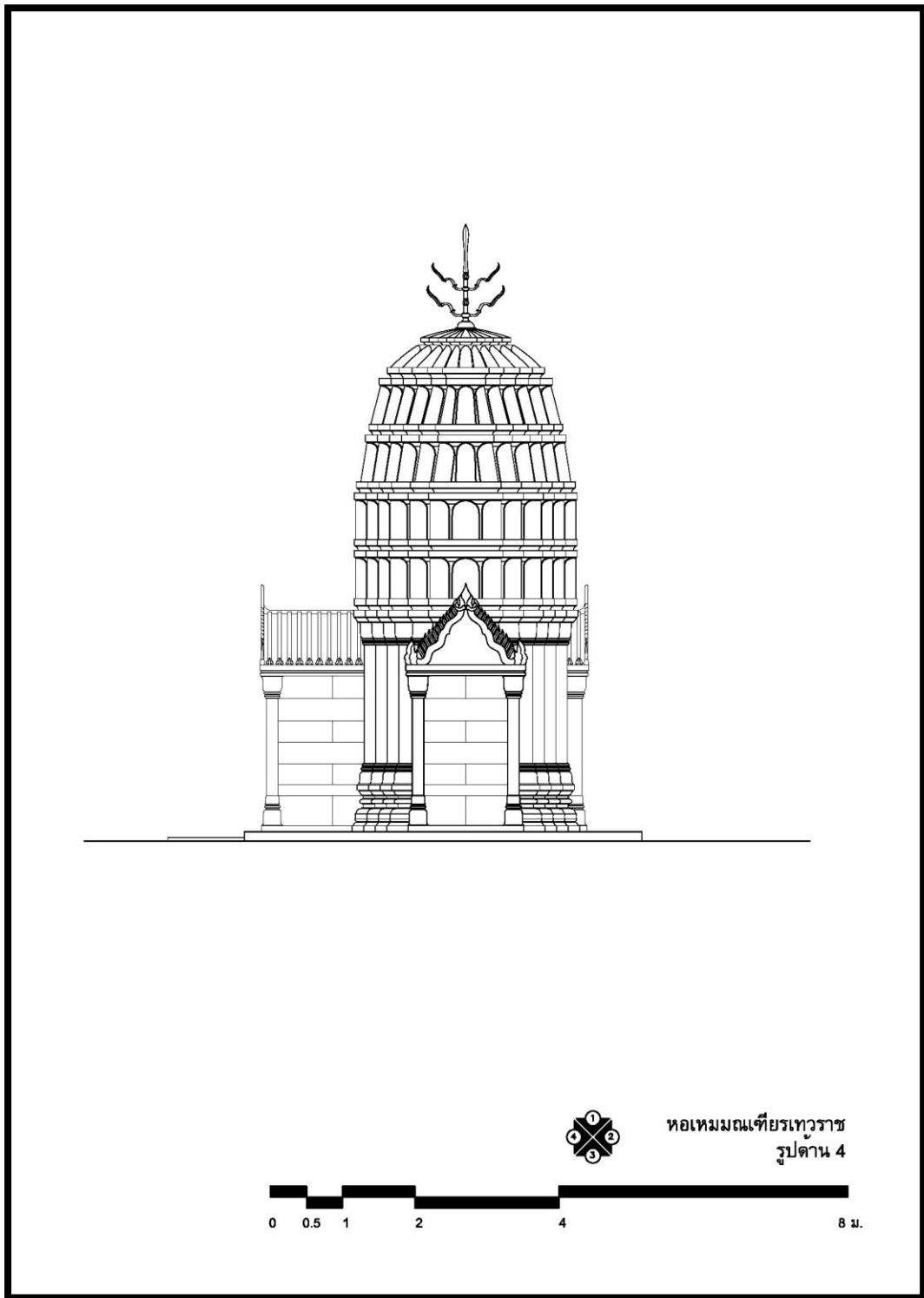
ภาพลายเส้นที่ 27 รูปด้าน 1 หอम्मณเฑียรเทวราช
ที่มา : จากการลงภาคสนามเมื่อ 29 พฤษภาคม 2557

ภาพลายเส้นที่ 28 รูปदान 2 หอम्मณเฑียรเทวราช

ภาพลายเส้นที่ 29 รูปदान 3 หอหมมณเฑียรเทวราช

ภาพลายเส้นที่ 30 รูปดาน 4 หอเหมมณเฑียรเทวราช

2.1.2.2 สถาการราชประยูร

ลักษณะแผนผัง

ผังบริเวณ : อาคารตั้งอยู่ในเขตพระราชฐานชั้นนอก ด้านหน้าของอาคารติดกับสระน้ำขนาดใหญ่ภายในพระราชวัง (ภาพที่ 94) ส่วนด้านหลังติดกับสนามหญ้าและแม่น้ำเจ้าพระยา (ภาพที่ 95)

ผังอาคาร : ไม่ปรากฏหลักฐานเอกสารชั้นต้น และแบบทางสถาปัตยกรรมในสมัยรัชกาลที่ 5 ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้เข้าไปทำรังวัดและเขียนแบบทางสถาปัตยกรรมขึ้นใหม่ อาคารวางตัวในแนวแกนทิศเหนือ-ทิศใต้ โดยอาคารอยู่ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีมุขยื่นทั้งด้านหน้าและหลัง มีทั้งหมด 2 ชั้น มีบันไดสำหรับเข้าสู่อาคารทั้งหมด 4 ด้าน ส่วนการแบ่งห้องภายในไม่ทราบแน่ชัด เนื่องจากไม่ได้รับอนุญาตให้เข้าไปภายในอาคาร

ลักษณะและรูปแบบทางสถาปัตยกรรม

อาคารหลังนี้เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน อยู่ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า ซ้อนกัน 2 ชั้น ชั้นในเป็นห้องพักก่อกำแพง เจาะประตูหน้าต่าง ชั้นนอกเป็นระเบียงโล่งมีเสาหล่อตั้งเรียงเป็นแถว มีหน้ายาว 12 ช่วงเสา หน้ากว้าง 5 ช่วงเสา หรือประมาณ 11.04 X 38.84 เมตร มี 2 ชั้น โดยมีมุขยื่นออกมาจากอาคารทั้ง 2 ด้าน คือ ด้านหน้าอาคาร ยื่นออกมา 3.60 เมตร ยาว 13.16 เมตร ส่วนด้านหลังของอาคาร ยื่นออกมา 3.75 เมตร ยาว 18.00 เมตร โดยมีบันไดเข้าสู่อาคารทั้ง 4 ด้าน มีหลังคาแบ่งออกเป็น 2 ตอน คือ ส่วนที่คลุมห้อง และส่วนที่คลุมเฉลียง

ผังพื้นที่ชั้นที่ 1 เป็นพื้นที่ปูหินอ่อน มีระเบียงรอบอาคาร ทำเสาสี่เหลี่ยมเรียบเกลี้ยงไม่มีลวดลายประดับรองรับเฉลียงชั้นบน มีบันไดขึ้น-ลงภายนอกกระเบื้องอยู่หลายจุด ผังด้านในเป็นผนังก่ออิฐฉาบปูนเจาะร่องเป็นเส้นนอน มีช่องเปิดที่เป็นประตู - หน้าต่างจำนวนมาก ทำเป็นซุ้มโค้งมีช่องแสงเป็นรูปใบพัด (fanlight) ไม่ทราบการแบ่งห้องที่ชัดเจนภายในอาคาร

ผังพื้นที่ชั้นที่ 2 เป็นพื้นที่ไม้ มีระเบียงไม้โปร่งรอบอาคาร มีการติดกรอบหน้าต่างรอบระเบียงทั้งชั้น ซึ่งน่าจะถูกต้องเดิมขึ้นมาในสมัยหลัง ทำเสาสี่เหลี่ยมเรียบเกลี้ยงไม่มีลวดลายประดับรองรับชุดหลังคา ผังด้านในเป็นผนังไม้ มีช่องเปิดที่เป็นประตู-หน้าต่างเหมือนผังพื้นที่ชั้นที่ 1 และไม่ทราบการแบ่งห้องที่ชัดเจนภายในอาคาร

จากตำแหน่งที่ตั้งของอาคารตั้งอยู่ในเขตพระราชฐานชั้นนอก ใช้สำหรับเป็นที่ประทับของพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้าที่ตามเสด็จฯ จากการสำรวจของผู้วิจัยไม่สามารถเข้าไปยังพื้นที่ภายในอาคารได้ จึงสามารถวิเคราะห์ได้เฉพาะภายนอกอาคารเท่านั้น โดยอาคารอยู่ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีลักษณะเป็นแบบอาคารแบบตะวันตกที่ประยุกต์เข้ากับภูมิวัฒนธรรมสยาม คือ การสร้างที่อยู่อาศัยให้เข้ากับสภาพภูมิอากาศแบบท้องถิ่น ด้วยการสร้างระเบียงล้อมรอบอาคาร เป็นระเบียงที่มีชายคายาวขึ้น เพื่อบังแดดกันฝนได้ดี อีกทั้งการใช้หลังคาปั้นหย่า 2 ชุด แบ่งออกเป็นชุดหลังคาที่คลุมห้องและชุดหลังคาที่คลุมระเบียง อีกทั้งมีการยื่นพื้นชั้นบนออกมาเป็นกันสาดให้กับห้องชั้นล่างด้วยการใช้ค้ำยันไม้เป็นตัวช่วยรองรับน้ำหนักพื้นชั้นบนที่ยื่นออกมา มีช่องประตู หน้าต่างจำนวนมากและทำช่องรูปพัดขนาดใหญ่ เพื่อเป็นช่องลมระบายอากาศได้ดี นอกจากนั้นแล้วการประดับตกแต่งอาคารก็มีลักษณะที่เรียบง่าย คือ ที่มุขกลางยื่นออกมาจากด้านยาวทั้ง 2 ด้าน คือ ด้านหน้าที่หันสู่สระน้ำใหญ่ภายในพระราชวัง ได้สร้างเป็นมุขหน้าจั่วก่ออิฐฉาบปูนคลุมด้วยหลังคาทรงจั่ว

แบบบริหารกรีก และได้ก่อปีกหลังคาด้านข้าง เพื่อเน้นความสำคัญของอาคาร มีการประดับตกแต่งหน้าจั่วด้านในด้วยอักษร “๑๐๘” (ภาพที่ 96) ซึ่งเป็นปีรัตนโกสินทร์ศก 108 หรือ พ.ศ. 2432 เป็นการประดับตกแต่งอาคารเพื่อระบุปีที่สร้างอาคารนี้เสร็จ ซึ่งได้รับความนิยมอย่างมากในการประดับตกแต่งอาคารแบบตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 5 ส่วนที่มุขกลางด้านหลังใช้หน้าจั่วแบนที่ประดับลวดลายไม้ฉลุที่ตอบรับกับสภาพแวดล้อมที่เป็นแม่น้ำเจ้าพระยา

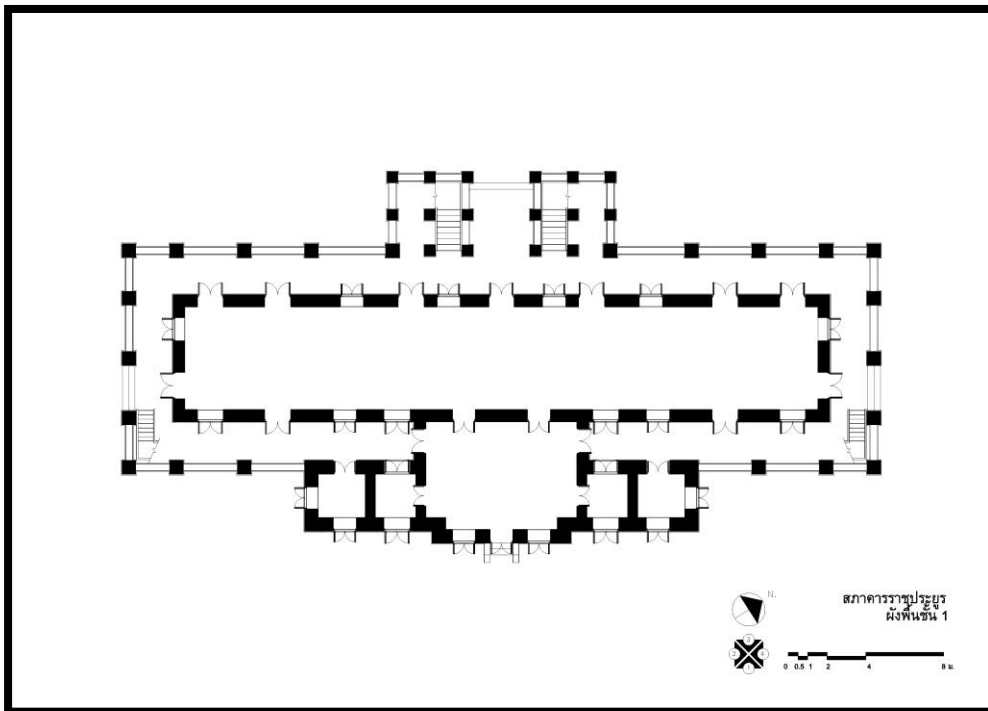
ภาพที่ 94 ด้านหน้าของสภาคารราชประยูร ที่มีมุขและหน้าจั่วอาคารแบบตะวันตก หันตอบรับกับสระน้ำภายในพระราชวัง (จากการลงภาคสนามเมื่อ 29 พฤษภาคม 2557)

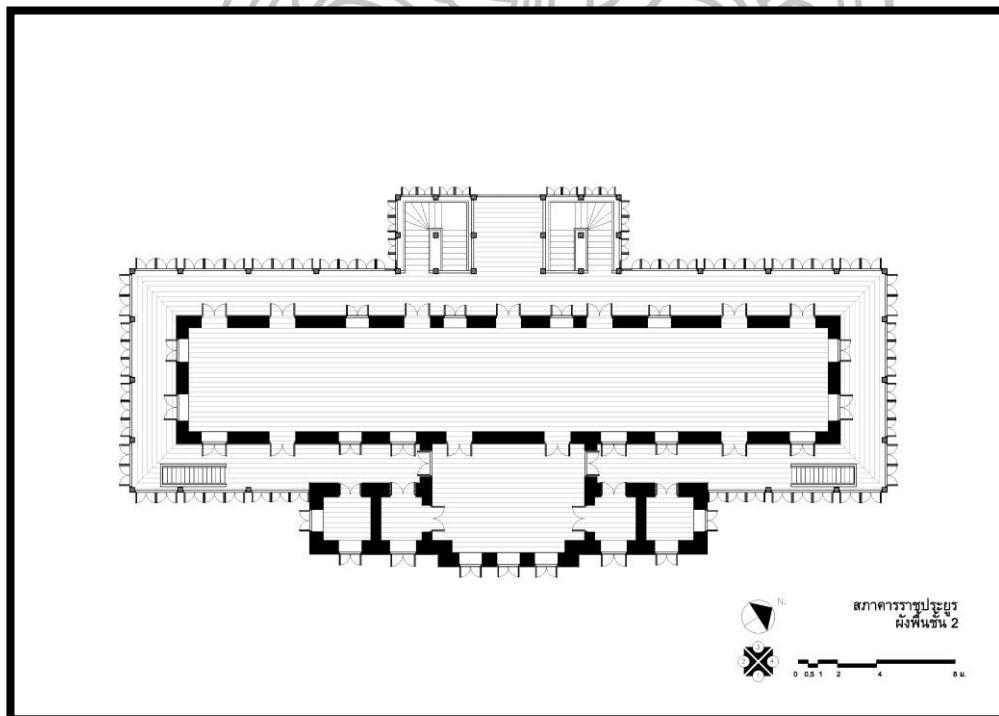
ภาพที่ 95 ด้านหลังของสภาคารราชประยูร ที่หน้าจั่วเป็นไม้ฉลุลายตอบริบกับแม่น้ำเจ้าพระยา (จากการลงภาคสนามเมื่อ 29 พฤษภาคม 2557)

ภาพที่ 96 การประดับตกแต่งหน้าจั่วอาคาร ที่ระบุตัวอักษร “๑๐๘” คือ ปีพ.ศ.2432 ซึ่งเป็นความนิยมในการตกแต่งหน้าจั่วของอาคารแบบตะวันตก แสดงปีที่สร้างอาคารหลังนี้เสร็จ (จากการลงภาคสนามเมื่อ 29 พฤษภาคม 2557)

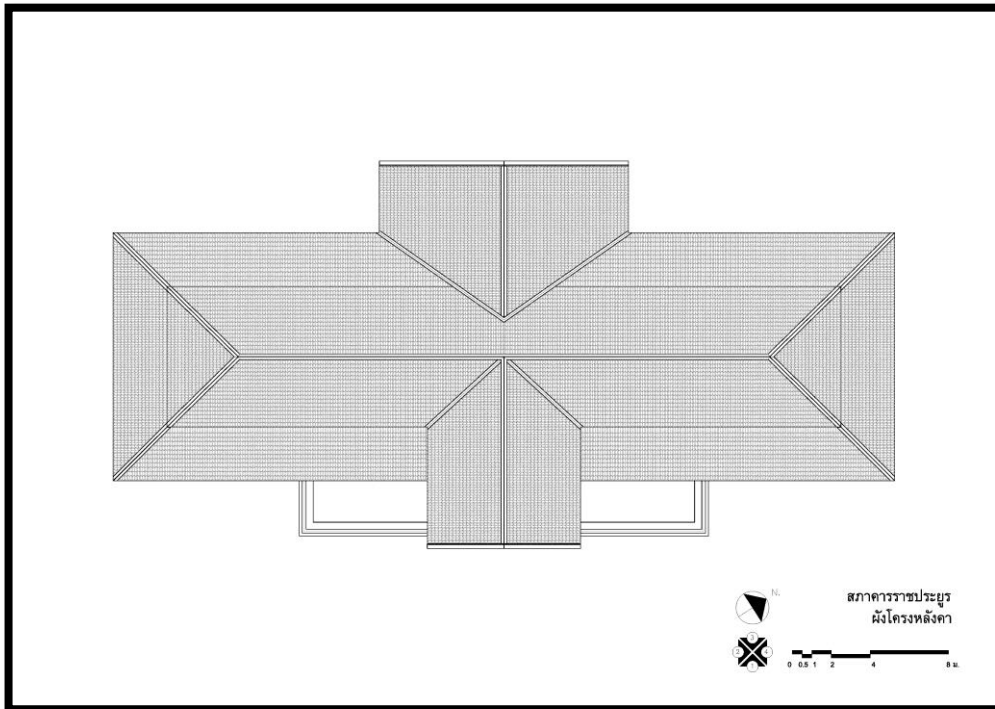

ภาพลายเส้นที่ 31 ผังพื้นที่ 1 สภาคารราชประยูร

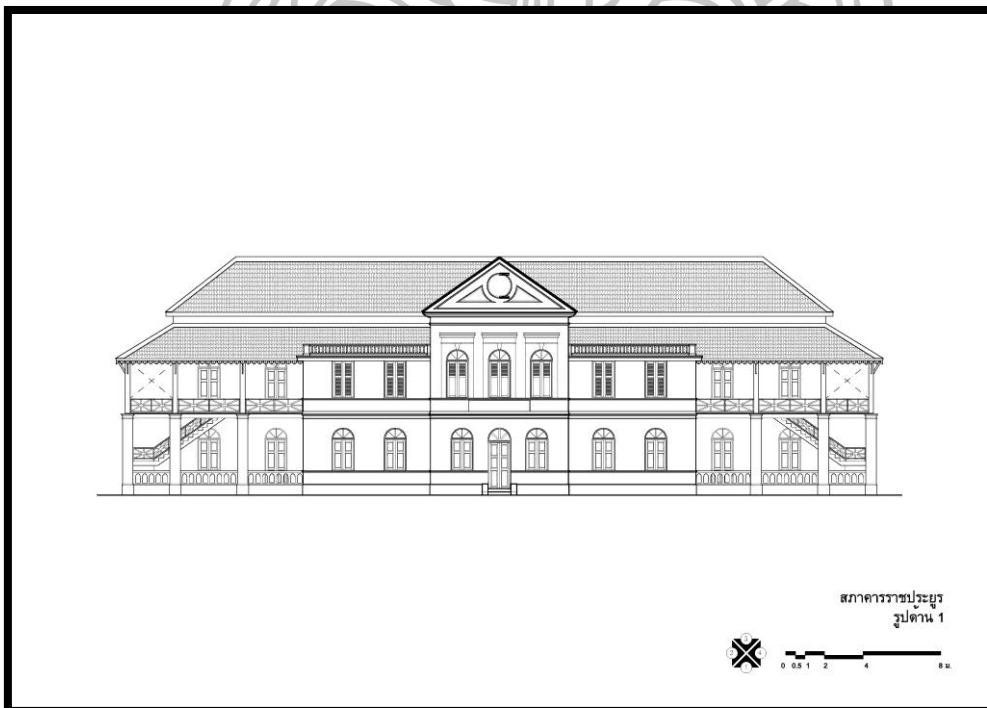

ภาพลายเส้นที่ 32 ผังพื้นที่ 2 สภาคารราชประยูร

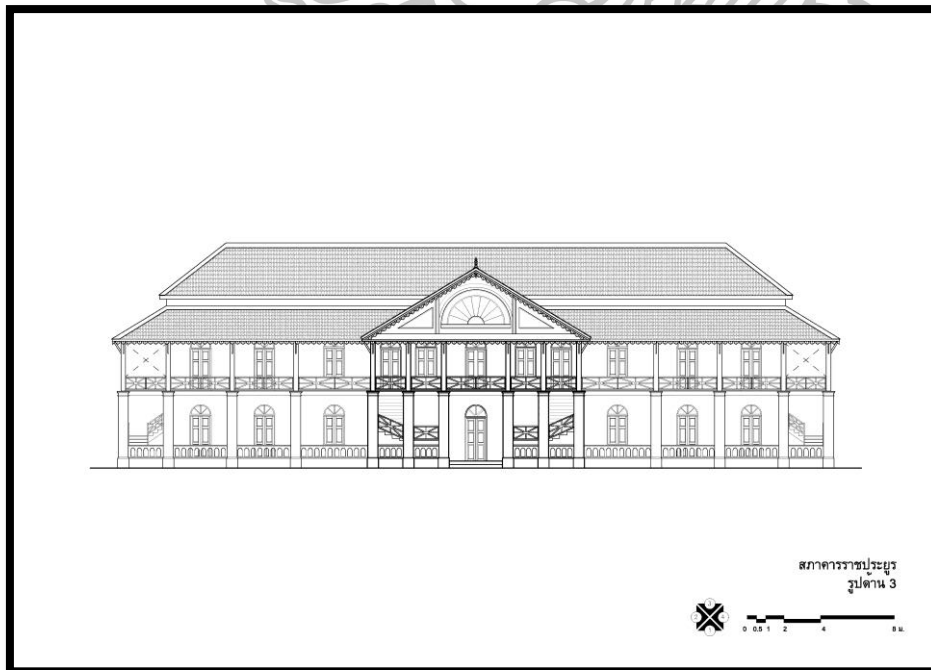
ภาพลายเส้นที่ 33 ฝั่งหลังคา สถาการราชประยูร

ภาพลายเส้นที่ 34 รูปด้าน 1 สถาการราชประยูร

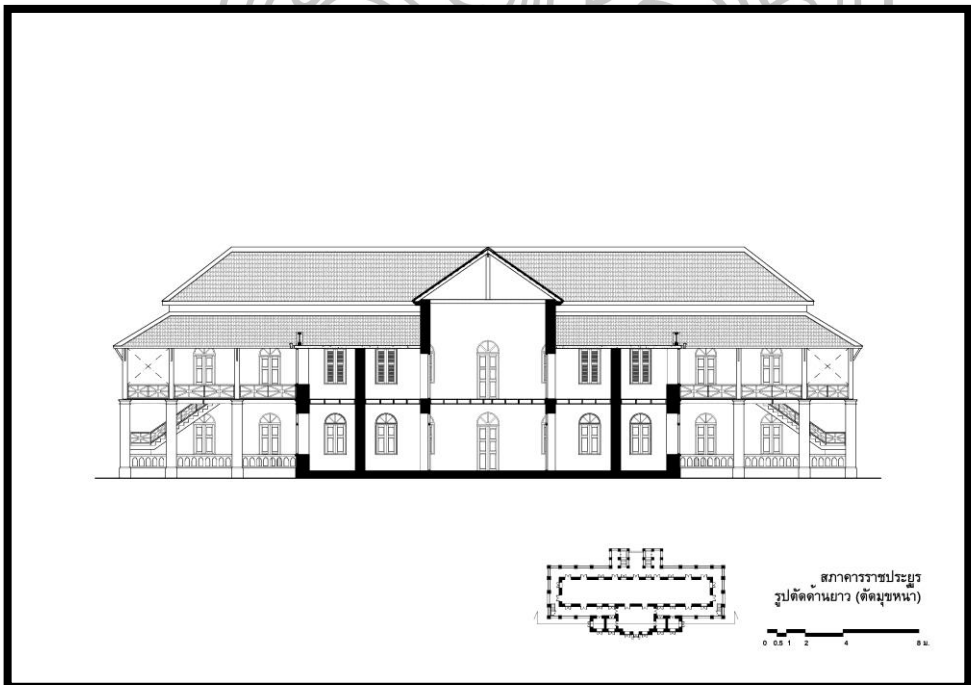
ภาพลายเส้นที่ 35 รูปด้าน 2 สถาการราชประยูร

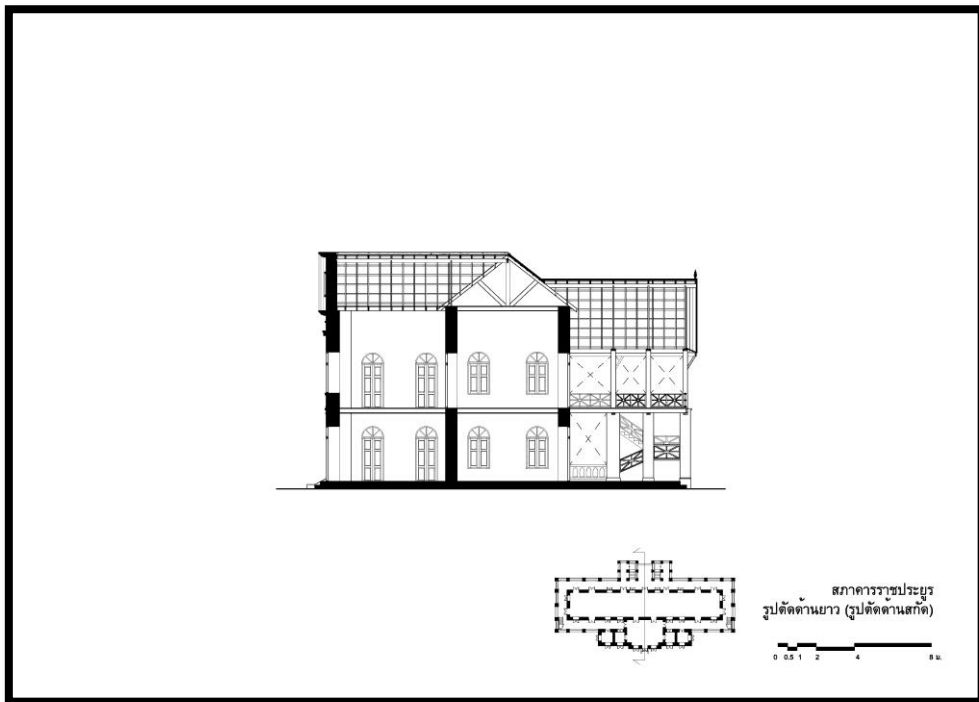
ภาพลายเส้นที่ 36 รูปด้าน 3 สถาการราชประยูร

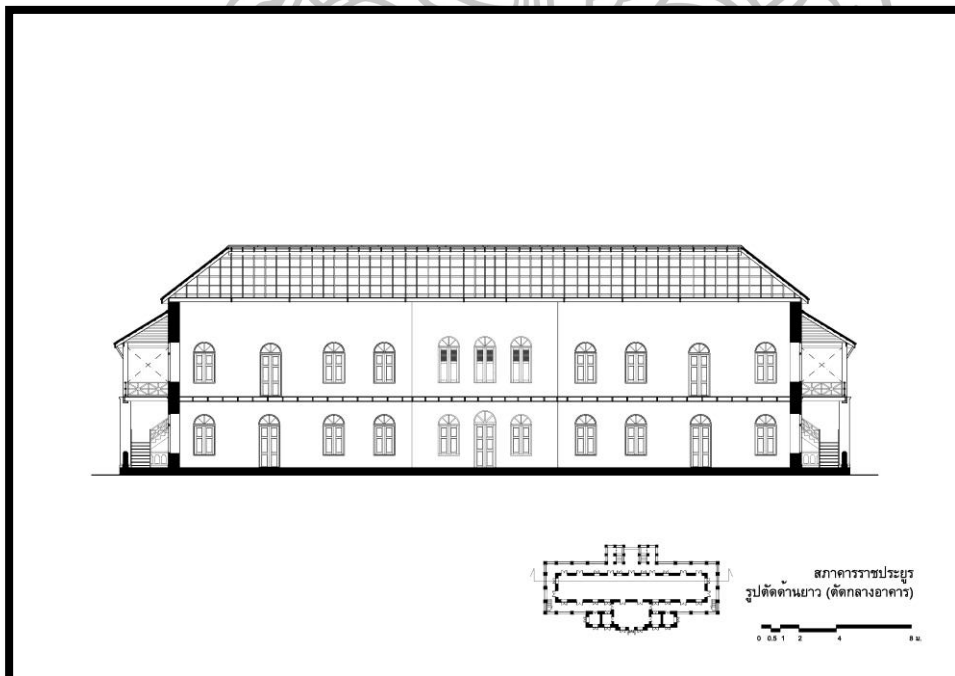
ภาพลายเส้นที่ 37 รูปด้าน 4 สถาการราชประยูร

ภาพลายเส้นที่ 38 รูปตัดมุขหน้า สถาการราชประยูร

ภาพลายเส้นที่ 39 รูปตัดกลางอาคาร สภาคารราชประยูร

ภาพลายเส้นที่ 40 รูปตัดด้านสกัด สภาคารราชประยูร

2.1.2.3 หอวิทูรทัศน์

ลักษณะแผนผัง

ผังบริเวณ : อาคารหลังนี้ตั้งอยู่ในเขตพระราชฐานชั้นกลาง อยู่บนเกาะขนาดเล็ก มีสะพานเชื่อมไปสู่เกาะต่างๆโดยรอบ (ภาพที่ 97)

ผังอาคาร : ไม่ปรากฏหลักฐานเอกสารชั้นต้น รวมถึงแบบทางสถาปัตยกรรมในสมัยรัชกาลที่ 5 ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้เข้าไปทำรังวัดและเขียนแบบทางสถาปัตยกรรมขึ้นใหม่ อาคารวางตัวในแนวแกนทิศเหนือ-ทิศใต้ อาคารมีลักษณะเป็นหอสูงที่อยู่ในผังกลม 2 วงซ้อนกัน ชั้นนอกเป็นเสาLOYตัวล้อมพื้นระเบียงและหอสูงทรงกระบอกทึบที่อยู่ภายใน ตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่มีราวลูกกรงระเบียงล้อมรอบ

ลักษณะและรูปแบบทางสถาปัตยกรรม

อาคารตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่มีราวลูกกรงระเบียงล้อมรอบ เป็นอาคารเครื่องก่ออิฐถือปูน ตัวอาคารทาสีเหลืองและแดงสลับกัน อาคารสูงประมาณ 31.34 เมตร ตรงกลางมีบันไดเวียนขึ้นไปสู่ชั้นบน สามารถแบ่งความสูงของอาคารเป็น 2 ช่วง โดยแต่ละช่วงมีช่องเปิด (ประตู) ออกมายังระเบียงได้

ช่วงที่ 1 : อาคารในผังกลมใหญ่ ความสูง 2 ชั้น ทำเป็นอาคารล้อมรอบหอสูงที่อยู่ตรงกลาง อาคารมีโครงสร้างเป็นรูปโค้งครึ่งวงกลมรับน้ำหนักพื้นในชั้นล่าง และรับน้ำหนักหลังคาในชั้นบน

ช่วงที่ 2 : อาคารในผังกลมเล็ก ความสูง 5 ชั้น เป็นหอสูง มีระเบียงรอบทั้งชั้นในชั้นที่ 5 และชั้นที่ 7 โดยอาคารดังกล่าวแบ่งได้ทั้งหมด 7 ชั้น ดังนี้

ผังพื้นที่ชั้นที่ 1 : ฐานสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่มีราวลูกกรงระเบียงล้อมรอบ ขนาด 13.11 X 26.95 เมตร มีบันไดขึ้นสู่อาคารทั้ง 4 ด้าน โดยด้านกว้างจะมีมุขยื่นออกมาจากฐาน 3.37 เมตร ราวระเบียงล้อมรอบ กลางฐานเป็นอาคารในผังกลมขนาดใหญ่มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 9.55 เมตร โครงสร้างเป็นรูปโค้งครึ่งวงกลม 12 ช่อง โดยตรงกลางเป็นแกนกลางของหอสูง ซึ่งก่อเป็นผนังตัน มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 5.95 เมตร มีช่องเปิด(ประตู) 2 ประตู มีบันไดเวียน 19 ชั้น ขึ้นสู่ชั้นที่ 2

ผังพื้นที่ชั้นที่ 2 : อาคารในผังกลมขนาดใหญ่ มีโครงสร้างต่อเนื่องจากผังพื้นที่ชั้นที่ 1 คือ เป็นโครงสร้างรูปโค้งครึ่งวงกลม มีระเบียงรอบ สามารถเดินออกมาภายนอกได้ มีช่องเปิด (ประตู) 4 ด้าน มีบันไดเวียน 8 ชั้น ขึ้นสู่ชั้นที่ 3

ผังพื้นที่ชั้นที่ 3 : เป็นแกนกลางของหอสูง อยู่ในผังกลมขนาดเล็ก ก่อผนังทึบ มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 5.57 เมตร เป็นชั้นโครงสร้างหลังคาของอาคารผังกลมขนาดใหญ่ ด้านล่างที่รองรับโครงสร้างอาคาร มุงหลังคาด้วยกระเบื้องรูปขนมเปียกปูน โดยจะเป็นชันพักระหว่างชั้น มีบันไดเวียน 8 ชั้น ขึ้นสู่ชั้นที่ 4

ผังพื้นที่ชั้นที่ 4 : อยู่ในผังกลมขนาดเล็ก มีช่องเปิดเป็นหน้าต่าง 4 ด้าน มีบันไดเวียน 21 ชั้น ขึ้นสู่ชั้นที่ 5

ผังพื้นที่ชั้นที่ 5 : อยู่ในผังกลมขนาดเล็ก มีช่องเปิดเป็นประตู 4 บาน มีระเบียงรอบทั้งชั้น ประดับด้วยไม้ฉลุลายโปร่ง ชายคาและขอบชายล่างของเฉลียงประดับด้วยไม้ฉลุลาย มุงหลังคาด้วยกระเบื้องรูปขนมเปียกปูน

ผังพื้นชั้นที่ 6 : อยู่ในผังกลมขนาดเล็ก ก่อผนังทับ มีช่องเปิด 4 ช่อง โดยจะเป็นชานพักระหว่างชั้น มีบันไดเวียน 18 ขั้น ขึ้นสู่ชั้นที่ 7

ผังพื้นชั้นที่ 7 : อยู่ในผังกลมขนาดเล็ก มีช่องเปิดเป็นประตู 4 บาน มีระเบียงรอบทั้งชั้น ประดับด้วยไม้ฉลุลายโปร่ง ชายคาและขอบชายล่างของระเบียงประดับด้วยไม้ฉลุ ลาย มุงหลังคาด้วยกระเบื้องรูปขมเปี้ยกปูน มีบันได 9 ขั้น ขึ้นสู่โครงสร้างหลังคาโดมด้านบน

โดยหอวิทูรทัศนาลักษณ์นี้ ได้มีผู้ให้ความเห็นในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน เช่น ใน **มรดกสถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2** ม.ร.ว.เน่งน้อย ศักดิ์ศรี กล่าวว่า หอวิทูรทัศนาลักษณ์เป็น หอสูงสำหรับทอดพระเนตรภูมิประเทศในระยะไกล ซึ่งการสร้างหอสูงนี้เป็นที่นิยมสืบเนื่องมาจากสมัย รัชกาลที่ 4 ที่ทรงสร้างพระที่นั่งภูวดลทัศไนยชั้นในพระบรมมหาราชวัง เพื่อใช้เป็นที่ทอดพระเนตร พระนครในระยะไกลๆ ได้ โดยหอวิทูรทัศนาลักษณ์สร้างขึ้นตามแบบสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกรูป 12 เหลี่ยม ที่ขอบชายคาและขอบชายล่างของเฉลียงประดับด้วยไม้ฉลุ ส่วนหลังคาทำเป็นรูปโดมครึ่ง วงกลม³⁷ ใน **สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในสยาม สมัยรัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2480** สมชาติ จิ่งสิริ อารักษ์ กล่าวว่า หอคอยสูงนี้สำหรับชมภูมิประเทศ ลักษณะเหมือนสถาปัตยกรรมยุโรปนมุสลิม เพราะมีหลังคากลมมีปีกกรอบคล้ายโดมของพวกมุสลิม³⁸ ใน **สถาปัตยกรรมในสมัยพระพุทธเจ้าหลวง** พีรศรี โปวาทอง กล่าวว่า เป็นสถานที่สำหรับทอดพระเนตรภูมิประเทศหรือส่องกล้องดูดาว มีการประดับตกแต่งเฉลียงไม้โปร่งฉลุ ลาย ยื่นออกมาจากโครงสร้างอิฐของตัวหอ ผนังฉาบปูนเซาะร่องเป็น เส้นนอน ทาสีอ่อนสลับแก่³⁹ และใน **พระราชวังบางปะอิน ตอนที่ 2 ภาพสะท้อนเวทีการเมืองระดับ โลก** เพ็ญสุภา สุขคตะ กล่าวว่า เป็นสถานที่เพื่อใช้เป็นที่เสด็จขึ้นทอดพระเนตรทัศนียภาพภูมิประเทศ มีรูปแบบสถาปัตยกรรมที่แปลกตา บางส่วนดูคล้ายคลึงกับ ณะ หรือ pagoda ของญี่ปุ่น แต่ใน ขณะเดียวกันก็นำเอาองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมบางอย่างของยุโรปมาใช้ เช่น ช่องวงโค้งและ ระเบียงทางเดินโดยรอบ เป็นต้น⁴⁰ จากข้อคิดข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า หอวิทูรทัศนาลักษณ์ คือ หอสูงที่ใช้ สำหรับชมทัศนียภาพโดยรอบพระราชวัง โดยมีที่มาของรูปแบบสถาปัตยกรรมที่หลากหลาย ดังนั้น เพื่อหาถึงที่มาของรูปแบบสถาปัตยกรรมและหน้าที่ประโยชน์ใช้สอยของหอสูงดังกล่าวขึ้น ซึ่งพบว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงเคยทอดพระเนตรอาคารประเภทที่มีความ สูงลักษณะเช่นนี้มาก่อน เมื่อคราวพระองค์เสด็จประพาสเมืองอาณานิคมของตะวันตก ได้แก่ สิงคโปร์ และเบตาเวียในปีพ.ศ. 2413 ปรากฏว่าพระองค์ได้เคยทอดพระเนตรเรือนไฟ (ไลต์เฮาส์-ประภาคาร)⁴¹

³⁷ หม่อมราชวงศ์เน่งน้อย ศักดิ์ศรี, **มรดกสถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2**, 50.

³⁸ สมชาติ จิ่งสิริอารักษ์, **สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในสยาม สมัยรัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2480**, 108.

³⁹ พีรศรี โปวาทอง, **สถาปัตยกรรมในสมัยพระพุทธเจ้าหลวง**, 150.

⁴⁰ เพ็ญสุภา สุขคตะ, “พระราชวังบางปะอิน ตอนที่ 2 ภาพสะท้อนเวทีการเมืองระดับ โลก”, **สารคดี** ปีที่ 19 ฉบับที่ 219 (พ.ศ. 2546), 142.

⁴¹ กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุเสด็จประพาสต่างประเทศ ในรัชกาลที่ 5 เสด็จเมือง สิงคโปร์ และเมืองเบตาเวียครั้งแรก และเสด็จประพาสอินเดีย** (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2509), 5 และ 37.

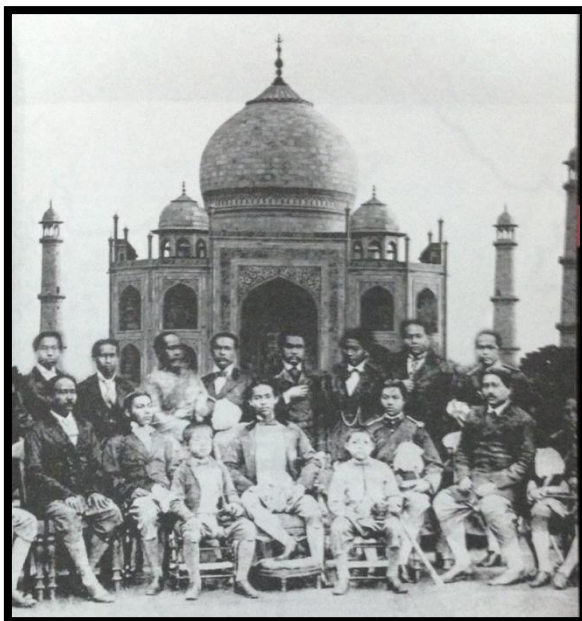
ซึ่งเป็นหอสูงที่มีหน้าที่ใช้ส่องแสงเพื่อช่วยในการเดินเรือ ส่วนการเสด็จประพาสอินเดียในปีพ.ศ.2414 พระองค์ได้เสด็จทอดพระเนตรทัชมาฮาล⁴² ซึ่งมีหอสูงที่เรียกว่า หออาซาน (ภาพที่ 98) เป็นหอสูงที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมมุสลิม แต่อย่างไรก็ตามจากหน้าที่ประโยชน์ใช้สอยของหอสูงข้างต้น ไม่มีความสัมพันธ์กับประโยชน์ใช้สอยของหอคิวูรทัตนา ดังนั้นจึงได้หาหอสูงที่ใช้เฉพาะสำหรับชมทัศนียภาพ ทำให้พบว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงโปรดฯ ให้สร้างหอสูงที่มีประโยชน์ใช้สอยดังกล่าวขึ้นที่พระราชวังสำหรับแปรพระราชฐานของพระองค์ คือ หอชัชวาลเวียงชัยที่พระนครคีรี เพชรบุรี (ภาพที่ 99) และหอพิสัยศัลลักษณ์ที่พระราชวังจันทร์เกษมพระนครคีรีอยุธยา (ภาพที่ 100) ซึ่งหอสูงทั้ง 2 หลังนี้สร้างขึ้นเลียนแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก โดยกรมขุนราชสีหวิกรมนายช่างชาวสยามเป็นผู้ออกแบบ⁴³ อย่างไรก็ตามถึงแม้หอสูงดังกล่าวจะมีความสูงที่ไม่มากนัก แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงได้รับแนวคิดในการสร้างหอสูงภายในพระราชวังสำหรับแปรพระราชฐานมาจากพระราชบิดาอย่างแน่นอน โดยให้สร้างหอสูงเป็นสถาปัตยกรรมแบบตะวันตก ที่มีความสูงอย่างที่พระองค์ทรงเคยทอดพระเนตรมาจากการเสด็จเมืองอาณานิคมข้างต้น

ภาพที่ 97 หอคิวูรทัตนา เป็นหอสูงที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก
(จากการลงภาคสนามเมื่อ 29 พฤษภาคม 2557)

⁴² ชาญวิทย์ เกษตรศิริ บรรณาธิการ, รัชกาลที่ 5 : สยามกับอุษาคเนย์และชมพูทวีป (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2547), 325.

⁴³ พัศวีสิริ เปรมกุลนันท์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุนราชสีหวิกรมกับงานช่างหลวงในสมัยรัชกาลที่ 4 (นครปฐม: โรงพิมพ์ศิลปากร, 2555), .

ภาพที่ 98 การเสด็จอินเดียในปีพ.ศ.2414 รัชกาลที่ 5 ทรงได้ทอดพระเนตรทัชมาฮาล ซึ่งมีหออาซาน (หอสวด)เป็นหอสูงรูปแบบสถาปัตยกรรมมุสลิม
ที่มา : ชาญวิทย์ เกษตรศิริ บรรณาธิการ, รัชกาลที่ 5 : สยามกับอุษาคเนย์และชมพูทวีป (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2547), 17.

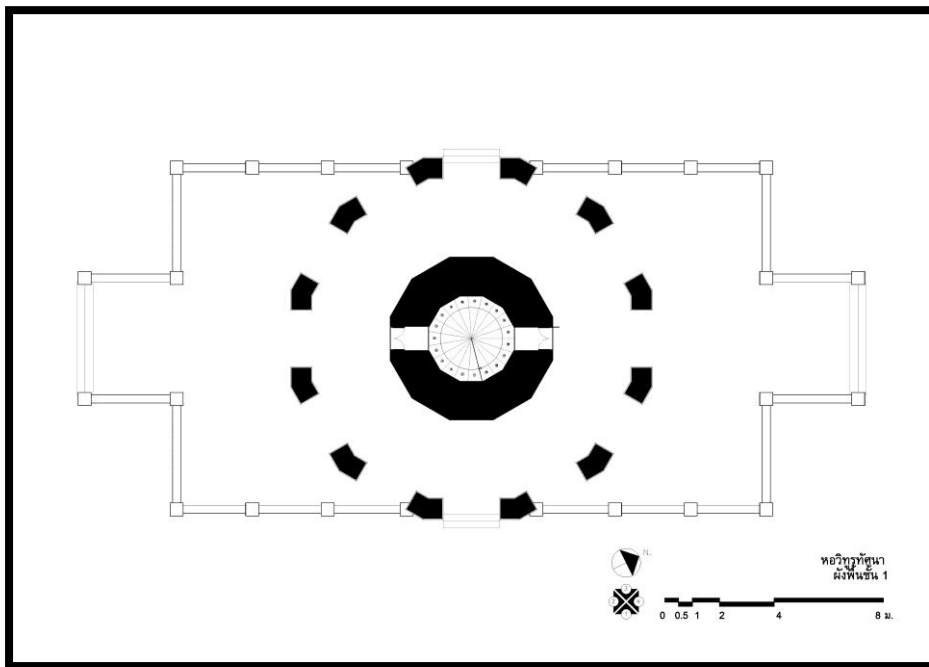
ภาพที่ 99 หอชวัลเวียงชัย ที่พระนครคีรี เป็นหอสูงที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 สร้างขึ้นเลียนแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก มีประโยชน์ใช้สอยเพื่อสำหรับชมทัศนียภาพโดยรอบ (จากการลงภาคสนามเมื่อ 22 ตุลาคม 2557)

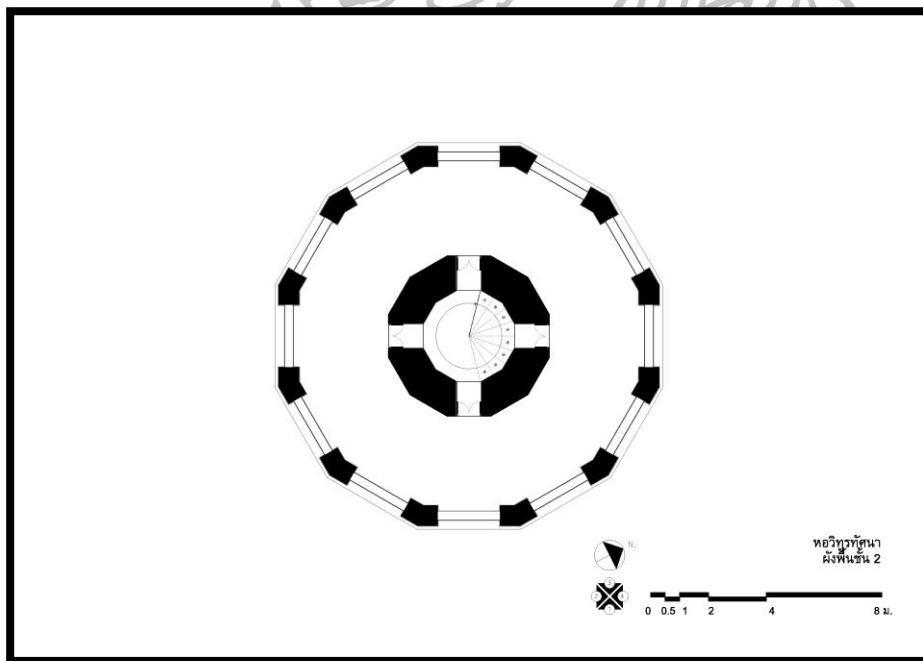

ภาพที่ 100 หอพิสัยศีลลักษณะ ที่พระราชวังจันทร์เกษม เป็นหอสูงที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 สร้างขึ้นเลียนแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก มีประโยชน์ใช้สอยเพื่อสำหรับชมทัศนียภาพโดยรอบ (จากการลงภาคสนามเมื่อ 29 พฤษภาคม 2557)

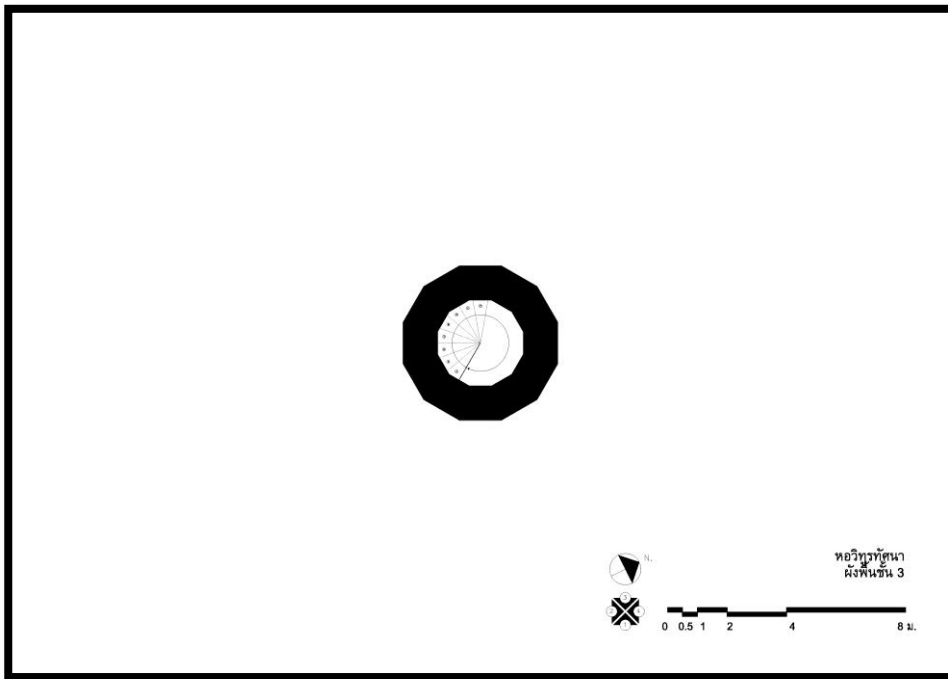

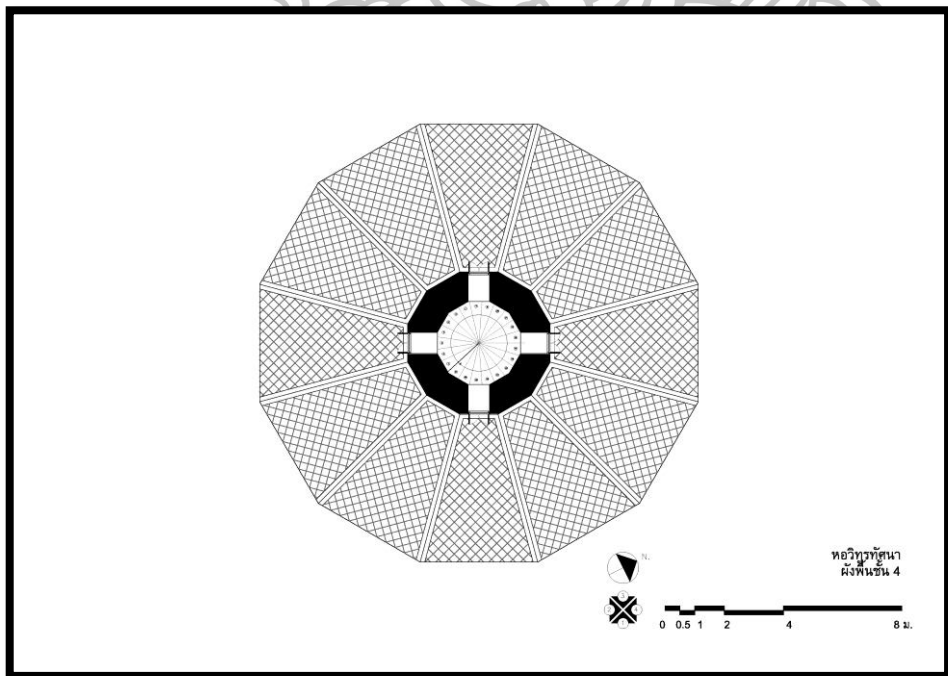
ภาพลายเส้นที่ 41 ผังพื้นที่ 1 หอวิฑูรทัศนา

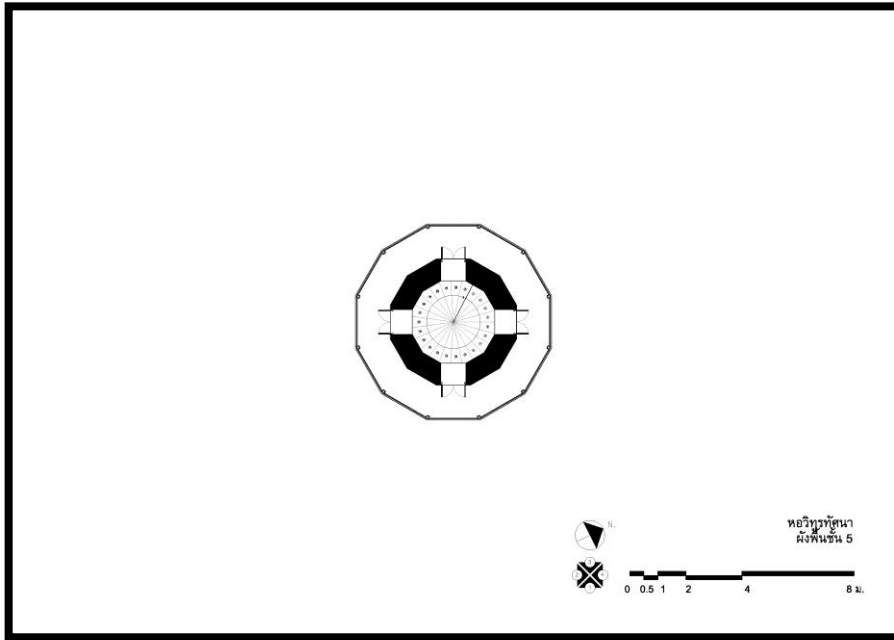
ภาพลายเส้นที่ 42 ผังพื้นที่ 2 หอวิฑูรทัศนา

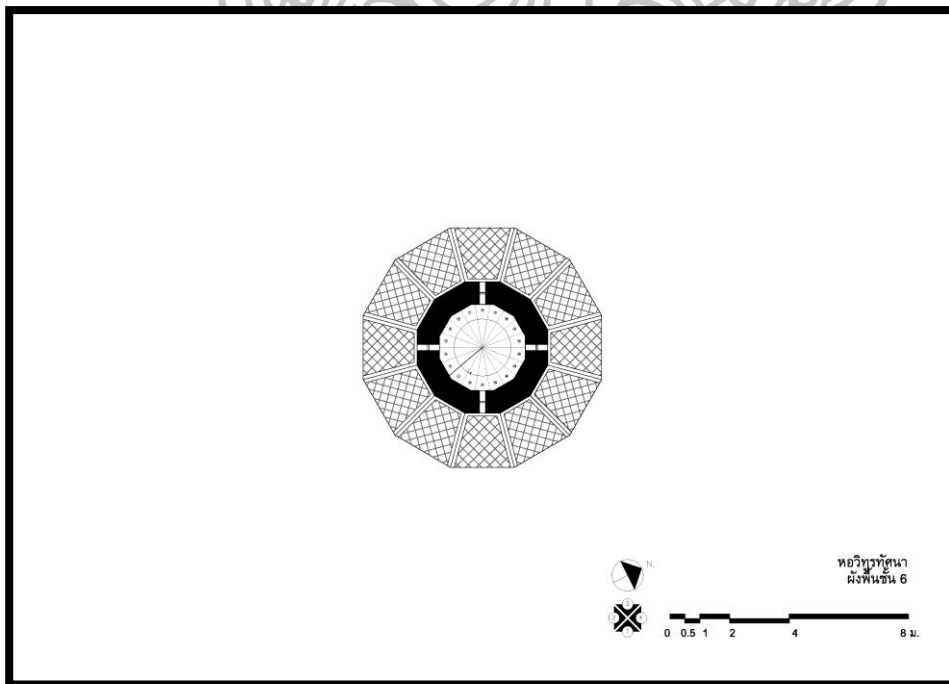
ภาพลายเส้นที่ 43 ผังพื้นที่ 3 หอวิฑูรทัศนา

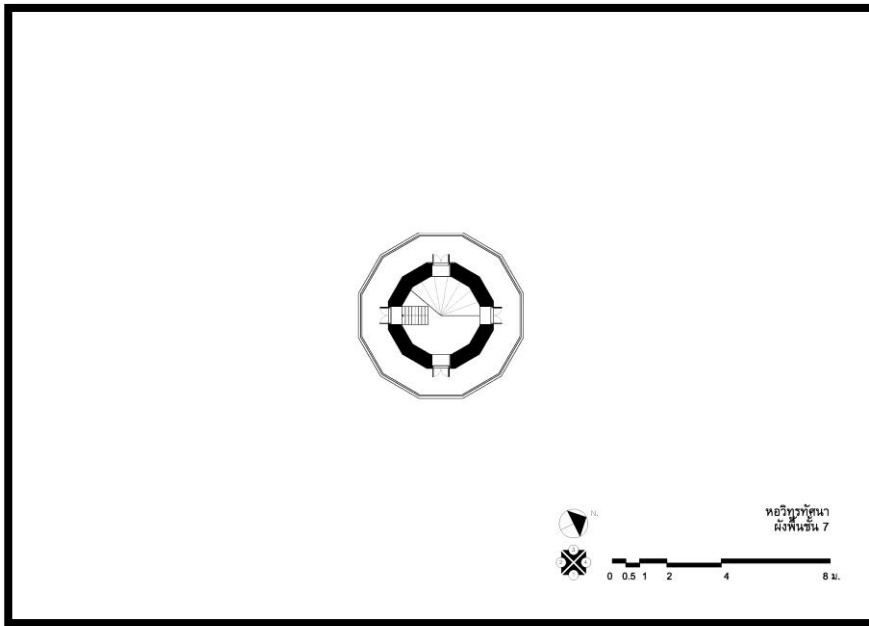
ภาพลายเส้นที่ 44 ผังพื้นที่ 4 หอวิฑูรทัศนา

ภาพลายเส้นที่ 45 ผังพื้นที่ 5 หอวิฑูรทัศนา

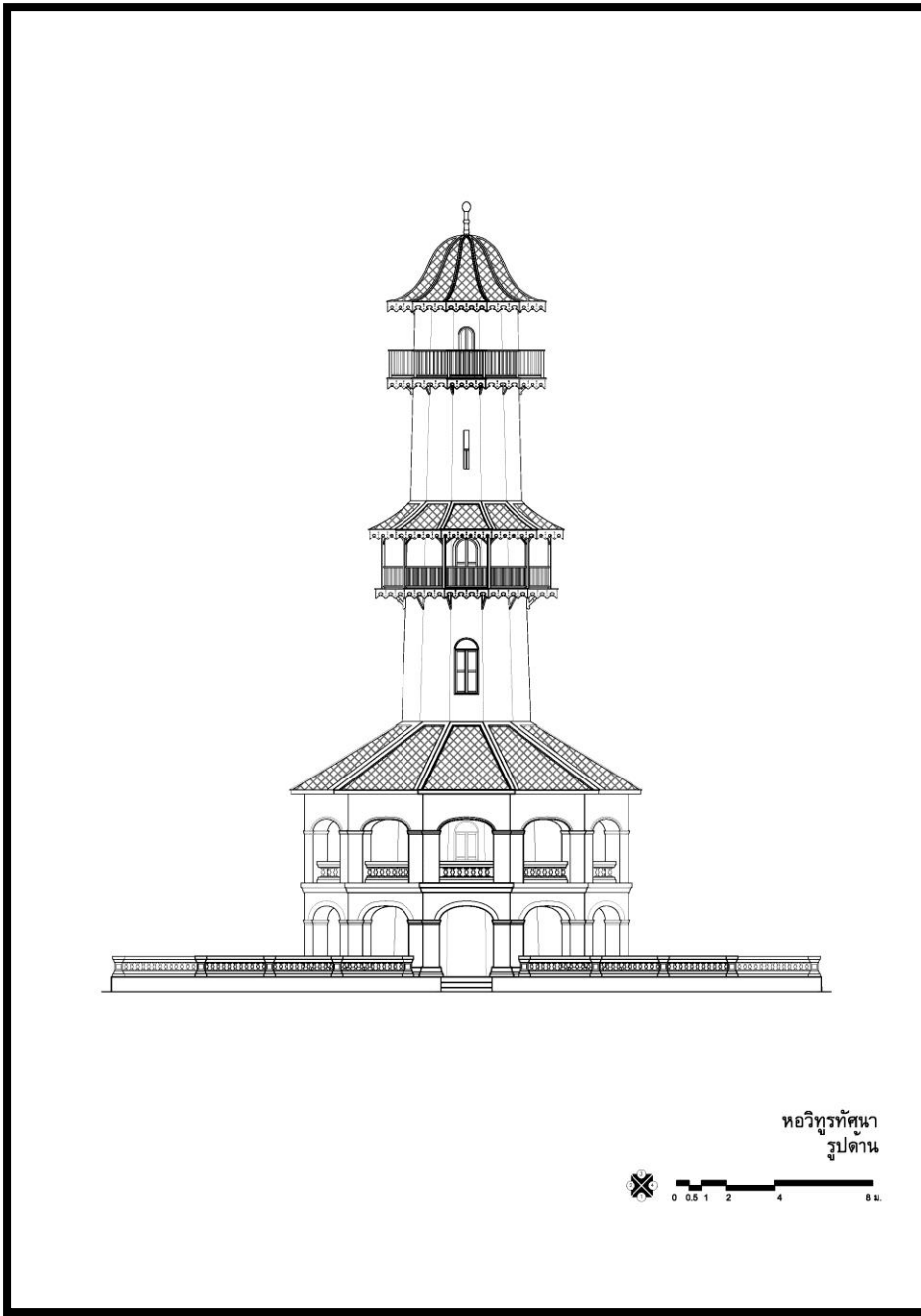

ภาพลายเส้นที่ 46 ผังพื้นที่ 6 หอวิฑูรทัศนา

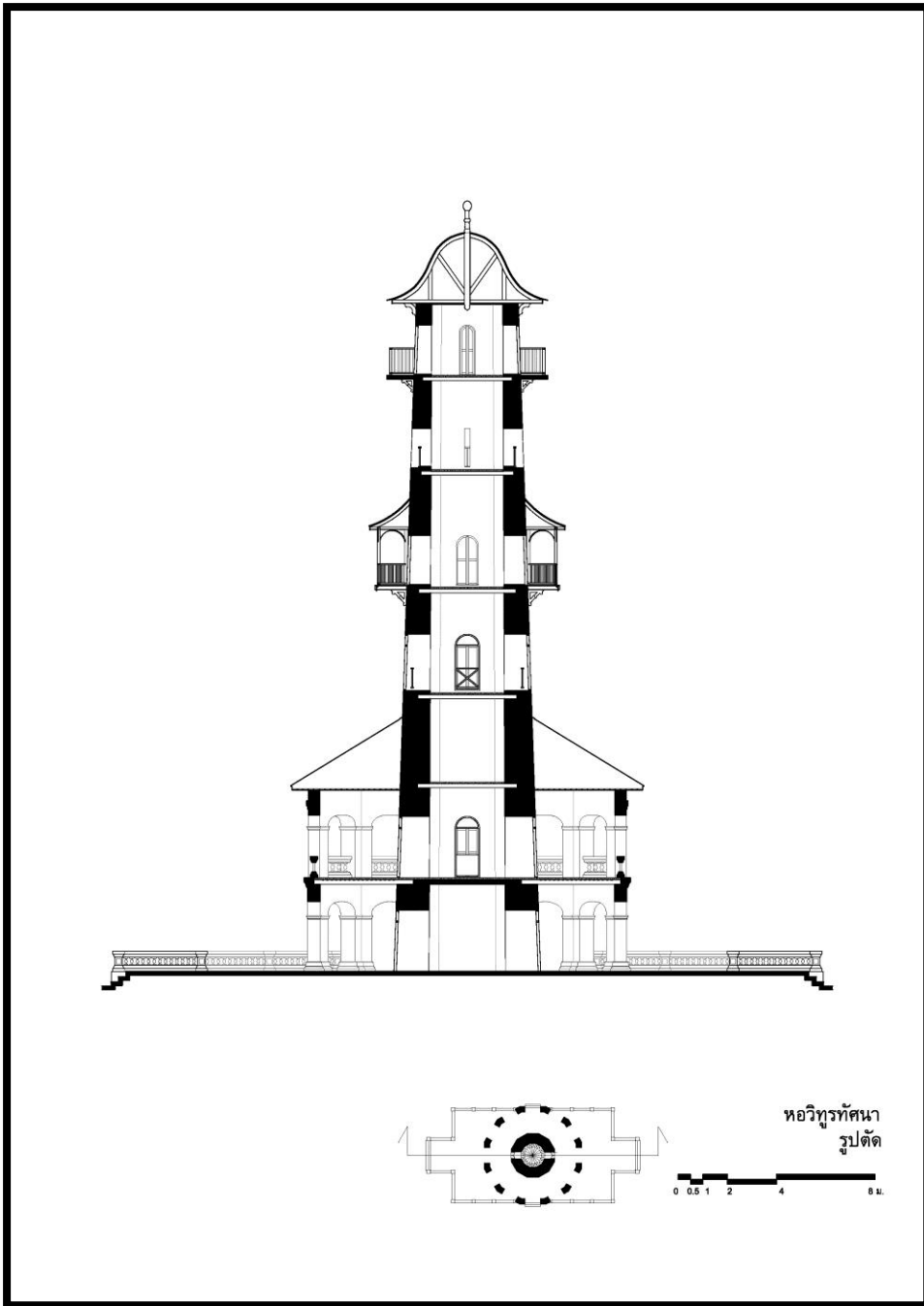

ภาพลายเส้นที่ 47 ผังพื้นชั้นที่ 7 หอวิทูรทัศน์

ภาพลายเส้นที่ 48 รูปด้าน หอนิวทนต์ศนนา

ภาพลายเส้นที่ 49 รูปตัด หอวิหุรทัศน์

2.1.2.4 เก๋งบุปผาประพาส

ลักษณะแผนผัง

ผังบริเวณ : อาคารตั้งอยู่ในสวน ติดบ่อน้ำในเขตพระราชฐานชั้นกลาง บนเกาะเดียวกันกับพระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร (ภาพที่ 101)

ผังอาคาร : ไม่ปรากฏหลักฐานเอกสารชั้นต้น และแบบทางสถาปัตยกรรมในสมัยรัชกาลที่ 5 ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้เข้าไปทำรังวัดและเขียนแบบทางสถาปัตยกรรมขึ้นใหม่ อาคารอยู่ในผังรูปตัวแอล (L) แบบด้านเท่า มีความสมมาตรกันทั้ง 2 ผัง ประกอบด้วยมุขหน้าทั้ง 2 ด้าน ภายในมีห้อง 1 ห้อง

ลักษณะและรูปแบบทางสถาปัตยกรรม

เป็นอาคารไม้ชั้นเดียว รูปแบบสถาปัตยกรรมบ้านไม้ประดับลายฉลุแบบยุโรป ตั้งอยู่บนฐานก่ออิฐถือปูน อาคารอยู่ในผังรูปตัวแอล (L) แบบด้านเท่า มีความสมมาตรกันทั้ง 2 ผัง ด้านยาว ยาวด้านละ 7.77 เมตร และด้านสกัด ยาวด้านละ 3.45 เมตร เป็นอาคารที่มีมุขด้านหน้าเป็นระเบียบโล่ง มีทางเข้าทั้ง 2 ด้าน ผังอาคารด้านในมีห้อง 1 ห้อง โดยอาคารมีการประดับตกแต่งด้วยไม้ฉลุต่างๆทั้งหลัง มุขทางเข้าอาคารยังเน้นด้วยหน้าจั่วปั้นและผายออกที่มีการฉลุลายวงกลมมีลวดลายดอกไม้อยู่ด้านใน และเสาไม้สลักตอนบน ประกอบด้วยไม้ 2 ท่อนไขว้กันรับโครงสร้างหลังคา โดยด้านหน้ามุขทำช่องเปิดเป็นวงโค้งขนาดใหญ่ ล้อมกรอบด้วยไม้ตีโปร่งไขว้กัน ส่วนชายคาของอาคารประดับด้วยไม้ฉลुरुปรทรงเรขาคณิต พนักกระเปียงเป็นลายไม้ฉลุภายในวงกลม ผังอาคารมีการเจาะช่องลม มีลายฉลุบรรจุอยู่ รอบอาคารมีบานเกล็ดสามารถดึงเปิดรับลมได้

โดยสถาปัตยกรรมไม้ลักษณะนี้ น. ณ ปากน้ำ เรียกว่าสถาปัตยกรรมแบบเรือนขนมปังขิง (Ginger Bread) เป็นชื่อเรียกสากลทับศัพท์ว่า “จิ้นเจอร์ เบรด” มีที่มาจากขนมปังขิงสมัยโบราณของชาวตะวันตก ซึ่งตกแต่งหุ่หุ่ฟูฟู มีครีประบายแพรวพราว⁴⁴ ใน **บ้านในกรุงเทพฯ** ผู้สติ ทิพทัส และมานพ พงศทัต กล่าวถึง “บ้านขนมปังขิง” (Gingerbread) อันเป็นแบบอย่างของอาคารที่มีการตกแต่งประดับประดาด้วยไม้ฉลุอย่างประณีตฟุ่มเฟือยเกินจำเป็นตามแบบอย่างของสถาปัตยกรรมในช่วงสมัยพระนางเจ้าวิคตอเรีย ประเทศอังกฤษ ในช่วงศตวรรษที่ 19 ซึ่งความจริงข้อนี้เพิ่งจะเป็นที่รู้จักกันในทศวรรษที่ 1950 ผ่านนักท่องเที่ยวนักชาวอเมริกันที่เห็นอาคารแบบนี้ในประเทศไต้หวัน ที่สร้างอาคารตามอิทธิพลสถาปัตยกรรมวิคตอเรียน ซึ่งสามารถเรียกชื่อสถาปัตยกรรมแบบนี้ได้ว่า สถาปัตยกรรมแบบ “สติ๊กสไตล์” (stick style) ตามคำอธิบายของนักประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม Henry Russell Hitchcock และ Vincenet Surlly Jr.⁴⁵ ซึ่งการใช้ไม้ฉลุเป็นส่วนประกอบของอาคารในกรุงเทพฯ ได้รับอิทธิพลมาจากหลายด้านด้วยกัน เช่น จากชาติตะวันตกดังที่ได้กล่าวมาแล้ว รวมทั้งจากเอเชียด้วยกัน คือ จากทางเหนือของไทยซึ่งได้แบบอย่างมาจากพม่า

⁴⁴ น. ณ ปากน้ำ [นามแฝง], **แบบแผนบ้านเรือนในสยาม เรือนไทย เรือนปั้นหย้า เรือนมะนิลา และเรือนขนมปังขิง** (กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาการพิมพ์, 2535), 13.

⁴⁵ สัมภาษณ์ สมชาติ จึงสิริอารักษ์, รองศาสตราจารย์, อาจารย์ประจำคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 20 พฤษภาคม 2558.

ส่วนทางใต้ได้แบบอย่างมาจากชาวมุสลิม ช่างไทยจึงนำเศษไม้มาฉลุลายแบบไทยประยุกต์ ซึ่งนำไปใช้ประโยชน์เป็นส่วนตกแต่งอาคารและใช้ระบายอากาศไปในตัว⁴⁶

และมีผู้ให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับวิธีการก่อสร้างเก๋งบุปผาประพาส ใน **มรดกสถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2** ม.ร.ว.เน่งน้อย ศักดิ์ศรี กล่าวว่า เก๋งบุปผาประพาส เป็นอาคารหลังเล็กๆ อยู่กลางสวน ริมสระน้ำ ลักษณะโครงสร้างของอาคารเป็นลักษณะของระบบพิกัด (modular system) ที่เริ่มนำมาใช้ในประเทศไทย ในแต่ละช่องบรรจุฝาผนังไม้ โดยตอนล่างเป็นบานไม้ที่บดลุลายเช่นกัน แต่ลวดลายต่างกับตอนล่าง นอกจากนั้นมุขทางเข้ายังเน้นด้วยเสาไม้สลัก ตอนบนมีไม้ 2 ท่อนไขว้กันรับโครงหลังคา ด้านหน้าของมุขทำเป็นช่องโค้ง ล้อมกรอบด้วยไม้ตีโปรงๆ ไขว้กัน⁴⁷

โดยสถาปัตยกรรมบ้านไม้ประดับลายฉลุแบบยุโรปหรือแบบวิกตอเรียนนี้เป็นอาคารที่เหมาะสมกับสภาพภูมิอากาศแบบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และได้รับความนิยมอย่างมาก ในสมัยรัชกาลที่ 5 ส่วนมากจะเป็นอาคารที่มีขนาดใหญ่ ใช้สำหรับเป็นที่อยู่อาศัยของผู้มีฐานะ⁴⁸ แต่ในกรณีนี้เรือนแบบนี้กลับถูกสร้างให้มีขนาดเล็กลง เพราะมีวัตถุประสงค์ในการใช้งานที่ต่างไปจากเดิม คือ เป็นอาคารไม้ซ่อนตัวอยู่ในสวน มีไว้สำหรับต้อนรับกับกิจกรรมการพักผ่อนแบบตะวันตก เช่น การจิบน้ำชายามบ่าย ชมสวน ชมดอกไม้ เป็นต้น

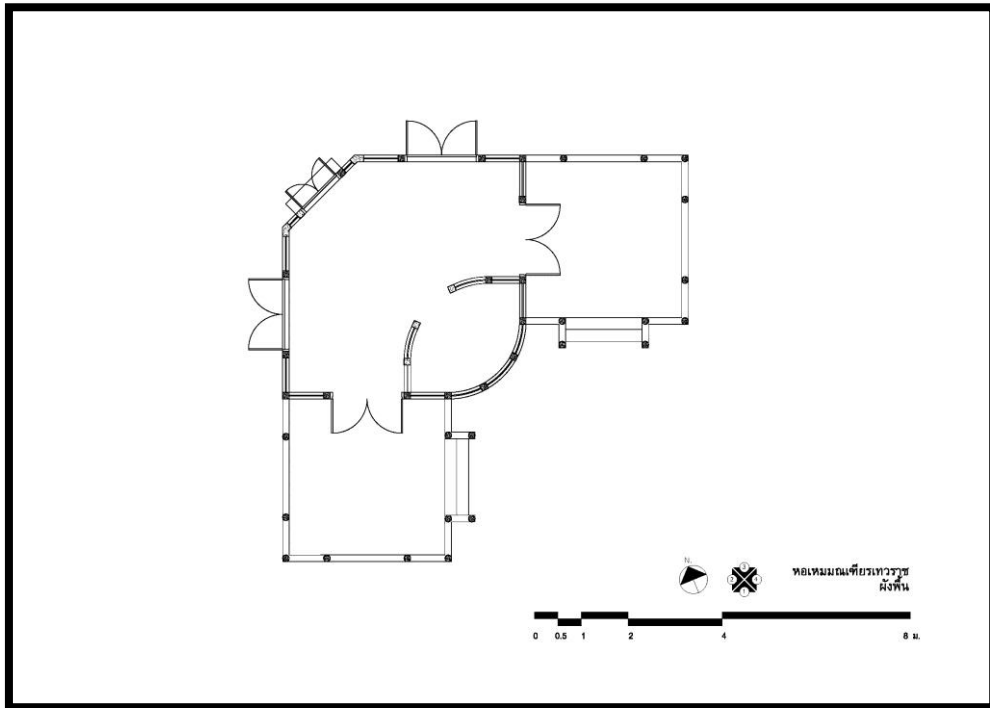

ภาพที่ 101 เก๋งบุปผาประพาส เรือนบ้านไม้ประดับลายฉลุแบบยุโรป ที่แทรกตัวอยู่ในพระราชอุทยาน สร้างขึ้นภายใต้แนวความคิดการพักผ่อนแบบตะวันตก (จากการลงภาคสนามเมื่อ 29 พฤษภาคม 2557)

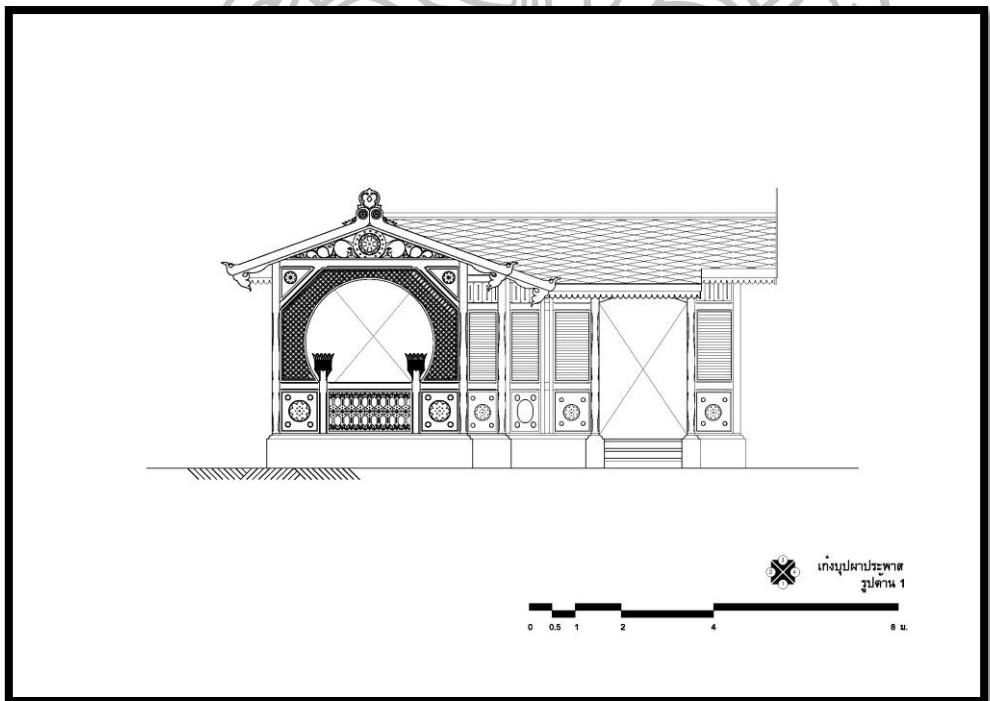
⁴⁶ ผุสดี ทิพทัส และมานพ พงศทัต, **บ้านในกรุงเทพฯ**, รายงานผลการวิจัยเงินทุนเพื่อเพิ่มพูนและพัฒนาประสิทธิภาพทางวิชาการ เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), 161.

⁴⁷ หม่อมราชวงศ์เน่งน้อย ศักดิ์ศรี, **มรดกสถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2**, 49.

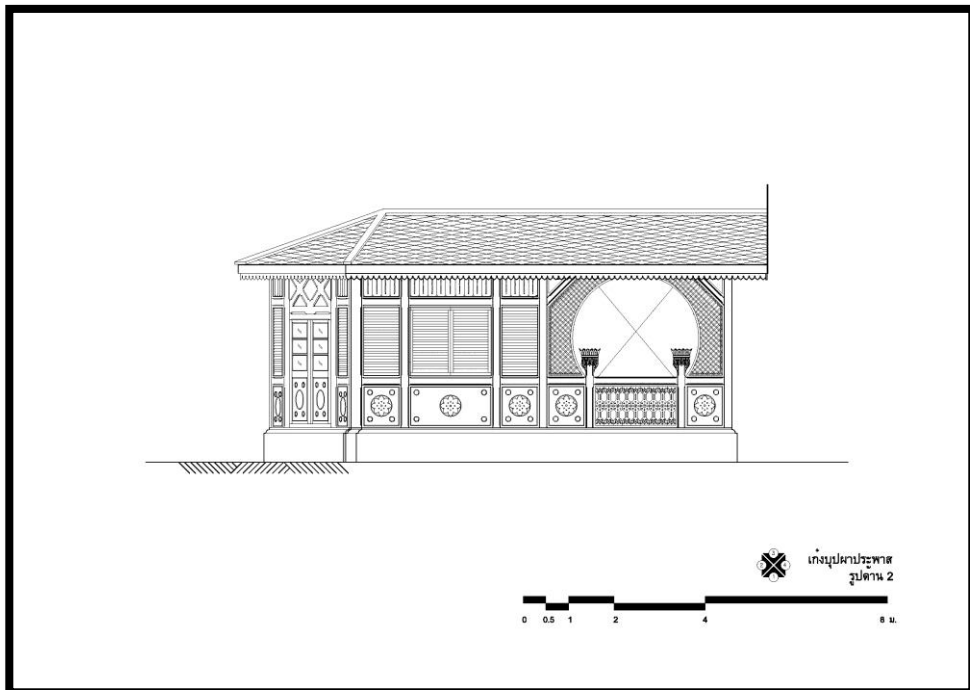
⁴⁸ น. ณ ปากน้ำ [นามแฝง], **แบบแผนบ้านเรือนในสยาม เรือนไทย เรือนปั้นหย่า เรือนมะนิลา และเรือนขนมปังขิง**, 14.

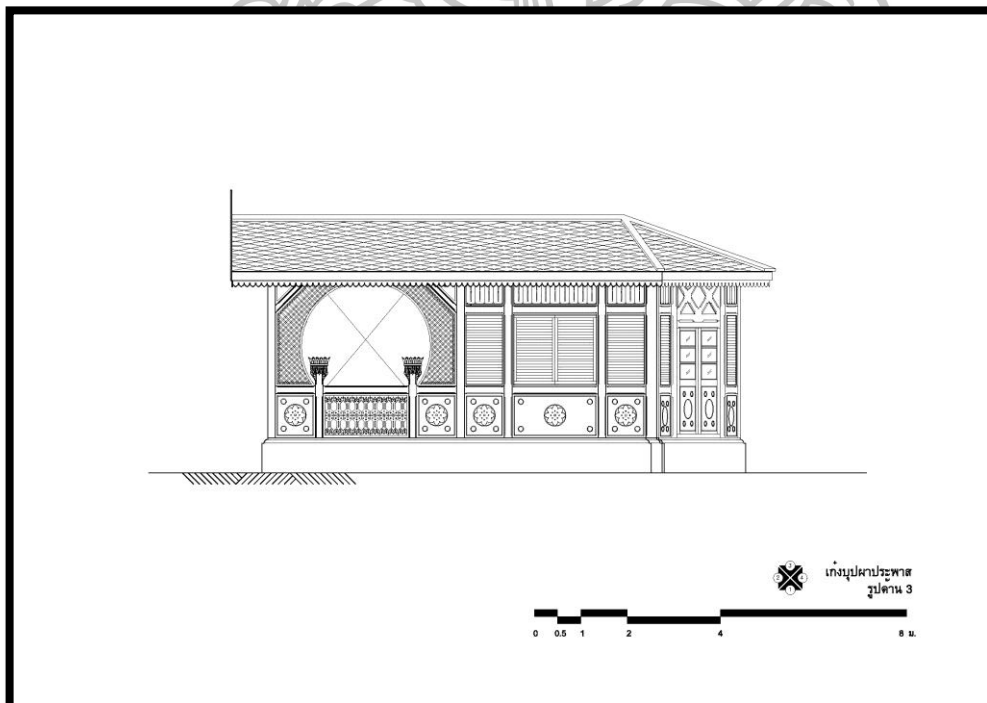
ภาพลายเส้นที่ 50 ฝั่งพื้น เก่งบุปผาประพาส

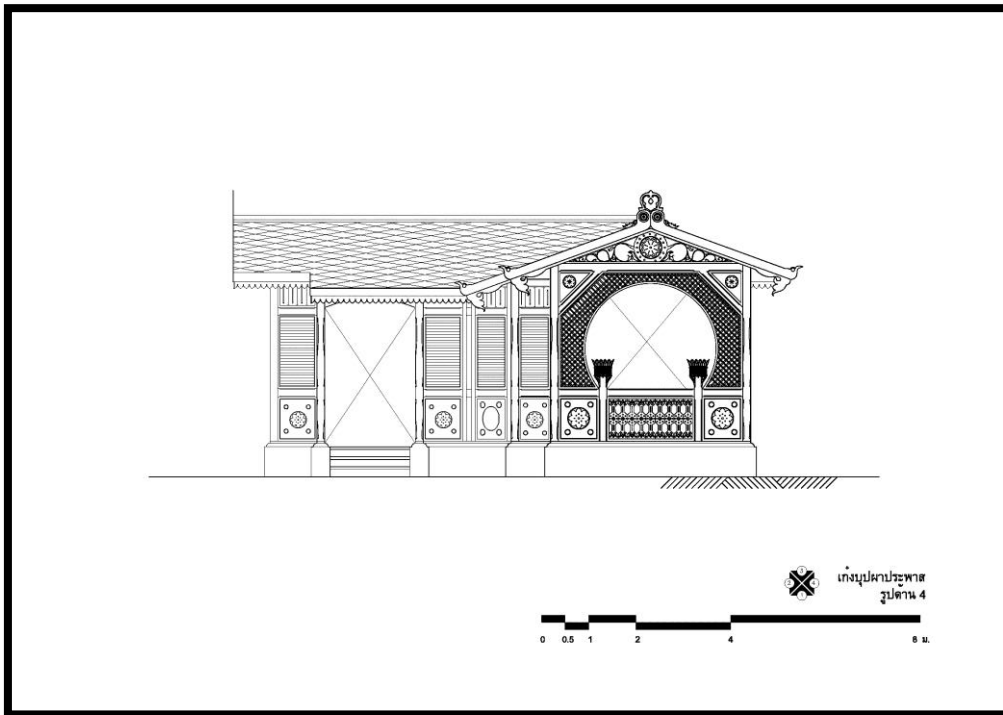
ภาพลายเส้นที่ 51 รูปด้าน 1 เก่งบุปผาประพาส

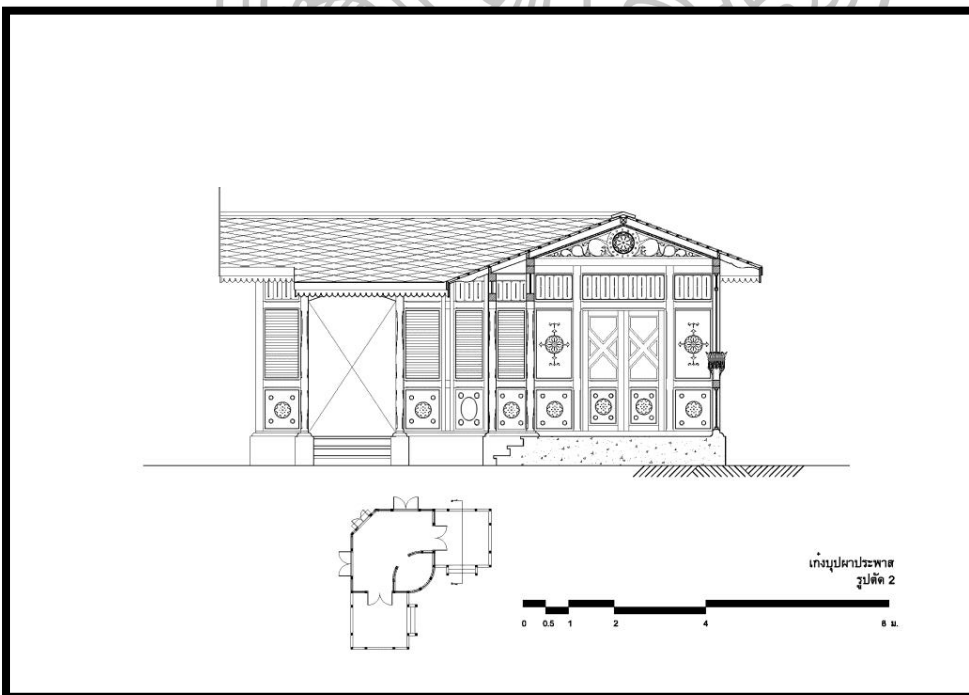
ภาพลายเส้นที่ 52 รูปด้าน 2 แก่งนุปลาประพาส

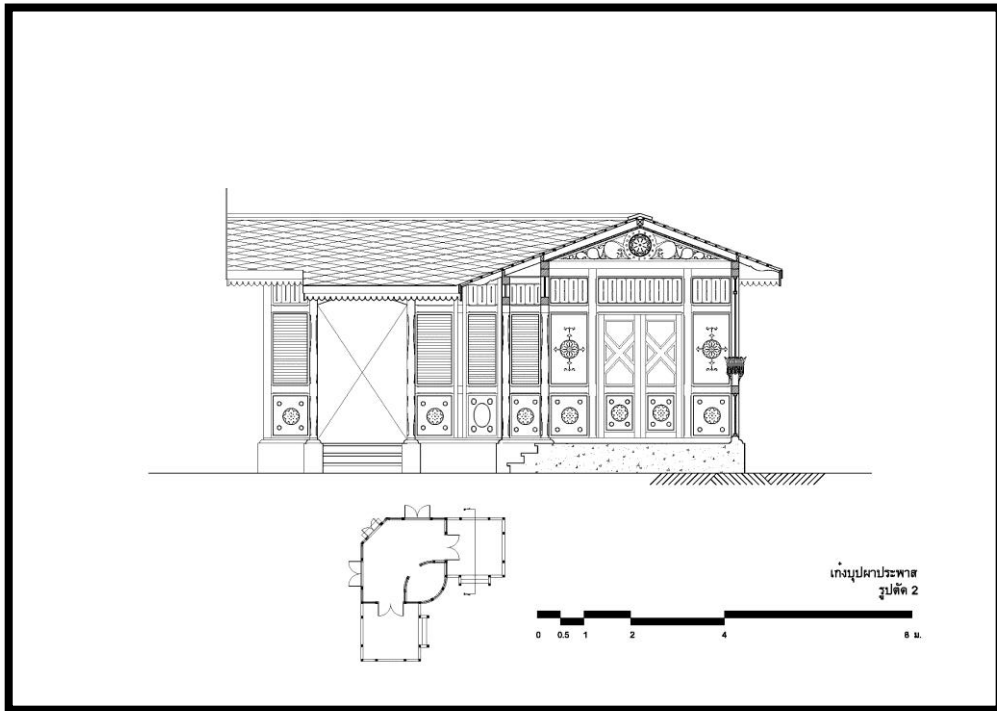
ภาพลายเส้นที่ 53 รูปด้าน 3 แก่งนุปลาประพาส

ภาพลายเส้นที่ 54 รูปด้าน 4 แก่งนุปลาประพาส

ภาพลายเส้นที่ 55 รูปตัด 1 แก่งนุปลาประพาส

ภาพลายเส้นที่ 56 รูปตัด 2 แก่งนุปลาประพาส

บทที่ 5 บทอภิปรายและสรุป

จากการศึกษาเนื้อหาในบทที่ 2 และบทที่ 3 รวมทั้งการวิเคราะห์ในบทที่ 4 ทำให้นำมาสู่การสร้างพระราชวังบางปะอิน ที่พระนครศรีอยุธยา เป็นพระราชวังแห่งแรกของรัชกาลที่ 5 ที่สร้างขึ้นหลังจากที่พระองค์ทรงบรรลุนิติภาวะ สามารถตัดสินพระทัยและทรงบริหารราชการแผ่นดินได้ โดยเป็นพระราชวังที่สร้างขึ้นตามแนวคิดพระราชวังตากอากาศนอกเมืองแบบตะวันตก หรือเรียกว่าพระราชวังสำหรับเสด็จแปรพระราชฐาน โดยมีปัจจัยในการสร้างพระราชวังบางปะอินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 2 ปัจจัย ได้แก่ ปัจจัยภายใน และปัจจัยภายนอก โดยปัจจัยภายในมีพื้นฐานมาจากการศึกษาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ได้ทรงศึกษาภาษาอังกฤษและวิทยาการตะวันตกจากมิชชันนารีที่เข้ามาสอนภายในพระราชวัง จึงมีผลทำให้เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ได้เรียนรู้ภาษาและซึมซับวัฒนธรรมตะวันตก นอกจากนั้นแล้วพระองค์ยังได้เสด็จพร้อมพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 พระราชบิดาไปยังสถานที่ต่างๆ เช่น ปีพ.ศ.2403 ได้เสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเลตะวันตก ปีพ.ศ.2409 ได้เสด็จประพาสหัวเมืองฝ่ายเหนือ และปีพ.ศ.2411 ได้เสด็จประพาสตำบลหว้ากอ ซึ่งทำให้เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ได้มีพื้นฐานทางด้านความคิดและเห็นถึงข้อดีในการเสด็จไปสถานที่นอกพระนคร เช่น การเสด็จประพาสหัวเมืองจะช่วยเปิดโลกทัศน์ให้แก่พระองค์ และยังช่วยทำให้มีพระวรกายที่แข็งแรง เป็นต้น ส่วนปัจจัยภายนอกเป็นผลมาจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้เสด็จขึ้นครองราชย์ด้วยพระชนมายุเพียง 15 พรรษา ได้เสด็จฯ สิงคโปร์และชวาในพ.ศ.2413 และในปีพ.ศ.2414 พระองค์เสด็จฯ อินเดียซึ่งเป็นประเทศอาณานิคมของอังกฤษ โดยการเสด็จฯ ต่างประเทศ คือหน้าต่างที่ทำให้รัชกาลที่ 5 ทรงเห็นความศิวิไลซ์ของตะวันตก

ภายหลังการเสด็จฯ กลับจากสิงคโปร์และอินเดียของรัชกาลที่ 5 พระองค์ทรงโปรดให้สร้างพระราชวังบางปะอินขึ้น ซึ่งได้แสดงให้เห็นถึงพระราชนิยมแบบใหม่ๆ ของพระมหากษัตริย์สยาม ในการประทับพระราชวังแบบใหม่ที่สนองยุคสมัยใหม่ของสยาม โดยพระมหากษัตริย์มีสถานะเป็นมนุษย์ปุถุชนที่มีตำแหน่งเป็นสมมติเทวราช โดยสิ่งนี้ได้สะท้อนออกมาในผังบริเวณของพระราชวังที่เป็นแบบอิสระ ไม่เน้นแนวแกน คำนึงถึงสภาพแวดล้อมและธรรมชาติที่ไม่ใช่การจำลองภูมิจักรวาลเป็นชั้นๆ เหมือนพระราชวังแบบจารีต ทั้งนี้เพื่อคุณภาพชีวิตของผู้อยู่อาศัยที่ดีขึ้น โดยวางผังบริเวณแบบโรแมนติค (Romantic) ที่มีสภาพภูมิทัศน์ทางธรรมชาติเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการจัดผังบริเวณภายในพระราชวังบางปะอิน เช่น การสร้างเกาะขนาดต่างๆ โดยมีสระน้ำรูปทรงธรรมชาติล้อมรอบ หรือการสร้างลำน้ำคูกลองมาเป็นตัวแบ่งพื้นที่เขตพระราชฐานชั้นต่างๆ ภายในพระราชวัง

สถาปัตยกรรมพระราชวังบางปะอินนั้น มีความหลากหลายทางรูปแบบสถาปัตยกรรมเป็นอย่างมาก โดยรูปแบบอาคารที่พระองค์ทรงเลือกใช้นี้ได้แสดงถึงรสนิยมแบบใหม่แบบตะวันตก แต่ไม่ได้ทรงละทิ้งรูปแบบอาคารไทยประเพณีและแบบจีนที่เป็นความนิยมดั้งเดิมไป อย่างไรก็ตามแม้จะมีอาคารรูปแบบใหม่ แต่ผังพื้นของอาคารที่ใช้อยังคงสะท้อนถึงระเบียบวิธีการการอยู่อาศัยและพระราชพิธีที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์แบบเดิมอยู่ไม่น้อย ดังจะเห็นได้จากพระที่นั่งวโรภาษพิमान พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ และพระที่นั่งเวหาศจำรูญ ฉะนั้นพระราชวังบางปะอินจึงได้แสดงให้เห็นถึงสถาปัตยกรรมแบบใหม่ที่แฝงด้วยวิถีชีวิตเก่า ขณะเดียวกันสถาปัตยกรรมแบบเก่าที่นำมารองรับวิถีชีวิตแบบใหม่ นับเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงการใช้ชีวิตที่ยืดหยุ่นที่ปรับตัวได้ตลอดเวลา

โดยปัจจัยในความต้องการสร้างอาคารแต่ละหลังจะต้องพิจารณาเป็นกรณีไป เช่น พระที่นั่งวโรภาษพิमान การก่อสร้างในครั้งแรกอาคารมีความสูง 2 ชั้น โดยชั้นล่างใช้สำหรับเป็นที่ประทับส่วนพระองค์ โดยรัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชประสงค์ให้แกรซีเป็นผู้สร้างอาคารหลังนี้ พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ให้สร้างอาคารหลังนี้ขึ้นตามไวยากรณ์และรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกที่ถูกต้องเหมือนกับงานสถาปัตยกรรมตะวันตกในยุโรป และแกรซีซึ่งเป็นสถาปนิกชาวอิตาลี จึงย่อมมีองค์ความรู้ในการสร้างงานสถาปัตยกรรมรูปแบบตะวันตกได้เป็นอย่างดี ดังจะเห็นจากการเลือกใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมแบบนี้โอคลาสสิกในการสร้างพระที่นั่งองค์นี้ ซึ่งสามารถแสดงสถานะของอาคารให้สมพระเกียรติของภาพลักษณ์ของรัชกาลที่ 5 ที่ใช้พระที่นั่งองค์นี้เป็นท้องพระโรงของพระราชวังสำหรับต้อนรับทูตชาวต่างชาติ อีกทั้งพระที่นั่งวโรภาษพิमानองค์นี้เป็นตัวอย่างของการเริ่มทดลองประทับส่วนพระองค์ภายในอาคารแบบตะวันตกของรัชกาลที่ 5 ถึงแม้ว่าจะปรากฏการสร้างพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทในพระบรมมหาราชวังที่มีรูปแบบตะวันตก โดยชั้นล่างของอาคารเป็นท้องพระโรงสำหรับออกวาราชการ และชั้นบนสำหรับเป็นที่ประทับส่วนพระองค์ แต่ยอดหลังคาพระที่นั่งเป็นทรงยอดปราสาทแบบประเพณีไทยแทน จึงทำให้พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทยังไม่เป็นอาคารรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกทั้งหลัง ซึ่งต่อมาหลังจากที่รัชกาลที่ 5 ได้ทรงประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่ 2 (มีพระชนมพรรษาครบ 20 พรรษา) ทำให้พระองค์ทรงมีพระราชอำนาจอย่างสมบูรณ์ ดังนั้นพระองค์จึงทรงทำตามพระราชประสงค์ที่ทดลองใช้อาคารที่มีสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกทั้งหลัง ด้วยการสร้างพระที่นั่งวโรภาษพิमानขึ้นโดยมีหน้าที่การใช้งานเช่นเดียวกับพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท แต่การอยู่อาศัยในอาคารแบบตะวันตกดังกล่าวกลับพบปัญหาเรื่องลักษณะของอาคารที่ไม่เหมาะสมต่อสภาพอากาศเขตร้อนชื้นและโครงสร้างที่ไม่เหมาะสมกับสภาพดินที่บางปะอิน ในเวลาต่อมาจึงได้ทำการรื้อพระที่นั่งวโรภาษพิमानลงในปีพ.ศ.2426 และสร้างพระที่นั่งขึ้นใหม่โดยมีความสูงเพียง 1 ชั้น ซึ่งการรื้อพระที่นั่งลงเช่นนี้ย่อมเป็นเครื่องยืนยันเกี่ยวกับความไม่เข้ากันระหว่างสถาปัตยกรรมตะวันตกกับสภาพอากาศแบบสยาม ซึ่งที่ถูกแล้วการสร้างอาคารแต่ละหลังจะต้องพิจารณาเป็นกรณีไป อย่างไรก็ตามการสร้างพระที่นั่งวโรภาษพิमानขึ้นใหม่มีชั้นเดียวและยังใช้เป็นอาคารท้องพระโรงอยู่เช่นเดิมนั้น เป็นเพราะอาคารที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกนั้น สามารถตอบสนองประโยชน์ใช้สอยแบบจารีต ในขณะเดียวกันยังสามารถนำเสนอภาพลักษณ์ความมีศิวิไลซ์ของพระองค์ได้เช่นกัน

พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร อาคารที่เป็นหัวใจของพระราชวังบางปะอิน อาคารหลังนี้ใช้เป็นที่พักส่วนพระองค์ของรัชกาลที่ 5 ตั้งอยู่ท่ามกลางธรรมชาติ ที่มีการเปลี่ยนแปลงจากการ

อาศัยพระที่นั่งรูปแบบไทยประเพณีในพระบรมมหาราชวังมาเป็นแนวคิดการใช้ชีวิตแบบตะวันตก ภายใต้อาคารแบบโรแมนติก ซึ่งเป็นแนวคิดที่ปรากฏการสร้างอาคารลักษณะเช่นนี้ครั้งแรกในการสร้างพระราชวังในสยาม และนับได้ว่ารัชกาลที่ 5 ทรงเป็นพระมหากษัตริย์สยามพระองค์แรกที่ทรงกระทำตามแนวคิดดังกล่าวด้วยการอยู่อาศัยภายใต้อาคารที่มีรูปแบบอาคารเป็นวิลล่าแบบตะวันตกที่ได้ปรับให้เข้ากับสภาพภูมิอากาศแบบสยาม ที่เน้นความสะดวกสบายของผู้อยู่อาศัยเป็นหลัก รวมทั้งการใช้อุปกรณ์และเครื่องเรือนที่สั่งมาจากยุโรป และประดับตกแต่งตามประโยชน์ใช้สอยของแต่ละห้องเพื่อตอบสนองต่อการอยู่อาศัยตามแบบตะวันตก

พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ เป็นพระที่นั่งทรงไทยประเพณี รัชกาลที่ 5 ได้โปรดฯ ให้สร้างขึ้นใหม่ให้มีขนาดที่เล็กลงและตั้งอยู่กลางสระน้ำ และพระราชทานชื่อ พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ ตามชื่อเดิมของอาคาร แม้ว่าอาคารหลังนี้จะไม่ได้ใช้เป็นที่ประทับหลักในพระราชวัง และการที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณีหลังเดียวในพระราชวัง ยังแสดงให้เห็นถึงพระราชธรรมเนียมในการสร้างพระมหาปราสาทของพระมหากษัตริย์อยู่ แต่พระองค์ทรงไม่ใช้ในการพระราชพิธีเพียงอย่างเดียว แต่โปรดฯ ให้ใช้พระที่นั่งองค์นี้เป็นที่ประทับพักผ่อนด้วย ซึ่งพระที่นั่งองค์นี้ได้แสดงถึงการปรับเปลี่ยนทัศนคติในการใช้อาคารแบบจารีตให้เข้ากับวิถีชีวิตแบบใหม่ที่เปลี่ยนไป

แก่งบุผาประพาส เป็นอาคารประเภทบ้านไม้ประดับลายฉลุแบบยุโรป ซึ่งเป็นอาคารแบบใหม่ที่สร้างขึ้นให้กลมกลืนไปกับธรรมชาติ ตั้งอยู่ในสวนที่รายล้อมไปด้วยต้นไม้และดอกไม้นานาพันธุ์ โดยรัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชประสงค์ให้สร้างอาคารหลังนี้เพื่อตอบสนองต่อการประกอบกิจกรรมแบบตะวันตกที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในสยาม อย่างเช่น การจิบน้ำชา ชมดอกไม้ในสวน เป็นต้น

หอเหมมณเฑียรเทวราช เป็นอาคารที่รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชประสงค์ให้สร้างขึ้นเพื่อแสดงความระลึกถึงพระเจ้าปราสาททองผู้สร้างพระราชวังบางปะอินเป็นพระองค์แรก แต่สถาปัตยกรรมแบบขอมของรัชกาลที่ 5 โปรดฯ ให้สร้างขึ้นนั้นได้ถูกลดทอนขนาดและรายละเอียดไปจากปราสาทขอมแบบเดิม

สภคารราชประยูร เป็นที่อยู่อาศัยสำหรับพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้าที่ตั้งอยู่ในเขตพระราชฐานชั้นนอก โดยมีรูปแบบเป็นอาคารตะวันตกที่ประยุกต์ให้เข้ากับภูมิวัฒนธรรมสยาม เพราะเน้นความสะดวกสบายของผู้ใช้อาคารเป็นสำคัญ

หอนิทรรศนา เป็นหอสถู่งที่ใช้สำหรับชมทัศนียภาพภายในพระราชวัง ซึ่งการสร้างหอสถู่งดังกล่าวเกิดจากพระราชประสงค์ของรัชกาลที่ 5 ที่ทรงได้รับแนวคิดในการสร้างอาคารสำหรับชมทัศนียภาพภายในพระราชวังแปรพระราชฐานในสมัยรัชกาลที่ 4 อีกทั้งพระองค์ทรงเคยทอดพระเนตรหอสถู่งเช่นนี้ จึงเป็นแรงจูงใจในการสร้างหอสถู่งที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกขึ้นเป็นครั้งแรกภายในพระราชวังของสยาม

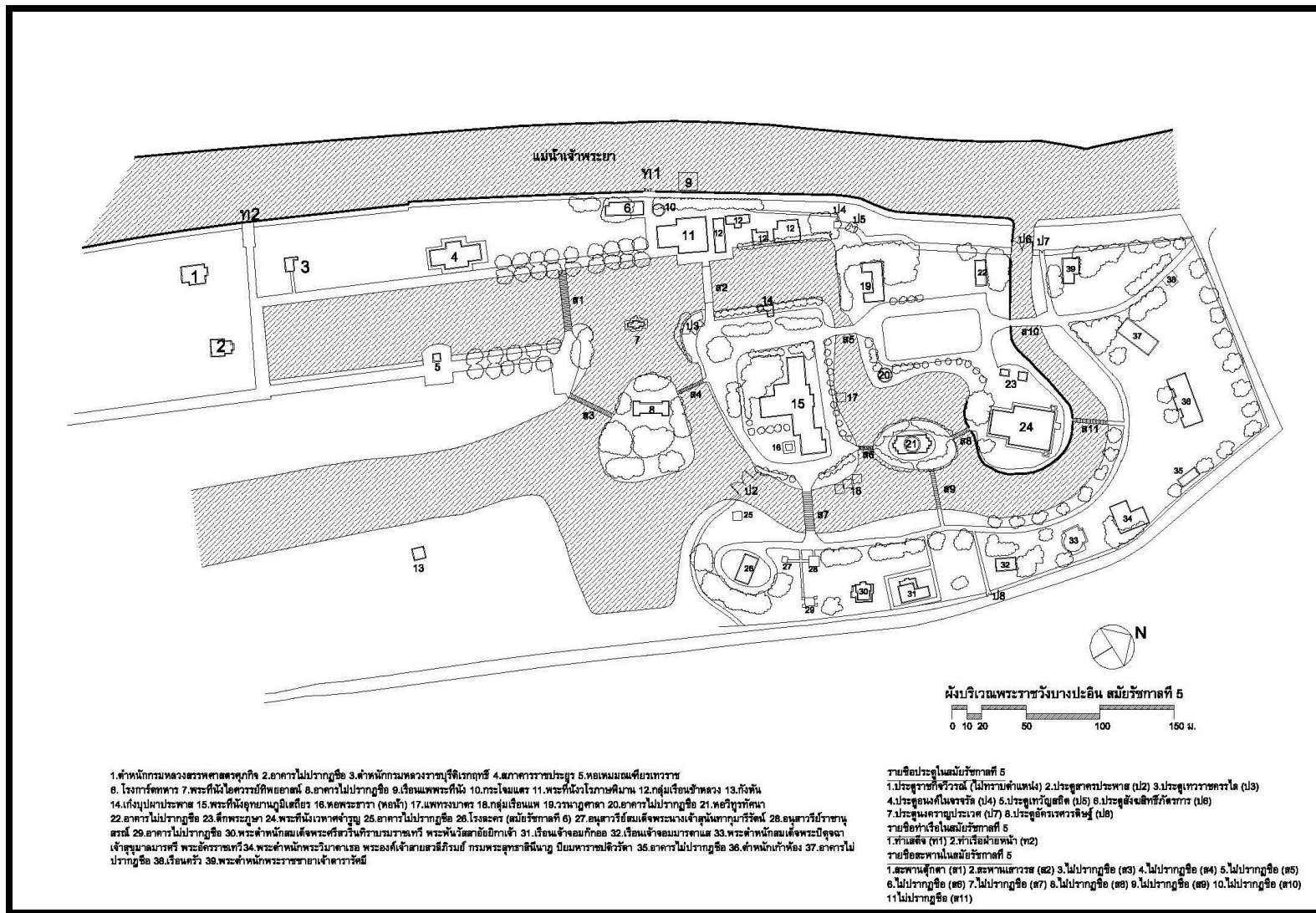
ส่วนพระที่นั่งเวหาศจำรูญ เป็นอาคารที่สร้างขึ้นเป็นหลังสุดท้ายภายในพระราชวัง โดยมีรูปแบบสถาปัตยกรรมจีนประเภทซิโนซีริยส์ ซึ่งเป็นการต่อยอดให้เห็นถึงรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่หลากหลายภายในพระราชวังบางปะอิน นอกจากนั้นแล้วผู้วิจัยเชื่อว่าแนวคิดการสร้างพระที่นั่งเวหาศจำรูญนั้น เป็นแนวคิดเดียวกันกับแนวคิดการสร้างพระที่นั่งวโรภาสพิมาน กล่าวคือเป็นแนวคิดการเริ่มทดลองใช้สำหรับเป็นที่ประทับส่วนพระองค์ของรัชกาลที่ 5 อีกทั้งผู้วิจัยสันนิษฐานว่า มีสเตอร์โย

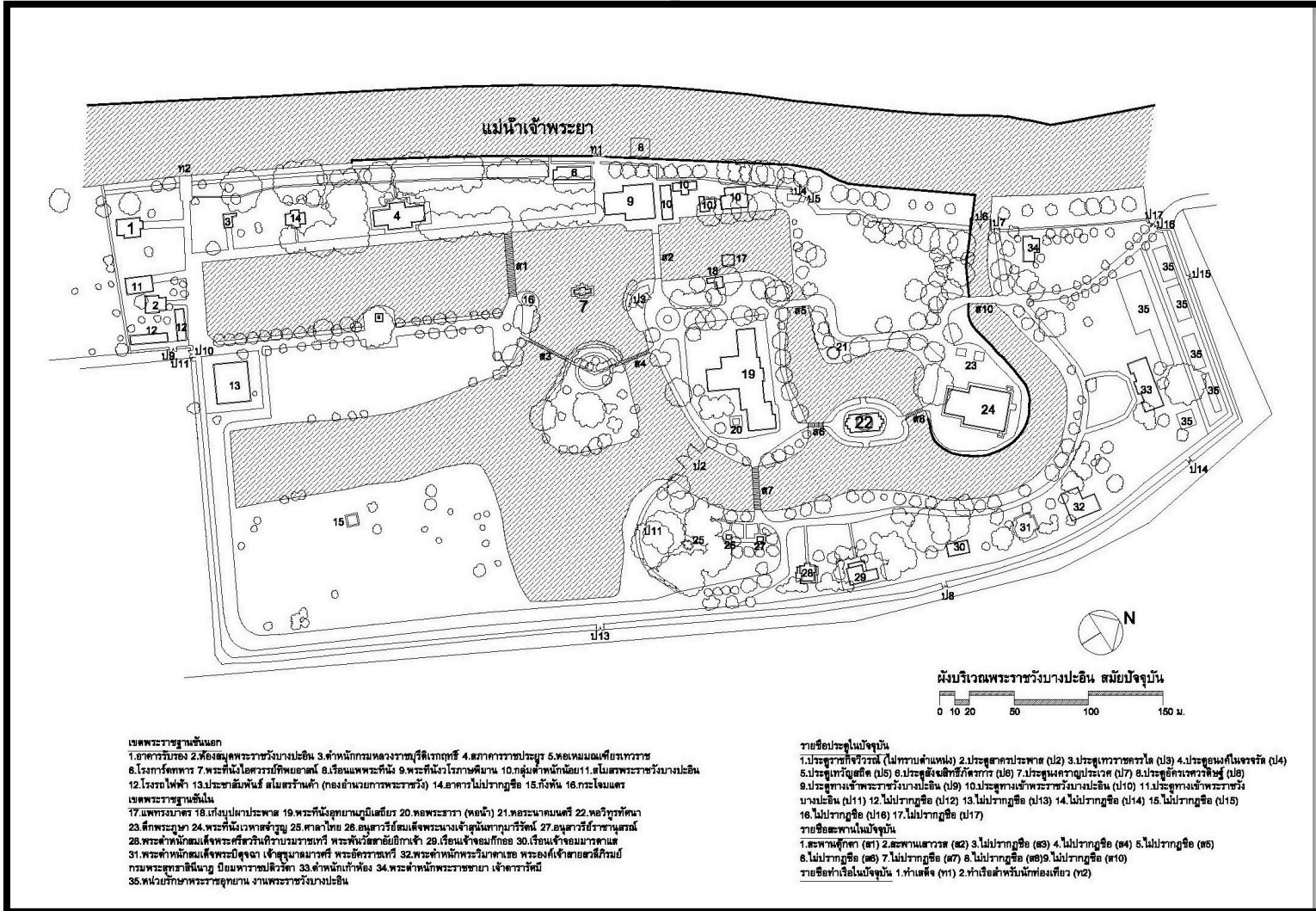
อาคิม แกรซี เป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในการกำหนดผังพื้นพระที่นั่งเวหาศจำรูญด้วยเช่นกัน เนื่องจากพระที่นั่งทั้ง 2 หลัง มีหน้าที่การใช้งานทั้งเป็นท้องพระโรงและเป็นที่พักส่วนพระองค์ของรัชกาลที่ 5 ต่างกันเพียงพระที่นั่งเวหาศจำรูญตั้งอยู่ในเขตพระราชฐานชั้นกลางเท่านั้น

จากการอภิปรายทั้งหมดข้างต้น สามารถสรุปภาพรวมสุดท้ายของพระราชวังบางปะอินที่มีการวางผังบริเวณที่มีแนวคิดในการวางผังบริเวณแบบโรแมนติกแบบตะวันตก โดยยังคงมีการแบ่งพื้นที่ภายในแบบพระราชวังแบบจารีต และตำแหน่งของอาคารตั้งกระจายตัวอยู่ในผังบริเวณซึ่งไม่เคยปรากฏมาก่อนทั้งในผังบริเวณแบบโรแมนติกและแบบจารีต ซึ่งเป็นการวางผังแบบใหม่สามารถเรียกการวางผังบริเวณลักษณะเช่นนี้ได้ว่าเป็นการวางผังแบบโรแมนติกแบบสยาม อีกทั้งรูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีความหลากหลายภายในพระราชวังบางปะอิน ที่ประกอบไปด้วย อาคารรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี แบบจีน แบบขอม แบบพื้นเมืองสยาม แบบเรือนไม้ประดับลายฉลุแบบยุโรป และแบบตะวันตกทั้งประเภทนีโอคลาสสิกและวิลล่า ซึ่งจากการเปรียบเทียบกับสถาปัตยกรรมต้นแบบ ไม่ได้พบว่ามีลักษณะหรือได้ทำการถอดแบบจากอาคารดังกล่าวโดยเป็นการสร้างสถาปัตยกรรมที่มีแบบประยุกต์ โดยมีปัจจัยในการสร้างที่ให้เข้ากับสยามเป็นสำคัญ จึงทำให้พระราชวังบางปะอินแห่งนี้มีลักษณะเฉพาะและมีความโดดเด่น ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า พระราชวังบางปะอินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ พระราชวังโรแมนติกแบบสยาม

ภาพลายเส้นที่ 1 ผังบริเวณพระราชวังบางปะอินในสมัยรัชกาลที่ 5

ภาพลายเส้นที่ 2 ผังบริเวณพระราชวังบางปะอินในปัจจุบัน

รายการอ้างอิง

เอกสารที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

จดหมายเหตุและต้นฉบับตัวเขียน

- “เจ้าพระยาธรรมาธิตรถึงเจ้าพระยามหาศรีธรรม ผู้รักษากรุงเก่าโปรดเกล้าฯสั่งว่า ในการที่เสด็จทอดพระเนตรวังจันทน์เกษมแล้ว เสด็จพระราชดำเนินสถาปนาวัดชุมพล เกะบางปะอิน ให้เกณฑ์ไพร่แพ้วถาง.” สมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. รัชกาลที่ 4. จ.ศ.1220. เลขที่ 30. หอสมุดแห่งชาติ.
- “การเสด็จประพาสกรุงเก่า เมืองเพชรบุรี.” สมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ.1237. เลขที่ 4. หอสมุดแห่งชาติ.
- “โปรดเกล้าให้สร้างพระราชวังที่เมืองเพชรบุรี ราชบุรี (พ.ศ.2414-2427).” สมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ.1233-1246. เลขที่ 3. หอสมุดแห่งชาติ.
- “จดหมายเหตุการณ์เฉลิมพระที่นั่งบางปะอิน จ.ศ.1238.” สมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. รัชกาลที่ 5. มัดที่ 95. เลขที่ 1. หอสมุดแห่งชาติ.
- “คำจารึกว่าด้วยการก่อสร้างและฉลองวัดนิเวศน์ฯ จ.ศ.1240.” สมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. รัชกาลที่ 5. มัดที่ 70. เลขที่ 5. หอสมุดแห่งชาติ.
- “ประกาศพระราชทานวิสุงคามวัดนิเวศน์ฯ จ.ศ. 1240.” สมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. รัชกาลที่ 5. มัดที่ 71. เลขที่ 4. หอสมุดแห่งชาติ.
- “เสด็จพระราชดำเนินไปที่เกาะบางปะอิน (พ.ศ.2422).” สมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ.1241. เลขที่ 2. หอสมุดแห่งชาติ.
- “คำประกาศเทวดาในการเฉลิมพระราชมณเฑียรบางปะอินคำฉันท จ.ศ.1251.” สมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. รัชกาลที่ 5. มัดที่ 11. เลขที่ 2. หอสมุดแห่งชาติ.
- “เรื่องกรุงเก่า โปรดเกล้าฯจะให้สร้างพระราชวังบางปะอิน.” เอกสารเย็บเล่ม กรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย, ร.5 มท. เล่ม 6. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- “เรื่องพระองค์เจ้าทองแถมฯได้รับผิดชอบดูแลพระราชวังบางปะอิน.” เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 หนังสือกราบบังคมทูล ร. 5 นก/29. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- “เรื่องทำงานที่ต่างๆพระราชวังบางปะอิน.” เอกสารเย็บเล่ม กรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงโยธาธิการ ร.5 ยธ/19. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- “เรื่องซ่อมสถานที่ต่างๆที่พระราชวังบางปะอิน.” เอกสารเย็บเล่มกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงโยธาธิการ ร.5 ยธ/19. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- “เรื่องกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ กราบบังคมทูลเรื่องเงินค้ำรายการพระราชวังบางปะอิน(พ.ศ.2424).” เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 หนังสือกราบบังคมทูล ร.5 นก/12. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- “เรื่องพระองค์เจ้าทองก้อนใหญ่ กราบบังคมทูลเรื่องการก่อสร้างพระราชวังบางปะอินกับเรื่องรับราชการในการสร้างพระราชวังบางปะอินของมิสเตอร์แกรซี (พ.ศ.2426).” เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 หนังสือกราบบังคมทูล ร.5 นก/28. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

- “เรื่องกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ กราบบังคมทูลเรื่องเงินค่าใช้จ่ายในการทำกาที่ต่างที่พระราชวังบางปะอิน(พ.ศ.2432).” เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 หนังสือกราบบังคมทูล ร.5 นก/11. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- “เรื่องพระองค์เจ้าทองแถมถวัลยวงศ์ กราบบังคมทูลเรื่องเงินการแก้ไขพระที่นั่งวโรภาชพิमान ณ พระราชวังบางปะอิน.” เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 หนังสือกราบบังคมทูล ร.5 นก/27. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- “เรื่องหนังสือหลวงรายพระยาสวัสดิวามติฐ.” เอกสารเย็บเล่มกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ร.5 ค/72. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- “เรื่องพระยาโชฎีกกราชเศรษฐี(ฟัก)เป็นหนังสือหลวง.” เอกสารเย็บเล่มกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ร.5 ค/71. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- “เรื่องรักษาวังสราญรมย์และบางปะอิน.” เอกสารเย็บเล่มกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงโยธาธิการ ร.5 ยธ/19. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- “เรื่องสั่งให้นเรศวรฤทธิ์ทำลิต์กับบันได พระที่นั่งเวหาศจำรูญ.” เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 หนังสือกราบบังคมทูล ร.5 นก/27. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

เอกสารที่ตีพิมพ์แล้ว

หนังสือ

- กรมศิลปากร. การแต่งตั้งขุนนางไทยในสมัยรัชกาลที่ 5. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2521.
- _____. จดหมายเหตุการณ์นุรักษ์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: สหประชาพานิชย์, 2525.
- _____. ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 63 เรื่องกรุงเก่า. พระนคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2511.
- _____. ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 15. กรุงเทพฯ: ครูสภา, 2507.
- _____. ตำนานพระพุทธบาท นิราศพระบาท และคู่มือวรรณคดีสัญญาจร สูพระพุทธบาท. พระนคร: กรมศิลปากร, 2507.
- คึกฤทธิ์ ปราโมช, หม่อมราชวงศ์ ฝรั่งศักดิ์นา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2516.
- _____. ลักษณะไทย. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิชย์, 2552.
- คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและคณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, “คำให้การของขุนหลวงหาวัดประตูทรงธรรม”. แดงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี ปีที่ 3 เล่มที่ 2 (พฤษภาคม 2512).
- คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดี. คำให้การขุนหลวงหาวัดประตูทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ครูสภา ลาตพรวัว, 2534.
- คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. โครงการสำรวจและออกแบบเพื่อพัฒนาพระจุฬารัฐราชฐาน เกาสีซัง จังหวัดชลบุรี. เอกสารอัดสำเนา 2548.
- คณะอนุกรรมการเฉพาะกิจจัดทำหนังสือสถาปัตยกรรมในสถาบันพระมหากษัตริย์ในนามคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ. สถาปัตยกรรมในสถาบันพระมหากษัตริย์.

- กรุงเทพฯ: สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, 2539.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2512.
- _____ .จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 2. พระนคร: โรงพิมพ์สยามพาณิชย์การ, 2476.
- _____ . จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 12. พระนคร: กรมศิลปากร, 2479.
- _____ . จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 14. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามงกุฎราชวิทยาลัย, 2481.
- _____ . จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 5 ภาคที่ 10. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2478.
- _____ . พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค. พระนคร: cursu, 2504.
- _____ . พระราชหัตถเลขาคราวเสด็จมณฑลฝ่ายเหนือ ในรัชกาลที่ 5. พระนคร: ม.ป.พ. 2520.
- _____ . พระราชหัตถเลขาเรื่องเสด็จประพาสลำน้ำมะขามเฒ่า และพระราชกระแสเรื่องจัดการทหารมณฑล. กรุงเทพฯ. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2493.
- _____ . ระยะเวลาเสด็จประพาสมณฑลอยุธยา เมื่อปีชกาล พ.ศ.2421. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร. 2471.
- _____ . ระยะเวลาเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบก ทางเรือ รอบแหลมมลายู รัตนโกสินทร์ศก 109. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2507.
- จุลจักรพงษ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. เกิดวังปารุสก์ ฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ริเวอร์ บุ๊คส์ จำกัด, 2547.
- ชาลววิทย์ เกษตรศิริ. อยุธยา : ประวัติศาสตร์และการเมือง. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548.
- ชาติรี ประกิตนันทการ. การเมืองและสังคมในศิลปสถาปัตยกรรม สยามสมัย ไทยประยุกต์ ชาตินิยม. กรุงเทพฯ: มติชน, 2550.
- โชติ กัลยาณมิตร. ผลงาน 6 ศตวรรษของช่างไทย. กรุงเทพฯ: เอ็น แอส พี พรินต์ติ้งกรุ๊ป, 2546.
- ดำรงราชานุภาพ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ตำนานเรื่องสถานที่ต่างๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิ, 2464.
- _____ . ความทรงจำ. กรุงเทพฯ: เสริมวิทย์บรรณาคาร, 2518.
- _____ . ประชุมพงศาวดาร เล่ม 14 ภาค 25. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2506.
- ดำรงราชานุภาพ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 26 เรื่องตำนานวังเก่า. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์ , 2513.
- _____ . อธิบายเรื่องเที่ยวทะเลตะวันออก เที่ยวมณฑลเพชรบูรณ์ เทียน้ำตกเจ้าอนันท์ก๊กที่เกาะกูด เที่ยวไทรโยค. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2504.

- _____ . และนริศรานูวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา. **สาส์นสมเด็จพระ
เล่มที่ 14.** พระนคร: กรมศิลปากร, 2507.
- _____ . และนริศรานูวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา. **สาส์นสมเด็จพระ
เล่มที่ 23.** พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2505.
- ทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), เจ้าพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ
(รัชกาลที่ 1 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช – รัชกาลที่ 2
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย).** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว,
2526.
- _____ . **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ (รัชกาลที่ 3 –
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว – รัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว).** ธนบุรี: ป.พิศนาคะ การพิมพ์, 2506.
- ทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, เจ้าพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4.** กรุงเทพฯ:
องค์การค้าคุรุสภา, 2521.
- น. ณ ปากน้ำ [นามแฝง]. **แบบแผนบ้านเรือนในสยาม เรือนไทย เรือนปั้นหย่า เรือนมะนิลา และ
เรือนขนมปังขิง.** กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาคารพิมพ์, 2535.
- นายสวนมหาดเล็ก [นามแฝง]. **โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิ
พรรฒธนากร, 2465.
- _____ . **แก่นน้อย ศักดิ์ศรี, หม่อมราชวงศ์ พระอภิเนาว์นิเวศน์ พระราชนิเวศน์ในพระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว.** กรุงเทพฯ: มติชน, 2549.
- _____ . **มรดกสถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 1,** กรุงเทพฯ: สำนักราชเลขาธิการ, 2537.
- _____ . และคณะ. **สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง เล่ม 1.** กรุงเทพฯ: สำนักพระราชวัง,
2531.
- _____ . และคณะ. **องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์.** ม.ป.ท.: จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2534.
- โบราณราชธานินทร์, พระยา. **อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยา กับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณ
ราชธานินทร์ ฉบับชำระครั้งที่ 2 และภูมิสถานกรุงศรีอยุธยา.** กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ,
2550.
- บำรุง สุขพรรณ. **บทบาทของชาวจีนในสยาม.** กรุงเทพฯ: คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2524.
- ผู้สดี ทิพทัส และมานพ พงศทัต. **บ้านในกรุงเทพฯ.** รายงานผลการวิจัยเงินทุนเพื่อเพิ่มพูนและพัฒนา
ประสิทธิภาพทางวิชาการ เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี. กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.
- พรพรรณ จันทโรนานนท์. **วิถีจีน.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แปลน พรินต์ติ้ง. 2546.
- พูนพิสมัย ดิศกุล, หม่อมเจ้า **สิ่งที่ข้าพบเห็น.** กรุงเทพฯ: สารมวลชน จำกัด. 2534.
- พัสวีสิริ เปรมกุลนันท์. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุนราชสีหวิกรมกับงานช่างหลวงในสมัยรัชกาล
ที่ 4.** นครปฐม: โรงพิมพ์ศิลปากร, 2555.

- พีรศรี โปวาทอง. **ช่างฝรั่งในกรุงสยาม : ต้นแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548.
- ภาณุรังสีสว่างวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้า. และคนอื่นๆ. **หนังสือ court ข่าวราชการ เล่ม 2 เจ้านาย 11 พระองค์ทรงช่วยกันแต่ง**. พระนคร: สำนักกราชเลขาธิการ, 2539.
- มานิตา เชื้อนขันธ. **พระนารายณ์ราชนิเวศน์**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2545.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **เที่ยวเมืองพระร่วง**. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2526.
- มูลนิธิอนุรักษ์โบราณสถานในพระราชวังเดิม. **พระราชวังเดิม (พระราชวังกรุงธนบุรี)**. กรุงเทพฯ: บริษัท โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์ (จำกัด), 2543.
- วุฒิชัย มูลศิลป์ และกนกวลี ชูชัยยะ. **เจ้านายในราชวงศ์จักรี เล่ม 3**. กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภา, 2542.
- วชิรณทิต, สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหา. **จดหมายเหตุรายวันของสมเด็จพระบรมราชปิณฑริบตี เจ้าฟ้ามหาวชิรณทิต**. กรุงเทพฯ: สำนักกราชเลขาธิการ, 2525.
- วัลภา บุรุษพัฒน์, **ชาวจีนในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: แพรพิทยา, 2517.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. **กรุงศรีอยุธยาของเรา**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2553.
- _____. **ความหมายพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2546.
- _____. **นครหลวงไทย**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2540.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. **งานช่าง สมัยพระนั่งเกล้าฯ**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2551.
- ส.พลายน้อย [นามแฝง]. **ขุนนางสยาม**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2537.
- _____. **พระราชวัง วังเจ้านาย**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2548.
- สำนักพระราชวัง. **พระราชวังบางปะอิน**. กรุงเทพฯ: บริษัท ดิน ดีไซน์ จำกัด, 2551.
- แสงโสม เกษมศรี, หม่อมราชวงศ์. **ประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2325-พ.ศ.2394)**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักกราชเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2523.
- แสงสุรีย์ ลดาวัลย์, หม่อมราชวงศ์. **พระมหาปราสาทและพระราชมณฑลในพระบรมมหาราชวัง**. กรุงเทพฯ: สำนักพระราชวัง, 2531.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. **แคว้นสุโขทัย : รัฐในอุดมคติ**. กรุงเทพฯ: บริษัท, 2536.
- สันต์ ท. โกมลบุตร, แปล, **ประวัติศาสตร์ธรรมชาติ และการเมือง แห่งราชอาณาจักรสยาม**. พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2506.
- สันติ เล็กสุขุม. **ศิลปะอยุธยา : งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2550.
- สุนทรภู่. **นิราศวัดเจ้าฟ้า**. พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, 2505.
- สมคิด จิระทัศนกุล. **วัด : พุทธศาสนสถาปัตยกรรมไทย**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537.
- สมชาติ จีงสิริอารักษ์. **สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในสยาม สมัยรัชกาลที่ 4 –พ.ศ.2480**. กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553.
- สุนนชาติ สวัสดิ์กุล, หม่อมราชวงศ์. **คำบรรยายสัมมนาโบราณคดีสมัยสุโขทัย**. พระนคร : กรมศิลปากร, 2503.

- สวัสดี จันทน์. นิทานชาวไร่ เล่ม 4. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2509.
- อชิรัชฎ์ ไชยพจน์พานิช, “สถาปัตยกรรมประเภทอาคารสมัยสมเด็จพระนารายณ์” โครงการย่อย
ที่ 3 : พัฒนาการของงานศิลปกรรมเมืองลพบุรีตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 ถึงพุทธ
ศตวรรษที่ 24. นครปฐม : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555.
- อนุমানราชธน, พระยา. เรื่องเกี่ยวกับประเพณีต่างๆ โดย เสถียรโกเศศ. พิมพ์ในงานพระราชทาน
เพลิงศพ ม.ล.ผ่อง พนมวัน ณ วัดเทพศิรินทราวาส 25 ธันวาคม 2515.
- กริสโวลด์, เอ บี. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้ากรุงสยาม = King Mongkut of Siam. แปลโดย
สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2508.
- โรเบิร์ต กู้ดเล็ท (เซนต์ ปีเตอร์สเบิร์ก), อี ออกทอมสกี. เจ้าชาย. , การเสด็จเยือนประเทศไทย
(ตัดตอนจากเรื่อง การเสด็จประพาสประเทศทางตะวันออก)ของพระเจ้านิโคลาสที่ 2
แห่งรัสเซีย เมื่อครั้งทรงดำรงพระยศเป็นมกุฎราชกุมาร ค.ศ.1890-1891 บันทึก
เรื่องราวตามพระราชบัญชาของสมเด็จพระจักรพรรดิ. แปลโดย ลินจง สุวรรณโกคิน.
กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2540.
- คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวง
ประเสริฐอักษรนิติ์. พระนคร: คลังวิทยา, 2507.
- จดหมายเหตุพระราชวังบางปะอินและวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสมเด็จพระยา
ดำรงราชานุภาพ และหม่อมเจ้าจางจิตรถนอม ดิศกุล พระธิดา ร่วมกับกองจดหมายเหตุ
แห่งชาติ กรมศิลปากร, 2537.
- ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 13 เรื่องตำนานวังหน้า. พระนคร: โรงพิมพ์ดีริณสาร, 2509.
- ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 63 เรื่องกรุงเก่า. พระนคร: คุรุสภา, 2512.
- ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 39. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2512.
- ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 40. ม.ป.ท.: คุรุสภา ลาดพร้าว, 2521.
- ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 62 ว่าด้วยเรื่องทูตฝรั่งเศสสมัยกรุงรัตนโกสินทร์. พระนคร: โรงพิมพ์
พระจันทร์, 2506.
- ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 69 เรื่องเกี่ยวกับกรุงเก่า ตอนที่ 1. ธนบุรี: กรุงเทพการพิมพ์, 2506.
- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) กับฉบับพระจักรพรรดิพงศ์. พระนคร:
คลังวิทยา, 2507.
- พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1 และเล่ม 2. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2516.
- หนังสือที่ระลึกพระราชพิธียกฉัตรและสมโภชพระพุทธบาทจังหวัด สระบุรี พุทธศักราช
2542. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2542.
- สังคมไทยใน 200 ปี. กรุงเทพฯ: เจ้าพระยาการพิมพ์, 2526.
- วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2544.

หนังสือภาษาอังกฤษ

Rose, Graham. *The Romantic Garden*. Hongkong: Windward Frances Lincoln, 1988.

Ackerman, James S. *The Villa Form and Ideology of Country Houses*. London: Thames and Hudson, 1990.

Morley, John. *The Making of The Royal Pavilion Brighton : Designs and Drawing*. London: Philip Wilson Publishers Ltd.,1984.

Nash, John. *Views of The Royal Pavilion*. Germany: Cross River Press, 1991.

Guanhua, Liu. *Beijing The Cornucopia of Classical Chinese Architecture*. Singapore: Graham Brash (Pte) Ltd,1982.

Image of China Palace Museum. HongKong: C & C Joint Printing co.,1987.

The American Heritage Dictionary. Boston : Houghton Mifflin Company,1985.

ราชกิจจานุเบกษา

“การเฉลิมพระราชสมณเฑียรพระราชวังบางปะอิน.” *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 6, แผ่นที่ 360 (19 มกราคม ร.ศ.108).

“เสด็จพระราชดำเนินพระราชทาน พระกระฐิน แลประพาศพระราชวังบางปะอิน.” *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 6, แผ่นที่ 31 (3 พฤศจิกายน ร.ศ.108).

“การรับฮิลอิมปีเรียลไฮเนสแกรนด์ดุ๊กซาร์วิทส์กรุงรัสเซีย.” *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 7, (29 มีนาคม ร.ศ.109): 475-481.

“เรื่องการเปิดสถานที่ต่างๆที่พระราชวังบางปะอิน.” *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 15, (12 กุมภาพันธ์ ร.ศ.117): 486-488.

“การรับฮิลรอแยลไฮเนส ปรินซ์ วัลดิมา สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรุงเดนมาร์ก.” *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 16, (14 มกราคม ร.ศ.118): 600-602.

“การรับตุ๊กโยฮันอัลเบรคต์ ผู้สำเร็จราชการเมืองบรันสวิก.” *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 26, (6 มีนาคม ร.ศ.128): 2600-2601.

“พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์และสัญญาบัตร.” *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 6, (19 มกราคม ร.ศ.108): 365-366.

วารสาร

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. “ระยะทางเสด็จประพาสสมณทลอยุธยา เมื่อปีชกาล พ.ศ. 2421.” *ศิลปากร* 10, 6 (มีนาคม 2510): 13-137.

เพ็ญสุภา สุขคตะ. “พระราชวังบางปะอิน ตอนที่ 2 ภาพสะท้อนเวทีการเมืองระดับโลก.” *สารคดี* 19, 219 (.2546).

รัชดาพร ศรีภิบาล. “กงเอี้ยนเกาะงาม การผูกขาดสัมปทานรังนกของชาวจีน”. *เมืองโบราณ* 26, 2 (เมษายน-มิถุนายน 2543).

ศรัณย์ ทองปาน. “นายแกรซีกับสถาปัตยกรรมแบบฝรั่งในสมัยรัชกาลที่ 5.” *เมืองโบราณ* 24, 2 (เมษายน-มิถุนายน 2541).

วิทยานิพนธ์

- เบญจวรรณ ทศนลีลพร. “การออกแบบพระนครคีรี จ.เพชรบุรี.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543.
- ปิ่นเพชร จำปา. “วัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทย พ.ศ.2394-2544.” วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545.
- พีรยา พิทยาวัฒน์ชัย. “สถาปัตยกรรมของโยอาคิม กราซีในสยาม.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2554.
- นงพงา สุขวณิช. “ลักษณะพระราชานิเวศน์มณฑลรัตนโกสินทร์.” วิทยานิพนธ์ปริญญาบัณฑิต ภาควิชา โบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2513.
- วีรยุทธ ศรีสุวรรณกิจ. “การพักผ่อนหย่อนใจแบบตะวันตกของชนชั้นนำสยาม พ.ศ.2445-2475.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, 2549.
- สินชัย กระบวนแสง. “ประวัติศาสตร์สุโขทัยจากศิลาจารึก.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2518.
- Pirasri Povatong. “Building Siwilai : Transformation of Architecture and Architectural Practice in Siam during the Reign of Rama V, 1868-1910.” Thesis Ph.D., Faculty of Architecture, University of Michigan, 2011.

แผนที่

- กรมแผนที่ทหาร. จังหวัดปทุมธานี. ราวาง5137 III. ประเทศไทย ลำดับชุด L7018S. 2549.
มาตราส่วน 1: 50,000.

การสัมภาษณ์

- ชเนนทร์ มั่นคง. อาจารย์คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี.
สัมภาษณ์, 13 ตุลาคม 2556.
- สมชาติ จีงสิริอารักษ์. รองศาสตราจารย์ อาจารย์คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
สัมภาษณ์, 7 พฤษภาคม 2557.

ข้อมูลจากเว็บไซต์

- <http://www.kew.org/visit-kew-gardens/explore/attractions/pagoda-vista> เข้าถึงเมื่อ 26 เมษายน.2558.
- <http://www.brightonhoverpml.org.uk/RoyalPavilion/aboutthepalace/Pages/GroundsandG.aspx> เข้าถึงเมื่อ 12 กุมภาพันธ์ 2558.
- www.thaimedal.com (เว็บไซต์พิพิธภัณฑ์เหรียญที่ระลึกไทย) เข้าถึงเมื่อ 31 พฤษภาคม 2557.

ภาคผนวก ก

มหาวิทยาลัยศิลปากร

สรุปผลงานของมิสเตอร์โยอาคิม แกรซี (Joachim Grassi /Gioachino Grassi) ในสยาม¹

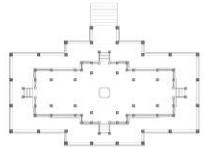

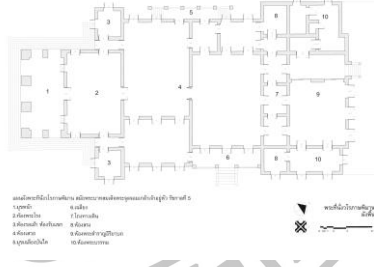
พ.ศ.2413	โยอาคิม แกรซีเดินทางเข้าสู่สยาม
ก่อน พ.ศ.2416	คองคอร์ดเดี่ยวคีย์ที่ถนนเจริญกรุง
พ.ศ.2415-2419	อาคารบางหลังในพระราชวังบางปะอิน
ก่อน พ.ศ.2418	บ้านของพระยาราชนูประพันธ์ (สุดใจและทั้ย บุนนาค) บุตรชาย เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ทั้วม บุนนาค) ที่ริมคลองบางกอกใหญ่
ก่อน พ.ศ.2418	บ้านของเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) บุตรชายสมเด็จพระเจ้า พระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ที่ย่านคลองสาน
พ.ศ.2418	เรือนรับรองราชทูตโปรตุเกส (แบบตะวันตกผสมพื้นเมือง)
พ.ศ.2418-2425	วังพระองค์เจ้าสายสนธิวงศ์
พ.ศ.2419-2423	วังบูรพาภิรมย์
พ.ศ.2419-2420	วังพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ
พ.ศ.2420 เป็นอย่างน้อย	วังกรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร
พ.ศ.2420-2421	วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ
พ.ศ.2422-2427	วังสะพานท่าน
พ.ศ.2423-2425	ศาลสถิตยติธรรม
พ.ศ.2423-2426	วังท่าพระ
พ.ศ.2423	อนุสาวรีย์สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ที่สวนสราญรมย์
พ.ศ.2423	โรงเรียนสุนันทาลัย
พ.ศ.2424-2425	โรงพิมพ์สะพานช้างโรงสี
พ.ศ.2424-2425	บ้านจมีนไวยวรนาถ
พ.ศ.2424-2427	วังใหม่สระประทุม
พ.ศ.2425-2427	โรงทหารหน้า
พ.ศ.2426 เป็นอย่างน้อย	โรงทหารม้า
พ.ศ.2426	หอรบฝั่งวัดคอนเซ็ปชัญ
พ.ศ.2426-2434	โบสถ์นักบุญยอแซฟ
พ.ศ.2427-2430	ศาลกสถาน
พ.ศ.2427-2436	ป้อมพระจุลฑา
พ.ศ.2428	สุสานนายเฮนรี่ อาลบาสเตอร์
พ.ศ.2431	ตึกวิครอเรีย และตึกเสาวภาค ที่ศิริราชพยาบาล
พ.ศ.2431-2433	ธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้
พ.ศ.2431-2434	คุกมหันตโทษ

¹ พริยา พิทยาวัฒน์ชัย, **สถาปัตยกรรมของโยอาคิม กราซีในสยาม**, วิทยานิพนธ์
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ภาควิชาศิลปะสถาปัตยกรรม บัณฑิต
วิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา 2554, หน้า 34-35.

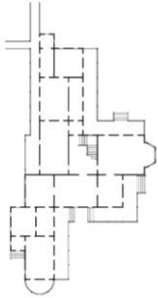

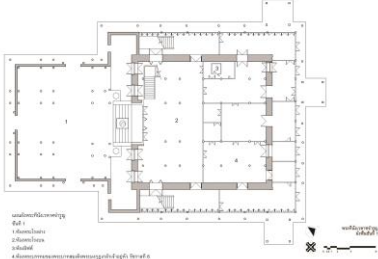

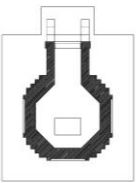

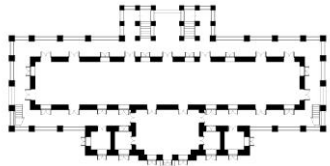

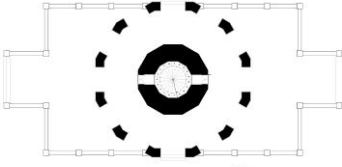

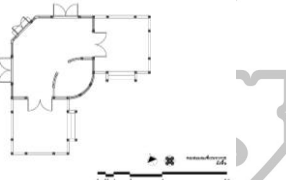
ภาคผนวก ข

ตารางที่ 2 สรุปสถาปัตยกรรมพระราชวังบางปะอิน

ชื่ออาคาร		เขตพระราชฐาน	ปีที่สร้าง	แผนผัง	ลักษณะอาคาร	ประโยชน์ใช้สอย
1.พระที่นั่ง ไอศวรรย์ ทิพย์อาสน์		ชั้นนอก	พ.ศ.2415-2418		ไทยประเพณี	ที่ประทับ สำราญ พระ อิริยาบถ
2.พระที่ นั่งวโรภาส พิमान		ชั้นกลาง	สูง 2 ชั้น พ.ศ.2415-2418 สูง 1 ชั้น พ.ศ.2426-2430		นีโอคลาสสิก (Neo-Classic) ตะวันตกแบบ ประยุกต์	ท้องพระ โรงและที่ ประทับ ของรัชกาล ที่ 5

<p>3.พระที่นั่ง อุทยานภูมิ เสถียร</p>		<p>ชั้นกลาง</p>	<p>พ.ศ.2420-2426</p>		<p>อาคารตะวันตก ประเภทวิลล่า แบบพื้นเมือง สยาม</p>	<p>ที่ประทับ ของรัชกาล ที่ 5</p>
<p>4.พระที่นั่ง เวหาศ จำรูญ</p>		<p>ชั้นกลาง</p>	<p>พ.ศ.2429-2432</p>		<p>จีนประยุกต์</p>	<p>ท้องพระ โรงและที่ ประทับ ของรัชกาล ที่ 5</p>
<p>5.ทอเหม มณเฑียร เทวราช</p>		<p>ชั้นนอก</p>	<p>พ.ศ.2423</p>		<p>ปราสาทขอมที่ ประยุกต์</p>	<p>ศาลประจำ พระราชมัง</p>

6.สภาคาร ราชประยูร		ชั้นนอก	พ.ศ.2419		อาคารตะวันตก ที่ประยุกต์ให้ เข้ากับภูมิ วัฒนธรรม สยาม	ที่พักของ พระฝ่าย หน้า
7.หอวิฑูร ทัศน์า		ชั้นกลาง	พ.ศ.2420-2424		หอสูง	ชม ทัศนียภาพ ภายใน และ ภายนอก พระราชมัง
8.แก่งบุปผา ประพาส		ชั้นกลาง	พ.ศ.2420-2424		บ้านไม้ประดับ ลายฉลุแบบ ยุโรป	ที่ประทับ สำหรับดื่ม ชาในสวน

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ - สกุล ที่อยู่	นางสาวธิดารัตน์ ดิยะวงศ์มานะ 210 - 212 ถนนจักรพงษ์ แขวงตลาดยอก เขตพระนคร กรุงเทพฯ 10200
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ.2551	สำเร็จการศึกษาปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์ศิลปะ วิชาโทประวัติศาสตร์ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
พ.ศ.2553	ศึกษาต่อระดับปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

